

Erdélyi Toll

• IRODALMI ÉS MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT •

• Megjelenik negyedévente Székelyudvarhelyen •

• IV. évfolyam • 2012 • 1. szám •

TARTALOM

ÍRÓK A SZÜLŐFÖLDRŐL

Tamási Áron: „Nagyon sok »thémám« van”	3
Józsa Miklós: A bölcsőhelytől a szellemi szülőföldig	9
Berde Mária versei	24
R. Berde Mária: Szórványgyermek voltam	28
Baricz Lajos: Erdély kell nekem!	31
Bölöni Domokos: Szélrózsa kankalin (III.)	32

IRODALOMTÖRTÉNET

Pomogáts Béla: Erdélyi irodalom	36
Reményik Sándor: Egy eszme indul...	52
Bertha Zoltán: Erdélyi írók Szárszón	53

MARADANDÓ MŰVÉSZET

Albert-Lőrincz Márton: Gondolatok a kultúráról	63
--	----

MŰVÉSZETTÖRTÉNET

Burján Emil: Fülep Lajos műbölcséleti alapelvei (II.)	71
---	----

300 ÉVE SZÜLETETT BOD PÉTER

Málnási Ferenc: „...a hazának ártani nem szabad, azonképpen annak nem használni, mikor lehetne, nagy véték”	78
Bod Péter: Önéletírás	80

170 ÉVE HALT MEG BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR

Málnási Ferenc: „A szépet a nagy mellé...”	83
Kazinczy Ferenc: Bölöni Farkas Sándorhoz	85
Bölöni Farkas Sándor: Naplótöredék	86

ANYANYELVÜNK ÉPSÉGÉÉRT

Málnási Ferenc: Erdélyi anyanyelvoktatás — irodalmunk tükrében VIII.	92
--	----

MÚZSA ÉS LANT

Jancsik Pál versei	97
Csávossy György: Nocturne (Tavaszi)	98
Kozma László verse	98
Ferenczi Enikő: Bese (I.)	99
P. Buzogány Árpád versei	104
Mészely József versei	105
Csire Gabriella: Mondák és históriák	108
Kamenitzky Antal versei	116
Bölöni Domokos: Berci és a gonosz angyalok	118
Beke Sándor versei	123
Zsidó Ferenc rövidprózái	126

Albert-Lőrincz Márton versei	128
Buksa Éva Mária: Új idők fuvallata	130
Ráduly János versei	136
Molnos Ferenc rövidprózái	137
Demeter Attila versei	139
Pálffy Tamás Szabolcs verse	140
Fülöp Kálmán versei	141
Kedei Zoltán: A tér	143
Molnos Ferenc versei	144
Ilyés András Zsolt: Haikuk	147
Czirmai Szabó Sándor versei	148
Bartus Rozi versei	149
IRODALMI ANEKDOTÁK	
Ráduly János irodalmi anekdotái	150
FILOZÓFIA	
Albert-Lőrincz Márton: Reflexió a sorsról	153
ÉLŐ NÉPHAGYOMÁNYOK	
Ráduly János: Bálint Mari balladája Kibéden	161
HIT ÉS ÜZENET	
Sebestyén Péter: Bensőséges együttlét Istennel	168
Baricz Lajos versei	171
Kozma László versei	173
Brauch Magda: Téged kereslek I. — Beke Sándor istenes költészete	176
KÖNYVEINK VILÁGA	
P. Buzogány Árpád: Ráduly János a könyvek üzenethordozó szerepéről	198
Tácsi Erika: Székely Útkereső — a könyvekbe mentett folyóirat	200
Bertha Zoltán: A drámaíró Kányádi	204
Brauch Magda: Beke Sándor: Álom és értelem	209
Albert-Lőrincz Márton: Fényszobor	211
ERDÉLYI TOLL — GYERMEKEKNEK	
P. Buzogány Árpád (217), Mészely József (219), Ráduly János (222), Csávossy György (228)	
Kiss Lehel (229), Németh János (235) gyermekversei	
Csire Gabriella (213), Bölöni Domokos (220), Jakab Rozália (223), Mészely Adél (231) gyermekprózája	

Erdélyi Toll

• Alapította: Beke Sándor • Alapítási év: 2009 •

◆ Kiadja az Erdélyi Gondolat Lap- és Könyvkiadó ◆

◆ Főszerkesztő: **BEKE SÁNDOR** ◆

◆ Szerkesztők: **BRAUCH MAGDA, CSIRE GABRIELLA** ◆

◆ Olvasószerkesztő: **P. BUZOGÁNY ÁRPÁD** ◆

◆ Grafikai kivitelezés: **Beke Sándor-Olivér** ◆ Gazdasági vezető: **Beke Klára** ◆

◆ Szerkesztőség: Székelyudvarhely, Tamási Áron utca 87. Tel./fax: 0266-212703 ◆

◆ Postacím: 535600 Odorheiu Secuiesc, c. p. 40, jud. Harghita, RO. ◆

◆ Honlap: www.erdelyigondolat.ro ◆ E-mail: egondolat@yahoo.com; egk@freemail.hu ◆

◆ Fényszedés: Erdélyi Gondolat Lap- és Könyvkiadó ◆ Nyomda: Erdélyi Gondolat ◆

◆ A folyóirat megrendelhető a szerkesztőség telefonszámán vagy e-mailen ◆

◆ Előfizetési díj: belföldieknek egy évre 60 lej, külföldieknek egy évre: 15 EUR ◆

◆ Folyóiratunk megvásárolható az erdélyi könyvesboltokban ◆

◆ A címlap illusztrációját Péter Katalin készítette ◆ Borítóterv: Beke Sándor-Olivér ◆

◆ Revistă editată de Editura Erdélyi Gondolat din Odorheiu Secuiesc ◆

◆ ISSN 2066 — 8929 ◆

Tamási Áron

„Nagyon sok »thémám« van”

Az irodalmi köztudatban, az olvasók széles rétegei érdeklődésének előtérben Tamási Áron természetszerűleg elsősorban regényíróként, drámák és novellák szerzőjeként él elevenen manapság is, kezdetektől fogva. Vitathatatlan tény azonban, hogy sokágú, változatokban oly gazdag életművének szerves részei azok a publicisztikai írások — esszék, cikkek, útirajzok, vallo-mások, jegyzetek — is, melyekkel egész pályája során jelen volt a korabeli magyar sajtó hasábjain. Erdélyben a két háború között jó ideig rendszeresen munkatársa volt a kolozsvári Ellenzéknek, a Brassói Lapoknak; később a pesti újságok, folyóiratok közölték készséggel mindig figyelemre érdemes kézíratait. Volt idő, amikor lapszerkesztésre is vállalkozott...

Ezekből az írásokból idők során több kötet látott napvilágot — ám a gonddal őrzött Tamási-hagyatékban Budapesten napjainkban is vannak még „felfedezésre”, újraközlésre érdemes darabok. Annak idején, a szerző életében jelent meg (1943-ban) a *Virrasztás* című Tamási-kötet, aztán (jóval később, 1981-ben) a *Tiszta beszéd* (1981), a *Jégtörő gondolatok* (1982), a *Gondolat és árvaság* (2000), a *Szellemi őrség* (2001), az *Emberi szavak* (2003). Ezekben a könyvekben teljességgel jelen van a korabeli közélet és irodalom eseményeit, jelenségeit élénken figyelő s értelmező Tamási Áron — aki egy alkalommal okkal mondhatta: „Nagyon sok »thémám« van”.

A hagyatékban őrzött publicisztikai jegyzetekből közlünk itt néhányat.

Nagy Pál

Barangolás Illyés Gyulával Erdélyben

1942. január 11-én, vasárnap d. e. 10 órakor bejelentés nélkül érkezett meg hozzám Kolozsvárra. Még ágyban vagyok. Megcsókol, kissé zavart. „Sok pénze” van: menjek vele barangolni. Még két nap Kolozsváron. Magyar Csillag dolgában Belvárosiban összejövétel. Vidéket bekapcsolni! Z. Emil vitatkozik, hogy Gyula is „pesti” lett. „Sok a bolond” — mondja Gyula.

Szerdán 11-én eljövünk Vásárhelyre. Vonatban állunk, autóbusz úton reked. 1-1/2 óra múlva Gyula intézkedik, hogy küldjenek Szeretfalváról másik kocsit. Kődös, hideg este érkezünk meg Vásárhelyre. Részeg ember hozza csomagun-

kat. Város: álmváros. Szanatóriumban várnak a szobák. Ketten innét vacsorára megyünk a Tagba: bárány flekken. Kitűnő! remekül ízlik Gyulának is; nagyapja juhász volt, sokféleképpen tudta elkészíteni a bárányt, birkát. Meg is szárították a húst, megőrölték; úgy tették el s aztán, csak levesbe kellett eresztetni. Igen jó hangulatban jöttünk 1/2 2-kor haza. Molter háza előtt kiáltottunk: Károly! Másnap azt játszottuk, hogy Károly álmában látott minket, két kucsmás embert az ablak alatt. Este a Tagban nagy vacsora.

Pálffy Tóni, Nánássi, Antalfy, Metz, Benci. Hályogos szemű cigány igyekezett, klarinétos nem igen akart ültéből játszás közben felállni. Péntek: 16-án Molterrel Vágóhídra a húsvizsgáló tanfolyam ügyében. (Gáspár dolga.) Megelőző nap még az újságíró (Jakab Antal) nagy riportot csinál velünk. (Gyula egy mandarint nyomott a markába mindjárt az elején.)

Szombaton a Gyilkos-tóhoz mentünk. Este érkezünk meg a Napsugár vilába. Nagy hideg, jó szobák, ropog a tűz; jó koszt. Szász ember — felesége (autóbuszban elültünk mellőlük a német beszéd miatt) orvos — nagyfogú grófné; Irén szobalány, ki nem akar szolgálni — pincér, ki bemegy a városba s kirúg a hámból. Katonák síznek, hegyek rettentő szigorúak, hó nagy, hideg még nagyobb. Kirándulások a hegyoldalakra. Nagy kutya szembe; két selejtes román egy macska-lóval szénát hoz a Cohárd tetőről; baka, kezében kenyeret-szalonnát visz fel a tetőre a „százados” úrnak, másik kezében kés-villa. Keleti hegyoldalon derékig érő hóban föl, napon sütkérezünk, alattunk két román rakja a faragott fenyőt, tűz pattog fel hozzánk, gyönyörű a táj.

Kijön Komáromi is oda hozzánk: Híd probléma, kolozsvári hetilap. Nekik a hegyek nem tetszenek. Sakkozunk.

Szerdán, 21-én visszajövünk Vásárhelyre. Németh Lacinak írunk, ki a Cseresznyés miatt támadásokat szenved.

Csomóssal beszélek (főállatorvos-igazgató) a Gáspár ügyében. Kiderül: ellemegy a dolog; udvarhelyi „urak” Magyarit pártolják Gáspárral szemben.

23-án, pénteken reggel vissza Kolozsvárra.

(1942)

Író és olvasó

Ha jövedelem szempontjából néznők a dolgot, ami helytelen volna, akkor bizony jobb a kritika, mint az önkritika. A kritikai működés ugyanis gyarapítja a jövedelmet: az önkritika azonban az írónál anyagi károsodást okoz, mert szigorú önbírálat esetén nem tud oly sok könyvet vagy oly terjedelmesen írni, mint különben tehetné.

Üzleti érzékemre jellemző, hogy én mégis, írás előtt és írás közben, folyton bírálom magam.

Van azonban egy dolog, amiben nem kell megrónom aggályos személyemet. Abban ugyanis, hogy az olvasókkal való kapcsolatomat mostanában elhanyagoltam volna. Nem az eszmei kapcsolatra gondolok, melyet az igazi író otthoni munkája közben is lélekben fenntart, hanem a gyakorlatilag személyes kapcsolatra. Jártam az utolsó hónapok alatt Nyíregyházán, Szolnokon, Szegeden és Cegléden. Amit eme helyeken az olvasóknak mondtam, igyekeztem azzal a kedvüket az irodalom iránt felfrissíteni; én pedig az ő meglévő kedvüktől is igen megfrissültem. Különösen Kecskeméten, mely híres várost ötödiknek látogattam meg, hogy a szakszervezeti Megyei Könyvtárban találkozhasak az olvasók népes közönségével.

Maguk a könyvtárosok is lelkesek voltak, s az értékes beszélgetés alatt, mely az olvasók és az írók között folyt, még jobban meglelkesedtek. Magam is annyira beléfelejtkeztem a dologba, hogy az eszmei mondanivaló mellett még egy-két személyes apróságot is elmondtam. Olyanokat persze, melyekben az olvasó volt a főszemély. Így például megemlítettem egy fiatal férfit, aki egy ízben azért hálálkodott nekem, hogy lebeszéltem a papi pályáról. Nem személyesen beszéltem le, mert ennyire ma sem avatkoznám belé senki életébe; hanem olvasta egy novellámat, melynek a hatása alatt papi szándékáról lemondott. Sőt, irodalmi vonatkozásban még ennél többet is tett: nevezetesen ellene mondott az irodalmi kritikának, hogy ezt az írásomat is az „istenes” rovatban tartja számon.

Megemlítettem azt is, hogy egyszer egy férfi, különben nagy olvasó ember, orvosi recepttel jelent meg a könyvnap kiállításánál. A rendeltvényt odanyújtotta nekem: nézem, s hát látom, hogy „Tamási könyvek” vannak felírva azon. Ijedten tekinthettem rá, mert sohasem gondoltam, hogy regény vagy novella képiben orvosságot írok. De a férfi megnyugtató, hogy bizony úgy van, ahogy van; s szomorú mosollyal mondta el, hogy a felesége beteg, s orvosságnak az én könyveimet rendelte neki az orvos, merthogy azoktól más betegek is meggyógyulnak.

Kedves apróság volt ez mind a kettő, de igazán megható a harmadik volt. Ez egy nyilvános helyiségben történt, még Kolozsváron. Baráti társaságban ültem, s majd idő jöttével felálltam, hogy elmenjek. S ahogy mentem volna az ajtó felé, előmbe állt egy fiatalember, s csak nézett-nézett reám párás szemekkel. Mondtam neki, hogy segíthetnék-e valamit rajta, mire azt felelte, hogy én már segített rajta. Mert ugyanis, azelőtt egy évvel öngyilkos akart lenni. Az ágyban neki is feküdt, s matarászni kezdte a mérget, amit az éjjeli szekrényre helyezett. S ahogy ott matarászott, a kezibe akadt valami könyv, hogy néhány sorral még megtoldja az életét. A néhány sorból azonban több lett, s majd azon vette magát észre, hogy kezd a halál szele fogyni, s nőni az életkedve. Aztán már mosolygott is; s végtére fölkelt és elment Ábellel kettesben szórakozni.

S mondván efféle gyöngyös csacskaságokat, magamra venni nem érdemet akartam, hanem inkább a „vak tyúk” szólás-mondását; s ami pedig az olvasókat illeti, azokban meg akartam babusgatni az érzékenységet, mely igen sokszor nagyobb, mint írókul a miénk. A jó szándék azonban kétszer is visszahullt reám.

Mert először: az egyik olvasó, különben művelt ember, az én jövődömondó képességemnek adózott, mellyel már ezelőtt húsz-harminc esztendővel megjósoltam a magyarság gyökeres társadalmi változását. Nem akartam őt megfosztani attól a hitétől, hogy vannak írók, akik a jövőbe látnak. Mert ha ellene szóltam volna, esetleg megingattam volna őt abban a hiedelmében, hogy ma is vannak írók, akik hivatalos segédlettel a jövőbe látnak. Pedig a meztelen igazság parancsa szerint meg kellett volna tennem. Egyrészt azért, hogy szükség esetén megvédhessem a mai írók jövődölési képességét; s másrészt azért, hogy elmondhassam: én, kérem szépen, a jövődőt, nem megjósoltam, hanem csak hangot adtam annak a logikus és törvényszerű folyamatnak, mely a magyar társadalom gyökeres megváltoztatására vezetett. Ez pedig nem tartozik a sámáni tulajdonságok közé.

Igen bensőséges volt hát az én találkozásom a kecskeméti olvasókkal. Haza is, vissza Budapestre, a tavaszi éjszakában egy olvasóm hozott a kocsijával. Ahogy meg-megvillantak, ezüst sóhajtással, a zsenge, zöld lombok, szinte látom a régi költőt, akit az uraság nem vitt el a kocsiján olvasótól olvasóig, hanem aki gyalog bandukolt a poros úton.

Lám, mennyivel jobb dolga van a mai írónak: szinte érdemes annak lenni. Sőt, talán a „szinte” is eltűnik, ha az ember, akár az őszi fa a tavaszban, megújul az olvasók kedvében. S ha mégsem tűnnék el egészen, akkor arra gondol, hogy közgyűlésükön az írók Aeolushoz könyörögtek, aki friss szellőt bocsát az irodalmi közéletbe. S majd ebben az új szellemben elkövetkezik az Ünnepi Könyvhét is, ahol az olvasókkal, tömeges módon, öröm lesz találkozni.

(1962)

Örökös szivárvány

Nagyon sok „thémám” van, amit meg kellene írnom. S azok mellett mostanában még egy új feladat is környékezik. Hónapok óta ösztökél ugyanis az a gondolat, hogy írnék egy kalendáriumot. Mások az effélét nem így neveznék. Beszámolónak, naplónak, számadásnak talán. Ezekkel a szokványos műfaji formákkal, úgy hiszem, együtt járhat a szerkezeti esetlegesség. Én ezt a kalendárium keret formájával szeretném elkerülni, vagyis szeretnék már a mondanivaló gondolatával egyidőben szerkeszteni.

Tartalmilag a polgári év napjait írnám meg. A „polgári” szó miatt nem kell ez alkalommal borzolódnia, mert ebben az esetben nem életformát idéz, hanem a tudományos megjelölése az esztendő gyakorlati idejének, mely 365 nap, 5 óra, 48 perc és 46 másodperc. Ezeknek a napoknak, óráknak és perceknek egy-egy villanását írnám meg. Lehet ez a villanás egy fontos esemény, mely akár a nagyvilágban, akár csak a mi országunkban történt. Lehet csupán egy gondolat, melyet valami olvasmány vagy jelenség belőlem kivált. Vélemény is lehet, mely azonban inkább vélekedés lesz, mert idegenkedem azoktól az emberektől, akik egyéni vé-

lemény formájában az igazságot óhajtják kinyilatkoztatni. Az ilyenek nem gondolnak arra, hogy az emberi élet igazságtalansággal kezdődik, s azzal is végződik; nem valószínű tehát, hogy az egyéni élet alfája és ómegája között az alfabétum többi betűje az igazság atomjaitól duzzadna. A vélemény helyett tehát inkább a vélekedést űzném; sőt, még inkább az érzelmet, mely, ha némileg szeszélyesnek is mondható, talán a legalkalmasabb arra, hogy a tenyészet csapdájába esve, a csapda fenekén még derülni is tudjunk.

Tartalmilag efféléket s így szeretnék írni, szerkezetileg azonban a csillagászati év példáját követném. Nevezetesen a Föld példáját, mely Szilveszter éjfélen meghatározott pontról elindul a személyzet nélkül pontosan közlekedve, befutja a körpályát, s majd a következő Szilveszter éjfélen befut az eredeti pontra. Az ingadozás mindössze 15-17 másodperc. Azt nem tudom, hogy a Föld ingadozik-e ennyit, vagy mi ingadozunk a számításban. Annyi azonban bizonyos, hogy a Föld azzal a pontossággal, mellyel a Nap körüli pályát évente befutja, sok gondot okozott már az emberiségnek. Az időszámítás gondját értem. Az egyiptomiak és a görögök tizenkét harmincnapos hónappal éltek, de minden esztendőben vakarták a fejüket, hogy a fennmaradó öt napot hova szúrják be. Némely népeknél talán ebből a bajlódásból ered a hűtlenség szellője, mely a Naptól a Holdra vitte az ő időszámító eszközt. Lehetséges, de az én észjárásom mégis azt mondja inkább, hogy ezek a népek, mint például az arabok, a törökök, a kínaiak és a zsidók, hát ezek nem a Nap iránti hűtlenségből számították a Hold után az évet, hanem azért inkább, mert jobbadán a holdvilágos szabad ég alatt éltek, kóboroltak, vagy pedig a költészetre és az érzelmes romantikára hajlamosak voltak.

Persze, ezeknek az időszámítása sem ütött ki jobban, mint a másik. Így-úgy, a kuszált időszámítás azt a figurát is lehetővé tette Julius Caesar idejében, hogy a konzulok uralmának meghosszabbítása vagy megrövidítése érdekében a naptári időt gazdagon, vagy fősvényen mérjék. A császár ezt az idővel való politikai játszadózást szüntette meg, mikor az év időtartalmát 365 és egy negyed napban állapította meg. Azt a tizenegy percet, ami századokon keresztül kihullott ebből a számításból, s XIII. Gergely babusgatta fel és építette bele az egyházi naptárba.

De nemcsak a naptári órák és percek repültek így, különböző csapatokban, keresztül a történelmen. Hanem a „boldog újév” is olyan volt, mint a vándor lélek: változatos, és szeszélyes időpontokban hol itt, hol amott bukkant elő. Szinte azt lehetne mondani, hogy az esztendő tele volt hintve új évekkel, mint megújító fűszerekkel. Kezdték a hintegetést a régi keresztények, akik nyilván még valódiak, s akik az új esztendőt március elsején ünnepelték. Ebben a szokásukban azonban nem voltak olyan állhatatosak, mint a hitükben, mert később az új évet karácsonykor kezdték, majd pedig Gyümölcsoltó Boldogasszony napján. Anglia becsülte meg őket a legjobban, mert a Gyümölcsoltó újév megünneplésében még a tizennyolcadik század közepén is velük tartott. Maga az egyház azonban eme ünnep dolgában nem került a keresztények uszályába, mivel az egyházi év advent első vasárnapjával kezdődött, ami tudvalevőleg késő ősszel van. A rómaiak a ta-

vaszi nap-éj egyenlőség idején; az egyiptomiak, a perzsák és a görögök a nyár végeztével; a görögkeleti egyház pedig a kereszt felmagasztalásának napján, vagyis szeptember tizennegyedikén ünnepelte az újévet.

Ha már az évszakokat és az új esztendő ennyire megziláltuk, nem állom meg, hogy évszak dolgában panaszt ne tegyek a görögökre, akiket pedig értelem, bátorság és költészet dolgában mindig eszményi népnek tartottam és tartok ma is. A duzzogásom azért van, mert az esztendőt tavaszi, nyári és téli évszakokra osztották, kimarasztván belőle az őszt, mely pedig nekem kedvenc évszakom.

Hát ezekben elmondtam, a magam okulására is, ami az esztendő hányattatásáról és az időszámításról ismeretes.

De még nem mondtam el, hogy én mit gondolok.

Ha furcsát gondolok, s esetleg helytelen is, mentségemre szolgáljon az, hogy az időt fejtegető filozófiában nem vagyok pallérozott; s amit mondok, csupán a logika mankóján mondom, mely mankót, nagyon helyesen, a filozófia is elkívánja.

Úgy képzik előttem, hogy idő valójában nincs. Az anyag okozza azt a káprázatot, hogy az időt, ami nincs, mégis észleljük. Ha olyan erős ez a káprázat, hogy az időt valóság gyanánt kényszeríti reánk, akkor ez annyit jelent, hogy ebben a létező világban az anyag uralkodik. Ő szüli az idő káprázatát, s kényszerít arra, hogy ezzel a szivárványos káprázattal mérjük az ő változásait. Ha nem volna és nem változnék, hanem minden formájában megszűnnék, akkor az idő, mint használhatatlan valami, egyszeriben annyira nem lenne, mintha nem is lett volna soha.

Tehát az anyag függvénye.

Így aztán, ha az időről beszélünk, valójában az anyag változásairól szólunk. A változások mögött pedig ott rejtőzik a végső kérdés: vagyis az, hogy az anyag lett-e vagy öröktől fogva van. Ha lett, akkor megszűnhetik; ha öröktől fogva van, akkor örökkön lesz. Én azt gondolom, hogy azt hiszem: mindig volt és mindig lesz.

Ennél beljebb nem tudok menni; s ha tudnék, most akkor sem mehetnék, mert itt van a szilveszteri éjfél, s utána kezdődik az új esztendő, melynek a hónapjait szeretném tölteni.

(1963. december 31.)

Józsa Miklós

A bölcsőhelytől a szellemi szülőföldig

Berde Mária, a két világháború közti erdélyi magyar irodalom kimagasló egyénisége, jeles írója, költője, publicistája, népmese feldolgozója és kiváló tanára „Rendkívül sokoldalú — állapítja meg róla Ligeti Ernő —, úgyszólván minden irodalmi műfajban számottevő eredményeket ért el... Rendkívüli előadó is egyben.” Szépirói munkássága a lírai költeménytől a nagylélegzetű történelmi regényig ível.

Az író nő élete több erdélyi helységhez kötődik, de igazi otthonának, választott, szellemi szülőföldjének, „nevelő város”-ának Nagyenyedet, „a leg történelmibb levegőjű és legmelegebb fészke erdélyi kollégium” székhelyét tekinti, annak ellenére, hogy nem ott látta meg a napvilágot (1889. február 5-én született a régi Szolnok-Doboka megyei Kackón) és nem ott halt meg. Fő művében, *A hajnal embereiben* a fiatal Dienes báró szemével mutatja be kedves városát és festői vidékét: „...pillantása a napnyugati tájra tévedt... a Pilis itt hatalmasan tagolva, maga körül a Csákyát, Kecskövet térdre kényszerítve trónolt a táj felett. Előtte az erdő fedte, szelídebb hegysorok, és legközelebb utolsó kiugró fok gyanánt: az Őrhegy. Annak feltűrt kötényében, természet alkotta mellvéd, emögött, mint bölcsőben, szélről óva és napnak fektetve: ott pihent Enyed.”

Berde Mária életének állomásait kálvinista templomok jelzik. A kackói református templomban tartották keresztvíz alá; a nagyenyedi vártemplomban a család ősi ülőhelyéről hallgatta Isten ígét, itt konfirmált és itt fogadott örök hűséget férjének; marosvásárhelyi és nagyváradai templomokban imádkozott egy-egy évtizeden át; a gernyeszegi templomszentelés alkalmából vetette fel az *Erdélyi Helikon* megalapításának gondolatát; majd 1949. február 20-án bekövetkezett halála után a kolozsvári és az enyedi templomok harangjai kísérték utolsó útjára.

Édesapja Berde Sándor (1856–1894) háromszéki származású református lelkész, szegénységi bizonyítvánnyal szolgadiákként az enyedi kollégiumban tanult, ugyanitt teológiai tanulmányokat folytatott, majd a bécsi, a bázeli és a jénai egyetemeken tökéletesítette tudását. Teológiai tanulmányai befejezése után Indiába készült hittérítőnek. Szász Domokos püspök megbízásából elvállalja az 1883-ban alakult első erdélyi szórványközpont, a Szolnok-Doboka megyei Kackó és vidéke magyarjainak lelki gondozását. Döntésében meghatározó szerepe volt menyasszonyának, a régi enyedi értelmiségi családból származó *Ónodi Weress Máriának*.

Berde Sándor, a frissen végzett, tervekkel teli, Kackóra kinevezett fiatal lelkész verses levélben kéri meg menyasszonya kezét: „Igen... igen! Világok helyett /

*Elhangzott Marosvásárhelyen a *Castellum Irodalmi Esten* 2009. február 9-én, Szászrégenben a *Kemény János Szabadegyetemen* 2009. március 3-án, Kackón 2009. március 28-án és Nagyenyeden az *Áprily Esteken* 2009. szeptember 19-én.

Kicsiny zug lesz tanyám csupán. / Fény, dicsőség messze kerül majd / Éltem rögs, sötét útján; / Szerény falu egyszerű néppel / S rozzant fedél ad nyughelyet... / Ha boldog léssz ott boldogítva, / Csak akkor szeress engemet.” — A menyasszony válasza egyértelmű: „Kérdést intézett hozzám — emlékezik évekkel később özvegy Berde Sándorné —, hogy követném-e oda. Megírtam, hogy nem az állást választottam magamnak. Ez döntött.”

Nehéz, fáradságos feladatra vállalkozott a Berde-házaspár, hiszen a 27 községből álló körlelkézségnek a fiatal lelkész kinevezése előtt hat éven át nem volt papja, alig tartottak évenként egy istentiszteletet. Berde Sándornak Kackón Galgótól Nagylondáig 9 fő- és 18 mellékegyházközség adminisztrációját kellett vállalnia. Iskolákat létesít Kackón, Szelecskén, Galgón, évente több mint 3000 kilométert tesz meg gyalog vagy lóháton úttalan utakon szolgálati ügyben. „Áldott lépteinek nyomán helyreállt templomok, iskolák, zengő orgonák, harangok, lelkek támadtak” — írja Berde Mária a *Szóránygyermek voltam* című, 1945-ben megjelent visszaemlékezésében.

A szülőfalu azonban nem hagyhatott közvetlen nyomot az író emlékezetében, mivel alig egy éves, amikor elszakad tőle. Ennek ellenére, főként édesanyja elbeszélései nyomán egy életen át elevenen élt benne „az egyesült Szamosnak hol széttáruló, hol összeszűkülő” völgyében fekvő Kackó és festői vidéke, melynek képe műveiben is gyakran feltűnik.

„Úgy vagyok az anyám által rámtestált apró történetekkel, mint a nyári kert szépségben, kedvességben vetekedő virágaival” — írja Berde Mária a *Szóránygyermek voltam* című önéletrajzi visszaemlékezésében.

Hat évi áldozatkész kackói missziós szolgálat után Berde Sándort, az európai műveltségű tudós lelkészt 1890-ben meghívják egykori iskolája, a nagyenyedi kollégium teológiai fakultása rendes tanárának, az egyháztörténet előadójának. Így kerül a most már öt tagú Berde-család az anyai ág ősi fészkébe, Enyedre. A tekintélyes professzor, a teológia dékánja nagyon fiatalon, harmincnégy éves korában halt meg. A nagyenyedi református temetőben nyugszik legkisebbik fia és felesége mellett.

A korán elhunyt édesapa emlékének Berde Mária az 1925-ben írt *Az én apám* című versében állított kőnél maradandóbb lírai emlékművet. „Az én apám tudott jól franciául / S Bázelen németeknek prédikált. / De mikor elment Szolnok-Dobokába, / Román szótárt vett és grammatikát. / Öt éve nem volt ott a nyájban pásztor / És sok magyar feledte már szavát — / Kallódó lelkükért apám a kátét / Románra fordította át. //...Mint gyermekek ülték körül apámat, / Bár harmincéves hogyha volt csupán, / És olvasott és magyarázott nekik / A Szentírásból az apám.”

A *Szentségvivők* című regényében Berde az édesapa felelősségteljes szolgálatának jelképét teremti meg. Nem nehéz felismernünk ezt az áldozatkész „lélekmentőt” a regény havasalji parókiájának papjában. Benedek Marcell állapítja meg a regény szimbólum-értékű betétjéről a *Nyugat* 1935. 3. számában megjelent recenziójában: „Berde Mária egy szép versében is elmondta azt a gyermekkori él-

ményét, amelyet ennek a regénynek szimbolikus pillérévé tett. A falusi lelkészt havas éjszakán messzi tanyára hívják, haldoklóhoz. Kislányát nincs kire hagynia, magával viszi. A keserves veszedelmes úton elvesztik a magukkal hozott bort és kenyeret. A haldokló epedve várja az Úr testét és vérét — nincs mit tenni, a lelkész egy kis puliszkával és tiszta vízzel helyettesíti az Úrvacsorát.

Ennek a történetnek vékony s máig erős pálcikáját mártotta Berde Mária a nyers valóság formátlan anyagába, hogy azt művészi alkotássá kristályosítsa.”

Az író nő édesanyja, Ónodi Weress Mária (1858 — 1952) Weress Károly enyedi kollégiumi jogász kilencedik gyermeke, férje korai halála után egyedül neveli öt gyermekét (akik közül Sándor tanár, az első világháború áldozata lett, Amál festőművésznő, Júlia Mária író nő Kackón születtek; Károly híres bőrgyógyász professzor és a csupán két évet élt Zoltán Enyeden látta meg a napvilágot).

Berde Mária
(Asztalos Sándor fotója)

Ennek a kilencvenöt évet megélt, áldozatkész édesanyjának állít emléket több regényében és versében lánya, köztük az *Elégia* címűben: „Tavaszelő dobbant az ablakomra, / És rám üzent: itt van április... / Most ifjogatja télfehér bozontját / Ott-hon az erdőörvös agg Pilis. / Diákok hírelik: ibolyát kaptak / Vasárnap künt a Bükös laposán. / Házunk felett a kőszegésű gruppan / Kidugta orrát sok jácintkoscsány. / ...A grádicson egy öregasszony indul, / Szőttes-kötény... zsubé... parasztkalap. / Kezén szatyor — gereblyenyélt szorongat / És kicsi kapát bal hónalj alatt. / Megy a mezőkre, mint hű ápolónő, / Kit lábadó betegje esdve hí, / Hogy rajta ezer gyengéd jót műveljen, / Fésülje és tisztát adjon neki. / ...Öntöz, kötöz, kapálgat és gereblyél, / Megtörli olykor hervadt homlokát — / Itt kél a legszebb pompa a hátrában: / Csudás csokrokkal hímezett brokát.”

A *Boldog vers*-ben így örökíti meg emlékét: „A tűzre ő rakosgat, / Ő nyúl a tolamért, / Leül írásomhoz, / Lemásol pár levélt”.

Berde Mária legértékesebb szülői öröksége az erős kálvinista szellemű istenhit, amelynek bizonyítékául hadd álljon itt két versrészlet: „Édesapám, Berde Sándor / Fiatalon sírba hágott, / Angyalhívő istenszolga / Ránkhagyta az imádságot” (*Három angyal*); „...Itt van már a pünkösöd; / Rád adom a fehér ruhád, / Hajad szépen megkösd. // Illik már eljönni // Az édesanyáddal, / Testvérekkel, rokonokkal, / Az egész családdal. // Ősi ülőhelyünk / Megtanulhasd, hol van; / Ott ül minden nemzetséged / A második sorban. // ...Tanuld a templomot / Korán megszeretni; Itt van egy szép aranykrajcár / A perselybe vetni... / Lelkemben is kibimbózott / Hitem rózsabokra.” (*Első pünkösöd*)

Mélyen vallásos lelkiületének beszédes bizonyítéka az alábbi néhány sor is: „Sohasem tudni, mikor, mi úton üzen az isteni Lélek. Sohasem tudni, ki jön küszöbünkre az Ő akaratából, az Ő küldetésében. Annak van igaza, aki vigyázva int: ismerjük meg az egyszerű jelekben, hétköznapi találkozásainknál a felülről érkező utasítást, sőt olvassuk ki belőlük a választ imádságainkra, egeket ostromló kérdéseinkre. Csodálatos dolgokban szerzünk így járatosságot. Olykor, pillanatra belé is látunk Isten végére járhatatlan útjainak hálózatába, hogy soha többé el ne felejtjük, mily titokzatosan célszerűek annak kanyarulatai, mily tündöklő a végcél: az Ő országának csillagmesszisége...” (Elöljáró sorok az *Istenes énekek* című vallásos versek gyűjteményéhez, 1939.)

A Berde-családot apai és anyai ágon egyaránt erős szálak kötik Enyedhez és kollégiumához. Édesapja diákja, majd tanára, anyai nagyapja ügyvédje, déd- és ükapja orvosai voltak az intézetnek. Apai és anyai nagyapáinak emlékét idézi a *Nagyapák* című költeményében: „Egyik: késői, székely Toldi Miklós, / Minden virtuskodásban otthonos. / Sámson-erejét, Sámson-kedvtelését / Még emlegeti Fotos-Martonos... // Másik Enyed fehér tűzében ért, / S a kohó ércre, puritánra gyúrta. / Az »Approbata« kisujjába fért, / De jobb szívvel a »Diplomát« tanulta.”

Berde Mária tizenkét évig tanult Enyeden: kezdetben az elemiben és az állami polgári leányiskolában, majd 1895-től 1907-ig a Bethlen Kollégiumban, mint az intézmény első leánynövendéke. Az *Enyed az én városom* című írásában így emlékezik élete e legszebb korszakára: „A kollégium fényében, árnyékában éltünk, ő segített, őt szolgáltuk, abban a szellemben, melynek legragyogóbb képviselője az idős Szász Károly, a törhetetlen, ám türelmes magyar és kálvinista mivolt, a tudományok puritán művelése, a becsületes népi gondolat — mindaz, ami az iskola alapító Bethlen Gábor elgondolásainak is alapját képezte.”

„Az író Enyeden szerezte egész életre kiható élményeit — állapítja meg Molnár Szabolcs, Berde Mária monográfusa —: az Őrhegy, oldalában a temetőkerttel, a hegy lábánál a Kollégium családi hagyományokat is továbbélő történelmi levegőjű épülete, a vár, a piac, a ’burg’, az ódon polgári házak s az ezeket betöltő kollégiumi fiatalság mindig változó, zsidongó népe.”

Bámulatba ejtette őt is, akárcsak Áprily Lajost a város fölé emelkedő Őrhegy, amelyet az ugyancsak enyedi kötődésű Kemény János így ír le *Kakukéjókák* című önéletrajzi visszaemlékezésében: „Mint liliputországbeli pompás erdő, olyan volt tavasszal az Enyed feletti Őrhegyen a gyöngyvirág-rengeteg, mely a sűrűség alatt hófehér kárpitot borított a földre. De ibolyaszőnyeget meg vadrózsavirágzást se láttam olyant sehol, mint ott”.

Az enyedi Vártemplom kövei hűségesen őrzik lába nyomát, falai örökre magukba szívták szemének figyelő sugarát, áhítatos tekintetét, hangja selymét. Az ősi templomban konfirmált, ott tett hitet a kálvini tanok mellett, később ott esküdt. A papi áldást, amelyet Szilágyi Farkas tiszteletes úrtól kapott, isteni jelnek tekintette. „A templom dísztelen fehérje, a vallás varázsa megragadta lelkét, meghatározta egész későbbi életét. A vallás mélyén meghúzódó humánus etikai tartalmak gondolkodásának legjellemzőbb vonásait alakították” — állapítja meg méltatója. A gyülekezet, az enyedi polgárok és a karzat nagyszámú diáksága a közösségbe tartozás tudatát erősítette meg benne. Pillanatnyi kételyeihez kapott ösztönzést a Biblia szószeréről elhangzott textusaiból.

Érthető tehát, hogy e festői tájban fekvő, gazdag történelmi hagyománnyal bíró Enyed és Kollégiuma Berde munkásságának kiapadhatatlan forrása volt versben, regényben, novellában, történelmi esszéiben.

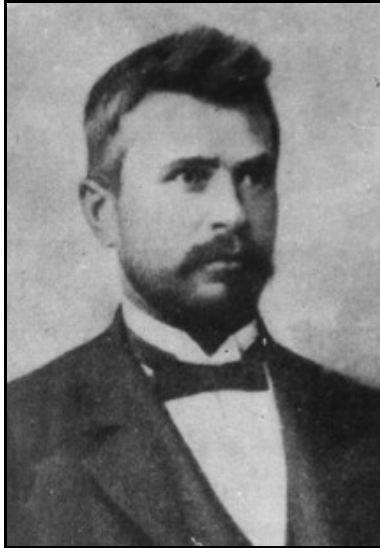
A Berde-család enyedi otthonát Vita Zsigmond, Enyed krónikása így írja le: „A Berde család a régi Várszeg utcában (61. sz., ma 63.), a temető alatt lakott. Itt álmodozott Berde Mária fiatal lány korában és sokat bolyonghatott a temetőben is. Egyszerű, kispolgári házak voltak a környéken, de megvoltak a titkaik is... a közeli temető izgatta régi, elmosódott feliratú, mohos sírköveivel... a családi ház... kiskertjében mindig a régi, kedves virágok — a rezedá, a mályva, a szarkaláb, a pézsmá, a piros muskátli, az alacsony őszi bánat vagy talán az istenfű, a fodormenta s a katalinrózsa — fogadták az embert.”

Ez a gyermekkori környezet a költőnő sok versébe és prózai írásába beépül. „Ahol mi laktunk, nem volt promenád. / Kertünk fölé a temető sötétlett, / Borostyánsűrűn, kőrisfátylon át / Kikezdett kripták homlokboltja kéklött. / Kék íriszek közt, zengő méhzajban, / Örökzölddel setét sírok során, / Ott játszadoztam későn vagy korán / A kert felett, a fűbefűlt hegyalján”(Kötetlány).

A szent szégyen hősnőjének családi fészkeben a Berde-ház meghitt hangulatát örökíti meg: „Az udvar, igazi özvegyasszonyudvar módján rózsaszínre fessző bazsarózsákkal, most gyullanó japánbirsfákkal köszöntötte. A kert az ablakig merészkedett, csak a kővel kivert vízfolyás volt füvetlen, ott téglaszínű galambok szemeltek, és csak alig rebbentek fel Hanna elhaladtán... A szobára jótékony csend ereszkedett, nem az üresség csendje, hanem a munkába hallató, halk melegséggel pihető kebleké. S a vakító fehér függönyökből, varrottas terítőkből, leheletes kis akvarellekből — mind e nem készen vett, hanem itthon, sok szeretettel készült, ápolt holmiból, gonddal összeválogatott, kertből szakított virágcsokrokból a tiszta-ság, a derű, otthonosság illata tömjénezett arról, hogy itt két nő lakik...”

„Az apa nélküli puritán családban a gyermekek olyan erkölcsi vérteteket szereztek a századelőn, amely megvédte őket a mértéktelenség bármilyen csábításával szemben” — állapítja meg *Mózes Huba*.

Az édesapa halála után a Berde család a Kollégium fényéből annak árnyékába kerül, az anyagi gondok sötét felhőként tornyosulnak fölé, azonban az író emlékezetében az enyedi gyermekévek színesnek, vidámnak, szinte gondtalannak tűnnek. Ennek a tündéri világnak a hangulatát idézi Berde Mária Áprily Lajosnak ajánlott, *Enyedi emlék* című verse is:

Berde Sándor (1856–1894)
református lekipásztor

Berde Sándorné (1858–1952)
Ónodi Weress Mária

(Dvorácsek Ágoston reprodukciói)

„Állott már a házam oly fentre tetézten,
Hogy a felhőn hídló szivárványt lenéztem.
Láttam már a tengert, hol kékebb a mennynél,
Kép előtt rebegtem: soha szebbet ennél!
Hallottam muzsikát, hogy azt hittem: égből,
Sok könnyem fakadt már szép gyönyörűségből.

De a mandulafát, amikor magában
Áll az Őrhegy-aljban, halavány ruhában —
De a szellőt, mely a temetőhegyekben
Gyantaport lehelt fel borostyánrügyekben —
De a nótát, amit madármódra, nyersen
Szőlőmetsző lányok búgnak ezer versen —
De a tavaszydőt, ahogy ott kinyílik:
Mindenüvé vittem — elviszem a sírig.

Milyen volt a Bethlen Kollégium első lánytanulója? Erre a választ leghűségesebben a gyermekkori barát, Szentimrei Jenő írja le a *Városok, emberek* című könyvében: „Ő iratkozott be, mint legelső gimnazista lány, mikor megnyíltak a gimnáziumok a lányok előtt. Julmárt Júlia Máriából rövidítették otthon házi használatra. Osztálytársai eleget szégyenkeztek, mert ez a vékonydongájú, szep- lős lány sokkal többet tudott náluk. Komolyan tanult, készült az egyetemre.”

Nővére, Berde Amál így jellemzi hűgát: „Félrehúzódo, magányos gyermek volt. Első alkotásait én fedeztem fel a padláson. Egy kis füzet volt iskolai papírból, kiraj- zolva a címlap és reáírva: 'Ki szereti, elolvassa.' Hová lett? Ki tudna számot adni ró- la?... Egyszerű leányokkal barátkozott. Az úrilányok inkább lenézték ezt a kis, egy- szerű leányt, akinek a barátságáért később mit nem adtak volna.”

Berde Mária tehetsége már kisiskolás korában megnyilatkozik. Költészetének gyökerei a nagyenyedi gyermekkorba nyúlnak vissza. A kis Julmár valósággal ontja a versikéket, amelyekben minden apró családi eseményt megénekel. Rendkívüli te- hetségének tudatosodásában segítették őt a Kollégium évente meghirdetett iro- dalmi pályázatai és kiváló tanárai is. Első versei a Bethlen Kollégium híres kézi- ratos iskolai lapjában, a *Haladjunkban* és a Kemény Zsigmond *Emlékkönyv*ben je- lennek meg. Tizennégy éves korában egy történelmi tárgyú fogalmazásával elnyeri a „Kollégium aranyát”. 1906-tól már olyan lapok és folyóiratok közlik verseit, mint a *Pesti Napló*, a kolozsvári *Újság*, az *Unitárius Közöny* és a *Renaissance*.

Iskolája iránti hálája sok versében fel-felbukkan. A Bethlen Kollégium háromszáz éves évfordulója alkalmából, 1922 őszén rendezett irodalmi matinén olvassa fel *Katalaunum estvelén* című, *A Bethlen ifjúságnak* ajánlott versét, melyet így fejez be: „Fegyveretek legyen villámfehér! / Pirosabb vérünk nem győzött a sárban, / Fehérből lelkünk a magasba győz!”

Egyebek mellett ez indokolja erős kötődését szellemi otthonához, költészeté- nek forrásvidékéhez, melyet beszédesen bizonyít a Bethlen Kollégium három- száz éves jubileumára írt *Jubileumra* című verse is:

Mikor anyánk először elbocsátott,
Úgy mondta: „Most már ő lesz az anyátok,
Tudásban sok száz tejtetvéretekkel
Fehér ölében együtt nőjete fel!”

Fehér anyánk! Ünnepre hívó szentély!
Ma mindnyájunkért újból elüzentél,
Be szép is volna, büszke életnyárban
Öledre futni, kéz a kézbe, hárman.

De csak belépek a kitárt nagy ajtón.
Felférő bolt alatt fejem lehajtom,
Ajkamra nehéz, csukló ige szökken:

„Anyánk! Ma hozzád én panaszra jöttem,
Nézd, itt vagyok, s csak egyedül vagyok!
...Az egyik bujdosó, a másik rég halott.

Berde Mária kollégiumi tanulmányai befejezése után beiratkozik a kolozsvári egyetem nyelv- és történelemtudományi karára, ahol alapos szakmai tudásra tesz szert. Miután bölcsészdoktori címet szerez *Batsányiné Baumberg Gabriella élete és költészete* témájú disszertációjával, ösztöndíjjal tanulmányi útra Münchenbe utazik, ahol német nyelvet és irodalomtörténetet hallgat. Ezidőtájt, 1912-ben jelenik meg Budapesten az *Athenaeum*-nál első verseskötete, a *Versek*.

Külföldi tanulmányi útja idején tüdőfertőzésben betegszik meg, ezért kilenc hónapig egy svájci tüdőszanatóriumban kezelteti magát, a tüdőbaj azonban végigkíséri egész életén át. Az itt szerzett élmények, megfigyelések, feljegyzések alapján írja később első érett regényét, a *Haláltáncot*, mely Thomas Mann azonos témájú *Varázshegy* című regényével egyidőben jelenik meg. A arrasi szanatóriumi magányt jeleníti meg *Fekvőkúra* című versében: „Szobámban a sötétség tanyázik, mint a felhő. / A csend is ütközik már, tetőig kúszva felnő. / S az árvaság köröttem kimélyül, mint az árok, / Nem gondol rám ma senki, s magam senkit se várok...”

A Bethlen Kollégiumban „1914-ben lelkes fiatal tanári gárda sorakozott fel az idősebbek mellett, telve az új idők nevelői lendületével. Komoly tervezgetésekben hullatták egymás lelkébe a kollégium jövődjének magjait, és új magyar távlatokat látó reménykedésekkel készültek a nagyszerűnek érzett feladat megvalósítására. Jött 1914 augusztusa, és jött 1918, és a kivirágzott terveket letarolta” — emlékezik Áprily Lajos *Nagyenyed* című esszéjében.

Ekkor érkezett vissza Berde Mária iskolavárosába. A kor hangulatát legszemléletesebben ugyancsak Áprily írja le a *Protestáns Szemle* 1939. 7-i számában megjelent írásában: „A magyar Enyed utolsó képei pedig így élnek az emlékezetemben: november volt, és a város sorsa ismét végzetesen egy lett a kollégiuméval. A hegyekről nyugtalanító hírek érkeztek, a történelem szelében inogott az emberi élet, és mintha ismét vér- és koromszag terjedezett volna a levegőben. Lázas órákon át ott ültünk a vármegyeháza tanácstermében, és birkóztunk az idők morzsoló kerekének lendületével. November volt, és mégsem ültünk a katedrán, mert nem volt tanítás a kollégiumban... A hosszú vármegyei asztal mellett a polgári lakosság védelméről és a havas lecsendesítéséről folyt a nyugtalan tanácskozás... Az erő és a kezdeményezés egyre jobban átsiklott gyengülő enyedi magyar kezünkől a velünk szemben ülő gyulafehérvári urak kezébe... Egy reggel a történelmi nyugalanságnak egy nagyobb hulláma öntötte el a várost. Azon a napon a néptömeg a tanácssterem kétszárnyú ajtaján át beömlött a terembe. A remetei jegyző, aki a havasiak golyózáporos dühe elől darócruhába öltözve csak nehezen tudott feleségével és egy olasz hadifoglyával az erdőkön át a városba menekülni, paraszti öltözetében ott állt az összevissza tömeg előtt, és a támadó havasiak ellen emelt vádjával a tanács elé lépett... Azután katonaság jött. Aznap este a kollégium előtt a nedves sötétben belebotlottunk a háromszínű lobogóba. Tegnap még ott hirdette a múltat, azt a fejedelmet is, a magas kollégium homlokzatán. Sáros volt és ázott, amikor felemeltük.

Azután jött a csend. Csak akkor nem volt csend, amikor a bevonult katonaság magas síphangú trombitaszava járta a várost.

És azóta — most már húsz esztendeje — a város és a kollégium, a háború előtti évtizedek fejedelmi eredetű bősége és bárányfelhős történelmi optimizmusa után, keresi életét az új erdélyi sorsban.

A fejedelem is árva volt, és megedződött, megnőtt és felemelkedett az árvaságban.”

A kackói papilak, Berde Mária szülőháza
(László István fotója)

Berde Máriát is megrázta a tragikus fordulat. Ennek lírai lecsapódása, többek között, egy legendás hírű költemény, amelyet 1920-ban az elvesztett kolozsvári egyetem falára körömmollóval ír fel. Címe: *A kolozsvári egyetem falára*: „A kőtáblákat Mózes összetörte, / Hanem azért a tűzparancsolat / Az igazak szívében megmaradt, / El onnan poklok lángja sem törölte. // S mi sírva nézzük eldőlt csarnokunkat, / Vérvérnyet hullatunk a szent romon, / Jajongunk, hogy a szél a templomon / Zászlót idegen isteneknek ingat. // Törött kőtábla, ó, ember, ó, szent rom, / A vesztett szentély pusztá foglalat, / Szívünkben áll a romladatlan templom. // S ott él az örök Egy Parancsolat, / A pokoltűznek víhatatlan csarnok, / Amit nem érnek el hiénakarmok.”

„1914-ben tértem vissza Enyedre — emlékezik az író az *Enyed az én városom* című, 1947 tavaszán írt cikkében. — Itt 1917-től 1920 szeptemberéig egykori iskolámnak gimnáziumában tanítottam. Több mint hat éven át voltam most megszakítatlanul enyedi lakos. A Bethlen utca 15. szám alatt éltem édesanyámmal. Ez a kolostorforma épület két emberöltővel előbb Gáspár Jánosnak, az első modern magyar neveléstudósunk volt munkaközpontja. Én is elmondhatok annyit a hajlékról, hogy innen történt komoly elindulásom az irodalmi pályán.” E vallomása szerint itt állította össze második verseskötetét, a *Seherezáde himnuszát*-t, mely 1928-ban jelent meg Kolozsvárt az Erdélyi Szépmíves Céh 26. kiadványaként. E kötetének verseiben teljesedik ki az eszmei és formai letisztulás. Berde líráját áthatja a mély felelősségtudat, az emelkedett humanizmus, a társadalmi kérdések

íránti fogékonyság és a női sors mélyen átélt bemutatása. A kötet költeményeinek tartalmi gazdagsága és formai tökéletessége hamarosan az erdélyi költészet élvonalába emelik szerzőjüket.

Az enyedi kollégiumba Berde Mária magával hozta a német impresszionista költők szeretetét és a magasabb irodalmi igényeket. A tanításban és a nevelésben rendkívül korszerűnek bizonyult, hatalmas tudásával és személyének varázsával ragadta meg tanítványait, akárcsak a kollégiumba korábban érkezett Jékely-Áprily Lajos, akivel szoros barátságot köt. Az elsőkhöz tartozott, aki felismerte Áprily költészetének értékeit, és tanítványai figyelmét is felhíva erre, akik tőle tudhatták meg, hamarabb, mint az irodalmárok, lapszerkesztők, kiadók, hogy Jékely tanár úr azonos azzal a költővel, aki kolozsvári lapokban Áprily költői néven publikálja gyönyörű verseit.

Bisztray Gyula irodalomtörténész, Berde Mária egykori enyedi tanítványa így emlékezik rá: „Európai műveltségű, széles irodalmi tájékozottságú, kiváló szellem, akinek alkotásait — regényeit és hárfazengésű lírai költeményeit — joggal állíthatjuk legkiválóbb íróink munkássága mellé.”

Egy másik enyedi tanítványa így idézi emlékét: „Mint tanár is rendkívüli volt, módszereiben teljesen elütött másoktól... Szép fiatal asszony volt, haját vastag fonatban koszorúba rakva viselte, mint a székely lányok. Beszéde halk, dallamos és olyan folyékony, szabatos volt, mintha felolvasott volna valamiből. Sohasem büntetett, nem szidott meg senkit, és a korholásban sem ment messzebb, mint egy gyermekét szerető komoly anya.”

Az írónőnek 1920 szeptemberétől ismét el kell válnia Enyedről, mivel áthelyezik a Marosvásárhelyi Felső Kereskedelmi Leányiskolába, ahol 1932-ig román nyelven tanít.

A kedvenc városától, a családi otthon melegétől és első szerelmének színhelyétől való elszakadás fájdalmát fejezi ki a *Búcsúvétel* című gyönyörű költemény: „A fáradtnak megnyúlnak a hegyek, / Lépcsőiden fel többé nem megyek. // Karszékemet az ablakig húzom, / És tőled, kert, messzinnen búcsúzom. // Mondván: az Isten áldjon kis vadon, / Kedves voltál te énnekem nagyon. // Ha visszanézek, át évek ködén, / Majd látni foglak, mint ma, oly üdén. // Pedig nem voltál fényes, cifra kert, / Az Isten is csak félkézzel művelt. // De télidőn, hógolycsaid felett / Meg-meggyűlt egy kis napsugár meleg. // Két csöpp sovány veréb négy óra tájt / Morzsáért akkor az ölemre szállt. // Nyáron repkény s borostyán összefont // Benned néhány álmodtató pagonyt. // Napestig ottan otthon volt a csend / És vélem közös pázsiton pihent. // Aztán a mályvák, rezedák között / Egy láthatatlan virág kiütközött; // Hogy legyen egyszer nekem is szüret: / Kizsendítetted a vigasz-füvet. // S egy könnyű órán szívem raja lett... / Az Isten áldjon érte, drága kert.”

Az enyedi évek végétől Berde munkásságában a próza tölti be a domináns szerepet. Enyeden írja *Az örök film* (Bp., 1917.), *Haláltánc* (Bp., 1924.) és a *Romúld és Andriána* (Berlin, 1927.) című regényeit is. Az Őrhegy alji kisvárosból kapcsolódik be a megújuló erdélyi magyar irodalmi életbe. Regényeiben mind a történelem, mind a

„mindenkori ma” témái megjelennek. A fentebb említettek mellett ezután írja híres történelmi és társadalmi regényeit, a *Szent szégyent* (M-vásárhely, 1925.), a *Földindulást* (Kv., 1930), a *Szépségvirágokat* (Nagyvárad, 1934.), a *Tűzes kemencét* (Bp., 1936.) és *A hajnal embereit* (Bp., 1943., teljes kiadása Kolozsvár, 1995.).

Berde regényeinek jellegzetes témája a nő-sors ábrázolása: a nők társadalmi helyzete, a női emancipáció, a jogfosztottság, a kiszolgáltatottság, a női egyenjogúság, a leányanyák sorsa. Ilyen témájú regényeivel válik a női szenvedélyek mesteri ábrázolójává.

Figyelemre méltóak több kötetben napvilágot látott novellái, népmesegyűjteményei, színpadi alkotásai, tanulmányai, merész hangú publicisztikai írásai is. Realista prózája mellett jól megférnek költői hangvétellű szimbolikus, néha szimbolista meséi, prózai balladáit és más kifejezési formájú írásai is.

Berde Mária szépprózai stílusáról állapítja meg Schöpflin Aladár: „Berde Mária gondosan formált mondatai úgy csengenek, mint az ötvös kalapácsa az ellenálló fémen.”

Marosvásárhelyt tanári munkája mellett Berde Mária teljes lendülettel kapcsolódik be a megújuló irodalmi életbe, így az erdélyi magyar irodalom hőskorának meghatározó személyisége lesz, annak élvonalába kerül. Marosi Ildikó szavaival élve az irodalmi „megújulás egyik motorja” lesz. A Kemény Zsigmond Társaság újraindítója és alelnöke, az Erdélyi Irodalmi Társaság (melynek 1917-től tagja), az *Erdélyi Szemle*, a *Zord Idő* munkatársa, a Pen Klub alelnöke. Az *Erdélyi Helikon* irodalmi parlament gondolatának ő volt a szülőanyja. Vallomása szerint nevét is ő adta. Erről Tabéry Géza így ír *Emlékkönyvében*: „A vécsi Helikon gondolatának Berde Mária volt a szülőanyja. Ezerkilencszázhuszonháromban, szeptember első napjaiban templomszentelés volt Gernyeszegen. A templomszentelésre érkezőket Teleki Domokos látta vendégül s a templomi szertartás után az ő kastélyában volt nagy ünnepény irodalmi esttel... Az irodalmi est, melyen Berde volt a sláger, a gróf barokk termében folyt le... Amikor műsor végeztével a közönség már oszladozóban volt, Berde odaállt az emelvényre s azt mondta Teleki Domokosnak: — Itt kellene megcsinálni az erdélyi Helikont. A régről ismert kisfiú, akit Kemény Jánosnak hívtak, Berde háta mögött állt. Hallotta a felhívást... Két évvel később ezerkilencszázhuszonöt márciusában a marosvásárhelyi írók Szászrégenben vendégszerepeltek... Kemény azt kérdezte, elég idősnek tartaná őt Berde ahhoz, hogy kézbe vegye a Gernyeszegen felvetett Helikon ügyét? Pontosabb megállapodásra ezúttal sem jutottak, csak azt szögezték le, hogy Kemény báró megindítja a mozgalmat...”

Magától érthetődő, hogy az 1926-ban induló *Erdélyi Helikon* írói tömörülés meghívottjai közt ő is ott van, jóllehet betegsége miatt az első találkozón nem vehet részt.

A *Vallani és vállalni* című vitaindító cikke nyomán kialakult eszmecsere elmérgesedése következtében, valamint személyes okok miatt kiválik az *Erdélyi Helikonból*, s az *Erdélyi Szépmíves Célből*; Tabéry Gézával, Olosz Lajossal, Szombati-Szabó Istvánnal, Bárd Oszkárral és Molter Károllyal együtt 1933 tavaszán megalapítja az Erdélyi Magyar Írói Rend-et (EMÍR).

Lépésére *Makkai Sándor* így reagál 1933. március 20-án Berdéhez intézett levelében: „Természetesen nagy veszteségnek tartom, hogy az oly szépen kigondolt helikoni összejöveteli tervből a Mária értékes hozzájárulása kiesik. Szeretném, ha ez nem volna végleges szakítás...”

Az EMÍR a „vallani és vállalni” program szellemében a társadalmi regény fennállóje szeretett volna lenni, hogy szolgálhassa a „mindenkori má”-t. Mennyire helytállóak napjainkban is az egyik Berde-levélben megfogalmazottak: „Az erdélyi író... lelkiismereti ember... sem utánzóivá, sem közönségévé nem válhatunk a sivár és küzdelmeinkhez semmi közzel nem bíró irodalomnak... Az EMÍR azért alakult meg, hogy ilyen művekre serkentsen, és hogy azokat a betű éhes koldusáig eljuttassa.” Sajnos, a vállalkozás 1937-ben anyagiak híján megszűnt.

Az 1934-ben, az EMÍR kiadásában megjelent *Szentségvivők* című dokumentum- és kulcsregényében az 1920-as évek elején kibontakozó marosvásárhelyi és erdélyi irodalmi élet megszületésének hiteles képét adja Berde Mária.

A kackói templom a felújítás után

„Valamit csinálni kellene — így kezdődik, s ahogy ez a három szó előzőng a koporsó levegőtlen némaságából, az művészet és történelem egyszerre” — állapítja meg e könyvről írt recenziójában Benedek Marcell... — És így folytatódik: „Itt nem volt eddig szellemi élet? A Bolyaiak, a Kőrösi Csomák, a Kemények, a Gyulai Pálok földjén?

Teret kell nyitni és lehetőséget kell adni a bontakozó szellemi folyamatoknak. Meg kell értetni a széles rétegekkel, hogy a kiváló elme a legdrágább nemzeti kincs, melyet pusztítani hagyni a legnagyobb könnyelműség és kárhozat” — mondja a regény egyik kulcsszereplője, Korlát, aki mögött Osvát Kálmán, a *Zord Idő* alapítója rejlik, de felismerhető az író (Zudor Anna), Molter Károly (= Krammer) és mások.

Berde Mária magánéletében is változást hoznak a marosvásárhelyi évek: itt ment férjhez dr. Róth Jenő banktisztviselőhöz, akiben igazi élettársra talált. Az eredetileg német irodalom szakos tanár nemcsak hűséges hitvestársa, hanem írói

munkásságában is állandó segítője lesz. Kabdebó Erna, az író nő marosvásárhelyi barátnője szerint Róth Jenő „egy életen át követte és szolgált Máriát. Önként tette, jól érezte magát ebben az árnyékban. Eszményi munkatárs-férj volt.” Róla írja Berde Mária: „Az én R. betűm, melyet írói nevem előtt viselek, mint záró-ékkövét a gyűrűnek, legjobb éneket jelent. Házasságunk óta férjem ugyanis leg-szigorúbb belső titkos műbírálómmá nőtte ki magát, kinek csodálatos gondja kíséri azóta minden legkisebb írásaimat, verseimet, novelláimat és tanulmányaimat, de még irodalmi kérdésekben írt levelezésemet is. Mindenesetre kissé szokatlan, hogy valaki saját kritikáját bírja házastárs gyanánt.” (Kézirat)

Marosi Ildikó Kabdebó Ernával készült interjújából ismerjük meg leghűségesebben a Marosvásárhelyt élő író nőt.

Marosi Ildikó: „Hogyan emlékszik vissza Berde Máriára?

Kabdebó Erna: „Tudod? Mariban nagyon kevés rossz volt, és mégis azt kell mondanom, kevesen szerették. Miért? Volt aki, mint Ostvát, nem bírta a kálvinista puritánságát... Sokan tudását, műveltségét. Tökéletesen beszélt németül, franciául, románul... Irodalmi doktorátusa volt, de a doktori címet sohasem használta... Makacsul harcolt az igazáért vagy a vélt igazáért...”

Marosvásárhelyről a megújuló erdélyi irodalom szürke eminenciáját 1932-ben megkérdése nélkül áthelyezik a Nagyvárad Állami Kereskedelmi Leányiskolába. Ekkor Iorga miniszterelnök, talán fájdalomdíj gyanánt a Teleki Téka és a Marosvásárhelyi Városi Könyvtár felügyelőjévé nevezi ki. Mivel 1936-tól egészségi állapota egyre rosszabbodik, állandó kezelésre kényszerül. Életének utolsó állomása Kolozsvár, ahol *A hajnal emberei* megírásához gyűjti az anyagot, és ahonnan gyakran ellátogat Enyedre, idős édesanyjához.

Betegsége miatt 1942 augusztusától nyugdíjba küldik. „Mária csak fekve dolgozott, fél vesével élt, hangja se volt, csak suttogni tudott. Imádkozz, hogy még ezt a regényt befejezhessem... Azt hiszem, a *Hajnal emberei*-nek írta a folytatását. Nem sikerült befejeznie...” — emlékezik barátnője.

Berde Mária Kolozsvárt halt meg 1949. február 20-án, hatvanéves korában. Halálakor alig vették észre, hogy jelentékeny írói egyéniség költözött ki a Házsongárdi temetőbe, gróf Mikó Imre sírja közelébe...

...De lelke ott lebeg szeretett városa, Nagyenyed és Kollégiuma fölött. Rá is illenek Áprily Lajos, a barát, a kolléga és költőtárs sorai: „A lelkük ott barangol néha távol, / Enyed körül diákos érzélemmel. / Őszülnek s halnak is. De a halálból / Még visszaneznek nagyhűségű szemmel” (*Véndiákok*).

Berde Mária különböző műfajú alkotásaiban állít emléket szellemi szülőföldjére, Enyed és Kollégiuma gazdag, de tragikus történelmi múltjának és jelenének. Ilyen témájú műveit jórészt pályájának csúcán, a harmincas-negyvenes években írja.

„A nagyenyedi évek és főleg a Bethlen Kollégium később számos írásának ihletet, élményt adó anyaga lett — állapítja meg Jancsó Elemér. — *Az enyedi történetek, Apánk az ajtó mögött, A legboldogabb testvér, A csodatevő notesz, A beszélő buba* című elbeszélései, Enyedről írott cikkei, *A hajnal emberei*, regényhősei és sok-sok

vers, karcolat, megjelent vagy kéziratban maradt írás tükrözi a gyermek- és ifjúkor és a múlt század Nagyenyedének sajátos világát.”

Az *Enyed* című városképe az *Erdélyi Helikon* 1931. június-július, augusztus-szeptember és októberi számaiban jelent meg Dóczyné Berde Amál illusztrációival. Ebben az írásában a szerző levéltári kutatások alapján végigkíséri Nagyenyed történelmét 1293-tól, az első írásos emlékektől saját koráig. A tanulmány befejező soraiból optimizmus sugárzik Enyed jövőjét illetően.

**Berde Mária szüleinek a sírja
a nagyenyedi református temetőben**

Jancsó Elemér így értékeli e tanulmányt: „...a Nagyenyedről írt szociográfiai tanulmánya már világosan mutatja, hogy elsősorban a reformkor és 1848 köti le érdeklődését. Az Enyedről szóló tanulmánya nem csupán e város iránti szeretettel megírt mű, hanem mintaszerű tudományos alkotás is. Berde teljes képet ad a városról a római emlékektől napjainkig, s bár központjában a XIX. század és főleg 1848 eseményei állanak, a régi múlt tanulságait köti össze benne kora időszerű feladataival. Nem akármilyen hagyományt idéz, hanem azoknak az üldözött és a maguk korában elbukott haladó törekvéseknek állít emléket, amelyek nemcsak e város, hanem egész Erdély együtt élő népeinek közös nagy hagyományai.”

E monográfia és *A nagyenyedi Bethlen-kollégium szerepe a 19. század szabadságharcgalmaiban* című tanulmány *A hajnal emberei* című széles sodrású regény előtanulmányainak is tekinthetőek. E fő művében méltó emléket állít az író az erdélyi reformkor küzdelmeinek, valamint az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc hősi eseményeinek és tragédiáinak. Megírásának körülményeiről idézzük az 1947-ben írt *Enyed az én városom* című írásának néhány sorát!

„1942-ben megrendült egészségem miatt nyugdíjba kellett mennem. Még előbb átköltöztem Kolozsvárra — bármily különösen hangzik: részben Enyed

kedvéért. 1937 óta foglalkozom komolyan a gondolattal, hogy Enyednek közelebbi történelmi múltját, jelesen a március előtti időkben és a forradalomban betöltött szerepét regényben feldolgozzam... Családi hagyományom, az anyám által híven őrzött emléanyag volt a bányamécs, melynek fénye mellett igyekeztem egy egész darab elsüllyedt erdélyi történelmet és művelődéstörténetet bejárni, a köztudat számára is felderíteni *A hajnal embereiben*. E regényt tető alá hozni csak a források mellett lehet, ez vezetett Kolozsvárra, az Erdélyi Múzeum közelébe. Itt dolgozom még mindig a záró köteteken.

Valaha vallomást tettem Enyed mellett az Enyedi emlék című versemben. Korrajzommal aztán évtizednél hosszabban tartó igyekezettel bizonyítom be nevelő városom iránt való hű ragaszkodásomat, szeretetemet. Legyen tanú a regény a vers mellett, igazolja őt, hogy mit akkor egyetlen sóhajba fogaltam be, az lelkem számára valóban egész világot jelent.” (Kolozsvár, 1947 tavaszán)

A regény központi hőse idős Szász Károly, minden idők egyik legkiemelkedőbb enyedi, majd a marosvásárhelyi Református Kollégium professzora. Kedvenc tanítványát, Diénes bárót Kemény Dénesről, az akkori Erdély egyik legképzettebb politikusáról mintázta. Szerepel a műben a Szász Károlyért rajongó Zsigó báró kisdíák, a későbbi nagy regényíró Kemény Zsigmond is, aki a Kemény-Zeyk kastélyból, a „burg”-ból jár be a kollégiumba és imádott tanára, Szász Károly lakására. A nagy formátumú, széles ívelésű regény rendkívüli drámai erővel örökíti meg Enyed 1848. január 8-án kezdődő pusztulását és következményeit.

A kollégiumi tanulmányait befejező Diénes báró a búcsú fájdalmas pillanataiban, még érezve *Szász Károly* professzor kezének melegét, fogadalmat tesz: „Szolgálni csendben, láttatlanban egy nagy ügyet: a sírig.” Ez Berde Mária írói és emberi hitvallása is, ezt tette gazdag irodalmi munkásságával egy életen át.

Irodalom

- Molnár Szabolcs: *Berde Mária*. Monográfia. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1968.
- Vita Zsigmond: *Emlékezés Berde Mária nagyenyedi éveire*. Művelődés és népszolgálat. 232-242. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983.
- Szentimrei Jenő: *Városok, emberek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.
- Berde Mária: *Tűzes kemence, A szent szégyen*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1967.
- Marosi Ildikó: *Emlékszel még az útra?* Marosi Ildikó interjúja Kabdebó Ernával. *Utunk*, 1969.
- Kemény János: *Kakukéjszókák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.
- Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004.
- Elöljáró sorok az *Istenes énekek* című vallásos versek gyűjteményéhez, 1939.

Berde Mária

Enyedi emlék

Áprily Lajos szomszédoknak

Állott már a házam ott fentre tetézten,
Hogy a felhőn hídló szivárványt lenéztem.
Láttam már a tengert, hol kékebb a mennynél,
Kép előtt rebegtem: soha szebbet ennél!
Hallottam muzsikát, hogy azt hittem: égből,
Sok könnyem fakadt már szép gyönyörűségből.

De a mandulafát, amikor magában
Áll az Őrhegy-aljban, halavány ruhában —
De a szellőt, mely a temetőhegyekben
Gyantaport lehel fel borostyánrügyekben —
De a nótát, amit madármódra, nyersen
Szőlőmetsző lányok búgnak ezer versen —
De a tavaszidőt, ahogy ott kinyílik:
Mindenüvé vittem — elviszem a sírig.

Jubileumra

A Bethlen Kollégiumnak

Mikor anyánk először elbocsátott,
Úgy mondta: „Most már ő lesz az anyátok,
Tudásban sok száz tejtestvéretekkel,
Fehér ölében együtt nőjete fel.”

Fehér anyánk! Ünnepre hívó szentély!
Ma mindnyájunkért újra elüzentél,
Be szép is volna: büszke életnyárban
Öledre futni, kéz a kézbe', hárman.

De csak belépek a kitárt nagy ajtón.
Fehérlő bolt alatt fejem lehajtom,
Ajkamra nehéz, csukló ige szökken:

„Anyánk! Most hozzád én panaszra jöttem.
Nézd, itt vagyok, s csak egyedül vagyok!
...Az egyik bujdosó, a másik rég halott.”

Prológ

— Gyermekelőadás elé —

Fuvallatos, rügybontó reggelen,
Mikor az első hírnök megjelen:
A vitorajkú, villámszárnýú fecske,
Hogy a világ nagy ünnepét jelentse;
S a téli bútól bús falak mögött
Meglátjátok a röpke hírnököt:
A lelketekben új öröm fogan,
Az égre fölmutattok boldogan.
Az öreg int, a gyermek tapsikol,
A lányka ajkán halk örömsikoly,
Az ifjú kalapot ujjongva lenget:
„Fecskét látok” — csendül a drága zengzet.
És bár egy fecske nem csinál tavaszt,
Hogy miért jött, hadd mondjam meg azt.
Túl a hegyeken, ily időkhöz, messze
Pihenni ült millió égi fecske.
Kik szárnyukon nekünk a tavaszt hozzák,
S előre küldik egyiket mihozzánk
A leggyorsabbat hírnökül menesztve,
És ezért öröm a legelső fecske!
S tudjátok-e, hogy a legelső fecske
Miért száll kémlődve hosszan az ereszre?
A gerendák alá miért tekint?
A tornyok ablakán be miért kukkint?
És hintázik, danázik csicseregve,
Vagy megül, gubbadt tollal keseregve?
Kiküldve őt a honi drága tájra
A többi fecske szívrepesve várja,
Hogy visszatérve hírt vigyen nekik:
Várnak-e még tavalyról fészkeik?
Jöhetnek-e nagy ujjongón, kacagva,
Keringőző, csicsergő szent csapatba,
Lesz-e, ahová berebbenjenek,

Drága pihék közt megpihenjenek.
— S most már megmondhatom, kedves közönség,
Engem is küldtek kis szepegő fecskék.
Mert itt a kifestett falak megett
Rebegve vár egy csicsergő sereg.
Múzsák mérföldes szárnyán robogunk
S a szárnyunkon mi is tavaszt hozunk;
Az ifjúságnak szent tavasza lesz,
Mely jöttünkön elébetek repes.
S kiküldtek engem, hadd nézek körül,
Mint első fecskén szívetek örül?
Ujjongtok-e nekem, a hírvivőnek,
Hírül vigyem az utánam jövőnek,
Hogy akarjátok énekük szeretni
És akartok a mókákon nevetni?
S hogy szövődnek közöttünk drága kapcsolatok,
Hogy mosolyt adtok, újrát, csengő tapsot.
Oh, kérlek benneteket igen szépen,
Fogadjátok örömmel fecske-népem.
Nézzétek el, ha félénk még dalunk,
Hiszen mi csupa kis fecskék vagyunk.
Most keringünk a legelső tavaszban,
Most éneklünk először a mgasban.
Legyetek minket befogadni készek,
Nyíljon meg szívetek, a drága fészkek!

(Cimbora, 1923. jún. 27.)

Tavaszi csók

Csókolni, csókolni vágyom... de messze az én szeretőm,
A tavasszal csókoltatom meg magamat a hegytetőn.
Tavasz, állok elébed, kacsintok kacagva rád,
Tavasz, készítsd a kedved, repesve vár az arád,
Tavasz, zsendülő testem pendítsd, mint drága húrt,
Tavasz, szélkörmű ujjad forró hajamba fúrd,
Tavasz, bontsd ki a hajam, győzelmed zászlaját,
Tavasz, hökkentsed dalba ajkam unt téli jaját,
Tavasz, babráld a ruhámat drága-bizsergetőn,
Tavasz, lefekszem hozzád a lihegő hegytetőn,

Fuldokló csóksikolyomtól rivalgion a szent berek —
Hadd higgyék: bolond vagyok, a tavasztalan emberek.

(1921. április 18.)

Áprilisi ének

A rácskaput sebtén nyitottam én...
S egyszerre csak megállított a kert.
Ibolyaszín alkonysátor alatt
Rám tornyosult hibátalan fenyő.
Virágtalan, meddő egyszikűségben,
Villámkihíva fűrt fejet az égnek,
Szinte ijesztett haláltalan színe,
Olyan sötét volt; ámde szárnyait,
Alább terülő, gyöngéded palástját
Ráborította dédelgetve, lopva
— Mint lepedőt anya tart kisdédének —
Siheder, zsenge-szőke almafára.
És mennyi volt az almafán a bimbó,
Csokrokban, mint sok rózsaszín gyerekfej,
Rózsaszín láng és rózsaszín reménység...
Valami akkor eszembe jutott:
„Hát így is szép — ó, szép! — s így is lehet...”
És halkan, halkan énekelni kezdtem,
Csak úgy magamnak, mint bohó madár.
A titkolózó, boldog fák alatt.

(1922)

R. Berde Mária

Szórványgyermek voltam*

Édesapám bázeli tanuló idejében a nyolcvanas évek elején Indiába készült fel hittérítőnek. Ugyanakkor indították meg idehaza a Szász püspök testvérek a szórványmentő mozgalmat. Károly a Szerémségben, Domokos Erdélyben akarta az elnémult harangokat és elnémult lelkeket megszólaltatni. Amikor apám visszatért a peregrinációból, Domokos püspök felszólította, hogy India helyett vállalja el az első erdélyi szórványközpontnak — körlelkészségnek a szolnokdobokamegyei Kackónak és vidékének gondozását.

A kérdésben anyám mondta ki a döntő szót. Ha ő nem ragaszkodik Erdélyhez, akkor mi testvérek a messzi Keleten születtünk és idegenként nevelődtünk volna fel. Anyám részéről ez a választás meghatározó áldozat volt. Vértel és ünneptel városi leányként nőtt fel, változatos társadalmi életet élt, nem mindennapi tehetséggel szerepelt a műkedvelő színpadokon. Mindenki bámulta, hogy, amint mondták, „számúzi magát a legsötétebb Szolnokdobokába”.

Kackón valóban földes parókia várta, a templom rozzant, az orgona használhatatlan, a padok roskadottak. A nép maga szétszóródott, sőt elidegenedett. Mindezért első kárpótlásul a Szamosmente bűbajos természeti szépsége kínálkozott. Az udvarházakban jólelkű, segíteni kész úrinép, a kunyhókban igazi pásztorra szomjazó, áhító nyáj várta szüleimet. Nem is csak a „eu-s-ungurral” jelentkező egyszerű emberek, de maga a született románság is örömmel fogadta és lassan egészen szívébe zárta őket.

Tizenkét község kallódó reformátusait kellett itt megtartani, megerősíteni, sőt visszanyerni egyházának. Édesapám elfoglaltsága rendkívüli volt. Linda és Lilla nevű piros lovackáink állandóan szekereztek véle a körzetben. Szürke porköpenyét, óriás esernyőjét ezüstre mosta a sok viszontagság. Csak minden negyedik vasárnapon ért rá, hogy Kackón, a központban is tartson istentiszteletet. Kora reggeltől kezdve érkeztek ilyenkor a közelebbi szórványok hívei, sokszor ázvafázva. Ezeket vétek lett volna a jéghideg templomban látni el a lelki táplálékkal. Anyám — ahogyan jó szívvel viselte a gyakori egyedüllétet — örömmel egyezett bele, hogy konyhánkban melegítsék reggelijüket, ebédjüket. Az ige hirdetésre ebédlőnket rendeztette át.

A kackói templom egyébként megérdemelte a karbatételt. *Újfalvy Sándornak*, a jeles emlékiró szerzőnek, a híres vadásznak és a Wesselényiek lelki barátjának ősei építették. Az elkallódott tehetségű *Újfalvy Krisztinát* is itt keresztelték meg.

Apám legelőször is kályhát szerzett a templomba; aztán, egy karácsonyi ünnepre orgonát. Mint anyám tréfásan mondta, egyszerre két orgona is érkezett, egyik a szentegyházba, másik a bölcsőbe. Amália testvérem felett szólalt meg először az új hangszeren, hogy „Szívünk vígsággal ma bétölt”. Az én keresztlőmre viszont az új padok festődtek égszínkékre, mégpedig édesapám keze és ecsetje által. Ha valaki mindezt „előjelekre” magyarázná, az tudja meg, hogy minden fordítva következett be. Néném lett az ecsetnek, és én a szavak muzsikájának szerelmese.

Világrajöttöm falusi romantikájához tartozik, hogy pár nappal születésem előtt (farsangban érkeztem) bivalyos-leányunk férjhez ment. Anyámnak most már a fejest is meg kellett tanulnia finom kézimunkákhoz szokott kezével. Születésem órájáig ő fejte naponkint a Flórika bivalat. Később sokszor fejemre idézte, hogy megcsudálta a csúf fekete állatot, azért lettem testvéreim között a legsötétebb hajú.

Ekkor már hárman voltunk apróságok és különösen fontos szerepet vittünk a missziós lélekmentésben. A babonára hajlamos nép erősen ragaszkodott az újszülötteknek azonnali megkereszteléséhez. Úgy tartották, hogy a pogány kisedek lelkét a Sátán egy óvatlan pillanatban kicseréli. Egy-két napos korukban már elhozták őket nagymessziről is, akármilyen időjárás mellett is, a sákrámentom felvételére. Mivel pedig apám napestig távol maradt a körzetben, anyámnak ilyenkor el kellett vállalnia az anyátlanul érkező kisedek gondozását. Ha tehette, szoptatta is őket. Így váltunk mi lassan tejtestvéreivé a velünk egyívású szórványgyermeknek. Gondolom, nem sokan vannak, akik édesanyjuk tejét adták oda a legszegényebb, legelhagyottabb gyermekekért.

A szolnokdobokai nép jóindulatú, hálás természetű. Szüleim lépten-nyomon tapasztalták az egyszerű, sokáig elhanyagolt lelkű hívek ragaszkodó szeretetét. Igaz, hogy az ő jóságuk nem csupán a fajtabeliek számára mérődött ki. Az a tény, hogy ünnepnapokon, valláskülönbség nélkül osztották ki a cselédnépnek, a szegényeknek az úrvacsorai maradékot, jelképes cselekedet számába ment.

Sok szép és hasznos tettüket foglalta ez istenes egységbe. Úgy vagyok az anyám által rámtestált történetekkel, mint a nyári kert szépségben, kedvességben vetélkedő virágaival. Nem tudnám kiválasztani, melyik a legigazibb ebben a kálvinista Fioretti-ben. Apám egyszer a falu egyetlen vízimalmát mentette meg bámulatos vakmerőséggel és ügyességgel az elsodratástól. Máskor a aszékely leleménnyel a zsidó lakodalmazók kigyulladt kéményét oltotta ki. Katholikus családok máig emlegetik önzetlen lelki támogatását, melyet tőle nyertek, ha nem mint paptól, de mint embertől. Szilaj, istentagadó, templomkerülő reformátusokból áldozatkész egyházi patrónusokat hódított a maga sajátosan szelíd, de törhetetlen mivoltával. Anyám még a román intelligenciát is meg tudta nyerni, hogy részt vegyenek az egyház javára rendezett ünnepségeken.

Ízelítőben az első konfirmáció történetét jegyzem le, igazi missziós anekdotát. Az oktatásra járó nebulók, leányzók egyike-másika nem igen értette magyarul a

kátét. Édesapám pedig, a háromszéki Szépmező szülötte, csak ekkor fogott neki a romántanulásnak. Tolmácsra volt szükség. A nem éppen könnyű szerepre egy földbérlő vállalkozott, vérbeli vidéki gentry-típus, dinom-dánomozó víg-cimbora fajta. Anyám maga is sok hálával volt irányában, egyszer mégis megpi-rongatta:

— Kedves jó uram, ha már ilyen kitartón segít nekünk a misszionálásban, mondja igaz lelkére, miért nem jár el soha istentiszteletekre? A népet nem elég oktatni, annak jó példával kell előtte járni! Soha, még ünnepnapon sem láttam a templomban!

— Ennek igen egyszerű oka van — hangzott a kópé-mosollyal visszaadott vá-lasz. — Én római katolikus vagyok. A dászelkedést csak a pap meg nép iránti szeretetből csinálom.

Ebben a kis szórványepizódban keressék meg a kételkedő Tamások azt a bi-zonyos megfoghatatlan s mégis élő és valódi erdélyiséget.

Édesapám nemcsak hittel, nemcsak a szószékből, hanem sok gyakorlati érzék-vel, tanáccsal és segítséggel vitte a szórványok anyagi ügyeit is. Különös gondja volt rá, hogy az ifjúságot a református házasságra szoktassa. Így érte el, hogy amikor Kackóra érkezett, 30 híve volt, amikor, mindössze hét év múlva eltávo-zott, 80. Csak egyetlen módszert nem ismert és nem is alkalmazott soha: *lélek-mentő* volt, *lélekbálás* soha. Áldott lépteinek nyomában helyreállt templomok, is-kolák, zengő orgonák, harangok, lelkek támadtak.

...Amikor — jó negyven év múlva — édesanyámat elvittem Kackóra, mint kedves zarándokútra, már felnőtt unokáját is hozhatta. A templom padjain még ott halványlott a régi égikétség, kisöcsém pedig felment a karzatra, hogy eljátssza a *Tebenned bíztunk*-at, azon az orgonán, mely édesanyjának születését üdvözölte valamikor.

Anyám küzdött könnyeivel és mentegetőzött:

— Soha sehol a világon nem voltam olyan boldog, mint itten, a szórvány-misszióban — motyogta szegényke.

Felpillantott, és akkor láthatta, hogy még az ezeridegeneknek is megértő könny csillogott a szemökben.

Baricz Lajos

Erdély kell nekem!

Bocsáss meg, kérlek, szép erdélyi táj —
az élet engem magával ragadt,
és megmutatott számtalan csodát,
de rád gondoltam, hidd el, ezalatt.
Fent járkáltam az Alpok magasában,
hol felhők kúsztak lábaim előtt,
és az ég adott élni ott erőt,
hogy le ne roskadjon ingatag lábam.

Lent is jártam, hol kéken nézett rám
az országokat mosó tisztaság:
vizek anyja — a Csendes-óceán.
Engem meg űzött, hevített a vágy,
hogy visszatérjek hegyeim közé,
mert új világ fog megszületni ott,
amelyről apám annyit álmodott,
de már nem lehetett, sajnós, övé.

A fél világot beutaztam már,
és szívem-lelkem élménytől dagad.
S bár a világnak másik fele vár,
de tőled elszakadni nem szabad.
Erdélyi élet — te bennem honolsz,
itt bennem lüktetsz, sajogsz és vajúdsz,
és szívem mélyén győzelemre jutsz.
Erdély kell nekem — e mostoha sors.

Bölöni Domokos

Szélrózsa kankalin (III.)

Mondatok az életemről

8. HAZA A MÉLYBEN

Jól rendelték az istenek, hogy az ember ne maga válassza szülőföldjét. Az emberiség opportunistá. Ma mindenki Kaliforniában jönne a világra. A székek se mind a Hargitán születnének. Módos agyú emberek azzal ellensúlyozták hátrányos szülőföld-helyzetüket, hogy magukhoz emelték az életet adó rögöt. Amely ettől aztán híressé vált. Néha anélkül, hogy tudomásul vette volna. A zseni földje rendszerint lemarad a világhírben. Bartók Béla szülővárosa langyos öntudatlanságban él. Nem veszi észbe lakossága (népe aligha), hogy ha az ölébe vetett talentommal okosan gazdálkodik, negyedszázad múltán, a világhírű zeneszerző születésének 150. évfordulóján, a művelt világ figyelmének a középpontjába kerülhet, Európa (kis)fővárosa lehet. Bólya romos elfeledettségben szunnyad, holt pompás kis erdélyi zárandokhelyé emelhető, csak hát minek. Hazánk szép lehet a magasban, nem az a mélyben. A mélyhaza fuldoklik a tunyaságban. A harmadik évezred tájai sok tekintetben épp oly avítottak, mint, lehettek, mondjuk, a középkorban. Szülővidékem lankáit-dombjait mintha örökös őszi pókháló rejtgetné az ég szemei elől. Amikor mégis átveri a mennyei függönyt a darázsdongató októberi verőfény, az ökörnnyállal csípős must illatát is lengeti a lusta hegyvölgyi szellő, és valamelyik szőlőalji árokból a szüreti áldomástól elbódult vincellér világgal megbékélő hortyogása hallik.

Nem mozarti a muzsika.

Az ősz az indulást jelentette. Dicsőbe. Valahányszor hivatalos helyen kellett kimondanom a nevét, úgy éreztem magam, mintha vasárnapi ünneplőben volnék, és valamilyen fogadalmat tétetne velem a pap a templomban: Dicsőszentmárton.

Megilletődve tagoltam, feszélyezett az ünneplő kabát. Szűk volt hónaljban. Dicsőszentmárton.

Amikor először hallottam így, elkaccantottam magam. Mi az, hogy Dicsőszentmárton. Ilyen nincs. Dicsőbe, az más. Dicsőbe ment mindenki, aki a Küküllők közén lakott, balavásáriak, kórodszentmártoniak, bonyhaiak, gógánváraljaiak, bernádiak, jövedicsiek, leppendiek, dányániak, héderfáiak, futákiak, lackodiak, csávásiak, mikefalviak, désfalviak, haranglábiak, abosfalviak, vámosgálfalviak, bogácsiak, pócshalviak, erdőaljiak, szőkefalviak, csüdőtelkiek, magyarsárosiak, botorkaiak, bábahalmiak, dombóiak, ádá-

mosiak, sövényfalviak, magyarkirályfalviak, de magyarózdiak, herepeiek, medvésiek, küüllőváriak, vesszőiek, boldogfalviak, zsidveiek, bethlenszentmiklósiak, bényeiek, magyarpéterfalviak, még a tatárlakiak is, mindenki csak Dicsőbe járt szeredánként, amikor a hetipiacot tartották, és nagyvásárkor. Dicsőbe jártak nemcsak piacozni és beásárolni, hanem pereskedni is, míg el nem költöztették a törvényszéket. Gyógyulni is: kórházi látogatásnapokon, csütörtökön és vasárnap zsúfolt vagonokkal érkeztek a vonatok. Dicsőbe járt a sok ingázó, dolgozott már anyai nagyapám is az akkor még Nitrogénnek nevezett gyárban, aztán rokonok, ismerősök a szebb nevű Vegyipari Kombinátban, de munkát adott mindenféle mesterembernek, kőművestől az autószerelőig, asztalostól a tévéjavítóig.

Dicső bizony csak Dicső volt, nem Dicsőszentmárton. Vagyis dolgos, munkás hétköznapi, nem ünnep.

Mondják, már Jókai is kifigurázta mondván, hogy *dicsőnek se dicső, szentnek se szent, s Mártonnak is csak Marci*.

Ebben a Marciban telt ifjúságom gyertyásabbik része.

A negyvenéves érettségi találkozón meg sem próbáltam szembesíteni diákkorom megfakult képeivel a szabadság pünkösdi fényében pár centivel megemelkedett települést, türelmesen megvártam, míg tompul a déli sugárzás és a folyó vashídját megnyújtja kissé az árnyék, aztán szabadon csatangolhattam ismét, kedvemre. Könnyen bejárható, mert negyven év alatt mindössze négy-öt „pontjához” kapcsolható igazán a létem: az iskolához, aztán Kovácsné házához a vegyipari kombinát felé vezető úton, aztán Bancsi Anna néni Küüllőre rúgó házához a Malom utcában (a nagy árvíz idején tutajjal közlekedtünk a városban), néhány kocsmához-vendéglőhöz, amelyekben többnyire sört ittam, s végül a kórházhoz, amelyben családunk csaknem minden tagja feküdt; meggyógyult vagy éppen kiszenvedett. Nagyanyám, nagyapám, anyám, én (még élek). Ott született első és második gyermekem. Oda kerültem ki a katonaságban kapott fertőző sárgasággal, és amikor egy baleset után könyöktörést szenvedtem, ott gyógyított meg a legendás hírű Mihály doktor. Legerősebb emlékeim tehát nem annyira iskolájához, inkább kórházához fűznek. Nem jártam, nem járhattam az 1916-ban Kós Károly tervei szerint elkészült Magyar Királyi Állami Elemi Iskola szecessziós épületébe, amely 1919-től román állami elemi, majd felsőbb iskolaként működött, mai neve Avram Iancu Gimnázium. Nem volt szerencsém hozzá, mert „az én időmben” már megint elemi iskolaként fungált, különben is én a közeli Vámosgálfalván tanultam ötödiktől. Aztán pedig bennünket, Dicsőben kezdő nyolcadikosokat már nem az 1900-ban elkészült és Sándor János* főispán által felavatott Polgári Leány-, Fiú- és Elemi Iskola fogadott be — ott akkortájt már csak hetedikig tanultak magyar diákok. A mi évfáratunk az új, szocialista sablon szerint felhúzott épületben kapott helyet; és a kollektivizálás diadala utáni időszak szigorúságát az is mutatta oktatási viszonylatban, hogy minékünk nem engedélyezték például érettségi tabló állítását. Így aztán a tanárok, akik az új tago-

zatra az „alsó iskolából” jöttek át vagy jártak fel — Orbók Ferenc, Pethő István, Majthényi Zoltán, Szakács András, Kocsis Ferenc, Bálint Tibor, Sándor Dénes, Patakfalvi Jenő és akihez leginkább ragaszkodtam, magyartanár osztályfőnökünk: Gáspár György — csak korábbi vagy későbbi maturandusok társaságából tekintenek a folyosón sétáló öregdiákokra vagy a mindenre rácsodálkozó szeptemberi fikákra.

A „dicsőiséggel” idegenben nem illett dicsekedni. Hiszen ha csak kimondtam a szót: Dicső, máris robbant a röhej; ha pedig elszóltam magam: Dicsőbe megyek, azonnal leütötték a labdát: — *S vissza is jössz? Úgy gondolod, hogy kiengednek?!*

Ha azt mondtad: Dicső, azt értették: bolondokháza. Kedves bolondjai voltak pedig, Jókai pompás regényt írhatott volna róluk, és csakis róluk.

Nekem ez a városka egy nagyon hosszú hétköznapi az életemből.

Dicső annyira „hétköznapi”, hogy mikor Sipos Domokos írásága kapcsán valamiféle patinával próbálnám nemesíteni, a nagy tehetségű szerző szomorú élete, sanyarú sorsa hamar ledörzsöli a hamis mázt a képről.

Talán csak a Csepreghy András—Csepreghy Henrik szerzőpáros *Dicsőszentmárton régi arca* című pompás könyvében föllelhető színes képeslapok reпрóit nézegetve fog el valami torokszorító érzés, a szomorúság, hogy nem *akkor* éltem itt, amikor még nagyon kedves és szép lehetett minden, s ezzel egyidőben valami időtlen szomorúság: hogy mostanra megfogyatkozott magyarsága csaknem teljes tudatlanságban lakja be egyre szűkülő életterét, hogy mennyire nem ismeri városát, nem tudja házai, intézményei, templomai, iskolái, boltjai építetöit és gazdáit, a Városháza, a Megyeháza, a Közkórház, a Nemzeti Szálloda, Kávéház és Étterem, a Pénzügyigazgatóság, a Takarékpénztár, Kaszinó, a „Fényes” (gróf Pekri Sándor kastélya), a Királyi Járásbíróság, az Erzsébet Könyvnyomda, a Vasútállomás (indóház) és a többi jellegzetes épület, létesítmény, az Erzsébet utca, Erzsébet tér, Rákóczi utca, Rákóczi-kert, gr. Bethlen Gábor utca, Sándor János utca, a Küküllő-híd történetét — ma sem, amikor pedig szabad a megismerés, nincs gátja a múltfeltárásnak.

*

Dicső annyira „Dicső”, hogy mikor elgondolom: a modern zene egyik óriása itt született, és a város körülbelül annyit tud róla, vagy még annyit sem, mint Nagyszentmiklós Bartókról, elborzadok. Tihanyi László írta a Muzsika 2006 augusztusi számában: *Egy róla készült és nálunk is bemutatott portréfilmben nekiszegezték a kérdést: hová tartozik? Ha jól emlékszem a válaszára, az valahogy így szólt: „Nézzé, én egy Romániában születtem és ott nevelkedtem, Ausztriában és részben Németországban élek, magyar anyanyelvű zsidó vagyok: én mindenhova tartozom.” A válasz egyszerre volt szellemes és diplomatikus, egyúttal finoman érzékeltette a kérdés abszurd voltát. Mindig, mindenhol magyar-nak tartották, ő is számtalanszor elmondta, hogy magyarul gondolkodik, magyarul álmodik. Nem kérkedett vele, de sohasem tagadta. Halála másnapján a magyar médiumok az MTI hí-rét vették át: „Elhunyt Ligeti György, magyar származású osztrák zeneszerző”. Halálában*

— azon kívül, hogy bosszú és embertelen szenvedéstől váltotta meg — talán az az egyetlen jó, hogy ezt már nem hallhatta. Nekiünk pedig marad — nem először — a szégyen. (Gondolatok Ligeti György halála után.)

Szülővárosa, úgy tudom, kereste és tartott is fenn valamiféle kapcsolatot vele. Megbocsátaná a világ hirtelen támadt opportunizmusát, ha legalább halálában befogadná elcsámborgott fiát, aki lám, mindenhova tartozik, oda is, ahol mostani „földije” semmit sem tudnak róla. Megbocsátaná a kozmopolita világ, ha ravasz húzással bár, de hirtelen fiává avatná a zeneóriást, és művelni kezdené kultuszát, szobrot emelve zsenijének.

Haza a mélyben, haza a Küküllő medrében, a sírgödrök mélyén, haza a rögökben. Gyárfás Elemér, Dosztál Kálmán, Sipos Domokos, Ligeti Sándor, megannyi könyves, pennás ember, ecsettel, karmesteri pálcával, pénzzel és ésszel dolgozó ember mélyhazája, kishazája: Dicső.

(A neten is rejtőzködik. Úgy olvashatsz egyet s mást róla anyanyelveden, ha Hajdúszoboszló testvérváros honlapjára kattintasz.)

Szent Márton oltalmába ajánlott porfészek. A Márton-napi lúd hirtelen elgágintja magát, s azon-sült-módján, ropogós-pirosan fölszáll, és elhúz a búsba, a többi vándormadárral.

Sándor János főispán úr városa. A Sándor János-hegy égőzöld *S* és *J* betűi sugalltak valaha valamiféle „magashazát”, hazát a magasban is. Azóta az is becsúszott lassan a Kis-Küküllőbe.

Dicsőben hétköznapi szeretek csavarogni. Mostanság inkább csak évfordulókra, osztálytalálkozókra, kórusfesztiválokra, ilyesmikre hívnak. És temetések, esküvők is köteleznek. Temetésen nem sírni, lagziban nem inni. Figyelni a szívet, dobog-e még.

Ha tudnék, regényt kellene írnom erről a kedves térről. Előbb gondosan leporolni. Törölni róla mindent, aztán alapítani egy új települést, kitalált lakókkal, ismeretlen hősökkel, akik felépítik a várost, és Szent Márton oltalmába helyezik. És élnek boldogan, az idők időtlenségében.

Egy tiszta szavú regényt, amelynek nincs büntudata. Egy szerzőtől, akinek nincs már lelkifurdalása.

Mert talán megszenvedte már lelkében sajnó kishazáját.

*(S. J.: Marosvásárhely, 1860. nov. 14. — Bp., 1922. júl. 16.: politikus, miniszter. A bécsi műszaki katonai ak. hallgatója volt, majd jogot végzett a bp.-i tudományegy.-en. 1882-ben vm.-i szolgálatba lépett. 1883-ban Torda-Aranyos vm.-ben tb. főszolgabíró, majd főispáni titkár, 1889-ben a vm. alispánja, 1891-től 1902-ig Kisküküllő, 1901-től 1902-ig Maros-Torda vm. és Marosvásárhely főispánja is. Sógorság és politikai barátság fűzte Tisza Istvánhoz. 1903–1905-ben a belügymin. politikai államtitkára, 1913. jún. 10-től 1917. jún. 15-ig a második Tisza-kormány belügyminisztere volt.)

Pomogáts Béla

Erdélyi irodalom

Hagyományok és alapok

Az erdélyi magyar irodalom súlyos történelmi kataklizmák hatására jött létre, „zord idők” nyomása alatt, nemcsak kifejezve ezt a nyomást, meg is küzdve vele. Létrehozása igen nehéz feladatot jelentett, minthogy az erdélyi magyarságnak a kisebbségi sors mostoha feltételei között, számottevő külső támogatás nélkül, saját kezdeményező készségére és szerény anyagi erejére utaltan kellett kiépítenie a nemzetiségi kultúra intézményeinek rendszerét. Az elvégzendő munka mindazonáltal szilárd alapokra épült: a viszonylag nagy létszámú magyar lakosság mellett az erdélyi magyarság gazdag hagyományaira és már meglévő kulturális intézményeire.

A kisebbségi lét keretei közé került magyarság évszázados történelmi és művelődési hagyományokra tekintett vissza: az egyetemes magyar hagyományok mellett külön erdélyi tradíciókra is. A székelység viszonylag külön mederben folyó rendi története: a középkori Erdélynek az egész ország védelmében folytatott tatár- és törökellenes harcai, amelyek mindenképpen azt a meggyőződést erősítették meg, miszerint Erdélynek egész Magyarország sorsáért és jövőjéért kell felelősséget vállalnia; az erdélyi fejedelemség politikai és kulturális öröksége, amelynek fontos része volt a tordai országgyűléseken kimondott vallásszabadság, ez ugyanis az emberi személyiség függetlenségét erősítette meg; az 1848–1849-es szabadságharc emlékei, amelyek széles körben növelték Erdély és Magyarország összetartozásának tudatát; valamint az erdélyi népek együttélése és egymással folytatott küzdelmei, amelyek ugyanakkor elmélyítették azt a felismerést, hogy Erdély nemcsak a magyar (és székely) nép szülőföldje és hazája, hanem a románoké és szászoké is, ugyanúgy hatással voltak ennek a tradíciónak a kialakulására, mint az erdélyi magyar kultúra kiváló egyéniségeinek példája. Az erdélyi magyar köztudat bensőséges ragaszkodással őrizte Apáczai Csere János, Tótfalusi Kis Miklós, Bethlen Miklós, Kőrösi Csoma Sándor, Bolyai Farkas, Bolyai János, Kriza János, Barabás Miklós, Jósika Miklós és Kemény Zsigmond emlékét. Komoly szerepet játszottak az erdélyi magyar tradíció kialakításában a történelmi múltú magyar iskolák és kollégiumok, így a kolozsvári katolikus, református és unitárius kollégium, a nagyenyedi Bethlen-, a sepsiszentgyörgyi Székely—Mikó- és a zilahi Wesselényi-kollégium, a székelyudvarhelyi és csíkszeredai katolikus középiskolák.

Ugyancsak a regionális hagyományok gondozását vállalták az irodalmi és közművelődési társaságok, valamint az első világháború előtt és alatt megjelent folyóiratok, amelyek a századelőn megindult kulturális decentralizáció következményeiként próbáltak Kolozsváron, Nagyváradon, sőt Kós Károly erőfeszítései által Kalotaszegen szellemi életet teremteni.

E folyóiratokban és irodalmi mozgalmakban jelentkezett a későbbi kisebbségi magyar irodalom néhány kiváló egyénisége, közöttük Áprily Lajos, Tompa László, Reményik Sándor, Kós Károly, Karácsony Benő, Szentimrei Jenő és Berde Mária. A születő erdélyi magyar irodalomban ők képviselték a regionális hagyományokat, ők alapozták meg az erdélyi tradíció folytonosságát. Az 1919-es történelmi fordulat után hozzájuk csatlakoztak azok a budapesti írók, akiket csatládi vagy kultúrpolitikai megfontolások vezettek vissza szülőföldjükre, közöttük Benedek Elek, Bánffy Miklós és Kuncz Aladár, illetve azok a baloldali értelmiségiek, akik a forradalmak leverése után kényszerültek emigrációba, és Erdélyt választották új hazájuknak, közöttük Gaál Gábor, Franyó Zoltán és Kádár Imre. Végül a rohamosan fejlődő irodalmi élet vonzásában léptek fel azok a fiatalabb írók, akik már a kisebbségi lét körülményei között szerezték meghatározó tapasztalataikat, közöttük Tamási Áron, Nyirő József, Kacsó Sándor, Kemény János és Balázs Ferenc.

Az irodalmi élet kezdetben vitákkal zajlott, a liberálisok és a konzervatívok, a tradíciók és a progresszió hívei szellemi viadokban mérték össze erejüket. Ezek a viadokok azonban, minden bizonnyal a közösen viselt kisebbségi sors következtében, sohasem voltak olyan kérlelhetetlenek, mint a Magyarországon folyó irodalmi viták, Erdélyben nem jöttek létre a magyarországihoz hasonló küzdelmek a hagyományőrzők és az újítók, a „népiesek” és az „urbánusok” között. A regionális tradíciók és az újonnan érkezők által képviselt eszmék meglehetősen hamar kiegyenlítődtek, a különböző forrásokból származó gondolatok gyorsan egymásba olvadtak. Valójában ezek az elvi szintézisek (vagy kompromisszumok) szabták meg a kisebbségi irodalom ideológiáját a későbbiek folyamán.

Nemzeti irodalom és nemzetiségi irodalom

A történelem kényszerének hatására kialakuló magyar kisebbségi irodalmak a megfelelő országrészek (Erdély, a Felvidék, a Délvidék) kulturális hagyományaira támaszkodtak, ugyanakkor benső egységben maradtak a magyar nemzeti irodalom általános törekvéseivel és áramlataival. Kialakult a magyar irodalom policentrikus modellje, amely a maga rendszerében meglehetősen eltér mindazoktól a többközpontú nyelvi kultúráktól (francia, svájci francia, kanadai francia, afrofrancia; angol, kanadai angol, ausztrál, dél-afrikai angol; német, osztrák, svájci német stb.), amelyek voltaképpen nem ritkák a 20. századi történelemben. A jelenkori világirodalomban meglehetősen általános irodalmi policentrizmust szinte mindig a különböző nemzeti kultúrák nyelvi közössége teszi lehetővé, a magyar

irodalmak esetében nemzeti különbségekről egyáltalában nem beszélhetünk. A hazai, a romániai, a szlovákiai és a vajdasági magyarság nem tartozik más-más nemzetek keretei közé, állampolgárságuk eltérhet egymástól, nemzeti identitásuk mindazonáltal természetes módon megegyezik. A magyar irodalmi kultúra policentrikus modelljét lényegében az a tény határozza meg, hogy az anyaország irodalma mellett az első, illetve a második világháborút lezáró békeszerződések kényszerű következményeként több szomszédos országban is magyar nemzeti kisebbségek élnek, s ezek a kisebbségek — nem utolsósorban nemzeti identitásuk fenntartása érdekében — létrehozták saját irodalmukat.

Miben áll a történelmi Magyarország felbomlása után létrejött magyar kisebbségi irodalmak, így az erdélyi irodalom különleges helyzete? Az első világháborút lezáró békeszerződések következtében a korábbi közép- és kelet-európai „kisebbségi” irodalmak sorra egyesültek a maguk „anyanemzetének” irodalmával, a magyar irodalom korábbi egysége viszont éppen akkor bomlott fel, s Európában szinte egyedül került abba a helyzetbe, amelyben korábban az olasz, a román vagy a szerb irodalom élt. Van tehát egy „központi” (anyaországbeli) magyar irodalom, és létrejöttek a „kisebbségi” (romániai, szlovákiai, jugoszláviai) magyar irodalmak: ezeket együttesen „egyetemes” magyar irodalomnak szokás nevezni. A 20. században élő magyarság tudatát és kultúráját igen nagy mértékben határozza meg az, hogy a kialakult különfejlődés az eredeti nemzeti egység kényszerű felbomlásának következménye volt. Ez a helyzet alapvetően megszabta a magyar nemzetiségi irodalmak státusát és önismeretét: ez a kezdeti státus és önismeret változott meg, ha nem is lényegbevágóan, az azóta eltelt hét évtized folyamán, nem kis részben azoknak a történelmi katalizmáknak és megrázkódtatásoknak a hatására, amelyeket e nemzetiségeknek és irodalmaknak el kellett szenvedniük.

A kisebbségi sorba került magyarság jelentékeny áldozatokkal létrehozott irodalma az egységes nemzeti kultúra kényszerű felbomlásának eredményeként jött létre, a megfelelő országrészek (Erdély, a Felvidék és a Délvidék) művelődési hagyományaira támaszkodott, ugyanakkor lényegi egységben maradt az „anyaországi”, illetve „egyetemes” magyar irodalom általános törekvéseivel és áramlataival. A maga „kisebbségi” (nemzetiségi) tudatának ápolása mellett is őrizte a magyar nemzeti irodalom természetes egységének tudatát. Ezt az irodalmi tudatot alapozza meg az a tény, hogy a kisebbségi magyar irodalmak képviselői továbbra is az etnikai és kulturális tekintetben homogén magyar nemzethez tartozóknak tudják magukat, de ezt a tudatot erősítette ezeknek az irodalmaknak a szerveződési folyamata is. A magyar kisebbségi irodalmak ugyanis két forrásból alakultak ki: a regionális és az egységes nemzeti irodalmi hagyományok forrásaiból. Ennek a kettősségnek részben „irodalomontológiai”, részben irodalomtörténeti oka volt. Természetes dolog, hogy a magyar kisebbségi irodalmak a maguk regionális hagyományaira is támaszkodtak, hiszen ezek a hagyományok — az erdélyi irodalom esetében Kolozsvár, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Marosvásárhely és Nagyenyed történeti és kulturális hagyományai — biztos erőforrást jelentettek, s minél

gazdagabbak voltak, annál természetesebben ment végbe az irodalomalapítás folyamata. (Ez magyarázza azt, hogy Erdélyben viszonylag könnyebben, Szlovákiában és a Vajdaságban viszonylag nehezebben fejlődött ki a magyar nemzetiségi irodalom.)

A regionális hagyományok mellett ugyanakkor az egész magyar irodalomnak lényeges szerepe volt a kisebbségi irodalmak megalapozásában és további fejlődésében: az erdélyi magyar irodalom ma is a teljes magyar kulturális örökségre támaszkodik. Nemcsak a korábbi egységes magyar nemzeti irodalom örökségére, hanem a különfejlődés során létrejött nemzeti kulturális értékekre is. A kisebbségi irodalom nemcsak a *Halotti beszéd*től Adyig tartó tradíciót őrzi, hanem azt a további folytonosságot is, amelyet már Kassák Lajos, József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László, Déry Tibor, Radnóti Miklós, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nagy László és Juhász Ferenc munkássága jelöl meg. Számtalan példát lehetne mondani arra, hogy ennek a további irodalmi folytonosságnak az ereje miként határozza meg az erdélyi magyar irodalom törekvéseit.

A magyar kisebbségi irodalmak, hacsak e törekvéseiket nem korlátozta külső erő, mindig is igyekeztek szoros közösségben dolgozni az „anyaország” irodalmával. Ennek igazolására számos elvi megnyilatkozás idézhető: Erdély magyar írói több alkalommal is kinyilvánították elkötelezettségüket a magyar nemzeti irodalom egysége mellett, s midőn 1928-ban Ravasz László, aki különben igen nagy megbecsülésnek örvendett az erdélyiek között, „irodalmi skizmával” vádolta a magára találó erdélyi magyar irodalmat, az Erdélyi Helikon külön anketon tett hitet a nemzeti irodalommal fenntartott szerves közösség mellett. Ennek során Benedek Elek, Berde Mária, Kós Károly, Makkai Sándor, Molter Károly, Reményik Sándor, Spectator (Krenner Miklós), Szentimrei Jenő és Tabéry Géza nyilvánították ki az erdélyi irodalom hűségét az „egyetemes” magyar irodalom iránt.

Az erdélyi magyar irodalom képviselői a nemzeti irodalommal fenntartott közösség mellett nyilatkoztak, ennek a közösségtudatnak a fontosságára figyelemzett az anyaország írói részéről a két világháború közötti korszak legnagyobb szellemi tekintélye: Babits Mihály is, midőn több alkalommal véleményt mondott az erdélyi irodalom és általában a magyar kisebbségi irodalmak helyzetéről és eredményeiről. Először 1929-ben adott átfogó értékelést az erdélyi magyar irodalom törekvéseiről, midőn a Budapestre távozott Áprily Lajos szerkesztői tisztjét Kuncz Aladár vette át, s őtőle kért az Erdélyi Helikon számára olyan programadó tanulmányt, amely az Erdélyben is követendő „egyetemes magyar szemléletnek a célkitűzéseit” világítja meg. Babits erre a felkérésre írta és jelentette meg az Erdélyi Helikonban *Európaiság és regionalizmus* című tanulmányát, amely a címében megjelölt két fogalom viszonyát tisztázva az európai hagyományok és szellemiség követésében jelölte meg a kisebbségi irodalmak feladatát. A következő alkalommal, 1931-ben Tabéry Géza *Emlékkönyv* című művéről írván hangsúlyozta azt, hogy a kisebbségi magyar irodalomnak a magyar nemzeti irodalom ke-

retén belül kell a maga természetes helyét megtalálnia: „az erdélyi irodalomnak, éppen saját eszméjénél fogva, mely megveti a »hatalmak és határok« esetlegeit, intenzíven vissza kell kapcsolódnia az egységes magyar irodalom vérkeringésébe. Táplálni azt nemes eszméjével, szabadabb légkörével — s táplálkozni annak szélesebb gyökerű erejéből.” Ez a nézet a harmincas évek hazai és erdélyi magyar íróinak általános meggyőződését fejezte ki.

Erdély magyar irodalmát nemcsak deklarációk fűzték a nemzeti irodalom egészéhez, fejlődésének egész menete a lényegi közösség mellett tanúskodott. A pontos megfigyelések azt igazolják, hogy az erdélyi irodalom irányzatainak, mozgalmainak és poétikai változásainak története szinte párhuzamosan halad a hazai irodalom eszme- és poétikatörténeti alakulásával. A húszas évek avantgárd áramlatai és újrealista törekvései éppúgy párhuzamosan jelennek meg a hazai és az erdélyi irodalomban, mint a harmincas évek népi törekvései, költői mitologizmusa és intellektualizmusa vagy „valóságirodalmának” dokumentarista áramlata. Ugyanez elmondható az ötvenes évek újnépies költői törekvéseiről vagy a hetvenes évek avantgárd irányzatairól, nyelvkritikai módszeréről, szövegalkotó kísérleteiről. Mindenesetre irodalomtörténeti tény, hogy a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségi irodalmakat és így az erdélyi irodalmat sokkal több szál fűzte a nemzeti irodalom fejlődéséhez, mint a velük egyazon országban fejlődő „többségi” nemzet irodalmához. A többségi irodalommal kialakult kapcsolatok jórészt művelődéspolitikai jellegűek voltak, így a fordítás-irodalom kibontakozásához vezettek, különösen a ’60-as és ’70-es években, midőn a színvonalasabb román irodalmi művek szinte késedelem nélkül megjelentek magyar fordításban is. Az irányzat- és poétikatörténeti kapcsolatok pedig voltaképpen beilleszthetők a kelet-közép-európai irodalmak általánosabb fejlődéstörténeti hasonlóságának keretei közé.

Az erdélyi magyar irodalom ilyen módon egy kettős vagy inkább hármas vonatkozási rendszerben él: mint irodalom minden tekintetben (nyelvén kívül mentalitását, hagyományait és értékrendjét tekintve is) a magyar nemzeti irodalom része, szociológiai és politikai helyzetét nagymértékben befolyásolja a romániai társadalom, az ottani kisebbségi politika, közösségi felelősségét és elkötelezettségét, valamint témavilágát pedig az erdélyi magyarság sorsa és törekvései szabják meg. Kányádi Sándor egy meghatározását szeretném idézni, amelyet egy — a bécsi Pen Clubban tartott — előadásában adott: „íme költészetünk személyleírása. Neve romániai magyar költészet. Állampolgársága: román. Nemzetisége — nyelve, hagyományai: magyar... Szülőanyja és dajkája: Erdély szellemi öröksége, az a szellem, melynek védőszárnyai alatt addig is több komoly magyar, román és szász kulturális kezdeményezés vált valóra, s hagyott századokra visszamenően emléket, értéket maga után.”

A többszörös kötődések ugyanakkor nem alakították át radikális módon ennek az irodalomnak az „ontológiai” lényegét. Ha az irodalmat, Roland Barthes-hoz hasonlóan, egyrészt úgy tekintjük, mint „intézményt”, másrészt mint „mű-

vet”, az erdélyi magyar irodalom elhelyezése is kettős lehet: mint „intézmény” a maga különleges helyzetének megfelelően működik, autonómiára törekszik, s amilyen mértékben a kisebbségpolitikai gyakorlat ezt lehetővé teszi, sajátos kulturális autonómiát kíván létrehozni, mint „mű”, pontosabban mint művek esztétikai s történeti rendszere viszont a magyar irodalom szerves részét alkotja, s a magyar nemzeti irodalom fejlődéstörténetének keretébe tartozik.

A transzilvánista irodalom eszményei

Az erdélyi magyar irodalom, mint erről már volt szó, a konzervatívok és a liberálisok, később a „népiesek” és az „urbánusok” szellemi és művelődéspolitikai koalíciójaként jött létre. Ez a koalíció az „erdélyi gondolatban” találta meg azt az eszmét, amelyet a kisebbségi irodalom szinte valamennyi képviselője el tudott fogadni. Az „erdélyi gondolat” — a „transzilvánizmus” — eszméje már a tízes évek regionális irodalmában is szerepet kapott, akkor elsősorban Budapest központosító törekvéseivel szemben, igazi kifejlődése azonban a nemzetiségi lét körülményei között következett be. Kós Károly, aki (Paál Árpáddal és Zágoni Istvánnal együtt írott) *Kiáltó szó* című röpiratában 1921-ben az elsők között mozgósította erejének összeszedésére a kisebbségi sorsba került magyarságot, Erdély önálló hagyományaira figyelmeztetett: „Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsylvania vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van (...) mi nem az egységes magyarságból elszakasztott egyszerű lélekszám vagyunk, de külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját, külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel.” Az „erdélyi gondolatnak” ezt követve igen széles körű irodalma jött létre: Kós Károly *Erdély* című, 1929-ben megjelent „kultúrtörténeti vázlata”, Tabéry Géza *Emlékkönyv* című, 1930-ban kiadott összefoglalása a nemzetiségi irodalom kezdeteiről, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Szentimrei Jenő, Ligeti Ernő, Krenner Miklós (Spectator) tanulmányai és publicisztikája, Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László, Berde Mária, Dsida Jenő versei, Kós Károly, Bánffy Miklós, Nyirő József, Tamási Áron, Kacsó Sándor, Sipos Domokos prózai művei fejezték ki az erdélyi hagyományok éltető erejét, és adtak képet a transzilvánisták törekvéseiről.

Mire támaszkodott és mit hirdetett az „erdélyi gondolat”? A transzilvánista irodalom magáénak vallotta az erdélyi történelem szabadelvű hagyományait, ahogy Kuncz Aladár *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* című tanulmánya megállapította, az „erdélyiség” tulajdonképpen a „nemzetek, vallások, világ-szemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozását” jelentette. Az eszmei és politikai „egyensúly” elve szabta meg az irodalmi „koalíció” működését, az erdélyi hagyományok követelték meg a nemzetiségi irodalom európai tájékozódását, a „kisebbségi humanizmus” közösségi morálját és politikai gyakorlatát. A transzilván eszmék támasztottak eleven érdeklődést az erdélyi népek sorsközösségének gondolata

íránt. A Helikon írói igyekeztek a gyakorlati életbe átültetni ezt a gondolatot: szervezett együttműködést alakítottak ki a román és az erdélyi szász irodalommal, s hamarosan írói találkozók, valamint műfordítások formájában értek be ennek az együttműködésnek a gyümölcsei.

A két világháború közötti időszak írói, különösen azok, akik az Erdélyi Helikon körül gyülekeztek, az „erdélyi gondolatban” találták meg eszmei támaszukat, műveik többnyire a transzilvánista ideálok vonzásában születtek. Költészetük azokról az élményekről adott számot, amelyeket az erdélyi táj és az erdélyi történelem sugallt, elégikus érzésvilágot fejezett ki, nemegyszer az erdélyi magyarság tragikus történelmi tapasztalatait szóltatta meg. A helikoni költészet nem jelentett egységes költői szemléletet és stílusirányzatot, a közösen képviselt eszmék adták meg összekötő erejét, és nem a vers poétikai, stiláris természete. Vezető szólamát Áprily Lajos, Reményik Sándor és Tompa László romantikus szimbolizmusa határozta meg. E szimbolizmus még a századforduló késő romantikája nyomán született, s csak lassanként zárkózott fel a „nyugatos” líra korszerűbb törekvéseihez. „Megkésett” szimbolizmus volt, a lélek finom sejtelmeinek művészi kifejezése, kétségtelen eredményeit akkor érte el, midőn a valódi élet erősebb vonzásába került. Áprily nemes veretű költészetét az elégikus módon szemlélt erdélyi táj, Reményikét a humánus értékek védelme, Tompáét a történelem és a székely népi élet töltötte fel életanyaggal és személyes indulattal. Az erdélyi költők a nemzetiségi tapasztalatok kifejezése nyomán újították meg a késő romantikus nyelvezetet, adtak személyesebb jelentést a szimbolista líra elvontabb artisztikumának.

A Helikon „első nemzedékének” körében Bartalis János, Szentimrei Jenő és Olosz Lajos munkásságában kaptak nagyobb szerepet a modernebb költői vívmányok; különösen az expresszív lendület és a szabadverses kifejezés. Avantgárdnak azonban az ő irányzatuk sem nevezhető igazán, legfeljebb az avantgárd hatásáról beszélhetünk. A helikoni líra így a korszerűsített századvégi romantikus szimbolizmus és az expresszionizmus hatását is mutató „nyugatos” költészet között foglalt helyet.

Kuncz Aladár mintegy a helikonisták közös meggyőződését fejezte ki, midőn *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* című tanulmányában a helikoni költészet fokozatos kialakulását a szülőföld, majd a történelmi múlt egymást követő nagy élményével magyarázta. Valóban a romániai magyar költészet az erdélyi táj mély benyomást keltő szépségének festői leírása révén született. Áprily Lajos, Reményik Sándor és Tompa László, később pedig Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Szabédi László és Horváth István verseskönyvei a szülőföld gazdag természeti világát idézték meg; magányos hegyormokat, zúgó vadvizeket, szelíd völgyeket, romantikus és pásztori tájat, amely a versben jelképes erőt kapott. Ez a táj gyakran az öröm és a derű forrása volt, többnyire mégis a magányos érzés, a lélek borongó fájdalma, a végzettel szembenéző ember szorongása öltött alakot az erdélyi természet költői ábrázolásában. Áprily Lajos *Az irisórai szarvas, Maratbon,*

Tompa László *Éjjeli havazásban, Éjszakai szél*, Bartalis János *Hajh, rózsafa* című verseiben a tájnak sötét sugallata van, a tisztán metszett természeti képek tragikus közérzetet árasztanak.

A táj költői ábrázolásának mögöttes terében gyakran jelenik meg az erdélyi történelem. A sziklaormok és szurdokok körül legendák és mítoszok lengenek, minden régi kőhöz valamely véres történelmi esemény emléke tapad. Így Áprily a táj és a történelem egymást kiegészítő szerves egységéről beszélt Marosszentimrén írott *Nyár* című versében: „Mi már a tengert nem látjuk soha. (...) De ez a nagy folyó, látod, tied, (...) s ez a hömpölygő dallam, lásd, enyém — / És este kinyitom az ablakom / és a históriát hallgatom: / egyetlen transsylvan hősköltemény.” Ezt a „hőskölteményt” írták tovább Áprilynak azok a versei, amelyek az erdélyi magyar múlt emlékeit idézve fejezték ki költőjük történelmi és művészi tudatát. A *Régi város integet* Brassó küzdelmes múltjára, az *Egy pohár bor* az ősök munkás életére utal.

Az erdélyi táj rajza és az erdélyi történelem idézése nyomán az „erdélyi sors” komor eszméje jelent meg; az erdélyi magyar költészet a kérlelhetetlen történelmi végzet tudatában született. *Erdélyi végzet alatt* — hangzott Tompa László korai versének címe; borongós, magányos vallomás. Az „erdélyi végzet” nyomasztó súlyától a transzilván ideológia segítségével próbáltak szabadulni a Helikon költői. A transzilván eszmék: a nemzeti megbékélés, a kisebbségi humánus eszméje hoztak némi reményt, erősítették a lélek ellenálló képességét, adtak közösségi tudatot a vidéki kisvárosok zárt világában élő költőknek.

A lassú pusztulás, a szétszóródás, a száműzetés általános érzését lassan felváltotta a közösségi küldetéstudat ellenállást szervező belső ereje; az „erdélyi végzet” tudatát az „erdélyi hivatás” tudata. Az erdélyi tájban megjelent az erdélyi ember: magyar és román, s a népben élő természetes emberség bizakodásra intette a költőt; a „transsylvan hősköltemény” az együtt élő nemzetek kölcsönös megértésének példája lett. Az első nagy hatású „transzilván” költemény, Áprily Lajos *Tetőn* című — Kós Károlynak ajánlott — verse a havasi legelők román pásztorára hivatkozott, aki békével és barátsággal fogadta a hegyek között barangoló reményvesztett magyart. Ennek a békének a jegyében kereste az erdélyi magyarság sorsának jobbra fordulását, a kölcsönös kiengesztelődés reményét.

A transzilván eszmék és a kisebbségi humánus gondolata adtak a helikoni lírának történelmi hivatástudatot, keltették fel benne a tragikus reménytelenség közérzete után az erdélyi magyarság és az ottani magyar kultúra jövőjébe vetett reményt. Ez a költészet a „hőskor” idején az anyanyelvi művelődés és a közösségi tudat hivatott őrének tekintette magát, s nagy szerepet vállalt abban, hogy az erdélyi magyarság széles rétegei maradtak mentesek a nemzeti türelmetlenség mérgétől. A Helikon költői részt kívántak venni abban a munkában, amely a nemzetiségi béke, az egyetemes humánus és az európai kultúra eszményeire szertette volna alapozni az erdélyi életet. Tompa László verse, az *Új Dévára épül* már nem kevés önérzettel, bizakodva jelentette ki: „Az a vár mégis állni fog

majd!” Nem az erdélyi magyar írókon múlt, hogy a megbékélésnek ezt a szellemi várát azóta sem sikerült felépíteni.

Erdélynek hagyományosan inkább elbeszélői és krónikásai voltak, mint költői, mintha a történelem folytonosan ismétlődő kihívásai edzették volna az epikus hajlamot és tradíciót. Az erdélyi memoár-irodalom a magyar regény egyik forrását jelenti; s kétségtelen, hogy az erdélyi magyarság önismerete, történelmi tudata is az emlékiratokban kapott máig érvényes kifejezést. Kemény János fejedelem, Tótfalusi Kis Miklós, Apor Péter, Cserei Mihály, Bethlen Miklós, Árva Bethlen Kata, Rettégi György, Újfalvi Sándor, Bölöni Farkas Sándor, Wesselényi Miklós, Deák Farkas és Mikó Imre önéletírásai vagy memoárjai az erdélyi életnek és történelemnek tartottak tükröt. Egyszersmind egy sajátos elbeszélő hagyományt kezdeményeztek, amely erősen hatott a klasszikus erdélyi magyar regényirodalomra, Jósika Miklós és Kemény Zsigmond, később Tolnai Lajos és Petelei István munkásságára. Ennek az elbeszélő hagyománynak a körében fejlődött ki az erdélyi magyar prózairodalom mély valóság- és lélekismerete, biztos történelmi tudata, realista ábrázolókézsége és tragikus írói közérzete.

Lényegében ez az elbeszélő hagyomány alakította ki az erdélyi magyar próza arculatát a huszas években, a transzilvánista irodalom kifejlődése idején. A születő helikoni irodalom kezdetben a történelmi műfajban találta meg a maga feladatait. A magyar történelmi regényirodalom korabeli felvirágzásának általánosabb hatása mellett a kisebbségi tudat és önismeret kialakításának nyilvánvaló követelménye hozta létre a múlt ábrázolása iránt megmutatkozó írói igényt. A „történelmi Erdély” felfedezésének és bemutatásának vágya vezérelte a bűvárkodást: a kisebbségi lét mögé oda kellett rajzolni a történelmi sorsot, az erdélyi magyar élet hagyományait és kontinuitását, esetenként a román és a szász néppel közösen végzett építő munkát vagy éppen az erdélyi népek egymással vívott harcát, amelyek mindig az erdélyi önrendelkezés lehetőségét ásták alá. A történelmi regény is a „nemzetiségi önkeresés” eszköze volt, a transzilvánista ideológia a múlt ábrázolásában öltött alakot. A nemzetiségi élet alakulásával egyazon ütemben születtek Kós Károly (*Varju nemzetiség*), Tabéry Géza (*Szarvasbika*), Makkai Sándor (*Ördögcsékér*), Nyirő József (*A sibói bölény*, *Madéfalvi veszedelem*), Gyallay Domokos (*Vaskenyéren*) és Szántó György (*A bölcső*) történelmi regényei. Ezek a regények nemegyszer kifejezetten a transzilván eszméket akarták igazolni a múlt ábrázolásának keretei között.

A történelmi regény mellett hamarosan kialakult a társadalmi, illetve „népi” regény műfaja. Az a regény- és elbeszélés-irodalom, amely a nemzetiségi népeletet ábrázolta, és egy hagyományos regionális kultúrát és lelkiséget: a székelyekét mutatta be. Nyirő József *Jézusfaragó ember* és *Kopjafák* című elbeszéléskötetei, valamint *Isten igájában* és *Uz Bence* című regényei nagy szeretettel és eredeti humorral idézték fel a székely falvak életét. Tamási Áron elbeszélései és regényei költői erővel, a népmesék és népballadák elbeszélő és szerkesztő hagyományai nyomán beszéltek a székely nép küzdelmes sorsáról, élni akarásáról és reményeiről. Ta-

mási a kisebbségi irodalom plebejus törekvéseinek adott hangot, s a magyar nép-ábrázolásban is új utat nyitott, a romantikus népi zsáner és a naturalista társadalomkritika után a költői realizmus képviselője volt. Az első novellák általános sikere után gyorsan következtek további művei: a *Szűzmáriás királyfi*, a *Hajnali madár*, majd klasszikus alkotása, az *Abel* három kötete. Mellette Kacsó Sándor ábrázolta legnagyobb írói erővel és hiteles realizmussal a székely paraszti világot. *Utoljára még megkapaszkodunk* című elbeszéléskötete szigorúbb tárgyiaszággal vett számot a kisebbségi szegénység gondjaival. Kacsó már a romániai magyar „valóságirodalom” (Nagy István, Asztalos István, Bözödi György és Kurkó Gyárfás) későbbi eredményei felé nyitott utat. A havason élő emberek küzdelmes életét mutatta be Kemény János *Kutyakomédia* című regénye. Kós Károly *Kalotaszége* pedig elbeszélésekben és művelődéstörténeti képekben ábrázolta a kalotaszegi magyarság küzdelmes életét.

A születő erdélyi magyar regénynek volt egy „városi” ága is, amely az értelmiségi és kispolgári rétegek elemző ábrázolását végezte el. Voltaképpen ebben a „városi” regényben folytatódott az erdélyi próza Tolnai Lajos, Petelei István és Thury Zoltán által kezdeményezett „orosz” vonulata, amely mind teljesebben és mélyebben tárta fel a városi kisember lelkivilágát és életmódját. Petelei elbeszélő művészetéhez tanítványa, Kovács Dezső kapcsolta a helikoni prózát. A helikoni széppróza „orosz” vonulatát jelezték Karácsony Benő kisvárosi regényei: a *Pjotruska* és az *Új élet kapujában* is. A kolozsvári író regényeit, különösen a *Napos oldalt*, leleplező irónia és bölcs humor szőtte át.

Ezek a regények érzékletes és árnyalt képet adtak az erdélyi magyar kisváros társadalmáról vagy a nemzetiségi értelmiség törekvéseiről, a transzilván eszmék azonban csak távolabbról éreztették bennük hatásukat. Mindenekelőtt abban, hogy ők is vállalták a „kisebbségi humánusot”, a nemzeti és világnézeti toleranciát. Más regények közvetlenebbül vállalták a transzilván eszmények képviselőletét, így Ligeti Ernő *Föl a bakra* című műve az erdélyi magyar középrétegek megváltozott életét ábrázolta, s a tevékeny munkában jelölte meg a nemzetiség fennmaradásának zálogát. Berde Mária *Földindulása* pedig a földbirtokreform után kialakult helyzetet mérte fel, s a nemzetiségi létbe való beilleszkedés, a cselekvő kisebbségi élet mellett nyilatkozott. Makkai Sándor *Holttenger* című regénye egy mezővárosi falu életének rajza során fejtette ki a konzervatív reformizmus eszméit. Bánffy Miklós széles ívű regénytrilógiája, a *Megszámláltattál...*, *És híjával találtattál...*, *Darabokra szaggattatol...* az erdélyi magyar arisztokrácia történelmi szerepe felett tartott erősen kritikus számvetést. Molter Károly a *Metánia Rt* című szatirikus regény után írta *Tibold Márton* című művét, amely regényes önéletrajzban számol be arról, hogy egy bácskai, német anyanyelvű fiatalemberből miként lesz magyar író, aki az erdélyi kisebbségi életben találja meg a maga igazi otthonát és hivatását. Kuncz Aladár nevezetes önéletrajzi memoárregénye: *A fekete kolostor* az első világháborús francia fogság nyomasztó tapasztalatait mutatja be.

A transzilván eszmékkel kialakuló belső vitában született Kacsó Sándor *Vakvágányon* című regénye, amely a szociális és nemzeti diszkriminációra alapozott romániai társadalom éles kritikáját adta. Tamási Áron *Címeresek* című regényében is a megalkuvást nem ismerő társadalombírálat öltött alakot. E két regény igazából már nem is tartozott a helikoni elbeszélő irodalom körébe, hiszen ugyanazt hirdették, mint a harmincas években kibontakozó népi, illetve baloldali „valóság-irodalom”. Azt ugyanis, hogy a nemzetiségi életet és politikát nem a „történelmi” osztályra és a középrétegekre, hanem a népi rétegekre, mindenekelőtt a parasztságra kell építeni.

A helikoni irodalom eszményei és poétikája alapozta meg mindazt, amit a későbbiek során is „erdélyiségnek” nevezhetünk. Így a „második” erdélyi nemzedék költőinek (Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Horváth Imre, Szabédi László, Kiss Jenő, Horváth István) és elbeszélőinek (Balázs Ferenc, Böződi György, Asztalos István, Kovács György, Wass Albert) elbeszélő művészetét. Majd a hatvanas években kibontakozó új erdélyi magyar irodalmat: Kányádi Sándor, Székely János, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Hervay Gizella, Király László és Farkas Árpád líráját és az erdélyi regényirodalom nagy teljesítményeit, így Sütő András „lírai szociográfiáját” (*Anyám könnyű álmot ígér*), a társadalmi tablót festő „városi” regényt (Bálint Tibor: *Zokogó majom*), a lélektani elemző regényt (Szilágyi István: *Kő hull apadó kútba*) és mindenekelőtt a történelmi regényt (Szemlér Ferenc: *A mirigy esztendeje*, Szabó Gyula: *A sátán labdái*, Pusztai János: *Futótűz, Hamu*). Az „erdélyi gondolatot” sokan (és több oldalról) vitatták az elmúlt évek során, a szépirodalom mindazonáltal azt tanúsítja, hogy ez a gondolat egyáltalán nem veszítette el hatékonyságát és szemléletképző erejét. Az erdélyi magyar irodalom, fenntartva, sőt megerősítve a maga egyetemes magyar és európai irodalmi kapcsolatait, ma is a „transzilván” hagyományok köré épül, minthogy ezekben a hagyományokban valóban az erdélyi magyarság kultúrája és lelkesége nyilvánul meg, és ezáltal a „transzilván” hagyomány kínálja az erdélyi magyar kulturális identitás és önvédelem legfontosabb támaszát.

Kettős szellemi tér

Meg lehet kockáztatni a gondolatot, miszerint az erdélyi magyar irodalom kettős szellemi és fogalmi térben helyezkedett el, és éppen ennek az elhelyezkedésének a mi-kéntje adja meg az „erdélyiség” magyarázatát. Az első fogalmi teret az irodalmi regionalizmus és az egyetemesség (európaiság) adottságai határozzák meg, a másodikat pedig egyfelől az irodalom nemzeti kötődése, másfelől az irodalom függetlenedése mindattól, ami tradicionálisan nemzeti. E két fogalmi ellentétpár természetesen egymással is összefügg: a regionális és a nemzeti elv éppúgy közel áll egymáshoz, mint az egyetemesség igénye és a nemzeti elv elutasítása.

Az első fogalmi térnek tehát a regionális és az egyetemes irodalmiság a vonatkozási pontjai. Az erdélyi múlt nagy magyar írói természetesen nem voltak regi-

onális jelenségek, a regionális irodalom természeti és táji kötődései mindazonáltal ugyanúgy szerepet kaptak náluk, akár a Dunántúl vagy a Felvidék íróinál: Kemény Zsigmond „erdélyisége” ugyanolyan irodalomtörténeti realitás, mint Vörösmarty „dunántúlisége” vagy Mikszáth „felvidékisége”. Vonatkozik mindez az 1918 utáni erdélyi magyar irodalomra is, amelyben a táj és a történelem motívumainak, például Kós Károly műveiben Kalotaszegnek, Tamási Áronnál a szélességnek vagy éppen Molter Károly esetében az erdélyi magyar kisvárosnak szemlélet-, prózapoétika- és stílusalakító szerepe volt.

A trianoni megrázkódtatásokból lassan magához térő és feladataira ráismerő erdélyi magyar szellemi életben kétségtelenül volt némi hajlandóság arra, hogy valamilyen erdélyi regionalizmust alakítson ki. Ez mégsem következett be, részben azért, mert az erdélyi magyarságnak — összehasonlítva a Felvidék vagy a Délvidék magyarságával — létszámát, valamint kulturális hagyományait és intézményeit tekintve már korábban is igen nagy, sőt meghatározó szerepe és súlya volt a nemzeti művelődésben, részben azért, mert az erdélyi magyar irodalom már az 1918 utáni kényszerű újjászületésében sem volt pusztán regionális képződmény, minthogy nemcsak saját hagyományai alakították, hanem a magyar nemzeti irodalom egyetemes hagyományai és értékrendje is, például olyan írók és művészek közvetítésével, akik akkor már a nemzeti kultúra központi műhelyeinél és irányzatainál kaptak szerepet: a legjobb két példa erre a „nyugatos” Kuncz Aladár és a modern művészetben már rangot szerzett Kós Károly — mindketten Budapestről tértek haza.

A transzilvánisták őszintén hittek a sajátos erdélyi fejlődés és a sajátos erdélyi kultúra eszméjében, ám korántsem hirdettek elzárkózást és nemzeti öncélúságot, mint a német „Heimatchtung” hívei. Ellenkezőleg, az önként vállalt regionális elkötelezettséget magas rendű európai igényességgel kötötték egybe, a szűkösebb erdélyi láthatárt az egyetemes emberi horizont felé kívánták tágítani. Az európai tájékozódás is a történeti Erdély nemes örökségéhez tartozott. A regionalizmusnak azzal a progresszív változtatással tartottak rokonságot, amelyet Charles Ferdinand Ramuz, a Vaud kantonbeli svájci francia író képviselt, aki a „vidéket” és a „világegyetemet” szerette volna kibékíteni, szülőföldjén keresett biztos támaszt, egyszersmind túl akarta haladni a tájirodalom szűk körét.

A kisebbségi lét körülményei között a romániai magyar irodalom már első eszmélésétől fogva európai kitekintésre készült, és az irodalom nemzeteket egymáshoz fűző erejében reménykedett. Arra számított, hogy az európai érzés és tudat körében találkozhat a román irodalommal, s ebben a körben újíthatja meg természetszerű egységét az egyetemes magyar művelődéssel. A húszas évek nemzetiségi életében igen népszerű volt a közép-európai vagy a „páneurópai” gondolat. Mindkét eszme, úgy tetszett, szervesen egészítette ki a transzilván ideológiát. „Erdély — állapította meg Szentimrei Jenő — nemcsak földrajzi, de igenis gazdasági és politikai egység egyszersmind, amelynek összefüggései nyugatra ép-púgy, mint keletre hosszú századok alatt sem tudtak kohéziós erővé izmosodni”.

Paál Árpád pedig a Kiáltó Szóban körvonalazott Magyar Nemzeti Szövetség távlatos célját a Duna menti államok együttműködésének, illetve az európai egységesülésnek a szolgálatában jelölte meg: „A Magyar Nemzeti Szövetség (...) maga előtt láthatja a Duna menti államok gazdasági egységének a távlatát, s ezen az egységen túl az Európai Egyesült Államok kialakulását is, szóval a világ népei békéjének a legfőbb alakulatát.”

Ezeket a vélekedéseket romantikus illúziókon kívül, sajnos, semmi sem támasztotta alá, legkevésbé a román politikai helyzet, amelyet a kisebbségellenes türelmetlenség, esetenként a nyílt erőszak jellemzett. Mégis jelezték a transzilvánista ideológia európai és egyetemesebb távlatát. Ezt a távlatot kívánta megteremteni a marosvécsi írók köre és az Erdélyi Helikon, amelynek programja gyanánt az első szerkesztő, Áprily Lajos az európai igényességet és az egyetemes láthatár kialakítását jelölte meg: „Erdélyisége világfigyelő tető, nem szemhatárszűkítő provincializmus. (...) Várja a források friss erejét, de a távoli torkolatok is fellüktetnek benne.”

A regionális irodalom eszméje, elsősorban Kuncz Aladárnál, egy korszerűsített európai tájékozódás kiindulása volt. Kuncz a Nyugat mozgalmában indult, a francia irodalom vonzáskörében nevelkedett, európai polgárnak hitte magát. A világháború súlyos tapasztalatai nyomán kényszerült szakítani korábbi esztétizmusával, világfiás életelveivel. A cselekvő európai humanizmus szószólója lett, elsősorban Romain Rolland és Thomas Mann eszméit követte. A transzilván regionalizmust úgy tekintette, mint ennek a cselekvő humanizmusnak közép-európai őrhelyét, s az erdélyi irodalomtól azt várta, hogy az országhatárok fölött átívelő európai szellemiség gondozója legyen. „Úgy látszik — jelentette ki —, hogy a végsőig kiélezett, legtöbbször erőszakoltan összeforrasztott nagy egységekkel szemben a népi és műveltségi részlegességek mindinkább öntudatra ébrednek, s a maguk sajátosságaihoz való visszatérésben az európai kultúra felfrissítését készítik elő.” Kuncz Aladár érdeklődéssel figyelte az Európában kifejlődő regionális és nemzetiségi irodalmakat, az Erdélyi Helikon szerkesztőjeként szervezte meg sorozatos ismertetésüket. E regionális és nemzetiségi irodalmakat mintegy műhelynek képzelte el, amelynek vállalnia kell Európa jövője szellemi egységének és az egyetemes emberi eszményeknek szolgálatát. „Európa — írta — a termékeny, haladó szellemű nagy műveltségi és politikai együttműködéshez csupán magukat szabadon kifejező regionalizmusok útján juthat el. Előbb össze kell törniök a műegységeknek a lehető legkisebb darabokra, hogy egy új és összszegző szellemi áramlat megcsinálja belőlük a valódi egységet.”

Ez a gondolat megegyezett Babits már idézett tanulmányának koncepciójával, amely arra utalt, hogy az irodalmi regionalizmusoknak is az európai kultúrák hagyományos, csak éppen az első világháború következtében felbomlott szellemi egységét kell képviselniük, helyreállításában közreműködniük. Egyszersmind érzékeltette az erdélyi irodalom távlatosabb jelentőségét is: „Nincs Európában irodalom, melynek számára a saját regionalizmusa előbb, égetőbb, fájóbb problémát

jelentene, mint a magyarnak. De talán, ahol ennyire fáj és él ez a probléma, ott kétszeres joggal lehet remélni, hogy a realizmus önmagából növeszthet ki valamit, ami több nála, valamit, ami nem csupán partikuláris érdekű, ami az embert és a mai embert mélyen és lényegesen érintheti.”

Az irodalom mint öncél és mint közösségi rítus

Az erdélyi magyar irodalom, miként már szó esett róla, egyfelől abban a fogalmi térben helyezhető el, amelynek a regionalizmus és az egyetemesség (európaiság) a szélső pontjai: regionális hagyományokból és tapasztalatokból táplálkozik, de mindig az egyetemesség távlatát kívánja megteremteni és Európát szólítja meg. Másfelől nemzeti (nemzetiségi) kérdésekre (sorskérdésekre) kell válaszolnia úgy, hogy ne maradjon meg pusztán a nemzeti retorika és a népszolgálat körében, hanem valóban eljusson a költészet időtlen magaslataira.

Azok között a fogalmak között, amelyeket a magyar történelem szentesített és a közmegegyezés elfogadott, a nemzet és az irodalom fogalma egymással mindig szoros kapcsolatban állt. Teremtő kölcsönösség jött létre közöttük: egyfelől a nemzeti történelem és azok a törekvések, amelyek e történelem során érvényesülni kívántak, és igen gyakran vereséget szenvedtek, mindig meghatározták irodalmunk önmagáról hagyományosan kialakított tudatát, nemegyszer küldetés-tudatát, nem kevésszer abban az értelemben, hogy az irodalomnak kellett helyreállítania a nemzet megbomlott szellemi egyensúlyát vagy megtört kulturális és politikai egységét, másfelől az irodalomban nyilvánult meg az az identitás, konstituálódtak azok a személyiségjegyek, amelyek a magyarság nemzeti jellegét, mondhatnám így is: kollektív személyiségét alkotják.

A magyar történelemből a nemzet és az irodalom fogalmai szinte Janus-arccal néznek reánk: ami az egyik oldalról szemlélve egy történelmi emberközösség küzdelme a megmaradásért, az a másik oldalról magas rendű művészi, irodalmi értékek történelmi folytonossága és rendszere, ami az egyik nézetben gondolat, költői kép és versforma, az a másikban emésztő küzdelem és gyötrődés avégett, hogy egy emberi közösség otthont találjon saját szülőföldjén, a nemzetek közösségében, és kapjon lehetőséget arra, hogy kifejleszthesse a maga szellemi és erkölcsi értékeit.

Az erdélyi irodalom is ilyen Janus-arcot mutat felénk: egyfelől a maga nemzeti (nemzetiségi) felelősség- és szerepvállalásában, másfelől abban az irodalmiságban, amelynek mértéke mindig az esztétikai érték, és sokak véleménye szerint sohasem e nemzeti szolgálatvállalás. Ez a szolgálatvállalás mindazonáltal elválaszthatatlan az erdélyi magyarság irodalmától, minthogy voltak korszakok, az utolsó és leginkább brutális alig néhány esztendeje ért véget, ha egyáltalán véget ért, amidőn az irodalomnak kellett vállalnia azt, hogy minden áttételezés nélkül a nemzeti élet egyetlen otthona, műhelye és megnyilvánulása legyen. Ebben a helyzetben az irodalom nem pusztán a kultúra központi régiójában foglal helyet,

ahogy ezt a közép- és kelet-európai hagyományok megszabták, és nem is egyszerűen „a szellemi élet mindenese”, ahogy ezt ugyancsak a közép-európai irodalmakról szólván — *Közép-Európa* című tanulmányában — Németh László megállapította, hanem maga a nemzeti élet, az önazonosság hordozója, a megmaradásnak egyetlen stratégiája. Azaz nem pusztán irodalom, ha mindenekelőtt természetesen irodalomnak kell is lennie.

Az utolsó két évszázad folyamán alighanem két nagy fordulatot (paradigma-változást) ért meg az európai irodalom (a világirodalom). Az első a romantika, elsősorban Herder és a Schlegel testvérek történelem- és művészetbölcselete hozta, amely az egész kontinensen, de főként a közép- és kelet-európai régiókban, tehát a német, a lengyel, a cseh, a szlovák, a horvát, a szerb, a román, az orosz és természetesen a magyar kultúrában szervesen összekapcsolta az irodalom és a nemzet ügyét, és az irodalmat tette meg a nemzeti szellem és identitás legfontosabb letéteményesének. Ennek a fordulatnak a nyomán bontakozott ki a magyar nemzeti irodalom is, mondjuk Berzsenyi Dániel és Kölcsey Ferenc romantikájától kezdve, és ennek a „herderi” fordulatnak a szellemisége él tovább az erdélyi magyar irodalmi kultúrában Reményik Sándor költészetétől és Kós Károly regényeitől kezdve máig: Sütő Andrásig, Kányádi Sándorig.

A második nagy fordulatot a huszadik század átalakult világképe és új bölcselete indította el, méghozzá két módon, két áramban: egyrészt az egzisztencialista filozófia, másrészt a modern nyelvfilozófia, s ha az első nagy fordulat Herder, a második Heidegger és Wittgenstein nevéhez köthető. Ennek a fordulatnak a jegyében válik az irodalom előtt álló nagy kihívássá egyrészt maga az emberi létezés, amelyre elsősorban az irodalom, a művészet képes választ adni, minthogy az emberi lény leginkább a művészi alkotásban tud azonosulni önmagával és a léttel, ahogy Heidegger írta nevezetes, *Hölderlin és a költészet lényege* című tanulmányában: „a költészet a lét és a dolgok alapító megnevezése — nem tetszőleges mondás, hanem az, ami által válik csak minden nyilvánvalóvá, amit aztán a mindennapi beszédben megbeszélünk és elintézünk.” A másik, az irodalom előtt álló nagy kihívás pedig maga a nyelv, az a tény, hogy az ember a nyelv által azonosítja önmagát, és az emberi létezés valójában a nyelv által történt létezés, amiből az is következik, hogy az irodalom nem etikai vagy bölcseleti mondanivalója, hanem csupán nyelvi és poétikai felépítése által létezik, következésképp a műalkotásnak nincs nemzeti felelőssége és morális célzata.

A magyar irodalom „heideggeri” fordulata tulajdonképpen már a két világháború között végbement (Kosztolányi Dezsőnél, Szabó Lőrincnél, József Attilánál), s az elmúlt évtizedben bontakozott ki a szemünk láttára a „wittgensteini” fordulat is. Mindez azonban nem teszi érvénytelenné a „herderi” szellemiség és kultúra hagyományait és jelen idejű érvényességét: azok, akik az emberi létezés abszurd tapasztalataival vagy éppen magával a nyelvvel küzdenek, nem kell, hogy elutasítsák a nemzeti közösség iránt érzett felelősségtudatot. Különösen a kisebbségi létben, ahol többnyire nincs is mód arra, hogy valaki kivonuljon a szel-

lemi küzdelmek arénájából és magát a létezést szemlélve vagy a nyelvfilozófiák tanításai között búvárkodva építsen magának személyes identitást.

Talán nincs is szükség ilyesmire, a műalkotás értékét ugyanis nem az dönti el, hogy valaki milyen paradigmához igazodik. A valóban értékes műalkotásokat sohasem lehet egyetlen irodalmi paradigmához hozzákötni, és az irodalom általában mindig több, mint pusztán irodalmi értékek együttese. Alighanem igaza van T. S. Eliotnak, aki a következőket jegyzi meg: „Az irodalom »nagyságát« nem lehet kizárólag irodalmi értékmérőkkel meghatározni, bár nem szabad elfelejteni, hogy azt, vajon valami irodalom-e, vagy sem, csakis irodalmi értékmérőkkel határozhatjuk meg.” Vajon miben állnak azok az „irodalmon kívüli” minőségek, amelyek megszabják valamely műalkotás „nagyságát”? Ezek között minden bizonnyal ott vannak a műalkotásban kifejezésre jutó gondolat és erkölcs értékei, következésképp a nemzeti identitás és kultúra fenntartásának értéke is. Erre utal különben René Wellek és Austin Warren ismert irodalomelméleti kézikönyve (*Az irodalom elmélete*) is, midőn az írói alkotások értékelésének két alapvető kritériumát a következőképp jelöli meg: „a művészet mint öncél s a művészet mint közösségi rítus és kulturális kötőerő”. A „közösségi rítus és a kulturális kötőerő” pedig kétségtélvesen magába foglalja a nemzeti szerep- és feladatvállalást, azaz az irodalom „herderi” paradigmáját és szemléletét.

Az irodalmi paradigmák általában különben sem érvényesülnek a maguk vegytiszta mivoltában, és éppen az erdélyi irodalom példázza azt, hogy a „herderi”, a „heideggeri” és a „wittgensteini” irodalomfelfogás tulajdonképpen nemcsak összefér egymással, hanem szintézisbe is hozható. Ez az irodalom számos olyan művet kínál számunkra, amely átfogó módon több irodalomfelfogást és paradigmát is képvisel. Az irodalom és a nemzeti irodalom fogalmát ezért az erdélyi magyar irodalom tekintetében ma sem lehet egymással szembeállítani. Az erdélyi irodalom, akár csak a múltban, azt példázza a jelenben is, hogy az irodalom nem csak szó és grammatika, ahogy Kosztolányi híres versében a zászló nem csak „bot és vászon”. Az erdélyi magyar irodalom művészet és erkölcs, az egyéni lét metafizikai értelmezése, ugyanakkor egy emberi közösség vallomása és üzenete, amely az egyetemességet ostromolja, a nagyvilág előtt tesz tanúságot egy nép élni akarásáról, küzdelmeiről, és a nemzetek közösségének lelkiismeretét szólítja meg.

Reményik Sándor

Egy Eszme indul...

Egy Eszme jó, robogva, tűzszekéren,
Egy Eszme indul messze, valahol;
Tavaszi füzek szélingatta ága
És őszi lombok tarka hervadása
Vassal kivert útjára ráhajol.
Egy Eszme indul messze, valahol.

Egy Eszme jó, robogva, tűzszekéren;
Valahol messze indul egy vonat
És maga előtt megkondítja sorra
Az őrházakban a harangokat;
Egy vonat indul messziről az éjnek,
És elíbe, a rozzant házikókból
Tisztelegni kilép az őr, a lélek.
S a vassal kivert pálya végtelenjén
Zöld lángok, piros lángok égnek:
Egy vonat indul messziről az éjnek.

És néha jönnek fényes állomások:
Kupolái az eszmék vonatjának.
És néha jönnek elhagyott vidékek,
Ahol a váltók mind tilosra állnak.
És jönnek megrögzött gonosztevők,
Akik a sínre lopják köveik.
És rajongók, kik a mozdony elébe
Önnön veszendő testüket vetik.

Az Eszme jó, robogva, tűzszekéren,
A mozdony nő, de amíg testet ölt,
Csak fojtott, tompa dübörgése hallik,
Mít a ráhajtott fülbe súg a föld.

Bertha Zoltán

Erdélyi írók Szárszón

A magyar megmaradás számos feltételének egyike bizonyosan a nemzetegység morális és spirituális fenntartása vagy helyreállítása. A Trianonban szétszabdalt ország és általában a világban széjjelszóródott magyar nép tudati összetartozása a nemzeti létfolytonosság alapja és evidenciája. „Természetesen vallom és hirdetem s mindig hirdetni fogom, hogy az országhatárok felett van egy szellemi és erkölcsi közösség, amely a világon szétszórtan élő magyarokat egybekapcsolja és egy lelki impériumban egyesíti”¹ — szögezte ezt így le Tamási Áron is 1937-ben a Bartha Miklós Társaság rendezvényén tartott előadásában. *A szétszóródás előtt* című korszakos Ady-vers lényegszimbóluma (1914-ben) már ennek a metafizikai (transzcendens-biblikus) igazoltságú szellemi közösségteremtésnek a szükségszerűségét sugallta és vetítette ki megrendítően tragikus látomásban — hogy „még a Templomot se építettük föl”, s „elveszünk, mert elvesztettük magunkat” —, és Németh László is Adyt idézve figyelmeztet a szétporladás, a megsemmisülés veszélyére 1933-as *Debreceni kátéjában*.² Órá emlékező 1981-es versében (alcíme szerint „Németh László születésének nyolcvanadik ünnepére”) pedig Illyés Gyula hasonlóképpen élezi ki a dilemmát: „Vagy fölépítjük mi is azt a Templomot, / vagy népét Hadúr is szétszórja” (*Üdvösség vagy halál*). És az 1943-as Szárszói Találkozó bevezető előadásában Kodolányi János is ekként fogalmaz: „minket, magyarokat, az a veszély fenyeget, hogy elveszítjük magyarságunkat s ezzel fennmaradásunkat, egész életünket is, ha csak egy pillanatra is elveszítjük magunkat.”³

A magyarság identitásmegmaradásának az esélyét latolgatta az a vitafórum is 1943-ban, amely az erdélyi *Termés* lapjain bontakozott ki. A *Termés*, ez a negyedéves — 1942 őszétől összesen nyolc számot megért — kolozsvári folyóirat (amelyet Asztalos István, Böződi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő és Szabédi László szerkesztett, s amelynek jelentős munkatársai közé tartozott a többiek között Gagyai László, Gellért Sándor, Gy. Szabó Béla, Horváth Imre, Horváth István, László Gyula, Mikecs László, Szenczei László, Varró Dezső, Wass Albert is — és amely 1943-as tavaszi számában már hozta Kodolányi János május 20-ával dátumozott *Zárt tárgyalását*), elsősorban nemzedéki és népi szellemiségű kiadványként, a népi írómozgalomhoz kötődő reformértelmiség tag, nyitott látóhatárú orgánumaként működött 1942 és 1944 között. Szerkesztői sorsfordító nemzet történelmi időben, 1943 nyarán (július 10-én) körkérdést intéztek a magyar szellemi-irodalmi élet vezető személyiségeihez, az időszerű elvi problémáknak a magyarság megmaradása érdekében elvégzett tisztázása — tehát értelmes, konstruktív és eszmetisztázó vita lefolytatása —, a „fejetlenség” és a nyers (párt)szenvedély és (párt)érdekharc elkerülése céljából. A jeles megszólítottak kö-

zül (Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Karácsony Sándor, Kós Károly, Kovács Imre, Kodolányi János, László Gyula, Makkai János, Mályusz Elemér, Márai Sándor, Nagy István, Németh László, Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Tamási Áron, Veres Péter, Zilahy Lajos és mások) többeknek nem vagy csak nagyon röviden volt módjuk válaszolni és így a tanácskozáson részt venni (a lap nyári és őszi számában *Elvek, gondolatok* összefoglaló főcím alatt közzétett gondolatfutamokat lezáró szerkesztőségi jegyzet az eszmecsere kétségtelen eredményessége mellett utal a teljes siker látszólagos vagy bizonyos fokig valóságos elmaradására is⁴), de a személyre szabott kérdések mégis alapvető tézisek megfogalmazására készíteték az írókat a magyar történelem égető létkérdéseit illetően. Hasonlóképpen az ezt a nagyhatású sorsfaggató ankétot hamarosan követő Szárszói Találkozó kihívásaihoz. Való igaz, hogy „a mai olvasó a *Termés* 1943-as nyári ankétján ugyanazokkal a problémákkal találkozik, amelyek a Szárszói Konferenciát is foglalkoztatták. Kísérteties a hasonlóság a két találkozón felvetett és tárgyalt kérdések között. A *Termés* ankétja előrevetítette azokat a válaszokat, amelyek Szárszón fogalmazódtak meg”⁵ — amiként azt Borbándi Gyula is megállapította. És valóban, a parasztkérdéstől, a földreform ügyétől az önkormányzatiság elvének gyökerességéig, a népet a nemzetbe emelő nép-nemzeti politikai demokrácia szükségességétől, a népi és magyar nevelés szellemi lehetőségeitől az erdélyi gondolat komplexitásáig (elsősorban Erdei, Féja, Kovács Imre, Kós Károly, László Gyula, Veres Péter fejtegetéseinek jóvoltából) számos történelmi-kulturális és aktuálpolitikai sorsprobléma vetődött föl a magyarság nemzeti jövője szempontjából aggodalmaskodó vagy reménykedő meglátások között. Németh László például megint lét és nemlét határhelyzetének alapkrízisét villantotta fel, amikor így írt: „Az életnek ez a daca csak abban van meg, akinek minden rostját átjárta a halál. A megsemmisülés kínjától, akinek teste és képzelete van: rettegnie kell (...) A halál gondolata azonban nem lehet nehéz annak, akinek bennszülöttekért kellett (értük, velük és ellenük) harcolnia.”⁶ S alig egy hónap múlva (augusztus 25-én) Szárszón ugyancsak a bennszülött-metaforával vagy -hasonlaltal riaszt és figyelmeztet: „Aki a magyarság újkori történetét megírja, arra kell felelnie, hogy süllyedt ’bennszülött’-té ez a nagy középkori nemzet tulajdon országában. Ha a színesekre gondolnak, tudják, mit értek bennszülöttön. Állami életét idegenek vezetik; ha vannak is véréből való nagyjai, azok csak maharadzsák; gazdaságilag kizsákmányolják; idegen civilizációk selejtje ellen nincs védelme; erkölcsében és testében nyomorodóban van.”⁷ Tamási Áron pedig — aki ugyan többekkel együtt hiányzik a *Termés* felkért válaszadói közül — máshol tisztán kifejti mindezzel igen szorosán rokonuló nézeteit ekkoriban is. „Ahogy a játékban benne bujkál a komolyság, úgy bujkál életünkben a halál”⁸ — mondja (1943. november 19-én) súlyos veszélyérzettel és várakozással ő is. Külső nagyhatalmi fenyegetésekről beszél az Erdélyi Párt 1943. szeptember 12-i nagyválasztmányi ünnepi gyűlésén elhangzott felszólalásában,⁹ és a megfelelő társadalmi-nemzeti összefogás hiánya esetén úgy véli: „könnyen megeshetik, hogy az új magyar társadal-

mat erőszak fogja megteremteni”. Holott „a magyar öncélúság” gondolata a kíváncsú, mivelhogy „bajunkban senkire sem számíthatunk, csak a magunk erejére”; „jövendő sorsunk is erőnkön dől el, nem idegen hatalmak segítségével”. Hiszen a „politikai világnézetek” eddig is mind „a két szélsőséges idegen rendszerekkel szerettek volna boldogítani minket”. Ezért, hogy „a szellemnek pedig meg kell alkotnia az egységes és igazságos nemzeti társadalom tervét, melyben a sajátos magyar szellemiség a dolgozó tömegek természetes jogaival egyesül”, s „a békés nemzeti építésben is egy szív, egy lélekké válik a magyarság”.¹⁰ Nem szabad hinnünk tehát „senkinek, aki bármilyen külső megértést és segítséget emleget, mert ennek a háborúnak a végén is egyedül rajtunk fog múlni további sorsunk”¹¹ — nyomatékosítja annyiszor ezidőtájt. És átlátja a gyarmati sorba süllyedés, az elmagyartalanodás végzetes veszedelmét is.

A „magyar megmaradás és az emberi élni” döntő feltételének szintén az önkormányzatiság elvét tekinti Főja Géza — mind a *Termés* eszmecseréjében, mind azután Szárszón; „az önkormányzat tökéletes egyensúlyba békíti az egyéni és a közösségi elvet”, s benne „az eredeti magyar szabadság gondolat megtestesülését” láthatjuk — szögezi le, s hogy „a nemzetiségi kérdés is csak önkormányzati rendszer alapján oldható meg véglegesen s közmegnyugvásra.”¹² A termékeny öntörvényűség sajátos példája Erdély, amely geográfiai különválása folytán többé-kevésbé a maga külön belső életét élte: „a mohácsi vész után külsőleg is teljesen a maga életét kellett élnie, nem a maga akaratából, de a sors rendelkezéséből és a magyar jövő érdekében”, a fejedelmi korban független államként, 1920 után meg a megfutamodás nélküli kisebbségi sorsvállalással is a „közös magyar életet” szolgálva, s így az etnikai sokszínűség és együttélés miatt még talán tudatosabb is az erdélyi magyarban a maga magyarsága — jelenti ki Kós Károly, az ekkorra már igencsak sokfelől megkérdőjeleződött transzilvánizmus apostolaként, aki szerint „Erdély tehát van és Erdély külön egység, természettől adott, változtathatatlan egyéniség.” Ezért — jósolja — kettévágottsága „végleges sorsa nem lehet”. Az erdélyi psziché különbözősége „adottság, valóság, eredmény”, „nem kitalálás”; „ezer év alatt Erdély magyarsága idegen vértől érintetlenebbül fejlődhetett”, kultúrája, művészete is külön stílust vagy legalábbis stílusváltozatot képvisel az összmagyarságon belül.¹³

Az erdélyi munkásíró Nagy István a Vásárhelyi Találkozó és a Márciusi Front összefogási, szövetségkereső törekvéseire hivatkozva és az alulso, munkás-paraszti néprétegek nevében sürgeti a demokratikus változásokat, a formálissá üresedett polgári demokrácia helyett valóságos gazdasági és politikai demokráciát, demokratikus szocializmust, s némi doktriner baloldalisággal „közösségi tervgazdálkodást”, „világtervgazdaságot” követelve — merthogy a cinikusan és brutálisan önérdékű nagyhatalmak a méltánytalanságokat „betetőzték az igazságtalan békeszerződések jóváhagyásával, nemkülönben a kisebbségi- és gyarmati-sorba tiport néptömegek nemzeti elnyomásával, ellenére demokratikus alkotmányainak és a békeszerződésekben vállalt kötelezettségeiknek”.¹⁴ „A mun-

kásság is a nép fennmaradását akarja” — deklarálta már *Népiség* — *munkásság* című 1942-es balatonszárszói előadásában¹⁵ —, akkor is, ha „kisebbségi sorban az erdélyi magyar munkásságot únos-úntalan úgy emlegették a magyarság hivatalos vezető körei, mint a nemzet számára elveszett embertömeget”. „Miért nincs egység a népi táborban” sem? — kérdezi szemrehányólag, s egy olyan előítélet-mentes szellemi építmény létrehozását szorgalmazza, „ami alá az ország legjobb munkásai, legértelmesebb parasztjai s e két népréteghez leginkább húzó fiatal értelmiségi közös munkára jelentkezhetnek.” Nem szabad elzárkózni „a velünk élő népek elesett tömegeitől” sem, mondja, mint ahogy Szárszón ’43-ban is fészegeti a nemzetiségi szempontokat (miközben — mint már a találkozó előtt és után is — durva és támadó rosszindulattal utasítja el Németh László aggodalmas felvetéseit, illetve a harmadik oldal létjogosultságát; hangoztatói zűrzavarossággal, nemzeti öngyilkosságra való felhívással, sőt uralomvággyal rágalmazva).¹⁶

A harmadik úthoz kötődő nézetekkel a történelmi jelentőségű nagy szárszói találkozón (1943. augusztus 23. és 29. között) azonban természetesen nemcsak az a Németh László állt ki, aki világossá tette, hogy „a szabadság, amelyet hoznak, valóban a magyarság felszabadulása legyen. Egy rendszer önmagában nem válthat meg egy népet; minden attól függ: kik, milyen módon, milyen ösztönökkel alkalmazák.”¹⁷ Hanem például Fitos Vilmos („A ’harmadik oldal’ nem az arany közép-utat keresi, nem reakciós, mikor a magyarság önálló történelmi műhelyét félti a jobb- és baloldali ’idegenvezetőitől’. ’Hűség a néphez’ — igen, és hűség a magyarsághoz mindenekfelett”¹⁸), Gombos Gyula („a harmadik oldal elsősorban és döntően politikum. Első feleszmélői írók voltak”, s „az utolsó húsz esztendő kibontakozó magyar szellemi élete, az úgynevezett népi mozgalom, a népi írók, ha tudták, ha nem, ha akarták, ha nem, akármerre taktikáztak, politizáltak, jobbik felülkel, művük maradandó részével e harmadik oldalt szolgálták és szolgálják”¹⁹), Kiss István („Az individualista liberalizmus tévedése ott volt, hogy az egyén elsőbbségét elismerte ugyan, de ebből az egyénre semmi kötelezőt nem vont le. A nemzeti vagy a nemzetközi kollektívizmus, vagy másképpen a fasiszmus vagy a bolsevizmus tévedése ott van, hogy a közösséget feltétlenül magasabbrendűnek tartja, mint az egyént. Az igazság nem a harmadik, hanem az egyetlen út: a keresztény szolidaritizmusé”²⁰), sőt Szemán Mihály diósgyőri vasesztergályos is („Az új társadalomnak a legteljesebb mértékig szociálisnak és demokratikusnak kell lennie”; „nekünk nem kell a diktatúra semmilyen formában. De nem kell a kapitalizmus sem”²¹). Juhász Géza szintén így érvelt („A két ellentétes oldal közt, a szakadék alján, ott hömpölyög az egységes magyar életakarat. Harmadik oldal? Én is úgy hiszem és vallom: ez a magyar oldal. Lélekben mindnyájan odatartozunk. Elsősorban az írók maguk”), s a „halálos kilátástalanság” terjesztésével megvádolt Németh Lászlót védelmezve szögezte le: „Ne felejtsük: a magyar irodalom remekei csaknem egy szálíg halálszorongásból születtek. S furcsa fajta vagyunk: a pusztulás rémének földézése szokott fölrázni bennünket; Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Ady a példa rá.”²² Féja Géza a „magyar vonal” mi-

benlétét elemzőn boncolgatva pedig rámutatott annak progresszív egyetemességére, s benne a nemzeti és az emberi teljességigény (beszűkült egzotikumot kizáró) összefüggésrendjére: „Együtt akarunk haladni a többi európai nemzettel, főként azokkal, akiket mellénk helyezett a sors, de a mellérendeltség viszonya alapján, nem akarunk senkinek sem szellemi rabszolgájává süllyedni, mert a szellemi rabszolgaság után a gazdasági és társadalmi rabszolgaság következik. A magyar öncélúság a magyarság sajátos emberi értékeinek szabad érvényesítését, tehát az emberiség legigazabb szolgálatát jelenti. Ez a szolgálat magas emberi rang, melyről semmiféle körülmények között nem mondhatunk le. (...) Egy kis nemzet külpolitikájának mindig a tényleges történelmi helyzethez kell alkalmazkodnia, de életformája csakis a saját belső mélységeihez, a saját szellemi magasságához alkalmazkodhatik, mert különben a kis nemzet elveszíti létjogosultságát.” A magyar életformát magyaroknak kell megteremteniük, és semmiféle átalakulás nem követelheti tehát lelkünk és szellemünk kiürítését, népegyéniségünk megtagadását.²³ A harmadik út kérdése körül kiélesedő vitában Veres Péter a gyarmatosítottság sorskérdésére érzékenyen és a harmadik oldal (mint mindig jelenlévő eszme, de „sohasem történelemcsináló tényező”) iránt megértően bár, de alapjában úgy véli, hogy ennek a harmadik oldalnak most mégis szükségszerűen másodikká kell válnia, mert ez a „tömegmozgalmak belső logikája: aki nincs velünk, az ellenünk.”²⁴ Emelkedett zárszavában viszont inkább a magyar nemzeti megmaradás feltétlenségére és elsődlegességére helyezi a hangsúlyt: „Ha a mai népi értelmiség valóban az örök magyar jelleg megőrzője akar lenni, mint ahogy ezt Németh László megjelölte, akkor én úgy hiszem, *nincs más útja*”; „Szolgálják a népet minden előzetes feltétel nélkül. Ne nézzék, milyen pártú, milyen vallású, hanem adjanak át neki annyi tudást és emberséget, amennyit át tudnak venni. (...) A világtörténelem nagy erővel szembe úgysem fordulhatunk, mert akkor megsemmisülhetnénk. Azt kell tennünk, amit minden életrevaló nép tett a történelem folyamán: *alkalmazkodni, hogy megmaradhassunk*. Ez minden más eszmei vagy világnézeti igazság előtt áll: *Megmaradni*. Ahogy lehet. S hogy lehet? Úgy, ahogy a nép nagy többsége hiszi, hogy lehet. Mert a hit nagy erő, a történelemben talán a legelső erő.”²⁵

Analóg módon vetődött fel és értelmeződött a megmaradás ügye a nemzeti-ségi kérdések — a visszacsatolt, illetve a továbbra is kisebbségi sorban élő magyarság — vonatkozásában. „A magyarságnak az önkormányzat mellett másik ősi politikai élménye a föderatív hajlam”, állította Féja Géza, s ezt a megoldást, a föderáció gondolatát ajánlotta az együtt élő kisépek számára; óva intve a magyarságot attól a naivitástól, hogy ne vegye észre, amikor az „átszellemült” igazságtörekvéssel szemben fegyvert szegeznek rá, amikor a „föderatív jobb” nyújtására „imperialista ököl” a válasz. „Nagyon vigyázzunk, hogy ebben az esetben ne álljunk pusztá kézzel s ne legyünk reánk fenekedő imperialista hajlamok martaléka.”²⁶ Az alaptörekvés: az etnikai létezés történelmi biztosítása a változó társadalmi körülmények között is. A „szocializmust magyar módra” elfogadó er-

délyi Bözödi György is ezt feszegeti (ugyancsak későbbi korok fejleményeinek tükrében beigazolódnó éleslátással), amikor a nemzetiségi egyenjogúság terén a mindenkire vonatkozó kölcsönösség és viszonyosság követelményeit hangsúlyozza, aggodalommal arra tekintve, hogy a megvalósulás előtt álló „szocializmus tana, mely nem ismer nemzeti vagy éppen nemzetiségi különbséget, általános közép-európai érvényesülése esetén nem jelentené-e a magyarság állásainak feladását, szerepének és jelentőségének csökkenését? A magyarság nemzetiségi viszonylatban *az egyenlőség révén nem fölfelé emelkednék, hanem lefelé zuhanna*, talán éppen mai nemzetiségeink mögé.”²⁷ Asztalos István egyenesen (és szintén nem csekély előrelátással) megállapítja: „én s akik Erdélyben élünk, a magyar jövőre nézve a szociális kérdések mellett igen fontosnak tartjuk a *nemzetiségi kérdést* is. Mert mi a helyzet? Igen nagyszámú más-nemzetiségű népek élnek közöttünk, és akárhogy is próbáljuk mi erősíteni az ellenkezőjét, hivatalos céljainkkal szemben teljesen idegenül éreznek, hiszen az eddigi magyar történelem folyamán is sokszor beigazolódnott, hogy nemzetiségeink, mikor csak szerét tehették, még akkor is, ha a magyar nemzet valóban a szabadság, vagyis a haladás útját választotta, például 1848-ban, soha nem velünk, hanem ellenünk cselekedtek.” Mindennek ellenére egymásra vagyunk utalva a politikájában „fiatalkorú nacionalizmustól fűtött”, elfogult románsággal is, reménytelibben a dolgozó néposztályokkal, vallja az író, békés együttműködésre hivatva — de „csak a teljes egyenlőség, a kulturális és gazdasági önkormányzati jog” — vagyis az autonómia — elvi alapján.²⁸ És a megvalósulás előtt álló, jövőendő szocializmussal (meg a szellemi erőket lebecsülő úgynevezett történelmi materializmussal) kapcsolatos kétségeit és fenntartásait megosztó kolozsvári református teológus Marosi Pétert is az izgatja: mi a garanciája annak, hogy a sajátos magyar együvértartozás axiómáira sokszor érzéketlennek bizonyuló (és majd hatalomra jutó) munkás-vezetőség érvényesíteni tudja „a magyarság érdekeit az elkövetkezendő szláv moszkovizizmussal szemben? Nem is beszélve arról, hogy a szláv formákba nemzetiiségeink sokkal könnyebben bele tudnak illeszkedni, mint mi.” Ezért nem kíván ő részt venni „a baloldálnak most bekövetkezett helyezkedésében”, mert nincs benne biztosítva a „benszülöttek”: a magyarok sorsa és érdeke.²⁹

A találkozón jelenlévő erdélyiek közül még Szabédi László szolt fogalomtisztázó szándékkal a vitához,³⁰ a távol maradt (noha előadásra is felkért) meghívtak közül pedig Tamási Áron táviratban üdvözölte a konferenciát,³¹ illetve Balogh Edgár nyílt levélben küldte el köszöntését, amelyben a Szabó Zoltántól közismert szóhasználat szerinti „szellemi honvédelemre” biztatja a résztvevőket, valamint a nemzetiségi problematikát illetően („két kisebbségi sors: felvidéki és erdélyi tapasztalatok” birtokában) a Duna-völgyi népek megbékélését (igazságos kiegyezését és szövetségét) szorgalmazza (az emlegetett Vásárhelyi Találkozó szellemében és tanulságaképpen is). A magyar megmaradás, a népi felemelkedést hozó magyar demokrácia csak a környező világba való beágyazottságában realizálódhat: „szabadsághoz független ország kell, függetlenek pedig csakis akkor

maradhatunk, ha az alá- és fölérendeltségi viszonyok egymást váltó riadalmaival és ábrándjaival szemben éppen úgy, mint a közös sorsunkba ütköző idegen szándékokkal szemben is felvértezzük magunkat a dunai testvériség kossuthi elgondolásával.”³²

Mindeme szellemi hozadékaival pedig az 1943-as Szárszói Konferencia kétségtelenül nemzettörténelmi és nemzetpolitikai eszmélkedésünk máig szilárd talpköveként tartható számon — természetsszerűleg az erdélyi gondolatot hordozó és képviselő írók elévülhetetlen eszmei és erkölcsi hozzájárulásával együtt.

Jegyzetek

¹TAMÁSI Áron, *Gondok és gondolatok* = T. Á., *Virrasztás*, Bp., Révai, 1943, 217. — A természetellenes szétszakítottság és a természetes (regionális, etnográfiai) különbözőségek fölé emelkedő együvértartozás-érzet — az egyetemesen és hitelesen elterjedt lelki-erkölcsi nemzetfelfogás — további korabeli irodalmi megnyilatkozásai közül elég csak BABITS Mihály *Hazám* („Oly hazáról álmodtam én hajdan, / mely nem ismer se kardot, se vámot / s mint maga a lélek, oszthatatlan”) vagy REMÉNYIK Sándor *Mi a magyar?* című versére utalni („Magyarok voltak Magyarország nélkül, / Magyarok vannak Magyarország nélkül, / Magyarok lesznek Magyarország nélkül. / Mert az országnál mélyebb a magyarság, / Mert test az ország és lélek a nép / ... / Országokat lehet szét-darabolni: / Nem lehet legyilkolni lelkeket!”); illetve LÁSZLÓ Dezső vagy MAKKAI Sándor lírai-esszéisztikus elokvenciával ható gondolataira: „A világon — ha sok országba van is szétszakítva és széjjelszórva — csak egy magyarság létezik. Van egy emberfajta, amelyiknek millió és millió egyedét valami megfoghatatlan hatalom arra kényszeríti, hogy akkor is magyarnak vallja magát, ha abból kára származik. Közös sors, közös hivatás, közös lélek tart össze milliókat ebben az igében: magyar vagyok. Akik igazán vallják ezt az ígét, akik a magyar fajnak igazán tagjai, nem tudják, hogy miért, csak vallják, mert vallaniuk kell. Ez a múltjában egy gyökerű, nyelvében azonos, kultúrájában egységes belső törvényeken felépülő magyar faj egy nemzetté, lelki közösséggé épül az önmagában felismert belső és nálánál magasabb egyetemes szellemi törvények egymással kiegyensúlyozott tiszteletben tartása által” (LÁSZLÓ Dezső, *A kisebbségi élet ajándékai*, Kolozsvár, Minerva Művelődési Egyesület, 1997, 77-78.); „Ez a lelki magyarság, melynek alapigazság az, hogy lélek szerint örökre egyek vagyunk mindennel, ami magyar érték, a magyar igazság és a magyar szeretet életévé válik kultúrában és társadalmi megszervezettségben és így valóságos, alkotó tényezővé is lesz mindenütt, ahol az igaz és szerető magyar lelkek élnek” (MAKKAI Sándor, *Magunk revíziója* = M. S., *Egyedül*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1934, 230.); „Nem nyugodhatunk abba bele soha, hogy az összetört nagy tükör üvegcserepei más napot sugározzanak vissza s hogy a nemzet Génuszának arcát akármelyik is, torzképben tükrözze. Minden nehézség dacára, *innen és túl*, azon kell fáradozzunk, hogy szellemi egységünk épen maradjon s ha új vonások tűnnek fel benne, az ne idegenséget és elszakadást, hanem gazdagodást jelentsen mindenik rész számára” (Uő., *Magyar nevelés, magyar műveltség*, Bp., Révai, 1937, 156-157.).

²„Tetveinktől ellepetten, elgyengülve várjuk, hogy mit kezd velünk a más népek sorsa. Valamelyik nagy nép gyarmatbirtokába olvadunk be? Szomszédaink darabolnak fel, hogy egységüket védjék? Vagy egy internacionalista néptestvériségnek leszünk osztjájai? Mindegy. 'Korszakok tűzdühe nem edzett, s fölolvast a világ kohója, s elveszünk, mert elvesztettük magunkat.'” NÉMETH László, *Debreceni káté* = N. L., *Sorskérdések*, Bp., Magvető és Szépirodalmi, 1989, 73.

³Kodolányi János bevezető előadása = *Szárszó: Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata*, Bp., Püski, 1993 (a továbbiakban: *Szárszó*, Püski), 9.

⁴Zárószó, Termés, 1943, Ősz, 153-154.

⁵BORBÁNDI Gyula, *Népiség és kritikai önismeret* = B. Gy., *Népiség és népiek*, Bp., Püski, 2000, 42. — Hasonlóképpen értékel NAGY Pál is: „A Termés szerkesztésében kezdettől fogva érvényesült az a követelmény, hogy a folyóiratot a szabad, kötetlen véleménymondás, a tiszta beszéd fórumává kell tenni. (...) De leginkább az 1943-as, *Elvek, gondolatok* című ankét szemlélteti, hogy a legkülönbözőbb nézetek szembesítésére törekedett a szerkesztőség, amikor válaszokat kért a gonddal megfogalmazott kérdésekre. (...) az *Elvek, gondolatok* ankét 1943-ban a Termés nagy fegyverténye volt, s tagadhatatlan hiányosságai ellenére is jelentős megnyilatkozása a korszak magyar szellemiségének. A Termés 1943-as nyári számának megjelenése — ezzel az ankéttal — szinte egybeesett az emlékezetes szárszói konferenciával (...) a kolozsvári folyóiratban közölt ankétnek és a szárszói tanácskozásnak sok az érintkezési pontja, ami a megnyilatkozások lényegét illeti.” NAGY Pál, *Bőzödi és a Termés*, Székelyföld, 2009/2, 42-43.; és = N. P., *Betűvetés mezején*, Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat, 2010, 141-142. — Ld. mindehhez még: *Szabédi napjai: Emlékezések, tudományos előadások Kolozsvárt 1992-1997*, szerk. CSEKE Péter, Kolozsvár, Komp-Press, Korunk, 1998; KÁNTOR Lajos, *Itt valami más van...: Erdélyi krónika (1911-1959)*, Bp., Héttorony, 1992; VALLASEK Júlia, *Sajtótörténeti esszék: Négy folyóirat szerepe 1940-1944 között az észak-erdélyi kulturális életben*, Kolozsvár, Kriterion, 2003; CSEKE Péter, *Horváth István és az erdélyi népi irodalmi irányzat*, Bp., Balassi, 2000; BALOGH László, *Asztalos István*, Bp., Akadémiai, 1969; POMOGÁTS Béla, *Jékegy Zoltán*, Bp., Akadémiai, 1986; MÓZES Huba, *Az egészét akartam: Szabédi Lászlóról és életművéről*, Kolozsvár, Dacia, 1984; KÁNTOR Lajos, *Erdélyi sorskerék: Szabédi László és a történelem*, Bp., Balassi, 1999; KÁNTOR Lajos, *Szabédi László — és a „harmadik út”* = *Bibó-emlékkönyv*, szerk. RÉZ Pál, Bp., Bern, Századvég, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1991, II, 322-335.; POMOGÁTS Béla, *A romániai magyar irodalom*, Bp., Bereményi, 1992; POMOGÁTS Béla, *Magyar irodalom Erdélyben (1918-1944) I*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2008; DÁVID Gyula, *Erdélyi irodalom — világirodalom*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2000; DÁVID Gyula, *Címszavak — Szárszó és az erdélyi írók*, Forrás, 2010/6, 83-85. és = *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon V/1*, főszerk. DÁVID Gyula, Bukarest, Kolozsvár, Kriterion, 2010, 358-362.

⁶Termés, 1943, Nyár, 118. (És *Válasz a Termés körkérdésére* címmel = NÉMETH László, *Életmű szilánkokban*, Bp., Magvető és Szépirodalmi, 1989, II, 125.)

⁷Németh László előadása = *Szárszó*, Püski, 39. (És *Második szárszói beszéd* címmel = NÉMETH László, *A minőség forradalma — Kisebbségben*, II, Bp., Püski, 1992, 1279.)

⁸TAMÁSI Áron, *Négyszemközt...* = T. Á., *Szellemi őrég*, Bp., Palatinus, 2001, 320.

⁹TAMÁSI Áron, *Kérdés és felelet* = Uo., 311-314.

¹⁰A nemzeti „öncélúság” — azaz az önállóság — elvét egyébként maga az erdélyiség is erőteljesen táplálja: „Az erdélyiség gondolata az örök önállóság gondolata.” TAMÁSI Áron, *„Azok a baloldali erdélyi titánok”: Az Erdélyi Helikon, a magyar nyelv közössége és a transzilvánizmus* = T. Á., *Gondolat és árvaság*, Bp., Palatinus, 2000, 116. — Másfelől a nemzeti közösség kultúrantropológiai primátusából vezethető le az emberiség valóságos létérdeke is, nem pedig annak fordított, fiktív és álságos előfeltételezéséből: „az emberiség, mint gyakorlati közösség, csupán illúzió: egyedül a nemzeti közösség az, amelyből és amelyre építeni lehet. Az emberiség eszme csupán, mely él és mindig élni fog az emberi lélekben, de ezt az eszmét igazán szolgálni csak az tudja, aki maradandó formában fejezi ki nemzetének építő erőit.” TAMÁSI Áron, *Divatos népiség* = T. Á., *Szellemi őrség, i. m.*, 291. — Vö.: „a nemzeti közösség képzete az idők mélységes mélyébe nyúló folytonosság képzetén nyugszik”. Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet*, Bp., Atlantisz, 1999, 132.; „A nemzeti lét átélése nem gátja, hanem feltétele az emberiségről, az embervoltunkról megszerezhető egyetemes tudásnak.” SZÖRÉNYI László, *„Múltaddal valamit kezdeni”*, Bp., Magvető, 1989, 19.

¹¹TAMÁSI Áron, *Üzenet* = T. Á., *Szellemi őrség, i. m.*, 306.

¹²Termés, 1943, Nyár, 91-94. — Szárszón így mondja: „Ez a hagyományos magyar demokrácia az önkormányzat elvére épül, *minden nagy politikai gondolkodónk az önkormányzatot vallotta a magyar életforma alapelveként.* (...) A magyar szabadságeszme elsősorban az önkormányzat elvével azonosítható”. *Féja Géza fölszólalása = Szárszó*, Püski, 223.

¹³Termés, 1943, Nyár, 95-98.

¹⁴Uo., 112-117.

¹⁵NAGY István, *Népiség — munkásság = Szárszó 1943: Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete*, főszerk. PINTÉR István, Bp., Kossuth, 1983, 93-98.

¹⁶Nagy István *hozzászólása = Szárszó*, Püski, 34-35, 55-58, 103-104.

¹⁷Németh László *előadása = Uo.*, 46.

¹⁸Fitos Vilmos *hozzászólása = Uo.*, 65.

¹⁹Gombos Gyula *hozzászólása = Uo.*, 214, 216.

²⁰Dr. Kiss István *előadása = Uo.*, 175.

²¹Szemán Mihály *hozzászólása = Uo.*, 36.

²²Juhász Géza *fölszólalása = Uo.*, 219-221. — És PÜSKI Sándor szerint is csak a várható politikai átalakulás veszedelmeire figyelmeztetett Németh László. *Püski Sándor bevezető előadása az általános vitához = Uo.*, 208-212.

²³Féja Géza *fölszólalása = Uo.*, 222-227.

²⁴Veres Péter *hozzászólása = Uo.*, 53-55.

²⁵Veres Péter *zárolőadása = Uo.*, 228-234.; és = VERES Péter, *Szárszó*, Bp., Magvető, 1971, 162-173. — „A magunk igazába vetett hitünk is lehet történelemformáló erő. Ezt ismerte fel 1943-ban Szárszón Veres Péter, 1989-ben pedig Temesváron Tócsa László” — vonja meg a hiteles aktuális párhuzamot az erdélyi eszmetörténész. CSEKE Péter, *Korfordulós újestendő* = Cs. P., *Hazatérő szavak*, Bp., Püski, 1993, 314.

²⁶Féja Géza *fölszólalása = Szárszó*, Püski, 224-225.

²⁷Bözdödi György *fölszólalása = Uo.*, 217-219. — Az erdélyi magyarság és a székelység sajátos problémáira („sajátságos helyzetére és ügyeire”) figyelmeztető Bözdödi (és részint Szabédi) szárszói szerepléséről, részvételéről ld. NAGY Pál, *Bözdödi és a Termés, i. m.*, Székelyföld, 2009/2, 43.; és = N. P., *Betűvetés mezején, i. m.*, 142.

²⁸Asztalos István felszólalása = *Szárszói*, Püski, 65-67.

²⁹Marosi Péter felszólalása = *Uo.*, 58-60.

³⁰Szabédi László hozzászólása = *Uo.*, 212-213.

³¹Tamási „minden bizonnyal Erdély akkori bizonytalan helyzete miatt érezte úgy, hogy nem hagyhatja el szülőföldjét, s különben is ismert volt a napi politikai cselekvésektől való idegenkedése”; „ez a politikai függetlenség, a napi politikán felül való állása hozzásegíthet a hagyomány és a haladás, a nemzeti eszme és az emberies felfogás szerencsés szintéziséhez, vallotta Tamási alig fél évvel a Szárszói Találkozó előtt egyik esszéjében (*Érzélem a népiségről*), s vélhetően a balatoni táborban is e mellett foglalt volna állást, így ő feltehetően annak az összekötő hídnak, a nézeteket összehétközítő szerepét játszhatta volna, amely olyannyira hiányzott Szárszóról.” PETRIK Béla, *Szárszói erővonalak* = P. B., *A teljes kép felé: A magyar népi mozgalom történetéből*, Miskolc, Felsőmagyarország, 2008, 190.

³²BALOGH Edgár, *Levél Balatonszárszóra* = *Szárszói*, Püski, 235-236. — A konferenciára meghívott népi beállítottságú erdélyiek (vagy erdélyi származásúak) egyébként természetesen nagyrészt azok körébe tartoztak, akiknek a könyveit Püski Sándor azokban az években a „Magyar Élet könyvek” sorozatában meg is jelentette. Kiadta Asztalos István, Balázs Ferenc, Balogh Edgár, Böződi György, Horváth István, Kovács Aladár, László Gyula, Mikecs László, Nagy István, Szabédi László köteteit, illetve a régiek közül Bartha Miklós könyvét. A szárszói esti tábortűzek melletti irodalmi-művészi programok során pedig az erdélyi szépírók (Asztalos, Böződi, Szabédi) fel is olvastak műveikből. (Vö. BORBÁNDI Gyula, *A magyar népi mozgalom: A harmadik reformnemzedék*, New York, Püski, 1983, 341-342, 373-374.) Sőt „1944 márciusától Szabédi a Püski Sándor vezette Magyar Élet könyvkiadó lektoraként működik” (MÓZES Huba, *Az egész élet akartam, i. m.*, 24.). — És amikor Püski Sándor megszervezte az ötvenedik évfordulás emléktalálkozót 1993 augusztusában, utána (1993. október 5-én keltezve) az azon résztvevő kiváló erdélyi költő, KISS Jenő a következő verset írta: „Szárba szökött szó: Szárszó. / Ott voltam — szinte hihetetlen. / A bátorság, a szókimondás / szájtató tanúja lehettem. // Ott jártam, ott valóban? / Visszagondolni rá ma: álom. / Ha nem az, majd a méltó szót rá / zárt fogságomban megtalálom.” (*Szárszói — A Püski-bázaszármak, a találkozás megrendezőinek* = K. J., *Időverten: Az öregkor versei*, Bp., Püski, 1994, 190-191.)

Albert-Lőrincz Márton

Gondolatok a kultúráról

1. Ráhangolás

Alábbi elemzésünk célja az, hogy közelképbe hozzuk identitásképző keret-fogalmunk, a kultúra lényegét. Az okfejtés nyilván csak ízelítőt ad egy olyan témáról, amelynek irodalmát át sem lehetne tekinteni, gazdagsága miatt. Hasznossága azonban nem vitatható, főleg, ha azt reméljük, hogy olyan olvasói is lesznek, akiknek — társadalmi feladatként — kötelességük beszélni róla.

2. *A kultúra szokványos értelmezése*

A kultúra fogalmának szokványos értelmezése nem több és nem kevesebb, mint az alkotó és reprodukív művészetek szummája, amely tartalmilag magába foglalja az irodalmat, a képzőművészetet, a műves zenét, a film és színház-művészetet, valamint — esetlegesen — a legtágabb értelemben vett népi-közösségi folklórt. A köznap megközelítésnek ez a formája gyakran fellelhető a redukcionista szakírásban, a kultúrszakmai nyilatkozatokban, közírásban. Egyes megnyilatkozások még ennél is leszűkítőbbek, vélvén, hogy az irodalom az irodalom, tehát nem kell a kultúrába besorolni, hiszen olyannyira önálló és különleges produktum, hogy önálló státuszt érdemel. Találkozunk olyan leszűkítéssel is, amely csak a reprodukív (hangsúlyosan színházi) művészeteket azonosítja a kultúrával, derogál (de lehet, csak figyelmetlenség, tudatlanság vagy igénytelenség) a népi esztétikai-művészeti megnyilvánulásokat annak tekinteni. De hol marad el a történelem, a tudomány, a filozófia, a nyelv és információ, az épített környezet, a gépek és technológiák, magatartás és életvitel, életmód és attitűd, és az efféle sok-sok emberi dolog? Mert a kultúra sok elemből áll össze.

2. 1. *Kis kitérő avagy a kultúra rétegződése*

A kultúra elemei azoknak az eszközöknek az összessége, amelyek a létfeltételeket emberi dimenzióba helyezik, a létezést mint emberiségtörténelmet kommunikálhatóvá teszik. Ezek a tények — a tények fogalmát a Durkheim-i értelmezésben használva — teszik minőségivé a mindenkori ember életét.

A kultúra elemei az emberi szükségletek történelmi produktumai, amelyek egyrészt megteremtik az emberi környezetet, másrészt segítenek abban, hogy a társadalmi életben eligazodni és kiigazodni tudjunk, és a szükséges döntések meghozatalára képessé váljunk. Ilyen eszközök például a nyelv, a mentalitás, a

gondolkodásmód, az értékelési és életszervező elvek, a szellemi környezet, valamint a tárgyi-anyagi termékek.

N. Hidalgo (1993) szerint a kultúra három szinten nyilvánul meg: a *konkrét szint* a kultúra látható-tapasztalható része, amely a tárgyi-anyagi kultúrában ölt testet; a *viszonyulási szint* a magatartási és viselkedési módozatokat foglalja magába (szerepek, nyelv, nemiségét, kommunikációs modellek, család és társadalmi szervezetek tükröződése); a *szimbolikus szint* egy kultúra értékeinek — normák és elvek — a rendszere (Hidalgo, idézi Nedelcu. 2008: 20.).

Fons Trompenaars holland és Charles Hampden-Turner (2002) angol kultúrákutatók is azt találták, hogy a kultúra három szervesen összefüggő rendszerből, ahogy ők mondják, szintből áll, tehát három rétegződés egysége. Ezek a rétegek: az anyagi kultúra, a relacionális vagy viszonykultúra és a szellemi kultúra. Az anyagi kultúrába a tárgyi, fizikai megjelenéssel bíró javak tartoznak (épületek, utak, gépek, járművek, szerszámok, könyvek, bútorok stb.). A szellemi kultúra körét az ember szellemi alkotásai alkotják (vallás, művészetek, irodalom, filozófia, eszmei áramlatok, ideológiák, meggyőződések, szokásokat, életvezetési értékek). A viszonykultúra a emberek és csoportok magatartását és viszonyulását fejezi ki, vagyis azt az élet- és felfogásmódot, mentalitást, ahogyan és amihez mértén értékeli és becsüli saját magát, másokat, környezetét, a világot. A kultúra fenti összetevői nem különülnek el egymástól, együttesen határozzák meg és jellemzik a közösségi tudatot (Csath, 2008).

A kultúra elemei tehát emberi produktumok, amelyeknek segítségével megtanuljuk azoknak az anyagi és szellemi eszközöknek és technológiáknak a használatát, amelyek a társadalomban való élés minőségét biztosítják, illetve, amelyek az emberi szükségletek kielégítését szolgálják.

Általánosságban a kultúrát két nagy területre (megnyilvánulási módozat) szokták osztani: a szellemi kultúrára és az anyagi (tárgyi) kultúrára. A viszonykultúrára, amelyről azonban tudjuk, hogy a mindennapjaink viselkedésirányait állandóan kijelölik, nem fektetnek különösebb hangsúlyt, mintha az nem is lenne a kultúra része, noha minden pillanatban viszonyulunk valamihez, állást foglalunk valamiben, és tesszük valamilyen értékek mentén.

A kultúra fenti rétegződésében helyezkednek el a kultúra elemei, a nyelv, a szokások, a történelmi hagyományok, az épített örökség (vagy környezet), amelyek a kultúrát, mint általános keretfogalmat a konkrét kultúrák szintjén szervezik meg. Itt kell ti. elmondani, hogy a kultúra, mint olyan, mindig a nemzeti kultúrákban ölt testet (amelyek nyilván több közösségi vagy kisebb-nagyobb regionális kultúrákat — és szubkultúrákat — tartalmazhatnak). A kultúra tehát a részek egysége. (Az individuum — nyilván — a kulturalizációs folyamatban a kultúrának csak egy igen kis részét internalizálja — teszi magáévá és használja —, annyit, amennyire szüksége van, és amelyhez hozzáfér.)

Az elemek egy egységes háló integráns és integráló részei, amelyek karaktert adnak, úgymond perszonalizálják a kultúrát a tér-idő dimenzióban. A háló foga-

lom megjelenése a társadalomtudományokban Max Webernek köszönhető. Clifford Geertz kulturális antropológiai értekezéseiben tovább fejleszti a háló fogalmát és kultúrfilozófiai értelmet ad neki. Weber azt mondja, hogy az ember egy ún. jelentéshálóban él, mint a pók a saját pókhálójában. Ez egy élettér. Az ember a jelentések maga szötte hálójába kapaszkodó, attól függőségben élő állat (idézi Geertz). A jelentésháló Geertz szerint maga a kultúra, amelyben az ember egzisztál és amelytől függ (Geertz, 1973). Az ember tehát kultúrafüggő lény, és ez emberi specifikum.

2. 2. *Vissza az értelmezéshez*

Az az igazság, hogy a kultúra művelői és menedzselői, valamint foglalkoztatottjai nem sokat törődnek a fogalom definíciójával, nem bíbelődnek „gyakorlatiatlan”, elvont elméleti kérdésekkel, ahogy a közember sem, hiszen — vélik — nem az ő dolguk. Mi, olvasók, befogadók és műélvezők azonban gyakran megütközünk azon, hogy milyen sokszor és hányavetien összekutyulják a szezont a fazonnal, a művészetet a kultúrával azok, akik megszólalnak a tárgyban.

3. *A kultúra meghatározása (következtetésekkel)*

A kultúra fogalma valóban nehezen ragadható meg. Raymond Williams (1921–1987) kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy a kultúra fogalma a mai jelentésben a 17-18. század fordulóján került be a szakirodalomba (Vitányi, 2002). Háromszáz esztendő kevésnek bizonyult ahhoz, hogy tiszta vizet öntsenek a pohárba. Nem csoda, hiszen csak a filozófusok, antropológusok és társadalomkutatók (és hasonló gondolkodó balgák) adták-adják a fejüket haszontalan dolgokra, nem futottak-futnak a fránya pénz után. A múlt század közepén Alfred L. Kroeber (1876–1960) és Clyde K. M. Kluckhohn (1905–1960) amerikai antropológusok 164 kultúradefiníciót gyűjtöttek egybe — olvassuk Vitányinál —, és ez az igyekezet — vélhetően — nem lehetett teljességigényű, ha arra a máig érvényes gyakorlatra gondolunk, hogy a nyugati szakírók keveset törődnek azzal a teljesítménnyel, ami az angolszász kultúrszféra körén kívül esik, pedig azért itt is történik valami: kultúra történik. Történik, abban az értelemben, hogy van múltja, jelene és jövője, van perspektívája, és van egyénisége, arculata, azonosítható.

A kelet-közép-kurópai kultúra, igaz, a nyugati kultúra anyatejéből táplálkozik. Az európai kulturális identitás a görög-római hatás alatt sarjad, de a keresztény Róma ernyője alatt bontakozik ki. A római egyház és egyházatyák kulturális ténykedése-ügyködése-hatása nélkül ma valószínűleg a bizánci jegyek dominálnának Európában, ha figyelembe vesszük, hogy minden kultúra, szándékosan vagy spontán, de terjeszkedik, a közlekedési edények törvénye szerint, betöltve a hiányt (kulturális vákuumot) és ez természetes. A különféle izmusok, kulturális mozgalmak és stílusok a nagy nyugati keresztény központokban (Róma, Párizs, Genf, London, Bécs) gyökereznek, és innen indulnak útjukra a négy égtáj felé. Százados késéssel aztán megérkeznek a fogékony és befogadó perifériákra, így a

Kárpátok karéjába is. Másrészt azonban, mit is tehetnénk mást mi, kis népek (és nem kis népek), mint hogy örülünk és befogadjuk azt, ami kínálkozik, föl kínálja magát, mi három, öt, tíz vagy húszmillió nemzetek, népek, s azok is multikulturálisan és multietnikusan és multiszubkulturálisan és még a domináns kultúráktól überelve és versengve jól összekeveredve, kis hatósugarú érdeklődésre zsugorodva, s mégcsak nem is olyan nyelvi kommunikációs eszközök birtokában, mint a nagy népek, akiket sokan olvashatnak — és akiket gyakorta magunk is a kultúráképzés és -hordozás letéteményeseinek tekintünk (l. nem elég hiteles és dokumentált egy olyan tudományos igényeket kielégíteni hivatott iromány, amelyben nincs angol vagy más nagynyelvi referencia). Az ilyen margináleurópai kultúrák vagy azok elemei (pl. nyelv, vallás, eszme) ugyan lehetnek kuriózumok, de ismertségük erősen korlátolt. És nem is beszélve a szegénységi faktorról, amely gúzsba köti a saját lelkiségünket kifejező produktumaink vitrinbe helyezését, piacosítását, így aztán nehezen kerülhet az értékelhető értékek közé. Van is és nincs is.

Nos, ha a kultúra meghatározására törekednénk, az ismert 164 definíciót nyilván nem fogjuk túllícitálni. Amúgy is az az érzésünk, hogy az ilyen sok definíció valamiféle káoszt tartogathat. Nem szándékunk hozzájárulni egy még nagyobb definíció-káoszhoz, ámbár talán mégsem tekinthető annak, hiszen a káosz mögött is valóságos (és nem virtuális) a rend. John Storey a *Cultural theory and popular culture* című szöveggyűjteménye előszavában — Raymond Williams kutatásait vizsgálva és azok alapján — a definíciókat három nagy kategóriába sorolta. Ezeket a csoportokat kultúra-definíció klasztereknek is nevezhetnénk, hiszen mindegyik csoport érvényes meghatározásokat fogalmaz meg a kultúráról. Nos, melyek ezek a klaszterek?

a) Az első csoportba azok a meghatározások tartoznak, amelyek a kultúrát az intellektuális, spirituális és esztétikai fejlődés általános folyamataként írják le. Az emberiség szellemi arculatába az idők folyamán valóban abszolút megbízható igazságok és egyetemes értékek kerültek. Ez lenne az, amit szellemi kultúráként definiálunk. Storey az irodalom, a költészet, a filozófia és a vallás nagy horderejű műveivel azonosít.

b) A második csoportba tartozó meghatározások szerint kultúra egy ember, egy korszak vagy embercsoport tudása, élettapasztalata, életútja, szokásai, hagyományai. Ez az a tapasztalat, amelyet a mindennapi gyakorlatban hasznosítunk, fejlesztünk, alkalmazunk. Ilyen az írni-olvasni tudás, a sport, a világi és vallásos szokások és ünnepek, véli Storey.

c) A harmadik csoportba tartozó meghatározások szerint a kultúra a szellemi munka, különösen a művészi tevékenység terméke. Vagyis az emberi alkotó tevékenység objektívációja (Storey, 2006, idézi Albert-Lőrincz M.—Albert-Lőrincz Cs. 2011, 23.). Ide sorolhatók például a monumentális építkezés, szobrászati és festészeti alkotások. (Problémát vet fel és továbbgondolkodásra készítet a definíciós kérdésben például az, hogy amennyiben a kultúrát az egész emberiség al-

kotta produktumnak, az emberi szellem objektivációnak tekintjük, nem találjuk meg Storey összegző munkájában a technikai-technológiai teljesítmények helyét, de a virtuális *e-világ*ét (internet) sem, noha ma már kultúránk részeit képezik).

Mi derül ki a fenti klaszterből?

1. *következtetés*: A kultúrát az emberi szellem termékének kell tekinteni. A szellemi munka teljesítménye és megnyilatkozása. Tudás, élettapasztalat és a világhoz való viszonyulás. A kultúra szellemi produktum.

2. *következtetés*: A harmadik definíció-csoport a tárgyi produktumokat is besorolja a kultúrába. (Mi önkényesen idetartozónak tekintjük a műszaki produktumokat és az *e-technológia virtuális valóságvilágát* is). Ebből következik, hogy az alkotott, létrehozott anyagi kultúra (amely végső soron ugyancsak a szellem munkájának konkretizálódása, objektivációja) is része a kultúrának. Ez a megjegyzés azért fontos, mert vannak olyan filozófiai felfogások, amelyek az anyagi kultúrát a civilizáció fogalmával jelölik. Ilyen például a marxi szemlélet. Mi a teendő? Norbert Elias (1897–1990) *A civilizáció folyamata* (1987) című művében azt mondja, hogy a két fogalmat nem kell különválasztani, hiszen azok csak nyelvi formák. A németek a kultúra, a franciák a civilizáció szóalakat használják ugyanarra a kategóriára. „A kultúra, társadalom és civilizáció fogalmának tartalma és terjedelme voltaképpen azonos, csak más-más oldalról nézve” — erősít rá Vitányi (2002, 64.).

3. *következtetés*: A kultúra fogalmát két értelemben használják, egy tágabb és egy szűkebb értelemben. Kitágított értelemben a kultúra olyan keretfogalom, amelynek tartalmába beletartozik úgy a szellemi, mint az anyagi, úgy a tárgyi, mint a komportamentális emberi megnyilvánulás. Giddens szerint „a kultúra a csoport tagjai által megőrzött értékekből, az általuk követett normákból és a létrehozott anyagi javakból áll” (Giddens, 3003: 61.). Andorka Rudolf is ugyanezt a szociológiai vonalat követve „a kultúra fogalmába tartozónak tekinti nemcsak és nem is elsősorban az irodalmi, művészeti, zenei alkotásokat, azok ismeretét és élvezetét, hanem egyrészt az emberek alkotta tárgyakat (például épületeket, bútorkat), másrészt és főképpen a társadalom viselkedési szabályait, normáit, az azokat alátámasztó értékeket, a hiedelmeket, a vallást, továbbá a hétköznapi és tudományos ismereteket, végül magát a nyelvet. Tehát a kultúra anyagi, kognitív és normatív elemekből áll, tehát tárgyakkból, tudásból, továbbá értékekből és normákból” (Andorka, 2000: 488.). *Lato sensu* tehát az egész emberiség által valaha létrehozott anyagi és szellemi produktum egészére kiterjed a kultúra fogalma. Ebben az értelemben a kultúra az ember alkotott, létesített világa, azaz az emberi teljesítmény objektivációja.¹ Németh András szerint a kultúra az ember által létrehozott mesterséges környezet egésze, amely a társadalom vagy az azon

¹ Az objektiváció „a tárgy, ahogy az ember a maga használatára és képére átformálja”, szemben az objektummal, amely „a tárgy, ahogy a természet adja” (Vitányi, 2002: 64).

belül élő csoportok életmódjára utal, és elsősorban az általuk megőrzött értékekből, az általuk követett normákból és a faktuált anyagi javakból áll, de beletartozik minden, ami a természeti környezet fölé épülő ember által teremtett környezet része: *az ember állásfoglalásai és gondolatai; az erkölcsi normák és egyéb viselkedési minták; az emocionális önkifejezési formák; a szociális, jogi és politikai szervezetek; a gazdasági tevékenységformák; a technika és alkotásai; mindazok az intézmények és tevékenységformák, amelyek nem csupán a lét- és felfenntartásra irányulnak: művészetek, tudományok, vallás, önálló társas tevékenységek (játék, sport, ünnep); az egyes intézmények összetett szimbólumrendszerei, formai megoldásai, technikái, az ezekkel összefüggő szokások, célok, divatok, tervek stb., melyek emberré tesznek* (vö. Németh, 1997: 22).

Stricto sensu a kultúra az ember alkotói megnyilvánulásának hol az anyagi, hol a szellemi kultúrára való leszűkítése, illetve ezeknek még kisebb alrészekre tagolása. Ilyen vonatkozásban gyakran találkozunk például a technikai kultúra, az irodalmi kultúra, a zenei kultúra, nyelvi kultúra, színházkultúra, a viselkedési kultúra, valláskultúra, népi kultúra stb. fogalmakkal (Albert-Lőrincz M.—Albert-Lőrincz Cs. 2011.).

4. *következtetés:* A kultúra a közösségi lélek tükröződése, maga a kollektív tudat. Nem egyéni sajátosság, hanem „közösségi jelenség: adott csoportok, nemzetek közös jellemzőinek együttese” (Csath, 2008: 14). A tükröződés, tükör talán a virtualitás vádját hívhatja életre, vagy a Platon-i ideákra engedhet asszociálni, itt azonban egészen másról van szó. Engedtessek meg, hogy Székely Jánost idézzem, nem a költőt, hanem a filozófust. Székely János (1927–1992) kultúra-felfogásának sajátossága az, hogy a szellemi produktumnak csak azt a részét tekintti kultúrának, amely a közösségi tudatban konzerválódik, tovább él, és közvetítődik a következő nemzedékek számára. Szerinte a kultúra a kollektív tudatban megnyilvánuló közösségi „vitalitás” és érvényesség megnyilatkozása. „A kultúra mindazoknak a szociális kapcsolatoknak jogi, magatartásbeli normáknak, eszményeknek, értékeknek, a világ természetére vonatkozó mindazon elképzeléseknek az összessége, melyek az adott közösségben kollektív szinten érvényesülnek. Hagyományozott köztudat a kultúra, a társadalom vitalitását és önazonosságát szabotolja térben és időben is” (Székely, 1995: 136). Székelynél tehát a kultúra *a köztudatban testet öltő szellemiség*, amely meghatározza adott közösség kollektív identitását. Ebben a szemléletben a kultúra szűk értelmezése bontakozik ki, a Geert Hofstede (2001) szociálpszichológiai szemléletéhez közelmutatóan. Hofstede a kultúrát egyszerűen „szellemi beprogramozottságnak” (*mental programming*) tekinti. A szellemi beprogramozódás a szocializációnak² és a kulturalizációnak³ együt-

² A szocializációt úgy határozzuk meg, mint az emberi személyiség kialakulásának folyamatát valamely társas környezetben, amelyhez hozzáadódik a társadalom norma- és értékrendszerének, valamint a nemi (gender) és társadalmi szerepeknek a megtanulása és integrálása, amelyek együttesen teszik lehetővé a társadalmi beilleszkedést.

³ A kulturalizáció a kultúrába való bevezetődés, beilleszkedés adott kulturális környezetbe, az által, hogy fokozatosan elsajátítjuk az adott kultúra elemeinek minél nagyobb részét, és azokat képesek vagyunk műveltesíteni.

tes tapasztalati megnyilvánulása, „mivel az ember totális szellemi és magatartási felkészülését és felkészültségét fejezi ki. Tudás, gondolkodási mód, tanulás, tapasztalat együttes megnyilvánulása a viselkedésben, viszonyulásban, értékelésben, döntéshozatalban” (Albert-Lőrincz M.—Albert-Lőrincz Cs., 2011, 37.). A szellemi beprogramozódás a kultúra visszahatása az egyénre. Ennek a visszahatásnak a *feed back*-je, az egyéniséget a legteljesebben kifejező alkotói tevékenység produkuma, mint egyéni teljesítmény. Ez a teljesítmény válik aztán közkinccsé, azáltal, hogy a közösségi szellem befogadja és a kollektív tudatba integrálja. Ez a közösségi tudat fejeződik ki a kollektív szellemiségben, abban, ami az adott közösséget individualizálja, identifikálja, önmagával azonossá teszi. Edward A. Tirykian (1996) a kultúrának ezt a fajta értelmezését csupán csak a kultúra egyik dimenziójának (felsorolásában a negyedik) tekinti, amelyet kollektív tudatosságnak⁴ nevez. *A kollektív tudatosság (cultural knowledge)* azt fejezi ki, hogy a közösség tagjai milyen mértékben vannak tudatában annak, hogy mi az, amiből összetartozásuk adódik (közös nyelv, hagyományok, történelmi tudat) (Tirykian, 1996, idézi Albert-Lőrincz M.—Albert-Lőrincz Cs., 2011.). Clifford Geertz (sz. 1926) a weberi vonal folytatója, a kultúrát az értelmező antropológia körébe vonva írja le és definiálja. Sajátos élményvilágot, a bali kultúrát tanulmányozva jut el arra a következtetésre, hogy a kultúra olyan, mint egy irodalmi „szövegegyüttes” (*ensemble de texte*), amelyet úgy kell felfogni, mint egy olvasmányt, amelyet a tapasztalat olvas. Megismerése tehát hermeneutikai módszerekkel lehetséges. Számára, amint már fennebb jeleztük, a kultúra tényleg (tényekben) kifejezett szimbólumrendszer, amelyet közösen hoznak létre és közösen használnak. A szimbólumok jelentéssel bírnak, jelentéseket hordoznak, a történelmi tapasztalattal íródnak telle, a fogalmakban rögzülnek és közvetítődnek generációról generációra. A fogalmi szimbólumok olyan eszközrendszerteremtene, amely segítségével az emberek kommunikálnak egymással, megértik egymást, életben tartják és fejlesztik ismereteiket, élettapasztalataikat és viszonyulásaikat mindennel szemben. Szimbólumok lehetnek a tárgyak, a tettek, a cselekedetek, a tulajdon és viszonyok, a szokások, amelyeket fogalmakban fejezünk ki, amelyek befolyásolják mindennapi életünket, és amelyekkel valamire készíteni bírunk másokat. A kalendárium, például — ez Geertz példája — a szimbólum olyan formai megnyilvánulása, amely képes arra, hogy szabályozza az egyén közösségi életét, időbeosztását, ünnepeit. A kultúra nem egyszerűen csak a szokások és intézmények

⁴ A másik három dimenzió: 1. *Uralkodó vagy nem uralkodó kultúra*. A minősítést az határozza meg, hogy a „kulturális formák a mindennapi világ észlelését” a lakosság milyen nagy részének és milyen mértékben közvetítik. 2. *A kultúra intézményesülése* adott kultúra legitimitását fejezi ki. Igazolhatja egy társadalmi rend vagy társadalomrész jogosultságát. A többségi és kisebbségi, egyházi és iskolai intézmények, a média stb. a kulturális sokféleség jelenlétét legitímálják és igazolják. 3. *A szent — profán kontinuum* az identitástartalmakra vonatkozik, és azt jelzi, hogy a „kulturális objektumokat és kulturális viszonyokat a cselekvő identitására nézve centrális vagy periférikus értékűnek” tekintik-e.

együttése (un ensemble de coutumes et d'institutions), hanem egyrészt az, ahogyan a társadalom tagjai a saját tapasztalataikat értelmezik, másrészt azok a konstrukciók (létesítés), amelyeket élettapasztalatuk jegyében létrehoznak. (Geertz, socio.univ-lyon2). Ezzel magyarázható, hogy minden kisebb-nagyobb, önmagát egységes közösségként definiáló emberi csoportosulásnak saját, felismerhető kultúrája van, mivel szellemi produktumai szimbólumjellegűek és mint ilyen, hatnak, és amelyet hagyományai, szokásai, nyelve, nyelvi kódrendszere stb. tesznek láthatóvá.

5. *következtetés*: A kultúra az alkotott (nem teremtett) emberi produktum teljessége.

3. Egy kis gáncsoskodás (összegzés helyett)

Rossz szó a kultúra, ha a fogalom tartalmát vesszük górcső alá, mivel kultúra, mint olyan nem létezik. Reálisan csak kultúrák vannak konkrét realitásukban, így a kultúra csak általános, absztrakt fogalomként — Vitányi szerint keretfogalom — létezik. A kultúra sok-sok lokális kultúra egységesítő fogalma. Lokális alatt nem geográfiai térkoordinációt értem, hanem az adott földrajzi paraméterek között megnyilatkozó és megnyilvánuló szellemi kisugárzás lokalizációját, például székelyföldi kultúra, csángó kultúra, magyar kultúra, európai kultúra, latin kultúra, keresztény kultúra stb. A szellemi kisugárzás a lélek mélyrétegeiből fakad, és bizonyos értékeket küllemesít. Ezek az értékek szelektíven és rétegesen nyilvánulnak meg. Maga a kultúra tehát a közösségi aktivizmus történeti kifejeződése.

Könyvészet

1. Albert-Lőrincz M.—Albert-Lőrincz Cs. (2011): *Multikulturalitás és demokrácia*. Egyetemi Műhely Kiadó — Bolyai Társaság, Kolozsvár;
2. Andorka Rudolf (2000): *Bevezetés a szociológiába*. Osiris kiadó, Budapest;
3. Csath Magdolna (2008): *Interkulturális menedzsment*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest;
4. Geertz, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures*. Basic Books, New York. Részletei magyarul: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*, 1994, Osiris, Budapest;
5. Elias, Norbert (1987): *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Gondolat kiadó, Budapest;
6. Giddens, Anthony (2003): *Szociológia*. Osiris kiadó, Budapest;
7. Nedelcu, Anca (2008): *Fundamentele educației interculturale*. Diversitate, minorități, echitate. Polirom;
8. Németh András—Boreczky Ágnes (1997): *Nevelés, gyermek, iskola*. A gyermekkor változó színterei. Nevelésméleti és nevelésszociológiai bevezetés. Eötvös József Kiadó, Budapest;
9. Székely János (1985): *A mítosz értelme*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest;
10. Székely János (1995): *A valódi világ*. Osiris — Századvég, Budapest;
11. Tirykian, Edward A. (1996): *Keresztény, gnosztikus, pogány*. Lettre, 23 (tél), <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00007/13tiry.html>. Letöltve 2010. 02. 12.;
12. Vitányi Iván (1992): *A civilizáció és a kultúra paradigmái*. Magyar tudomány, 6. szám. <http://www.matud.iif.hu/02jun/vitanyi.html>. Letöltve 2010. 02. 20.;
13. www.socio.univ-lyon2.fr/IMG/pdf/texte_Geertz.pdf. Letöltve 2011. 11. 01.

Burján Emil

Fülep Lajos műbölcséleti alapelvei (II.)

[0.06] „ALKOTÓ MŰVÉSZETTÖRTÉNET”

Hogyan körvonalazódik az „*alkotó művészettörténet*” súly- vagy archimédeszi pontja a *Magyar művészet* bevezetőjében?

„Összefoglalva most eddigi fejtegetéseink két fonalának végét, látjuk, hogy közösség és folytonosság egymást feltételező tagok: az első mintegy a jelen pillanata megállítva és a térben kiterjesztve, a másik a jelen pillanata feloldva előre és hátra az időben.” (III/91, 1916)

Egyszerűsítő megközelítésül: a világból, a „*preesztétikai valóság*” (MFSZ. 259) mérhetetlen világából, mint kronológiai folyamatból tehát a legabsztraktabb és legkevésbé kitapintható egységet, a megállíthatatlan pillanatot emeli ki, mégpedig két nézőpontból meghatározva. Egymáshoz a két nézőpont úgy viszonyul, mint önmagához a kvantum, amelynek hol a koordinátái mérhetők („*térben kiterjesztve*”), hol pedig az impulzusa-mozgása-sebessége („*előre és hátra az időben*”). Nem lényegtelen, hogy ez az 1916-ban keletkezett előszó a *Nyugatban* jelent meg 1918 márciusában, a kvantum-paradoxon pedig 1927-ben vált ismertté Heisenberg határozatlansági egyenlete révén. (Vajda Kornél fejté előszavának 27. oldalán ki, hogy egy 1918-ban tartott előadásában Fülep Lajos azokat az alapkérdéseket fessegeti, amelyekre Raymond Aron ezeroldalas, 1962-ben megjelent monográfiájában bukkanhatunk.)

Még a kvantum sugallta, „*a valóságnak mindkét oldalát*” (II/150, 1911) felviláglató mozzanatoknál maradva, de már kevésbé elvont szemszögből: Fülep Lajos a téridő-kontinuumot két, egymást feltételező és kiegészítő szerkezetű majdnem-végtelenre tagolja. Az *első szerkezetébe* a háromdimenziós térben az intenzívvé-singularitássá váló időt, mint folytonos változtatót veszi fel (folyamatok extenzív terepeként), a *második szerkezetébe* a múlt-jelen-jövő tagoltságú idődimenzióban az intenzívvé-singularitássá váló teret, mint folytonos változást veszi fel (fejlődésként, azaz folyamatok folyamataként). Ezek alapján a kétféle (ellentétes előjellel négydimenziós, vagyis más-más minőségű) majdnem-végtelen egy-egy totalitás: egyfelől az első az idő *keresztmetszete*, ami ismeretelméleti összegezés, másfelől *hosszmetszete*, amibe ontológiai összefüggések tartoznak, ezek fektethetők tengelyként egymásra merőlegesen a jelen adott pillanatában, amely ezek origója, nulla-pillanata. Ez a nulla-pillanat tehát két majdnem-végtelenre kettéhasadva az egymást teremtő pillanatok láncreakcióját indítja el. Aminek az a velejárója, hogy bárhol kijelölhető ez a maghasadt, avagy meghasadt pillanat, és szám-

talán, az idő méhébe villanó téridő-kontinuum képlettel szolgál. Például amikor művészetről beszélünk, akkor a hosszsmetszet leírására a *művészi kategóriák* érvényesek, a keresztmetszetére pedig az *esztétikai fogalmak*, ezáltal érvényesül Németh Lajos megállapítása: „Fülep Lajos életművében a művészetfilozófiai és esztétikai kérdések involválják egymást.” (EK. 69, 1965) Viszont a preesztétikai valóság vizsgálatának esetében a művészi kategóriák megfelelői a mély-kategóriák, az esztétikai fogalmak helyett pedig törzsfogalmakat használunk. Fülep Lajos művészet-szemléletében az ontológiai mélységű nulla-pillanat egyik képlete így hasznosul: „Az első a mindig célnál lévő, befejezett és tökéletes, a másik az örökké fejlődő, minden momentumát meghaladó művészet. Az első az egyetemesnek és nemzetinek, a másik az öröknek és fejlődőnek korrelációja. E két korreláció szintézise pedig adja a művészetek egyetemes történetét.” (III/91-92, 1916)

De a művészetszemléletet megalapozó metafizikai absztrakciók mögött is ott van a maghasadásos pillanat, onnan indulnak a láncreakciók, amelyeknek hozományai ugyanarra a teljességre vezethetők vissza: „Már volt szó korrelációról, melynek tagjai csak egymással kapcsolatban válnak érthetőkké: az örök és az idő, alapjában lét és a levés korrelációjáról, a legvégsőről és legfőbből, melytől a többi, ez is függ.” (III/84, 1916)

Utána kellene nézni a hátrahagyott jegyzetekben, kiket tekint elődjének a „lét és a levés korrelációjáról” szóló tanban, amit folytatólag ki is szélesít, példákkal szemléltetve a „lét és a levés korrelációjáról” induló „legfőbb” metafizikai alapot: „Amaz a görögöknél — az eleai és herakleitosi, a platóni és arisztotelési gondolat egymást feltételező, egymásra utaló viszonylatában a művészi problémáik állandóságában és szüntelen fejlődésében — vált először teljessé, ezért kellene ennek is, — az egyetemes és nemzeti viszonylatának — náluk teljessé válnia, s tőlük kiszármaznia, ránk öröklődnie.” (III/84, 1916)

Van még egy, most már az esztétikai fogalmak és művészi kategóriák művekben megtestesülő referenseinek körét meghatározó következménye a fentieknek: „Röviden: a közösség elve azért fontos, mert csak belőle lehet megérteni a különösét. Közösség nélkül nincs különös és viszont.” (III/84, 1916)

Azért emelem ki a sommásan megfogalmazott közösség elvét, mert annak alteregeója, a *különösség* az esztétikai tételezésnek, tehát az alkotás folyamatának és a műalkotásnak, de a műértésnek is középponti szervező elve (vagyis az alanyi és tárgyi összetevőkből szintetizálódó az esztétikai valóságok általa, az ő erőterében minősülnek egymásba át, művészi formában véglegesülve. És természetesen ide sorolható a „középnek az a felfogása”, ami Miklóssy Endre szerint „a nyugati gondolkodásból elveszett”. [Magyar Szemle, 2000/11-12, 119. o]). Kizárólag a különösség jegyében ötvöződik a művészi forma és a művészi tartalom formatartalommal, ezt az ikerkategóriát úgy ismerjük, hogy a forma átcsapása tartalomba és viszont, hiszen csakis egymás által nyilvánulhatnak meg, egymást feltételező tagokként, ők a „forma-tartalom-azonosság”. (MV. 600, 1956) Amit most formatartalomnak nevezünk, annak összetevőire mutat akaratlanul rá Miklós Pál az *Emlékkönyvben* (EK. 1972/124) „az esztétikai abszolút és a történeti relatív korrelációja” összefüggéssel, hiszen az esztétikai abszolúthoz a formai összetevő, a történelmi relatívhoz a

művészet tartalmi sajátossága tartozik. Végül az a kijelentés, hogy az „egymást feltételező tagok: az első mintegy a jelen pillanata megállítva és a térben kiterjesztve, a másik a jelen pillanata feloldva előre és hátra az időben” (III/91, 1916) olyan meghatározás (ami a két, egymást feltételező-kiegészítő majdnem-végtelessé szétasadó pillanat más-más dimenziókkal rendelkező erővonalaira illik), amellyel mind az ismeretelméleti összefüggések, mind az ontológiai vonulat elkülöníthető, nem beszélve a dialektikus kölcsönhatásairól. Azt mondja Fülep erről a dialektikus kölcsönhatásról, hogy: „az első természeténél fogva mindig anyagi, kontingens és különös, az utóbbi pedig formai, szükségszerű és egyetemes.” (III/86, 1916)

Igy válik nála a formai princípium (mint „esztétikai abszolút” [III/82, 1916]) művészetontológiai szereplővé, a tartalmi princípium (mint „történeti relatív” [III/82, 1916]) eredetéből kifolyólag ismeretelméleti („nemzeti-etnikai” — III/86, 1916) dimenziót kap, azaz egy-egy korszak (Fülep levezetéseiben világnézetben, „idők szellemén” [I/381, 1908] átszűrte) keresztmetszetével azonos. (A preesztétikai keresztmetszet totalitás minősül közvetve át tartalmi vonatkozásaként a művészet ontológiai vonulatának momentumává, mivel a társadalom „magának a művészetnek is anyaga” [I/114, 1905].) Megtudtuk tehát, hogy a formai princípiumnak ontológiai súlypontja van (akárcsak alább az „örök ideá”-nak), de egyetemes mivolta elválaszthatatlan a különössegtől: „Mert a művészi alkotás helyzete paradox: önmagában befejezett, tökéletes és abszolút valami, mégis beletartozik a művészet nagy közösségébe, és csak benne válik érthetővé; hasonlóan a kor: művészete minden pillanatban célnál van, mert minden alkotása örök és időfeletti, mégis lemerül az idő sodró folyamatába, minden pillanat más, mint az előző, s csak vele való összefüggésben érthető. Az örök ideá időben való megvalósulásának, az esztétikai abszolút és a történeti relatív korrelációjának problémája ez.” (III/82, 1916)

Érdeklődése a nulla-pillanaton átfektetett két tengelynek megfelelően, „a priori” és „a posteriori” előjelekkel, kétirányú: a legabsztraktabb struktúrák (lét, örök ideá, a priori észelv, a művészet örök princípiuma) éppen úgy érdeklik, mint azok megvalósulásai az „idő sodró” (III/82, 1916) folyamatában. (A diktatúrákban sematikusán értelmezett „elmélet és gyakorlat” megosztottságnak egy teljesen egyedi és teljesség igényű egységét látjuk itt, amennyiben a hosszmetesz totalitás az ismeretelméleti vonatkozásokat rendező elméleti előfeltevéseké („művészi problémáik állandóságában és szüntelen fejlődésében” [III/84, 1916]), ugyanakkor társa, a keresztmetesz totalitás ontológiai hátterű („egymás determinálásával” [II/150-151, 1911] lezajló) gyakorlat. Erről fogalmaz meg (két különálló szféra együtt szemlélésével) alapvető és tanulságos megállapítást: „Az ideák egyesítik magukban a lét és levés momentumát, a valóságnak mindkét oldalát. A filozófiában a valóság a lét és levés ideájának kölcsönösségével, egymás determinálásával fejeződik ki, a művészetben azáltal, hogy míg a forma időnkívüli, tudomásul vételéhez ki kell terjeszkednie az időben. A filozófiában dialektikusan, a művészetben érzékileg és szemléletileg.” (II/150-151, 1911)

Kétpólusú teljesség tehát a „közösség elve” (III/84, 1916), amelynek végpontjain másik megközelítésből a lét és a tudat áll, illetve ami teljességüket, belső, te-

vékény kapcsolatukat sejteti: a kétpólusú teljesség a lét és a tudat korrelációjának modellje; modell, amelyben ahány féle az origó, a nulla-pillanat, annyi fajta ellentétpár kapcsolódik külön szerkezetté. Ha pedig szerkezet, működnie is kell a nulla-pillanatnak, amely: „végső, minden sugarat egybegyűjtő s magán átbocsátó” (MM. 225, 1923) valami. (A teljes mondatban a kiragadott rész olyan szervezőelvre — tehát szerkezetre — vonatkozik, ami a művészet és világnézet egymásba ágyazottságát körvonalazza, vagyis ugyancsak az ihlet egyik nagy horderejű vetülete.) Gondolatmeneteinek biztonságát, következtetéseinek pontosságát olyan adekvátság biztosítja, amely egyfelől módszerében kétpólusú teljesség alkalmazására-ismeretére alapoz, másfelől tárgyában a kétpólusosságot különösséggént feloldó esztétikai valóságra, ezek egymást ikerszféraként tökéletesen átfödik. Művészetbölcselet és tárgya: egy szellem két inkarnációja. (Fülep Lajos ezzel az eljárással a maga szakterületén a sokszor követendő példaként hangoztatott Kodály-módszer, vagy a Bartók-modell párját teremtetten meg.) Talán írás közben szemléletét adekváttá csiszolva tanulja az elemzés tárgyát, a megtapasztaltakat tanítja olvasóinak. Mint a fenti idea-meghatározásból kiderül, a fülepi felfogásban nem kísért a barlangfalra vetített platóni árnyékprofil, hanem absztrakciók olyan absztrakciója, amely egyesítőn átmenetet is képez, ha úgy tetszik „a középnek” a különösség jegyével rendelkező „felfogása”-ként akár semlegesíti is a már idézett Miklóssy Endre-vádat: „Amit Fülep nem ért, az láthatóan éppenséggel a »mandala-elv«, a középnek az a felfogása, ami a nyugati gondolkodásból elveszett.” (Magyar Szemle, 2000, 11-12/119. o)

[0.07] KOMPOZÍCIÓK

Fontos, más szerzők által alig észlelt vagy nem méltatott, többnyire észre sem vett az a nagy horderejű nézőpont: „a művészet örök logikája” (I/381, 1908), amivel Fülep Lajos felismeri, kimutatja és leírja, kortásai között egyedülként, a kétpólusú teljesség változatait a kompozíciókban is. Fülep Lajosnak ezt a felismerését még nem méltányolták, noha vissza-visszatérő következetességgel árnyaltan értékelve csoportosítja vele az esztétikai valóságokat, azaz a művészi forma minőségét (alanyi és tárgyi, lényegi és jelenségi oldalak esztétikai valóságainak más-más arányú ötvöződéseként), mégpedig úgy, hogy a különösség kategóriáján belül („a lét és a levés” polarizáltságból következően) vagy az ontológiai státusz („a forma időnkívüli” [II/150-151, 1911]) vagy az ismeretelméleti összefüggések szerepe-jelenléte az elsődleges. Sarkítottan: „az esztétikai abszolút és a történeti relatív korrelációjának problémája ez.” (III/82, 1916)

Köztük az a vízvázlat, hogy a tökéletesen öntörvényű kompozíció vagy kizárja a heteronóm jellegű vonásokat vagy tulajdon lényegén változtató engedményeket téve befogadja. Más szavakkal: aszerint, hogy a műalkotásokban vagy a (belső formákra vonatkozó) művészi kategóriák egyeduralkodó kizárólagos, vagy azok lényegi mivoltát átszínezi az esztétikai fogalmakkal leírható jelenségek (kül-ső formákban feldúsuló) túltengése: „A kompozíció alapját tevő szükségszerűség kétféle: a priori és a posteriori. Az első nem fejthető ki teljesen a motívumból vagy témából, melytől

nagy mértékben független.” (...) „Az a posteriori szükségszerűség kifejezhető a motívumból és témából (nem fejthető ki kvalitás, az illető korban gyökerező és az egyéni tulajdonságok, — de ezek most nem fontosak).” (...) „Az első kanonikus, a második a-kanonikus. Az első dialektikus, a második empirikus. Az első abszolút, a második relatív. Az elsőben a szükségszerűség és szabadság, a másodikban a szabadon adottság és szükségszerűség korrelációja uralkodik. Az első az absztrakt princípiummal, a második az adekvát formálással kerüli el az önkényt.” (III/205-206, 1916)

Különbségükre, mivel az „a posteriori” lényege, hogy gyakorlati, tapasztalati, a-kanonikus, az „a priori” pedig elsődleges, eleve ismert, feltételezett, kanonikus, ráillik az idézett meghatározás, hogy: „az első természeténél fogva mindig anyagi, kontingens és különös, az utóbbi pedig formai, szükségszerű és egyetemes.” (III/86, 1916)

Ebben az esetben az „egyetemes” magaslatú „tisztán művészi nézőpontok” (Alexander Bernáth, EK. 26, 1923) „a priori” és „a posteriori” szerinti sarkítása arra is alkalmas, hogy egy-egy életművön belül a pályakezdés esedékességeiről, vargabetűiről árulkodó alkotásokat leválasszuk az öntörvényűvé vált, klasszikus kiegyensúlyozottságú alapművektől, képzőművészetben és szépirodalomban egyaránt. (Mivel a két fogalomnak sokkal tágabb az értelemezése, ezért amikor esztétikai valóságokra, kompozíciós szükségszerűségre alkalmazom, idézőjelbe kerülnek.) Szakkifejezések alkalmazásával aszerint különbözik a két fajta „a priori” és „a posteriori” szükségszerűség, mint az, ami a formában belső, és ami külső. Szélsőséges példákkal: a művek autonómiájával szemben az „artistikus külsőség”. (I/256, 1906)

Visszatérve a nagy horderejű, az esztétikai valóságokat kívülről-belülről meghatározó nézőpontokhoz: az „a posteriori” és „a priori” szükségszerűség-pár, mindkettő azonos a művészi általánosítással, különbségük csupán ennek alacsonyabb (kezdeti) és magasabb (kiteljesedett) absztrakciós fokával egyenlő; ez utóbbi hatásfokát visszafogja az első („amikor pl. sok az ábrázolás” [MS.4595/1]). Az „a priori” nem nélkülözheti az „a posteriori”-t, amelyet a maga minőségének-autonómiájának egészen alárendel.

„Az elsőnek szükségszerűsége és szabadsága az ideáé, a második a jelenségé. De a tekintetben mind a kettő abszolút és ideális, hogy mind a kettő az emberi szellem egy-egy örök diszpozíciójának felel meg, mind a kettő magából az emberi szellem magánvaló struktúrájából következik, attól függetlenül, vajon a történeti fejlődés egyaránt érvényt szerez-e nekik minden időben; s ezért mind a kettő ugyanazon időben lehetséges.” (III/206, 1916)

Ha a művészi általánosítást itt csupán „örök diszpozíciónak” (III/206, 1916) nevezi, máshol pedig ez „a művészi látás logosa, rációja” (MV. 624, 1963), vagy átfofóan felejthetetlenül „a művészet örök logikája” (I/381, 1908), a műbölcséletben kijelölhető helyét és (sokak által fel nem ismert, az ötödik posztulátummal párhuzamba állítható horderejű) jelentőségét a következőképpen vázolja: „És nyomban hadd tegyem hozzá: ráció nélkül, logos nélkül, az ész hatalma nélkül nagy művészetet még sohasem csináltak, nem is fognak, mert nem lehet. Itt is érvényes az »en arché én ho logos«, kezdetben volt — és van — a logos, minden szellemi produkciónak kezdetén és persze

folytatásában, minden mozdulatában. *De nemcsak az Aristoteles logosa és logikája van, és az, ami a filozófia történetében máig ezen a néven szerepel; van másik is, például a művészi látás logosa, rációja — azért mondom így, hogy »például«, mert rajta kívüli van másik is, nem egy, de itt most éppen ez az egy érdekel. Ezt a logost és a többi, a filozófia kezdettől máig nem látta, nem értette adekvátan, minél fogva elhanyagolta, és az emberiséget igen fontos területeken tájékozatlanul hagyta. Hogy így történt, rengeteg történeti oka van, röviden úgy mondhatom, az emberiség egész története máig mindenestül. Nem kell talán mondanom, hogy ezzel mérhetetlenül nagy témát érintettem, amilyen nagy, szerintem, nincs is még egy a filozófiában.*” (MV. 624, 1963)

Egyetlen, a művészi általánosítás lényegét (fülepi igénnyel, tehát szó szerint párját ritkítóan — művekben és történetiségében) feltáró tanulmányt tudok ajánlani — Földes László: *Az eb olykor emeli lábát.* (Közölte A HÉT, 1971, II. évf., 16-17. sz. Interneten: pulpitus.hu/?View=entryID=304); és újraközölte a Szatmárnémetiben megjelenő *Szatmári Friss Újság* havi melléklete, a *Szamos Kulturális Szemle* 2010. novemberi-decemberi száma, VI. évf. 10 és 11.) Műelemzéseket, „*copfos esztétikákat*” (I/386, 1908) lehet (az ízlés határain túl) rangsorolni annak alapján, hogy mennyire közelítik meg a „*művészi látás logosát*” (MV. 624, 1963) és a „*művészetek autonómiáját*” (III/85, 1916) — illetve a művészetek autonómiájának többé-kevésbé hiánytalan ismerete-kifejtése biztosítja egy-egy műbölcsélet rangját. Egy idevágó megjegyzés: „*Említettem, hogy Buckhardtnak már az az elve, minden kort önmagában kell tekinteni és értékelni, de mivel eszménye az antik és a renaissance művészet, hozzájuk igazodik. Ahogy a »csőcselékszerű« tematika, úgy a festői látásmód, a festői stílus radikális újszerűsége gátolja a Rembrandt történeti jelentőségét méltányolni tudó felismerésben.* (A kettő persze nem független egymástól.)” (MV. 605, 1956)

De „*a történeti fejlődés*” (III/206, 1916) során korszakonként szétágazódott művészeti jelenségek rációjának sokfélesége mögött megvan az a közös nevező, ami „*az emberi szellem magánvaló struktúrájának*” (III/206, 1916) kitapintható (preesztétikai valóságbéli) alapja.

„*Minden maszk alatt és minden szerepben ugyanarról van szó.* A színen megjelenő színészen a drámában végbemenő világsors és világtörténet válik szemmel láthatóvá. Többfélesége csak annyi, amennyi a világ egységével és a sors közösségével adekvát lehet. Amennyi megghasítja előttünk a világ méhét, anélkül, hogy kiszakadna belőle. *Azért kell neki a maszk — mert az egész látható világ maga is csak maszk, mely mögött az igazi dráma folyik a végzettel. Az emberi arcot formázó maszk szimbólum, mint ahogy maga a hős és szerepe is, mint ahogy maga a látható világ is szimbólum.* Többfélesége nem a látható világ empirikus gazdagságában és az emberi sorsok sokféleségében gyökerezik, hanem a világ lényegébe ágyazott végzet felszínre kívánczolásának szükségszerűségében.” (III/263, 1924)

És csakis ide, „*a világ lényegébe ágyazott végzet*”-hez köthető a művészetnek, a minőségileg megkérdőjelezhetetlen, a maga talaját meg nem tagadón felvállaló, abszolút művészet-kategóriának a köldökzsinórja is, a művészi hitvallások hitvallásaként, amikor tárgyával egy a tükrözött, de nem a témák, motívumok, törté-

nések, nemzeti sajátosságok szintjén, hanem a mindenkori írástudói erkölcs fogantatásakor: „Mi fontosabb mondható a művészetről és bármi egyébről annál, hogy egzisztenciális jelentőségű? Nyilvánvaló, hogy semmi. Az emberre nézve semmi sem lehet fontosabb, mint az egzisztenciája. Mit jelent ez végső fokon? Egzisztenciális az, ami nélkül az egzisztencia nem tud lenni, vagy nem tud úgy lenni, ahogyan lennie kell, ami, jól megfontolva, ugyanaz. Egzisztencián itt nem a puszta absztrakt létezését értjük, azt, hogy az ember él-e, nem-e, hanem azt, hogyan él, létének tartalma érdekessé teszi-e arra, hogy a lét mindennél fontosabb legyen neki. (...) (Nem kell mondanom, hogy ennek az egzisztencia-fogalomnak semmi köze sincsen az ún. egzisztenciális filozófiához.) Ennek a legfőbb értéknek megvalósítása a művészetnek is funkciója — saját lehetőségei, csak neki részül jutott lehetőségei szerint. Ha tehát a művészetről azt mondom: egzisztenciális, azt jelenti, hogy arra a közösségre nézve egzisztenciális jelentőségű, a közösség léte, nem léte — to be or not to be — ahhoz van kötve, amit ez a művészet reprezentál, metonimikusan mondhatom, ami az a művészet, mert a művészetnek azonosnak kell lennie azzal, amit reprezentál, különben nem művészet, hanem teória illúziója. Röviden: a közösségnek szüksége van arra a művészetre, nélküle nem élhet, vagy nem olyanként élhet, amilyenként vele élhet, ami ugyanaz.” (MM. 207, 1969) „Hogy a művészet, ha van, csakugyan olyan-e, egyáltalán olyan lehet-e, olyan tud-e lenni, amilyennek itt mondjuk, elsődlegesen nem elméleti kérdés; a priori tétellel nem intézhető el — tény-kérdés, amelyre először tény-tudomány, a művészettörténelem hivatott felelni, az elmélet csak azután következhet. Felel is, ha válaszáat megértjük, és nem fetisizált dogmákat követünk vakon.” (MM. 209, 1969)

Ugyanezt, mint művekben tárgyiasult hitvallást, így mutatja ki, mintegy félv-százados skála két végpontján: „S az újkori művész nemcsak lelki táplálékot nyújt korának akkor, amikor alkot, hanem támadja is azt; a festő ostromolja minden esztétikájával, a szobrász vésőjével, a költő minden verssorával s az újkori színész minden gesztusával, még azzal is, hogy hátat fordít a publikumának.” (I/93-94, 1905)

„A formától elválaszthatatlan tartalomnak végtelen a skálája az, hogy úgy mondjam, »ártalmatlan« jelentésektől az erkölcsig, világnézetig, a világ valamilyen valóságáig, az emberiség valamilyenként akarásáig — attól, amit egy fűszál, fa, táj, fejünk fölött az ég, egy emberi arc, emberek együttese mond, el addig, hogy mi a világ, mi legyen a világ, mi legyen az ember és emberiség —, el az emberi lét végső lényegéig.” (MV. 610-611, 1956)

Málnási Ferenc

„...a hazának ártani nem szabad,
azonképpen annak nem használni,
mikor lehetne, nagy vétek”

(Bod Péter: 1712 — 1769)

Fogalmazta meg Bod Péter jeles irodalomtörténészünk az 1766-ban megjelent *Magyar Athenas* című munkájáról, melyben 500 hazai literátust ismertetett. Első magyar nyelvű írói lexikonunk megírására készülve páratlan gyűjtőmunkával minden keze ügyébe került könyvet áttanulmányozott, kéziratos hagyatékot átvizsgált, idehaza és külföldön sírfeliratokat másolt le, széleskörű levelezést folytatott, történelmi munkákat forgatott és látóköre Erdélyről egész Magyarországra, a református hagyományokról a teljes magyar kultúrára szélesedett. Lexikonával örök értékű szolgálatot tett művelődéstörténetünknek, megmentette az elfeledéstől, az elkallódástól számos előd és kortárs nevét, műveiket. Gondoljunk csak az azóta megjelent magyar irodalmi lexikonainkra, a mi Romániai Magyar Irodalmi Lexikonunkra, a népes szerkesztőgárdára, a munkájukat segítő, támogató technikai eszközökre is.

Háromszáz éve született Felsőcsernátonban, itt kezdte iskoláit, Nagyenyeden folytatta, majd Nagybányán iskolamester, majd újra Enyed, itt a könyvtár gondviselője, innen ösztöndíjjal Leyden következik a teológiai tanulmányokkal. Hazatérve gr. Bethlen Kata azonnal udvari papjának hívta meg Hévízre (ma Olt-hévíz), s nemsokára a magyarigeni eklézsia hívta meg papjának, itt 20 éven át hűséggel szolgálta egyházát, híveit, népét...

Lelkipásztori munkája mellett Szenci Molnár Albert és Pápai Páriz Ferenc példájára a magyar reformátusság, illetve Erdély múltjának, kulturális hagyatékának tanulmányozására, emlékeinek gyűjtésére és feldolgozására szentelte életét. Nyomtatásban megjelent, kéziratban maradt, illetve elveszett művei, személyes feljegyzései kisebb könyvtárnyira rúgnak. Tudományos munkássága rendkívül sokoldalú, a teológiát, egyházjogot, egyháztörténetet, államismeretet, világi történetet, nyelvtudományt és irodalomtörténetet egyaránt felölelte. Apáczai Csere János és Kőrösi Csoma Sándor munkásságához mérhető, méltó. Erdély földrajzi, történeti, egyház- és iskolaügyi leírására is készült, de kéziratban maradt az erdélyi románok történetével és a székelyekkel foglalkozó műve is.

„Pusztaság és szerény” viszonyok között...

A nagy elődök és saját élettapasztalatait a *Szent Hilárius*ban, ebben a „szívet vidámító, elmét élesítő, kegyességre serkentő”, ismeretterjesztő, „épületes tanulságokra” szolgáló könyvében foglalta össze, megfűszerezve a maga bölcs derűjével. Csupán két tanulságot idézzünk: „Melyik tagja embernek leggonoszabb? A nyelv, amely inkább megsebesít, mint az éles fegyver... mérgegyon alatt, s igen könnyen megvész. Hármassal fegyver a rágalmazónak nyelve, a mely megsebesíti a szót, hallgatót és akiről szól. A rágalmazónak a nyelvin ül az ördög, a hallgatónak a füle, aki reá hagyja, annak a szívében...”

Iskolamesterként — és ezt most a szó korabeli értelmében használom —, a tanítóról is megfogalmazott egy kérdést: „Micsoda tanítót kell fogadni a gyermeknek? Olyat, aki életével s jó erkölcsével is tanítson. Ha gyermekedben hiba leszen, azt a tudomány megjobbítja... Aki gyermekének tudományt nem hágy, hanem csak gazdagságot keres, az úgy cselekszik, mint akinek a csizmájára egyon gondja, a lábára nincs...”

Bod Péter a felvilágosodás eszméinek hatására vetette fel Rádai Gedeonnak, 1796-ban küldött levelében: „...jó volna tudós emberekből álló magyar tudós társaságot a Magyar Nyelv ékesgetésére... fölláttatni...” A jámbor szándéknak akkor nem voltak támogatói, de Aranka György Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságával a Bod Péter, Bessenyei György, Batthány Lajos gondolatait sikerre vitte, majd Bölöni Farkas Sándor tervszere nyomán az elvetett magok kicsíráztak, és Mikó Imre és társai munkássága, és a pesti, Magyar Tudós Társaság példáját követve 1859-ben megalakult az Erdélyi Múzeum-Egyesület is.

Sírkövére vésett szavait ma is lelkünkben kell ápolnunk: „Mert valamiképpen a hazának ártani nem szabad, azonképpen annak nem használni, mikor lehetne, nagy vétek.”

A Magyar Athenas címlapja

Bod Péter

Önéletírás

(Részlet)

A magamtól íratott és nyomtattatott könyvekről

1. A *Magyar Lexikont* írtam Hévízen, melyet elsőben nyomtattatott ki kegyes pátrónám, gróf Bethlen Kata asszony őnagysága, néha Széki Teleki József úrnak istenfélő özvegye Kolozsváratt 1746-dik esztendőben 4 részben. Az exemplár volt szám szerint négyszáz; papírosát maga adott, pénzt fizetett fh. 270. Efelett a corrector volt Szathmári Pap Zsigmond; ennek és a könyvnyomtatónak is sok ajándék ment.

Másodszor nyomtattattam ki ugyan Kolozsváron sok bővítéssel 1757-dik esztendőben. Ötszáz exemplárt adott nékem a Páldi uram, a könyvnyomtató, én pedig fizettem őkegyelmének fh. 265.

Ebben neki segítségül nem volt, hanem jó pátrónánk, Bethlen Kata asszony őnagyságok elegyedett bele ... fh. 40.

2. *Biblia Históriáját* nyomtatták ki kétszer; elsőben az asszony, B(ethlen) K(ata) őnagysága adott reá 1748. papírosat; de én fizettem érte fh. 117.

Másodszor 1756-dik esztendőben nyomtattattam ezen könyvecskét. Ezer exemplárért fizettem a könyvnyomtatónak fh. 229.

Ebből fizetett le a méltóságos gróf úr, Teleki László úr őnagysága fh. 54.

3. *Júdás Apostol levele magyarázatját* nyomtattattam ki Szebenben 1749. esztendőben. 600 exemplárokért fizettem fh. 204.

Dedicálván méltóságos gr. Teleki László úr őnagyságának és a méltóságos gróf asszony, Ráday Eszter asszonynak, ajándékoztak őnagyságok akkor fh. 50.

4. Idvezült pátrónám felett való prédikációmát és életének versekkel való leírását *Tiszta fényes Bíbor* titulus alatt 1762-dik esztendőben Kolozsváratt nyomtattattam, amely került körülb. fh. 40.

Gróf Bethlen Imre és Farkas urak ajándékoztanak akkor fh. 30.

5. *Szent Heortakrátest*, innepekről való traktácskát nyomtattattam ki Szebenben (Oppenh. 1757) 1761-dik esztendőben. Ezer exemplárokért fizettem a könyvnyomtatónak fh. 200.

Száz forintját Málnási László uram tette volt le, de azután megfordítottam őkegyelmének. Ugyanennek alkalmatosságával Tek. Dantzkai József uram ajándékozott tíz forintokat; azelőtt is adott volt tízet fh. 20.

Ugyanakkor méltóságos gróf Gyulai Ferenc obrister úr ajándékozott egy aranyat fh. 5.

6. Bászelen nyomtattattam ki az *Ekklesiai Históriámat* 1760. esztendőben. Ígért a könyvnyomtató 500 exemplárt, amelyet még eddig sem vettem, előre pedig megfizettem fh. 300.

A correctornak és vecturáért, annak 3 aranyat, ennek 6-t, mely térszen fh. 45.

Ennek alkalmatosságával adott generalis Bethlen Farkas úr kéresemre fh. 5.

Obrister Gyulai Ferenc úr kértelen fh. 5.

Lib. Baronissa Nalátzi Sára, Bartsai Gergelyné asszony őnagysága könyvnyomtatásra fh. 50.

7. *Sz. Hiláriust* nyomtattattam Szebenben 1760 (valósággal 1762)-dik esztendőben. Ezer exemplárokért fizettem a könyvnyomtatónak fh. 170 den. 50.

Ennek alkalmatosságával méltóságos gróf Bethlen Ádámné, Bánfi Klára asszony ajándékozott könyvnyomtatásra 3 hármastáblás aranyakat, amelyek térsznek fh. 44 den. 50.

8. A *Magyar Új Testamentomat* akarván kinyomtatattani a kolozsvári könyvnyomtatóval, Páldi István urammal, mely még tökéletességre nem ment, előre fizettem

készpénzül - - - - - fh. 100

borul pedig - - - - - fh. 72

fh. 172

Ezek szerint az 1763-dik esztendő májusnak 3-dik napjáig való költségeim, melyeket könyvek nyomtatásokra fizettem, mennek fel ad fh. 1742. Amivel mások segítették, térszen fh. 303 den. 50.

A többi pótoltam magamtól és az exemplárok árakból, úgymint fh. 1438 den. 50.

9. Kezdettem nyomtatattani Szebenben 1763-dik esztendőben *Synopsis Iuris Connubialist*. Hatszáz exemplárt ad a könyvnyomtató, melyért fizettem fh. 110.

Ennek alkalmatosságával gróf Bethlen Imre úr őnagysága adott két belga aranyakat, melyek térsznek fh. 9. den. 95.

Méltóságos gróf Ráday Eszter asszony, Teleki Lászlóné asszony őnagysága a fontatásának, szötteiseinek haszna zsengéjéből adott 12 hollandiai aranyakat, melyek térsznek hiánosok lévén —

Ugyanezen Synopsist ajánlottam gróf Székely Ádám úrnak, aki is küldött a nyomtatási költségekre 1763. okt. 25-én fh. 120.

Fizettem a typographusnak 600 exemplárokért fh. 110. Négyszáz exemplár bekötéséért a könyvkötőnek fh. 40.

10. *Hungarus Tymbaulest* nyomtattattam an. 1764. négyszáz exemplárt; fizettem érette árkusát nyomtatván pro fh. 7 den. 40. in summa fh. 25 den. 90 pénzt.

11. Kezdték nyomtatni Szebenben a *Praxis Fori Ecclesiastici* 1764. esztendőben Augustusban. Az úr, Bethlen Imre uram őnagysága Málnási László uram által ugyanakkor adott nékem könyvnyomtatásra száz m. forintokat, melyeket általadott még Tiszt. Málnási uram a könyvnyomtatónak, Sárdi S(ámuel)nek. Elvégeződött ezer exemplár, kezembe is vettem; az árok ment, ki is fizettem, fh. 200.

Gróf ifjú Iktári Bethlen Sámuel úr őnagysága küldött nékem szüretkor 1765-dik esztendőben könyvnyomtatásra fh. 100. Melyért az Isten áldja meg.

12. Nyomtattattam 1766-dik esztendőben Enyeden Sz. Polikárpust. Ezer exemplárt, árkosát fel porciójával fizetvén, mégyen fh. 225.

Tiszt. Berzétei József uram adott bele fh. 5 den. 10. Küldött kezembe a méltóságos gróf Teleki László úr ennek nyomtatására 217 m. forintokat, melyekről adtam ilyen recognitiót:

A Méltóságos Római Sz. Birodalombeli Gróf Széki Teleki László úr őnagyságának, a Császári és Királyi Apostoli Felségnek Erdélyi Királyi Guberniumában belső tanácsának és Erdélyben főpohárnok mesterének, b. e. kegyes házastársának, a néhai Méltóságos Gróf Ráday Eszter asszonynak. Édes férjének akarattja szerint tett testamentomi rendelkezésének gyümölcséből Smirnai Sz. Polikárpus nevű könyvecskémnek kinyomtatására adott a méltóságos feljebb nevezett gróf úr kétszáztizethét, 217 m. forintokat, melyeket hozott kezembe Tiszt. Szathmári Mihály uram. Melyet bizonyítok ezen írásom által keresztényi jó lélekkel ezen áldott Igaznak örökké tartó emlékezetére.

Küküllőváron a generalis synodus alkalmatosságával Sz. Iván havának XI-dik napján, 1766-dik esztendőben. B. Péter.

Gróf Kendefi Elek hunyadvármegyei főispán úr ajándékozott nékem könyvek nyomtatására fh. 100, száz m. forintokat d(ie) 27. Iunii feredőn.

13. Tiszteletes Málnási László uram ajándékozott nékem könyvek nyomtatására a magáéból 1767. esztendőben d(ie) ... Maii száz m. forintokat 100, melyeket fizetett ugyan az Athenásért, de azzal jött világra az *Erdélyi Feniks*, melyért fizettem fh. 48. den. 96.

14. A *Magyar Athenást* nyomtattattam s jött világ eleibe 1767-dik esztendőben. Nyomtattak 1000 exemplárt, fizettem érette fh. 300.

15. A *Dictionarium Papaianum* végeződött el ebben az 1767. Septemberben. Nyomtatott a deákjában 6000 exemplárt, a magyarjában 3000 exemplárt.

Málnási Ferenc

„A szépet a nagy mellé...”

(Bölöni Farkas Sándor:

Bölön, 1795. december 14. — Kolozsvár, 1842. február 3.)

Kazinczy Ferenc kívánta ezt egy erdélyi írónak, műfordítónak, a későbbi utazónak, művelődésszervezőnek, Bölöni Farkas Sándornak, aki egyetlen könyvével „jótékony erkölcsi forradalmat idézett elé az eszmékben, a politikai és társadalmi viszonyok felfogásában” (Jakab Elek).

Bölöni Farkas műve, az *Utazás Észak Amerikában* (Kolozsvár, 1834), üdítő forrása, kézikönyve, a polgári eszmék enciklopédiája lett a reformkor politikusainak. Hatott Wesselényire, Széchenyire, Kossuthra is.

Bölöni Farkas tervezett keleti útja helyett Béldi Ferenc gr. kísérőjeként Nyugatra és az Egyesült Államokba jutott el, 1830 novemberében Kolozsvárról Pozsonyon és Bécsen át Franciaországba, innen Belgiumba, Hollandiába és Nagy-Britanniába érkeztek. (Bölöni írt először magyarul Skóciáról és Írországról). Átkelve az óceánon, nyolcvan napot töltöttek az Újvilágban, s 1833-ban érkeztek haza...

Az 1834-ben megjelent *Utazás...* egy évvel Tocqueville híres műve: *Az amerikai demokrácia* előtt jelent meg. Bölöni részletesen beszámolt a könyvtárakról, az iskolákról, az állam intézményeiről, az akkor újdonságnak számító vasútról, a nagy csatornaépítésekről, a városok keletkezéséről, lelkesen írt az amerikai demokráciáról, a sajtó- és a vallásszabadságról, a nyelvi és nemzeti sokféleségről, az egyenjogúságról, a hatalmi ágak szétválasztásáról, de elragadtatva írt a Niagara-vízesésről... A korabeli olvasók Bölöni Farkas könyvében olvashatták először az amerikai alkotmány és a Függetlenségi Nyilatkozat fordítását...

Bölöni Farkas Sándort Amerikában lenyűgözte a fejlődés rendkívül gyors üteme, amelyet nem korlátoznak a feudalizmus kötöttségei: „...a papság nem formál státust, nincs állandó katonaság! Nincs privilégium, nemesség! Nincsenek titulusok, ordók, céhek! Nincs titkos politia!..., hol a törvények mindennek egyforma juszt adnak..., hol az igazgatás a társasági élet elvein alapul s semmi mysteriumra nincs szüksége, hol minden ember szabadon gondolkodhat és szólhat, s Istenét elméje meggyőződése s lelkiismérete sugallati szerint szabadon tiszteheti...” Bölöni a látottakat sűrűn összehasonlítja a hazai állapotokkal, börtö-

nők, iskolák, katonaság, államigazgatás, vallás, újságok stb. — mind alkalmas arra, hogy rámutasson a kétféle társadalmi rendszer óriási különbségére... A mű a francia forradalom elveinek megvalósulásaként tekint a fiatal Amerikára, az ott tapasztaltakat a szerző egybeveti a hazai korlátozott fejlődéssel, az elavult társadalmi berendezkedéssel... Éleslátására jellemző, hogy észrevette a negatívumokat is, írt az indiánok helyzetéről és a feketék rabszolgaságáról is.

Bölöni Farkas Sándor könyvét ma már más háttérismerettel olvashatjuk. A XX. századi, egy háborúkat ránk szabadító, fasiszta, majd egy félresikerült szocialista-kommunista rendszert is kipróbálva, egy polgárosult (?) társadalmi köztársaságban élve, még mindig a lemaradás tényét állapíthatjuk meg a mai Amerikával és a mai nyugati államokkal szemben. Egy XXI. századi demokráciát építgetünk, annak ízeit kóstolgatjuk, konkrét tényeit kényszerűen elfogadva, elutasítva, módosítgatva — egy egész Európát beborító gazdasági válság közepette próbálunk haladni, előre, jobbra-balra?

Miért emlékezünk, kell emlékeznünk Bölöni Farkas Sándorra?

A vagyontalan unitárius székely nemes a kolozsvári unitárius kollégiumban tanult, majd jogot végzett, Wesselényi Miklós joggyakornoka, Kölcsey, Széchenyi rajongó híve, íróként és műfordítóként is kitűnt, akit Kazinczy Ferenc is buzdított: „Hullj térdre, lelkes ifjú, s mondd az ígét: A szépet a nagy mellé! Már repülsz?”

Bölöni kezdeményezésére Kolozsvárott Nemzeti Casino alakult, majd az ő javaslatára indult meg a *Vasárnapi Újság* című néplap, Brassai Sámuel szerkesztésében. Olvasókört szervezett, a Kolozsvári Nemzeti Színház titkára, kutatta Erdély múltját, és Bod Péter, Bessenyei György, Batthány Ignác, Aranka György gondolatait folytatva, Döbrentei Gábor *Erdélyi Múzeum* című tudományos folyóiratának megindulása nyomán, a Magyar Tudós Társaság példáját követve tervezetet készített, amelyben határozottan és tudatossággal felvetette az Erdélyi Nemzeti Múzeum országos jellegű megalakításának szükségességét. Kezdeményezése eredménnyel járt — sajnos nem érhetette meg —, 1859-ben megalakult az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Jakab Elek, Kővári László, Kiss Ernő után Hatvany Lajos emlékezett Rá, címében jelképes könyvével (*Egy székely nemes, aki felfedezte a demokráciát*, Budapest, 1934.) Jancsó Elemér irodalomtörténeti tanulmánnyal (*Bölöni Farkas Sándor élete és munkássága*, 1942), és forráskiadvánnyal gazdagította a Bölöniről szóló irodalmat. Cs. Bogáts Dénes, Faragó József, Izsák József, Csetri Elek, Benkő Samu tanulmányai, könyvei mellett Mikó Imre *A bércre esett fa* (Bölöni Sándor életregénye, 1969) ma is élvezetes olvasmány az erdélyi nagyjainkra emlékezők számára.

A fiatalon elhunyt Bölöni Farkas örököséül az Unitárius Egyházat és egykori, Unitárius Kollégiumát jelölte meg, közel félezer kötetes könyvtára — irodalmi alkotások, politikai művek, szótárak, lexikonok — ma is a tanulni vágyó diákok számára hozzáférhető. Bölöni Farkas Sándorral együtt valljuk, hogy kell a nevelés, „az értelmesedés” iskolája, Bölönben nevét viseli az Általános Iskola, Bölöni

Farkas Sándor Alapítvány alakult azzal a céllal, hogy a szülőföld kulturális életének folytatását biztosítsa: Bölöni Napok, Erdővidéki Gyermektalálkozó, Őrszemek a természetben — Gyermektábor, és a Bölöni Figyelő című kiadvány mellett a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem keretében Bölöni Farkas Sándor Szakkollégium emlékeztet a demokrácia megszállottjára.

Kazinczy Ferenc, aki nem érthette meg az *Utazás Észak Amerikában* megjelenését, a fiatal íróról így nyilatkozott: „Prózája kimondhatatlan szép. Nekünk ebben Schillerünk nevedik.” Így emlékezzünk mi is a bölöni unitárius templom előtt, a Jecza Péter készítette szobornál, a nevét viselő iskolában, s Kolozsváron, a Házsongárdban, síremlékénél...

Kazinczy Ferenc

Bölöni Farkas Sándorhoz

Ragyogó futással kezded a futást
Olympiádnak sikjain, s a tömött
Sokaság paeant kiált a nagy merőnek.
Hova futsz? Megállj! itt az Euripidész
Hermája, s a Göthée; s itt közöttök
A hármas istennek szent szobra kél.
Hullj térdre, lelkes ifjú, s mondd az ígét:
„A szépet a nagy mellé!” Már repülsz?
El, el a határig! Vár a hő siker!

Bölöni Farkas Sándor

Naplótöredék

(1835 — 1836)

(Részlet)

JANUÁR 15ŐJÉN 1835

Azon pillanatok közt, melyek alatt néha az élet mulandóságára gondolunk, megfutott pályánkra visszatekintünk s a jövő eleibe sóhajtunk, talán a legérdekesebbek az esztendő utolsó estvéje pillanati! Akarjuk, ne akarjuk, mégis meglepnek, habár hirtelen ellebbenés közt is, a múltnak képei, — és mintha akkor bűneinknek árnyékai is feltűnnének előnkbe, s homályos érzelmekben, sejdítésekkel tele sóhajtásokkal tekintünk a jövő esztendő eleibe.

Ily pillanat vala nekem az 1834ik év utolsó estvéje. Életemnek 40ik esztendejébe lépém. Érzem, nem sok van még hátra, s mely keveset teheték eddig! Végigtekinték ezen esztendei történeteimen, érzelmeim s helyhezeteimen s elmerültem a múltnak boncolgatásában. Szoros számvétellel vizsgáltam tetteimet. Igenis, találtam azok közt némelyeket, melyek nyugtatók keblemet, hogy mint becsületes ember s becsületes hazafi viselém magamot, — de találék sok vonást is, igen sokat még, mik piríták lelkeimet! Találtam, hogy nem tisztán járok el minden dologban, hogy hiúság vala sok cselekedetim rugója, hogy restségem miatt magam s a közönség iránti sok kötelességim elmúlátam.

De találtam nehéz szenvedésem vonására is, megvettetése, hátrahagyása s lealáztatása vonására, s ezekhez hazánk kedvetlen sorsán való sok aggodalmimra, — s a sorsnak azon csudálatos elegyítékére, hogy múlt esztendei pályám alatt sok hazafiak s jelesebbek becsülését és figyelmét megnyertem, míg némelyeknek azalatt bosszús gyűlölségét vontam magamra! — És találtam múlt évi történetemben a szív vesztesége fájdalmainak azon vonásit is, melyek újra felsajdulva dúlák keblemet s a fojlódott bánat egész súlyával borítanak el. — Kiszakasztá mellőlem a sors, ki szívemnek legkedvesebb vala ez életben, ki tíz esztendeig volt érzelmim s gondolatim örökös foglalatossága, tíz esztendeig éjjeleimnek álma s vágyaim mindenkori tárgya! És talán az én hidegségem is súlyosította utolsó óráit, s talán a történetek különös szövődése által éppen miattam halt el, mielőtt azt kérhettem volna tőle: „Bocsáss meg, mert megbántottalak!”

Lelkemnek ily hánykódásai közt a múltnak képeiben, végre sajnálkoztam magamon, hogy ennyi bánatot kelle esztendő alatt szívembe rejtve hordoznom, s úgy tetszett, mintha egy sugallat ezzel vigasztalna: „Megengedetttek a te hibáid ennyi szenvedésid után.” — De bánatimnak ezen boncolgatásiban mégis bizo-

nyos keserű örömet találék s kívántam volna azoknak minden vonásit még egyszer felújítani. Sok vonás azokból már csak homályosan lenge előttem, s sajnáltam, hogy azokat minden árnyéklattikkal még egyszer nem hozhatom elé.

Ezen helyhezetem állandó feltétellé erősíté bennem azon régi szándékomot, hogy ezután életemnek nevezetesebb történeteit feljegyezzem, s tetteim, érzelmeim és történeteimből oly tárt gyűjtsek, hol az engemet érdeklő múltat — legyen az jó vagy rossz —, mint tükörben, még egyszer megpillanthassam.

(...)

JANUÁR 10KÉN

Amint jövék haza a Casinóból, bizonyos írást lengetett a szél a kapun alig odaragasztva. Sötét volt már. Közelebb néztem, s nagy betűkkel az N. nevét olvastam felülírva, csúfolódó epithetonokkal. Gondoltam, hogy pasquillusnak kell lenni, s siettem haza vele. Míg szállásom felé haladtam, úgy tetszett, mintha jólesnék érzésemnek, hogy e kétszín, csalfa embert s hivatalbeli egyik alattomos rágalmozómat ekként kicsúfoltatva, mindjárt olvasandom. Szobámba lépve siettem csak a tűzvilágnál átaltekinteni az írást. Tele volt ez az N. alacsony tettei felhordásával. Az usurpált nimbusz tépetett le róla. Kitaláltam az íróját. — De amint végigolvastam, úgy tetszett, hogy szánom őtet. Megint olvastam s gondolkoztam, mitévő legyek vele. Fegyver van ugyan kezeden ellenséged ellen, mondám magamban, de illik-e, hogy te is hátmegett döfd őtet, mit benne kárhoztatsz? Mely nemtelen az ily bosszú gyönyörűsége! — S hirtelen tűzbe vetém az írást. Soká andalogtam azután e tettemről, s le nem írható csendes örömvé tevő estvémet, hogy bosszúmon győztem, rosszakarómnak megengedtem — s e nyugtató tettel kezddhetem el ezen írásomat.

JANUÁR 11KÉN

Olvasám az ujságokban a hivatalos jelentést, hogy a magyar tudós társaság engem is megválasztott levelező tagjának. Ezen új rang nagyon genieroz. Úgy tetszik, mintha boldog magányomból kihurcolnának egy zajgó sokaság közé, hol ujjal fognak mutatni: „Íme a tudós!” Szegénységem büszkesége meg van alázva.

A céhot és monopóliumot minden nemben utálom, s íme, nekem is céhbeli tagnak kell lennem! Nem tudom kimagyarázni, miért van terhemre nekem ez a megtiszteltetés. Úgy tetszik, hogy ez által leköteleztetik az ember a közvéleménynek s juszt ad a közönségnek tudós várakozásra. Minden fény és kijelentés ellensége a csendes örömeknek.

Döbrentei és Wesselényi legrégibb barátim, s mégis nagyon haragszom reájok. Őket szívemből kértem volt, hogy megválasztásomat fordítsák el rólam, s mégis ők azt nem tették, s talán éppen ők is élémozdítói voltak.

Sokat tűnődöm, ha a diplomát elfogadjam-e? Ha elfogadom, kicímerezett tudósnek néznek egész életemben s minden ember tudós munkát és tudós beszédet vár tőlem. Pedig engemet az úgynevezett tudós conversatio nagyon fáraszt, s azt sem tudom, ha írok-e még valamit kiadás végett! Ha el nem fogadom, hihetőség gorombaságnak s kevélységnek veszik a választók s tudós bolondnak fognak tartani.

JANUÁR 13KÁN

Országgyűlésünk dolgai mindinkább bonyolódnak. A legszebb indítványok elhullnak. A szabadelvűeket üldözés s ijesztgetés fenyegeti. Árulás, visszavonás, rettentés, megvesztegetés s minden nemtelen eszközök játékba vétettek. Megcsalódtam hazám morális erejében; alig van tíz ember, ki értené, mit kell tenni. Nincsenek morale principiumaik, melyek körül forogjanak s mégis örökre azon egy pontra térjenek vissza. A nagyobb rész, még csak módiból, önhaszonból, ravaszságból liberális. Kevesen gondolkodtak komolyul a szabadságról, annak szelleme nem vált még vérré bennök, s lehet-e többet remélni törvényeink mostani állásában? E nemzet soha nem fog elémmenni a rendes reform útján! Külső vagy belső megrázkódtatás, sanyargatás és ínség kell, hogy felébredjen bűnös henyeségéből.

Wesselényi Miklós különös jelenet az országgyűlésén. De ő nemzetünknek korán van születve, mint II. József volt. De mégis oly hasznokat fog tenni — nem nekünk, hanem a jövő generációknak —, mint József tett. Neki vak ellenségek vannak és lesznek, személyesen és elveinek, s ez a história szerint igen természetes. Ő nem azok közül való s nem is akar az lenni, kit minden szerethessen. Neki egy nagy hibája van a politikai pályán. Azt hiszi, hogy az oratori tactikát nagyon érti, s van is oka azt hinni a momentum behatásai után. De nem akarja elhinni, hogy ravasz ellenséggel áll szembe, mely minden oratori tactikáját hátulról gúnyoló nevetéssel teszi semmivé. Nem akarja hinni, hogy ellensége, amily ostoba, éppen oly ravasz is.

JANUÁR 15KÉN

Ó, hazám, mikor lesz vége e kínos aggódásnak miattad? Derengsz néha szép reményt, sugárzasz néha szép jövődöt s oszlani látszanak fellegid. És megint új robajjal dúlnak feletted zivatarok s elborulsz és a zsarnokságnak újonnan kigondolt fortélyra riaszt fel álmunkból. Ah, ez valóban fárasztó élet, ez, a reménytelen szerelmesnek gyötrelmes élete.

JANUÁR 18KÁN

A reggel Wesselényi Miklós egy levélben azon kére, hogy szállásomon maradjak. Mivel a Közép Szolnok vármegye Casino követséget küldött hozzám, egy billikomot általadni nekem. — E tárgy iránt ez előtt néhány héttel hallottam volt annyit, hogy Közép Szolnokban munkám sokak figyelmét magára vonta s az ot-taniak egy billikomot készíttetnek nekem megtisztelésül. De engemet illetvén a dolog, szégyelltem tovább kérdezősködni iránta. A levél meghozója azt is mondá, hogy a követség számos tagokból áll Wesselényi vezetése alatt, s ő fog beszédet tartani a billikom általadásakor.

Soha nem tudnám leírni azon különböző érzelmek elegyedését, melyek e hírrel megleptek. Oly aggodalom s oly remegés fogott el, hogy hirtelen bezártam ajtómat, gondolkodni, mitévős legyek. Azt határozám, hogy elbúvjak a követség elől vagy szekeret vegyek s mindjárt falura induljak, vagy megízenjem hirtelen rosszüllétemet. Mindenfelé haboztak gondolatim; el voltam fogódva. Átkoztam az autorságot. Miként álljak annyi ember eleibe? Mit mondjak nekik, ki nem tudom feltalálni magamot közhelyen? ki rossz orátor vagyok? s éppen most, midőn csak én vagyok kitűzve a figyelemnek, s minden ember csak tőlem vár valami különöst hallani?

Aggódva tekintgettem ki az ablakon, segedelmet várva valahonnan. És íme közelget a csoport szállásom felé tartva, úgy tetszett, mintha a kalpagokon ingó tollakon a tenger hullámaait látnám felém hömpölyögni, s mintha süllyedni érezném magamot. Wesselényi elől jött a billikom hozóval. Megtölt szobám embe-ekkel s én álltam előttök, mint egy megítéltetett.

Elkezdett Wesselényi szólani, de oly innepélyes arccal, mintha ő nem volna most az én gyermekkori barátom, mintha egy idegen állana előttem. Beszéde hosszú volt, de tartalma fonalát nem tudtam fenntartani, hogy aszerint felelhessek vissza. Én azalatt csak érzelmeimmel foglalatostkodtam, s midőn a rám halmozott dicséretetek fordultak elé, akkor még zavarodottabbak lettek belsőmben az ezerféle indulatok.

Rám jött már a sor felelni. Hihetőleg, kik beszédem figyelemmel hallgatták, nem találhattak abban igen sok logikai rendet. Eldúlva volt belsőm, s amit mon-dottam, azok remegő érzelem szaggatott kifejezései lehettek, miket azon renddel soha nem tudnék elmondani. Beszédem közben Wesselényire pillantottam s könnyel ragyogni láttam szemét. Úgy tetszett, hogy megint gyermekkori barátomat látom benne, s ez a pillanat annyira megzavart, hogy különböző töre-dezett habozások közt, félbe kellett szakasztanom beszédemet.

A követség elmente után egészen kimerülve éreztem magamot. El voltam bágyadva testben és lélekben, mint egy hosszas terhes utazás után. De e lankadt-ságban mégis kimondhatlan jól éreztem magamot, hogy megint egyedül lehetek, hogy nem kell tovább küzdenem indulatim habozási közt. Mintha egy soká hor-

dozott terhet raktam volna le lelkemről. — Dicsőségnek csiklandó örömei, nagy procentekkel fizettem meg én mindig elreppenő kellemiteket!

Estve nagy vacsorát adott Wesselényi a követség tagjainak, hol megint én valék kiteve a pohár köszönések tárgyául. — A követség beszédeinket írásba kívánta, hogy küldőinek számolhasson megbízatásáról. Ez megint nagy baj volt nekem, mert nem voltam képes oly renddel leírni, mint beszéltem. Próbáltam tehát írni oly formát, mint homályosan emlékezhettem az általam mondottakról.

JANUÁR 25KÉN

Tegnap estve Casino közgyűlése volt. Gyergyaival törvényjavaslatokat készítettünk vala, mint biztosok, s azok most vétettek fel. Sok elhullott javaslatinkból, mik éppen a Casino fenntartása érdekét, pénztára alapulását s elaljasodásából felemelését tárgyalták. A magyar nemes emberek nagy részének szörnyű csalfa megfogatja van a szabadságról. A törvénynek azon philosophiája, hogy csak akkor lehet biztosítva szabadságunk, ha magunkat lekötelezzük egymás szabadságát nem sérteni, éppen nem fér fejökbe. A magyar a társasági viszonyokbeli törvényes lekötelezést szabadsága sérelmének tekinti, s mivel törvényei szerint a közönségnek semmit nem tartozik fizetni, ezen törvényes igazságtalan elvnel fogva, a közintézetekre sem könnyen fizet. Ő szégyelli a takarékoság elveit is; nagylelkűsködni akar, de nem szeret fizetni. Szabad akar mindenütt lenni, mert ő szabad nemes ember, s társa szabadságát mindenütt bántja. Csinos, pompás, őtet kímélő társaságot óhajt, s ő betyárkodik s trágárság beszéde tárgya. Elszomorított ezen liberális-despoták, fényes-szegények s szabad-betyárok vitatása.

Ezen gyűlés Gróf Bethlen János helyett engem választott meg igazgatónak; de azt nem volt kedvem vállalni s déprécáltam, mert érzem, hogy a Casino hanyatlani kezdett tónusát sok kedvetlenség nélkül nem vagyok képes helyrehozni. A Casino nekem soká kedvenc ideám volt, attól igen sokat reméltem. Annak felállításán sokat fáradtam, sok rágalmat s gorombaságot nyeltem el. Azt hittem, csak a kezdet bajos, de practicai folyamatja mindinkább csüggeszt.

JANUÁR 26KÁN

Eltemető Pap Gábort, kivel 22 esztendő óta, tanuló koromtól fogva, álltam ismeretségben. Egy becsületes, jámbor, igyekező polgár volt, kinek boldogulásán szívemből törekedtem. Háza nekem pihenés menedéke vala. Hivatalbeli feszes, fás s hideg társalkodású helyzetim után, naponként befordultam hozzája néhány minutumra. Egészen otthon találtam magam nála; semmi társasági viszony nem genierozott; köszöntem, vagy csak ceremónia nélkül beléptem, búcsúztam, vagy senkitől észre nem véve eljöttem, az mindegy volt köztünk. Így hullnak el régi ismerősim, s mely baj már elhűlt szívvel újabbakat szerezni. Nyugodjanak békében poraid, becsületes, jó ember!

JANUÁR 29KÉN

Wesselényi fellépe az országgyűlésen egy nagy következésű indítványával. Miután a napló nyomtatását betiltották s hiába volt a nemzet jussaira hivatkozás s minden kérelem, ő senkinek sem szólva, lytographiai köveket hozatott, s a napló nyomtatását január 1ső napjától kezdve szállásán megindította. Mely nagy volt a meglepetés, midőn beszéde közben kitakarta a napló már kinyomtatott első ívét, s felmutatta a gyűlésnek. Határtalan öröm lepte meg a gyűlés nagyobb részét s halálos remegés a szolgálkúkat. Az indítvány elfogadtatott, s ő a sajtót a nemzetnek adta. A legelső próbaívet én is bírom, melyet igen nagy kincsnek tartok, mert ezen szép merészségnek bizonyosan nagy következései lesznek. — Estve Gyulai Lajos ívet bocsátott a Casinóban, hogy Wesselényinek ezen szép tettére egy billikomot nyújtsunk.

FEBRUÁR 1SŐJÉN 1835

A viadaliskola nagygyűlését tartottuk. Megint megválasztának igazgatónak, s ezt örömmel fogadtam el. Ezen iskola létezésére s sikeres haladtára gondolás mindig valami kedves s nyugtató érzelmek nekem. Mert tudom, hogy ez az én igyekezetem után létezik, s én eszközölém ennyire gyarapulását s megalapítását. Sokat bajlódám, míg rábeszélhettem némelyeket, s magamnak is kevés vagyonomhoz képest sok áldozatomba került. Kendeffi vala ebben nekem nagy segédem, s nála nélkül bajosan is boldogulhattam volna. Szegény Kendeffi! Ő Shakespeare-i ember vala köztünk. Planumaimmal mindig háta mögé bújtam, s az ő óriási lelke sokat létre hozott, mikből én sokat nem tehettem volna nála nélkül.

FEBRUÁR 4KÉN

Néhány nap óta nem akarnak országgyűlést tartani. Az emberek suttognak, hátra vonulnak, remegnek, s senki nem tudja, mi leszen. Azt rebesgetik, hogy a gyűlést eloszlatják s Ausnahms-Regierung leszen. Ez nem újság a világ históriájában s az Erdélyében sem. Básta, Heister, Caraffa etc. mind ismeretes nevek nekünk. A Coup d'État, kedvetlen ugyan a jelenkornak, de a jövő mindig szokta áldani.

Málnási Ferenc

Erdélyi anyanyelvoktatás —
irodalmunk tükrében
VIII.

Anyanyelvoktatásunk a Habsburg-birodalomban (1713–1830),
a reformkorban, a forradalom és szabadságharc korában (1830–1849),
a Habsburg önkényuralom idején (1849–1867)
az anyaországi oktatási rendszerbe tagoltan

IV.

Az anyanyelvű oktatásért...

A fenti adatok fényében vizsgálom meg azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen megszületett a magyar államnyelv, illetve végre polgárjogot nyert az anyanyelvű oktatás erdélyi és magyarországi iskoláinkban.

Az őshazában, a vándorlás korában folyó, szülői, szóbeli anyanyelvoktatásról, a honfoglalás kori oktatásról már szoltunk, s a szervezett írás-olvasás oktatásának első lépései is anyanyelven történtek, csak éppen a latin nyelv betűit, szavait, kifejezéseit oktatták. Bizonyára több alkalommal is felvetődött a magyar nyelv oktatásának kérdése, hiszen nyelvméleink bizonyítják, hogy sok magyar szót nem lehet lefordítani latinra, ezek megmaradtak magyarnak. Már Menandrosz Protiktor 582-ben írt *Hisztria* című művében szkíta nyelven valami „barbár igék”-ről írt, amelyeket a türkök mormogtak. (Ki tanította meg őket? Ők is átadták utódaiknak a „barbár” igéket?) Ibn Ruszta és Gardézi (930-ban) az etelközi magyarokról szólva főnököket *K.n.d.b*-nek nevezi, s aki királyként uralkodik rajtuk: *Dzs.l.b.* (Ki nevezte meg először a főnököket, s a királyt? Kitől hallotta?) S Bölcs Leó a IX. század végén a magyarok harci taktikáját mutatta be, de ezt a harci technikát is valakinek meg kellett tanulni valakitől, s valakiket meg kellett tanítani — magyarul?! Konsztantinosz Porphürogennétosz pedig *törzsneveinket* sorolta fel, mellettük a *Temes*, *Tatisz*, *Maros*, *Körös*, *Tisza* folyók nevét — 950-ben, s még a 896 örül született orosz *Nesztor* krónika is *magyar begyről* írt... És Sankt Gallenben már Heribáld szerzetes értette is a kolostorba betérő magyarok nyelv-

vét... Kitől, kiktől hallotta az első magyar szavakat? Valamelyik szerzetestársa volt tanítója?

Nyelvemlékeink sora bizonyítja, hogy a latin csak átmenetileg volt az írás, olvasás tanításának nyelve, s a kolostori iskolákban is először anyanyelven oktatta a szerzetes az akkori deákoknak a latin szavak írását, egymás között bizonyára magyarul beszélgettek. Mátyás király is magyar anyanyelvére építette többnyelvűségét, mint ahogyan Apáczai Csere János is, aki magyarul mondta el székfoglaló beszédét, hangoztatta a magyar nyelvű oktatás-képzés szükségességét, s az első lépéseket is megtette Encyclopaediájában... S láttuk, hogyan sorakoztak neves íróink, költőink a magyar nyelv oktatásáért folyó küzdelem harcosainak sorában, hogyan szaporodtak az iskoláink, s terjedt, szélesedett a magyar nyelv utáni kívánság a legmagasabb fórumokig, a törvénykezés, az országgyűlésben lezajló vitáig.

1791. május 12-én született az *országgyűlés 1791:XVI. törvénycikke*, mely elrendelte, hogy a gimnáziumokban, az akadémiákon és az egyetemen a magyar nyelv és írástan tanítására külön tanárt alkalmazzanak. 1792. május 20-án az országgyűlés törvényt alkot (*1792:VII.tc.*) arról, hogy az ország valamennyi iskolájában rendszeres tantárgy legyen a magyar nyelv. 1805. november 2-7. között tartott országgyűlésen törvény született (*1805:IV.tc.*), ez kibővíti a magyar nyelv jogait a latin rovására az államéletben. Ez évtől kezdődően a megyék sorra térnek át a teljes magyar nyelvhasználatra. Az 1806. évi *II. Ratio* az elemi iskolákban az anyanyelvű oktatást biztosította. Az 1825. évi magyar reformországgyűlésen újra felmerült a magyar nyelv kérdése, bizottságot is kineveztek, Mednyánszky Alajos vezetésével, s a bizottság a magyar nyelvet heti két órában kötelező rendszeres tantárgyként javasolta tanítani, 1833-ben Kölcsey Ferenc is képviselőként szólalt fel „a magyar nyelv ügyében”...

Kitérve az erdélyi küzdelmekre, itt mondjuk el, hogy az 1833. évi Unitárius Zsinatra érkezett névtelen javaslat az iskolai hálózat alsó tagozatának tanulmányi rendjéről, reformjáról szól: „...minden környékben állíttassék fel egy olyan iskola, hol a syntaxisig tanulnának, az *apróbb falusi iskolákban ne taníttassék a latin*, hanem aki tanulni akar, küldessék a környék főiskolájába...” A zsinat bizottságot nevezett ki a javaslat tanulmányozására, Bölöni Farkas Sándor és Gyergyai Ferenc mellett Brassai Sámuel is tagja volt a bizottságnak. Az 1839. évi nyári Főtanács ülésére ez a bizottság be is adta a munkát, de a Főtanács csak az alsóbb osztályú kézikönyvek készítése és kiadási módját állapította meg. Brassai ajánlkozott az ABC és a számvetés kidolgozására. A törvényelőkészítő bizottság munkálatai során az ismeretlen szerzőjű „Vélemény” írója kemény kritikát gyakorolt az alsóbb osztályok magán- és köztanításáról, s végső következtetése az, hogy *föl kell adni a latinul beszézés célját*. A harc azonban az elhangzott elvvel szemben azt az eredményt hozta, hogy az *1840. évi bölöni Zsinat* erélyes határozatot hozott a latin sikeresebb gyakoroltatására. De künn az életben s benn a diákok társadalmában már más szelek, ellenkező irányú szelek fújdogálnak. Tudjuk azt, hogy a magya-

mul megszólaló, beszélő diákokat megbüntették, de 1841. január elején a rektor azt jelentette, hogy az esküdtek „letett hitek ellenére” ebben az iskolai évben még egyetlen magyarul beszélő diákot sem jelentettek fel. Kőváry László szerint, ha feljeleni a diákokat, „az esküdtek nem volnának elégséges bátorságban az ifjúság előtt”. (Magyarul, az árulkodókat megbüntették volna.) Brassai Sámuel kapta azt a feladatot, hogy „ifjaink célirányosabb taníthatására nézve tervet dolgozzon ki”, s Brassai már 1841. augusztus 23-án, a *Korondon tartott zsinati gyűlésre* el is készítette előterjesztését, „az okon, mivel az iskolai előljáróság minden igyekezete mellett is *a latin nyelvhnek ifjaink általi beszélését bé nem hozhatta...*” A javaslat az igazgatóság neve alatt kelt, Iszlai László és Székely Mózes rektor aláírásával, „sürgető kötelességének érzi azt a nagy hézagot, amely az iskola és a világ műveltsége közt van, pedig nem remetéket nevelünk, hanem társaság polgárait, érezzük ifjainknak az élet legnélkülözhetetlenebb érdekében hátramaradását, s iskoláink hírének hanyatlását. A világ, tanítványaink, őseink kiáltják. Hogy a szépen kezdett épületet roskadni ne hagyjuk, hanem a sötét kamaráknak a kor derültebb szelleméhez méltó díszletet eszközöljünk... Őseink az akkori didaktika s pedagógia elveivel összehangzó polcra helyezték, de azóta e tudományok óriási lépéseket tettek, a 16. századból, 17., 18., 19. lett s mi a gyermek szűk köntösét a felserdült ifjúra akarjuk feszíteni. Künn a 19. század Argandi lámpájánál járnak, mi pedig iskoláink falain belül mind a 16. század pislogó mécsénél tapogatózunk.”

A teendők halmazából két pontot ragad ki, melyeket rögtön végre kell és lehet hajtani: „Alosztályú tanulóink bévett tanulási módja az értelemhez legkisebbet sem szól, hanem egyedül csak az emlékezőtehetségre van alapítva. Azért tanulási folyama végén sem abból, ami az életre megkívántatik, sem ami esztét a felsőbb tanulmányokra alkalmassá teszi, semmit sem tud. A rendszer egyetlen tárgyat, a latin nyelv tanítását tűzi ki mind célul, mind eszközül. Az életre szükséges tárgyakat ez a rendszer a véletlen önkényére hagyja. Hazájáról, a földről, a természeti műveiről és törvényeiről, a számok és úralakok viszonyairól a tanulóknak a legcsekélyebb ismeretei sincsenek...”

Javaslat: Az alsó tagozat álljon 7 osztályból. Ezek közül a 3 alsó a *hungarica*, a mai elemi iskola 4 osztálya, a 4 felső a *philologica classis*. Amabban csak magyarul tanítanak, de a harmadikban németül is. A magyar nyelvtan megismert szabályai alapján megtanulják majd a philologicában a latint „gyökeresebben és állandóbb esmérettel” 4 év alatt, mint eddig hosszabb idő alatt. A köztanítók *ne osztályonként, hanem szakonként* meghatározott óraszámban tartsanak. A szakok: 1. latin, 2. magyar, német, 3. olvasás, értelemkifejtő gyakorlatok, természetrajz, 4. földrajz, történelem, 5. szám- és űrtan, 6. írás, rajzolás, ének, 7. vallás. Ezen a kidolgozott terv szerint hetenként meghatározott órákban taníttassanak. A latin tanítása a felső osztályokban megszűnik.

Ez volt az a javaslat, amelyet az 1841. augusztus 27-én, Korondon tartott Unitárius Zsinat érdemleges vita nélkül elfogadott (Gál Kelemen, 1935. 87-96.).

Az új rendszer előnyeiről szintén Gál Kelemen (1935. 102-107.) hallgassuk meg: „Az új rendszer segít a bajon, mert a három első osztály magyar lévén, a

többiekhez nélkülözhetetlen lépcsőül szolgál s egyszersmind »elemi« iskolája azoknak, akik nem akarnak tovább tanulni. Az anyai nyelven tanítás hasznát fejtegetni felesleges, a magyar nyelven tanítás a latin megtanulásnak nem áll útjában, sőt azt elősegíti, a magyar nyelv szabályainak az ismerete megkönnyíti a latin tanulását is... *Brassai reformjának legkiemelkedőbb jellemvonása az, hogy a latin helyett az anyanyelvet tette a tanítás nyelvvé, s behozta az osztályrendszer helyett a szakrendszert.*” (Kiemelés tőlem — M. F.)

Az új tanítási rendszer következményeit is tárgyalja Gál Kelemen (1935. 106-107): *Az anyanyelvnek a tanítás jogaiba való visszahelyezése.* Ez magával hozta a tanulmányokba való behatóbb elmélyedést, az ismeretek alaposabb megszerzésének lehetőségét. Később, 1857-ben, a németesítő iskolapolitika ellen a tanács jobbjára a Brassai javaslatából szedett bizonyítékokkal érvelt a német nyelv ellen, az anyanyelv mellett... Azt mondhatjuk, hogy az emberek tekintete egy régen elmúlt világból visszafordult a mai életbe, s ennek sürgő-forgó friss áramlatában észrevette a ma és a holnap szükségleteit. A XIX. század argandi lámpája, melyet Brassai elfogulatlan lélekkel lobogtatott, rávilágított a reális ismeretek és tudnivalók nagy fontosságára.

1844. november 13-án az országgyűlés több mint fél évszázados fokozatos átalakítás után teszi teljessé a magyar nyelv használatát az államéletben. A törvényhatóságok, a Helytartótanács, a törvényszékek mellett *a közoktatás nyelve is magyar* (1844.II.tc). A közoktatás teljes magyar nyelvűségének megvalósítására azonban sohasem került sor (Glatz Ferenc szerk., 1989. 132-142.).

„Jövője nyelvünknek ekkorig csak a szorosabb értelemben vett magyar nép szívében volt, ha ez elhalt volna, a nyelv nem élte volna túl, de most át van vité az életbe, megszűnt lenni csak ama nép nyelve, s vált a hazáévá” (Glatz Ferenc szerk., 1989. 138.) — fogalmazta meg 1844. január 30-iki, országgyűlési beszédében Szemere Bertalan (1812—1869), s egy másik képviselő „*igazi pálfordulót*” emlegetett, több mint fél évszázados, országgyűlésről országgyűlésre folyó küzdelem nyomán végre kiszorult a közéletből a latin, és *megszületett a magyar államnyelv.*

Nyugat-Európában a nemzeti nyelvek már a XVI-XVII. századra átvették azt a szerepet, amelyet a latin századokon át betöltött. A XVIII. század végi Magyarországon azonban, amikor az első nyelvi törvények megszülettek, a latin még jelentős pozíciókkal rendelkezett. Ez volt az államnyelv, a törvényhozás, a felső- és középfokú közigazgatás és igazságszolgáltatás, a felső- és középfokú oktatás nyelve, ez volt a tudományos nyelv és a római katolikus egyház nyelve is, noha csak kevesen, mintegy huszonötezen beszélhették. *A mindennapi érintkezés nyelve* az ország soknemzetiségű voltának megfelelően a magyar, a német, a horvát, a szerb, s Erdélyben a román volt. Anyanyelvükön oktatták a kisgyerekeket a számolásra, a betűvetésre, a hívők nyelvén hangzottak a prédikációk a templomokban, anyanyelvű volt a céhek, a falvak, a mezővárosok írásbelisége is, a városokban és a megyékben az élő nyelv már osztozott a hivatalos latinnal.

A felvilágosodás művelődési programja, a kibontakozó nemzeti átalakulás a soknemzetiségű Habsburg monarchiában, ezen belül Erdélyben is, kisebb-

nagyobb fáziseltolódással valamennyi etnikumnál életre hívta azt a törekvést, hogy nyelvét magas színvonalra emelve valamennyi nyelvi funkció ellátására alkalmassá tegye, egyúttal biztosítva minél szélesebb körű használatának jogát is.

Az 1790–91. évi országgyűlésen felvilágosult nyelvi törekvések, jogos nemzeti sérelmek és a rendi kiváltságrendszer fenyegető „némettel” szembeni idegenkedés együttesen formálta a követeléseket. 1844-ig hét törvény is született a közélet megmagyarosítására és a magyar nyelv minél szélesebb körű oktatására, s a magyar nyelv ügyének előmozdítása párosult a magyar irodalom és kultúra fellendítésének igényével (Nemzeti Múzeum, Nemzeti Színház stb.), majd a nemzeti színek és a címer használatát, magyar feliratú pénzek és pecsét bevezetését célzó követelésekkel.

Az évtizedek során át is alakultak a célok, amelyek a nyelvi követeléseket mozgatták, előbb a feudális *natio hungarica*, a nemesi nemzet közéleti pozícióit erősítették. Az 1830 körül színre lépő liberalizmus már a polgári nemzet megteremtését tűzte ki célul, s az ország minden lakosa egyenjogú tagja lesz e nemzetnek, s a liberálisok magától értetődőnek tekintették, hogy a *polgári nemzetet, közéletét is a magyar nyelv fogja össze*. (A nyugat-európai, más etnikai viszonyok mellett létrejött nemzetállamok példájára — egy állam, egy nemzet, egy nyelv.) Ez az út vezetett az 1830-as évek végétől arra az álláspontra, hogy a közélet és a felsőbb oktatás megmagyarosításának igénye mellé felerősödött a törekvés a *nem magyar népek* — legalább részleges — *asszimilálására*, a liberálisok abban bíztak, hogy a jogkiterjesztés majd csak a magyarsághoz kapcsolja a más ajkúakat. Például magyar tannyelvű iskolákkal, óvodákkal, a magyar nyelv oktatásával vagy a magyar nyelvű oktatással kapcsolják össze a nem magyar ajkúakat (Glatz Ferenc szerk., 1989. 138-139.). (Azt mondhatnók, hogy az előremutató, haladó, a társadalmi fejlődést szolgáló nyelvi harc olyan indulatokat hozott felszínre, hogy a más ajkú népek jogos követelését meg nem hallgató magyar liberálisok megnyerték a nyelvi csatát, de a magyar társadalom politikai csatáját elveszítettük...)

Jancsik Pál

A hóvirág átüt az avaron

Még úr a tél a fénylő havason,
de itt a cinke füttyét hegyezi,
a hóvirág átüt az avaron,
eloldódnak a tavasz szelei.

Visszatér olykor még a zord hideg,
az erdő hófoltokat rejteget,
de minden élő: rügy, mag s a szived
tudja, tavasz jön, áldott és meleg.

Ne mondd: ez már nem az én tavaszom,
a fejemen nem olvad el a dér.
A hóvirág átüt az avaron,
az ereidben megpezsduľ a vér.

Tiéd is a tavasz virága, fénye.
Hajolj meg előtte, hajolj le érte.

Bálint napján

Váll váll mellett, kéz a kézben
a tündöklő fehérségben,
mennek a télbe, a hóba,
mennek örök idők óta.

Hiába a fagy, a szél is,
zöld tavaszban járnak mégis,
léptük nyomán remény terem,
virágot hajt a szerelem.

Ha még egyszer... Ó, be másképp...
Vagy ki tudja...? Nő az árnyék,

jön az éj, csak ennyi biztos.
Tudom, hogy jégkeze mit hoz.

Fiatalok kézen fogva.
Én meg kifelé kocogva. —
Kissé borús lett az ének.
Örülj mások örömének.

Csávossy György

Nocturne

(Tavaszi)

Tavaszi van, vagy csak őrület,
hogy kizöldült a kövület,
a kék égbolton semmi árny,
fent sugároz a szivárvány,
a neved írja színesen,
mely itt rejlik a szívemben,
mint ősi szent tekercsek titka,
mint hét lakattal zárt kalitka
foglya, ujjongó kis madár,
melyről nem nyílhat meg a zár
és úgy dalol, úgy csicsereg,
hogy zárt ajkam belé remeg,
míg minden elmulasztott perc
a homokórán leperreg.

Kozma László

Ne kérj többet

Ne kérj többet. Ennyi épp elég,
A virág levelén a cseppnyi fényt,
Hogy a mezők zöldellő fűvét
Mint szőnyeget, gördítem eléd.

Ferenczi Enikő

Bese

(I.)

(Részlet a *Szarvasünő népe* című regényből)

„...Jött a hellénekhez a szkíták földjéről egy bölcs férfiú az ottani barbárok közül, sem szőszaporító, sem csevegő bölcsességgel; hanem foglalatja volt: szabatos életmód, józan ész, rövid és találó beszéd...”

(Maximosz Túriosz: XXXI. Értekezés)

Íja húrját viaszozta az apjával a házuk előtti farönkön. Kölnek is ott kellett volna mellettük ülnie, egy ideje hármában tették ezt, de reggeli után két nagyobbik öccsével a cserépkemencéhez kérezkodett, ahová valamennyi fiúpajtása sietve igyekezett már. Mindhárman húzódoztak addiglan a cserépedény-készítéssel járó munkáktól, másféle teendőket kértek olyankor maguknak, hiszen egyre több feladatot kellett vállalniuk a bátor harcossá és az ügyes vadásszá való felkészülés mellett. Dolgos emberekre volt szüksége a falunak, nem holmi herékre, akik csak henyélnek vagy csupán ímmel-ámmal, a látszat kedvéért tesznek-vesznek úgy, hogy közben a mások munkájából élnek!

Jókedvűen ébredt Bese, az előtte való napon leterített csodaszép agancsú szarvasbika járt az eszében. Ez ideig nem lőtt még ilyen szép állatot, holott egész életében vadászott. S ráadásul egyetlen biztos lövéssel terítette le! Pontosan a szügyén találta el: épp a szívébe fúródhatott a nyíl hegye. Kisfiú korától álmodott már egy ilyen vadászszákmányról s lám, kívánsága csak felnőtt korára teljesedett be, amikor titkos vágját csaknem elfelejtette s csupán valóra válásával jutott ismét az eszébe. Sok szarvast lőtt az évek hosszú során, de egyik sem volt ilyen fedelmi. Ilyen hatalmas testű és *arányos* koronájú! *Arányosan* tündökölt a szőre a nap sugaraiban, amikor váratlanul megjelent előtte...

De jaj! Abban a pillanatban ötlött az eszébe: elmulasztotta kiengesztelni a szarvast a helyszínen! Elfelejtett bocsánatot kérni tőle, amiért meglőtte, akkor, amikor *odanyargalt* a lován s leszállt a *nyereg*párnáról, hogy az összeroskadt állatot meg*szemlé*lje, hogy agancsának ágait meg*számlá*lja. Elragadtatta magát vadászdicsőisége miatt. Már pedig kibékítés nélkül nem juthat el az állat lelke az árnyak világába. Itt bolyonghat közöttük a földön a bosszú alkalmára várva. Hogyan is történhetett meg ez éppen ővéle?

„Vajon kiegyenlíti-e mulasztásomat a vadászsiker, a népemnek szerzett élelem? Vagy mindenre árnyékot borít majd a tiszteletlenségem?“, tűnődött elgondolkodva. Sejdítette ugyan a választ, de nem akarta, hogy *bahós* érzések há-

lózzák be a lelkét. „Vállalom a felelősséget, ha bármilyen *baj* érné is miattam a nemzetséget!” Becsukta a szemét és némán a szarvasbika lelkéhez esdekelt. „Es-küszöm a napra¹, hogy jóvá teszem a mulasztást, csak ne büntesd meg vélem együtt a népemet!”, mormogta magában úgy, hogy mégcsak az ajka se mozgott közben.

„Majd megkérdezem testvérbarátomat, Tast, hogyan lehetne helyreigazítani a hibámat!”, villant át az agyán. Aztán az is rögtön az eszébe jutott: „mintha elborult volna a tekintete, amikor az elejtett vadat meglátta. Már is valamilyen komor megérzése támadt volna talán? Hisz jóslásai során a jövőbe lát... Pírka az egyetlen közöttünk, aki hasonlít hozzá”, terelődtek más irányba a gondolatai. „Jövőt megidéző álmai bizonyítják ezt leginkább. Lám anyja halálát is megálmodta... éppúgy, mint az anyámét. Be kár, hogy nem lehet táltos belőle!” Hisz régóta érzi, hogy minden gondolatával s igyekezetével a férfioldalhoz szeretne tartozni. Nem indokolatlanul, természetesen. Sosem volt még ilyen hihetetlenül fogékony és fürge gyermek a keze alatt. Kisgyermekkorától egy-kettőre megértett és kifogástalanul leutánczott mindent. Sőt, olyan eset is volt, nem egy, amikor megérezte, hogy mit akarnak mások mondani neki. Valósággal az emberek fejébe lát! Vagy tán a társai szájáról olvassa le a szavakat?...

Minden fiatalnál gyorsabban fut, pontosabban nyilaz és messzibbre hajítja a dárdát. A törrel is kétségtelenül nagyon ügyesen bánik. Mondhatni, legénymódra. Nemcsak jól számol, de a szavai is égbe szárnyalóak. Rejtett értelemmel beszél és szóvirágokban. Nem mindenki érti őket. De kiváló tulajdonságai ellenére sem vehet részt a vadászatokon. Azért, mert leánynak született, mert Égúr másra teremtette.

Mégcsak felemás sem, mint Örs, hogy esélye lenne ide is, oda is tartozni!

Nem lehet megbontani a törzsi rendet! Nőavatásának elhalasztása a legtöbb, amit a testvéreül fogadott Tassal megtehettek érte. És amit a körülötte sokasodó jelek miatt mindenképpen meg is kellett tenniük. Egek Ura dönt majd a többi felől...

Őmiatta, természetesen, Boglárt és Csillagot sem lehet nővé avatni az idén. Nem lehet megkülönböztetésnek helye közöttük mindaddig, amíg másfelé nem tér el Pírka útja, amíg nyilvánvalóvá nem válik a küldetése, hisz a messzi vándor egyedül őt áldotta meg. Vajon milyen sors vár majd rá?

Mindenki tudomásul vette őszek tanácsának a határozatát a reggeli ima után. Azt persze nem tudja, tudhatja, hogy ki mit gondol a halasztás kapcsán. Vajon sejdítik-e, hogy tulajdon leánya miatt történt mindez? Még Harmatnak sem szólt róla, mert tudja: amennyire jól megértik egymást Kincsával, annyira hadilábon állnak Pirkával. Látja rajta a sértődöttséget, amikor ő az elsőszülöttjét kíséri

¹Tomürisz, a masszagéták királynője mondja ezt többek között Kürosznak akkor, amikor a perzsák a fiát fogságba ejtették (Hérodotosz: I. 212)

figyelemmel. — Ha alkalma lesz rá, biztosan az orra alá dörgöli majd a titoktartást. — „Nem mentheti fel többé Pirkát az őszek tanácsa a nőavatás alól. Még akkor sem, ha jövőig nem teljesedne be a sorsa. De biztosan eldönti majd Egek Ura addigra, hogy mi a szent akarata véle. Ők legfeljebb lehetőséget adhattak, a várakozást hosszabbíthatták meg.

Hiszen szűznek kell maradnia, ha fontos feladatra kiszemelt!

Szelleme erejét csak akkor mozgósíthatja kellőképpen és egészében.

Hivatását akkor teljesítheti maradéktalanul!” — foglalta össze.

Köl kérését vadászszerencséje miatt teljesítette a szokásosnál engedékenyebben. Figyelembe vette azt is, nyilvánvalóan, hogy a kétnapos vadászon mindvégig férfmódra viselkedett. Egyetlen zokszó nélkül *túrta* a reggeltől estig *tartó* lovaglást — enni-inni sem szállnak le a nyeregből, ha úton vannak, hiszen a legszükségesebbek, a víz, a húspor és az ivócsésze mindig kéznél vannak —, a vadak árkon-bokron át való felhajtását, a kerecsen gondozását, a csupasz földön való alvást és a nyílveesszővel kisorsolt éjjeli őrködést. Elnézően elmosolyodott aztán: sokat kell még Kölnök tanulnia, legelőbb erejének tartalékolását, hisz kezdő vadász módjára nem velük, férfiakkal, hanem a kutyákkal igyekezett állandóan lépést tartani. Hol megállt *szaglászni* velük, hol árkon-bokron előre loholt utánuk.

Szigorú apa volt Bese, de ugyanakkor méltányos is. Tudta jól, nagyon izgatottak a fiúk az ünnepségre való előkészületek miatt, nem volt még annyira messze a saját gyermekora, hogy ne emlékezett volna meglehetősen élénken minderre. „Majd lecsitulnak néhány nap múlva, amikor újra a rendes kerékvágásba tér vissza az élet!”, gondolta.

Örvendett annak, hogy ezúttal jobban vonzotta a *fiait* a falu kézművessége. Nem baj, ha eleinte pusztán a pajtásaik kedvéért. Nem sokkal később eszébe jutott az, ami tegnap lefekvéskor motozott a fejében: „Ismét szólnom kell Harmatnak, minél többet unszolja erre vagy arra a mesterségre a fiúkat, annál kevésbé fűlik ahhoz azoknak a foga! Hadd döntsön a természetes kíváncsiság vagy a csoportban végzett munka összetartó játékosága és ereje! Egyelőre...”

Hasznos, ha sok mindenhez értenek, természetesen, Kölből azonban így is, úgy is nagy vadász és vezető harcos lesz! Hadd gyakoroljon addig a fegyvereivel! Hadd ismerje meg, hol ütnek tanyát a különböző prémes állatok s hogyan kell felhajtani, bekeríteni s meglőni őket. Csatákat is színlelnek, persze, akkor, amikor *nyájakban*² *nyilazásra*, *kopjavetésre* és *szekerceforgatásra* képezi ki őket, hogy mindenféle eshetőségre felkészítse a fiatal nemzedéket. Vadász- és harci *táncokat* is *tanulnak*, hogy tudják, melyik mozdulat mit jelent, hogy ne vesszen el az értelem, hogy biztos legyen a vadászat vagy a viadal sikere.

Bízást kövessék Költ a legkisebbek, hisz máris sokat tanulhatnak őt figyelve! Legutóbb az új villámgyors felajzását lesték el tőle. Hiába mutatta meg nekik,

²Itt: csoport

hogy melyik a legalkalmasabb testhelyzet és milyen kézmozdulatok szükségesek, minduntalan a bátyjukat vigyázták a fiúk. Ejsze azért is, mert gyermektől szívesebben tanul a gyermek. Vagy mert tán közöttük ült Köl és a jobb- meg a baloldaluk megegyezett? Ő meg épp fordítva csinálta velük szemben. Lám, eddig észre sem vette ezt! Holta napjáig tanul az ember. „Minden gyakorlathoz ki kellene választanom a legügyesebb legénykét, hogy az mutassa be ezentúl a fortélyokat. Vagy pedig én is közéjük ülök majd legközelebb, hogy könnyebben tudják leutánozni a mozdulataimat!”, határozta el.

Pillanatok alatt felajzották a gyakorlóíjat: bal combjuk *aljával* az íj szarumarkolatát feszítették a földnek, a másikon pedig térdeltek. Kisebb méretűek ezek a fegyverek, gyermekkézbe valók! Kedvüket szegné a felnőtt íjjal való gyakorlatozás kudarca. Akkor kapnak majd olyant, ha megnyúlik és megizmosodik a karjuk. A férfiválasztás ünnepségének egyik legjelesebb pillanata az. Olyankor minden ifjú többször a kezébe veszi és alaposan szemügyre veszi a nemzetség ajándékát, akár egy újonnan született családtagot, minthogy áldásgyarapítást jelent minden elsőnap kézbevétel. Nevet is adnak azon a napon az íjaiknak — éppen úgy, mint a lovaiknak —, hiszen a túlvilági útjukon is elkísérik majd őket. Nem úgy a tanulóíjak, amelyek folytonosan gazdát cserélnek. Régen nekifogott már Köl íjának a leghíresebb felsőfalvi mester! A fiatalabbak fegyverének farészét is szárítgatja már, múltkorjában látta éppen. Jó munkához idő kell, hát még egy íj elkészítéséhez!

Ahogy ott ült az apjával, hirtelen eszébe jutott a maga próbatétele. Dérhagyó hava volt, amikor üzent a falu bacsója, hogy ember kellene a loki legelőre, mert farkaspár tanyázik a közeli Buggyadtban³ s juhokat, kecskéket visz el. Mivel épp az ő férfiatvási éve volt, apja Tas elődje Lász apó látását kérte. Az öreg táltos megismételte és megerősítette a világrajöttekor elhangzott jóslatot: „...*szerencsés csillagzat alatt született; élete során nagy veszedelemből ragadja majd ki a nemzetségét, törzsét; bosszú és dicső kort fog megérni, jóllehet nem az ősei földjén temetik majd el...*”

Erősen szeretett volna hinni a jóslatban, amikor felült a lovára. Apja nyugodt és anyja riadt tekintetével viaskodott még akkor is magában, amikor ráfordult a fehérvári útról leágazó csapásra. Mosoly suhant át az arcán, amikor visszaemlékezett arra, hogy hányszor is tette útközben a kezét a szekercéjére, hogy lám megvan-e még, mert a gyakorlóíján kívül az volt az egyetlen fegyvere. Csak akkor nyugodott meg, amikor átverekedte magát a lovával a ciheren, ugyanis elhagyta a nyáj tavaszi csapását, mert jól ismerte a Lok⁴ lapos legelőjéhez vezető rövidítést. Ott tartózkodott a nyáj kikelettől köleszöldellőig. A Meredek aljában leszállt Ráróról és zabláját fogva felbaktatott véle a tetőre, hogy onnan az

³ingoványos

⁴völgylapály

isztrongához⁵ ereszkedjen. Dühös ugatással messziről rohantak rá a nyájőrző kutyák, de elcsitultak, mielőst egyenként a nevükön szólította őket.

Fejét csóválta kétkedően a bacsó, amikor megtudta, hogy ez lesz az ő próbatétele. Friss tejjel kínálta, miközben egy-két jótanácsot adott néki, majd megmutatta, hogy merre lakoznak a csikaszok.

Akkor indult a feladata elébe, amikor a nap egyre sietősebben kezdett a nyugati égbolton aláereszkedni. A vesszőből font viskónál hagyta a lovát, hogy ne érezzék a farkasok a szagát. Nem volt messze onnan az ingovány. Kis sziget volt a közepén, ott aludtak napközben a fenevadak. Látni lehetett a kitapodott nyomokból, hogy melyik szakaszon jönnek elő az est leszálltával. Ez igencsak megkönnyítette a feladatát. Körülnézett, hogy megfelelő lest találjon magának, ahonnan jól láthatja a farkasösvényt, aztán az állatös segítségével fohászkodott és hosszasan magába mélyedve felkészült a feladatra...

Javában szürkült már, amikor kinyitotta a szemét. A dagadó hold fénye félszakosan⁶ érte, jól megvilágította a nyomokat előtte. Vízet ivott a bőrtömlőből, aztán az anyja hamuban sült kölespogácsájából eszegetett. Torkában érezte dobogni a szívét, ahogy sűrűsödött a sötétség körülötte...

Csupán a tücskök ciripelése hallatszott a háta mögül, amikor az első lopakodó és villogó szemű árnyat észrevette... Máig sem érti, hogy milyen erő szállta meg, amikor felállt és az ordas felé hajította a szekercéjét. Nyakon találta éppen. Haláltusáját vívta már, amikor óvatosan megközelítette. Egy követ dobott két lépésről feléje: hadd lám, mennyire fogatkozott meg az ereje? Amikor látta, hogy immár kinyújtózott, hozzálépett és kiszállt lelke bocsánatát kérte. Majd a holdfényben feketén csillogó, sűrű és meleg vérébe mártotta a mutatóujját. Gyorsan bekente vele a kezét, az arcát és aztán máris kiszakította a farkasból a szekercét, mert újabb láthatatlan neszezést hallott a sziget felől. Mintha vadászszerszáma is megtáposodott volna a *vér erejétől*. Magabiztosnak érezte immár magát. Meglett férfinak. A nekiugró vadállatot ütötte-vágta, ott ahol érte. Nem érezte, hogy az is többször beléje akasztotta a fogát és a karmát viaskodásuk során...

Félelemmel a szívében indult útnak azon reggelen és félelem nélkül, két nyúzott farkasbőrrel tért vissza másnap a nemzetségéhez. Így érdemelte ki hosszú évekkel azelőtt a „Halálpontosnak” nevezett íját.

⁵juhfejő hely

⁶átlósan

P. Buzogány Árpád

új tavasz

szélben lóduló jegenyék
március csaló fénye
porosodó utcánk fölé
hajnal feszül az égre

pattogva ég a tűz
forr a víz a teának
helyed velem szemben lenne
az asztalon üres poharak állnak

táborban

már a vacsoránál figyeltelek
ez ment tovább este a kocsmában
locsogott bennem a sör úgy néztelek
hirtelen elerőtlenedett a lábam

reggel melléd ültem az előadáson
ha már nem vihettem virágot
egész kertre valót rajzoltam és mohón
figyeltem ahogy a rágót rágod

aztán melléd szegődtem két egész
napig kísérőd lettem hűséges szolid
míg le nem léptél szó nélkül részemről ezzel
elszúrtad ezt az egész látvány sztorit

Nem szabadulhatsz

Kiengedett hajú, erős combú lány
sétál előttem teleholdas álmaimban,
és addig rugdossa a puha szőnyeget
szívem ritmusára, amíg beleébredek.

Mészely József

Novemberi emlék

Holtrasápadó kertemben, itt-ott,
már ezüstlőn a dér virított,
de még a didergő rózsatő,
nem törődve, hogy fogy az őszidő,
mint Szent Erzsébet varázsos köténye,
hamvas rózsákat tárt elénkbe.

Kertedben

Szívélyes emlékül L. Burda Zsuzsának

Május nyomába lépő
június első napja volt.
Egy hintázó ágon
darázs duruzsolt.

Hallgatván a gondból
kiölelő csendet,
hirtelen elbűvölt
a smaragdzöld kerted.

Váratlan a lombrésen át
a beküllőző napnak fénye,
káprázatot gyújtott
a fáradt szemembe.

Már szinte nem is láttam
a tuják karcsú sudarát,
csak hallottam zengeni
egy madár lüktető dalát.

Ahogy betrillázott
a lélegző csendbe,
éreztem, a lelkem
előnti a béke.

Ó, kedvem támadt
áldani a Teremtőt,
hisz ízlelhettem kertedben
az édeni őserőt.

Az én almafám

Az én almafám
gondos dajka,
hisz minden porcikája
az életet óvja.

A mélybe kapaszkodó
kemény gyökere
rögöt véd,
hogy a szél el ne vigye.

Szürkére hamvasult
repedező kérge,
a korhasztó hőscincér
védelmezője.

És az ágainak
lombja áhítattal,
a nap hevétől
oltalmaz árnyékával.

Ringat virágot,
majd termést gömbölyít,
hogy ízlelni kínálja
édes gyümölcseit.

Télen is, mikor már
minden ága csupasz,
menedék sok madárnak,
hogy ne csituljon a vigasz!

Szülőfalumnak

Ne hidd, hogy nem gondolok rád,
bennem is porzik minden utcád,
ha kocsi zötyög a göröngyeiken át.

Ne hidd, hogy elfed előlem a távol,
bennem is remeg fénye, lehetek bárhol,
ha fölötted csillag gyúl s világol.

Ne hidd, hogy nem gondolok rád,
hisz te ringatod a szülőhely lakát,
hol édes jelző illetve az anyát s az apát.

Pallóid s fáid árnyában bennem is hűsül
s, hogy ne érezze magát nagyon egyedül,
patakod vize piztráng-örömtől gyűrűsül.

Bennem is csapong, ha zsákmányra köröz,
a szemfüles vércse tágas udvaraid fölött,
s riadalmat kelt, mint egykor csibéink között.

Ó, harangjaid, bennem is konganak,
lélekben engem is ünnepre hangolnak,
ha gyertyás körmenetre ujjongva hívnak.

Bennem is könny-esőt csepereg az ég,
hogy duzzadjanak a zamatos körték
biztatni a darazsak dongó énekét.

Belém is hömpölygő köd tolong,
ha dűlőiden kopárul a domb
s telelőre zörget a nyáj-kolomp.

Ha benned rákoppintnak egy szegre,
az gyermekkorom édenét üti szívembe,
hogy lüktető rejteke megvédelmezze.

Molnos Dalma grafikája

Csire Gabriella

Mondák és históriák

Mohács

Alig foglalta el a török trónt I. Szulejmán, tekintetét máris keletről nyugatra fordította. Jól tudta, a legerősebb ellenféllel, a Habsburg-házzal kell megküzdenie ahhoz, hogy Európára is kiterjeszthesse hatalmát. De a Bécs felé vezető út Magyarországon keresztül haladt. Úgy tervezte: előbb Budát veszi be, és onnan indul az osztrákok fővárosa ellen.

Föl is kerekedett roppant hadával 1526. április 23-án, és Isztambulból Magyarország déli határa felé vette útját. Eközben Bali bég hidat építtetett a Száva folyó fölé. Paragli Ibrahim, a fővezér július 2-4 között a ruméliai haddal átkelt a Száván. Mire kinyílt a nyár, a szultán az évekkel azelőtt meghódított Nándorfehérvárra érkezett a had zömével. Innen küldte előre fővezérét, hogy bevegye a Duna jobb partján emelkedő „második Nándorfehérvárat”, Péterváradot.

— Könnyű préda néz ránk — mondta Ibrahimnak —, tizenegy hónapja éheznek a végváriak, még a sajksók se kapták meg a zsoldjukat. Pétervárad reggelire való falat lesz.

Paragli Ibrahim el is foglalta a várost, és súlyos ostrommal július 28-án a várat is bevette.

A Duna menti várakat, erősségeket sorra hódoltatta Ibrahim basa. Augusztus folyamán Újlak, és tíz kisebb vár után Eszék is elesett. Itt vert hajóhidat, és emelt a túloldali mocsáron átvezető töltést a török had. Augusztus 22-én az egész oszmán had átkelt a Dráván, és augusztus 28-án a Karasica mocsarában tábort ütött.

Amíg a jól felszerelt, hatalmas ellenség átlépte a Száva, a Duna, majd a Dráva vizét, és már csak Karasica választotta el Mohácstól, addig az egymással pörlekedő magyar köznemesek és főnemesek még lovaik lábát se patkoltatták meg. II. Lajos, a húsz éves magyar király alig tudott összetoborozni pár ezer főből álló sereget, amellyel elindult Budáról, hogy dél felé haladva, Tolnán egyesítse a hadba szólított csapatokat. Az ütőképes erdélyieket, Szapolyai János vajda seregét, a cseh és horvát-szlavón segédcsatákat már nem várhatta be. És húszezred magával Mohács alá érkezett, hogy elvágja a Buda ellen vonuló szultáni sereg útját. Közben megjött harcedzett katonáival a Délvidék főkapitánya is, Tomori Pál kalocsai püspök, a magyar sereg sebtében kinevezett főparancsnoka. A Budáról elindított, ágyúkat és löszereket szállító hajóraj nagy része is befutott.

Az előkészületekkel telt három nap alatt több kisebb csapat és erősítés szál-lingózott még innen-onnan. Püspökök csatlakoztak a sereghez, jól ellátott lovasok élén, a pécsi püspök, lelkes diák önkénteseivel, horvát és szlavón előkelőségek, kitűnő vezéreik irányításával a szerb csapatok, akárcsak a híres Dráva menti íjászok, úgyhogy szinte huszonötezerre kerekedett a főnemeseiket, főpapokat, nemeseiket, magyar, szerb és horvát hadtesteket meg a német, cseh, lengyel, spanyol pápai zsoldosokat egyesítő királyi sereg.

De a három nap alatt, míg láncokkal összekötött nagy szekértáborot vertek, többet vitatkozott a haditanács, mint valaha. Csak nagy nehezen döntöttek el, hogy a harctéren hol álljon a király, és mi legyen vele, ha valami végzetes baj történne. Végül úgy határoztak, hogy Lajos királyt gyors lovakon ülő három jeles férfiú védelmezze, Ráskay Gáspár vezetésével. A hadrend felállítása meg az ágyúk elhelyezése körül is vita támadt. Sőt azt kezdték latolgatni, nem lenne jobb, ha lemondának az ütközetről, és visszavonulnának. De azzal mindenki egyetértett, hogy jól választották meg a csatahelyet, a Duna-parti kisváros, a Mohács határában elterülő sík mezőt, a teraszosan emelkedő dombbal szemben, melyet kelet felől sűrű náddal benőtt mocsaras víz, a Duna ártere, délről pedig erdő határolt.

És elérkezett Szent János fővételének a napja is, augusztus 29 — a mohácsi csata napja. Derült, tiszta volt az ég. Remény és bizakodás töltötte el a szíveket. A nádor elővezette az ifjú királyt, és mindenkinek megmutatta, hogy valóban itt van velük, és kész életét áldozni a hazáért, Krisztus szent vallásáért, a hitvesekért és a gyermekekért.

— Mindig is a keresztény Európa pajzsa volt hazánk — mondotta a király. — Most rajtunk a sor, hogy bebizonyítsuk: a nagy elődökhöz híven akár életünk, vérünk árán is, de megvédjük a pogány ellenségtől országunkat és a keresztény népeket!

— Nem a sokaságban, hanem a katonai erőben áll a győzelem! — lelkesedett föl a hadrendbe állított sereg a király és a nádor szavain.

Egyedül II. Lajos és a nádor, de leginkább Tomori Pál tudta, a fővezér, hogy négyszeres, ötszörös túlerővel kell szembenézniök. De azt csak találgatni lehetett volna, hogy mikor tűnik föl a láthatáron az ellenség.

Kora reggeltől talpon állt mind a két hadoszlop, a könnyű- és a nehézlovasság, a tüzérség meg a gyalogság. A sorok szélében nyúltak el, hogy a bekerítés veszélyét elkerüljék.

Múlt az idő, a reggel meg a délelőtt is eltelt, tűző nap heve szikrázott már sisakon és dárdahegyen. Fáradtság és szorongó félelem lankasztotta a hosszasan várakozó sereget, ám a török nem mutatkozott. Lefelé indult a zenitről a nap, amikor a jobbról húzódó dombok alatt dárdahegyek tűntek fel. Csöndben érkezett az ellenség a Karasica felől. Lassan bontakozott ki a török seregből egy csapat, amely bekerítő hadmozdulattal a magyar tábor mögé tartott. A ruméliai hadtesttel érkező Bali bég vezette az akandzsikat, s azt hitte, észrevétlenül hajthatja végre a hadicselt.

De Tomori Pál rögtön a királyhoz vágatott, és engedélyével el irányította Lajos mellől a védelmére rendelt főurakat. Parancsára Ráskay Gáspár és két társa az

alájuk rendelt lovascsapat élén a jobbszárnnyal együtt oldalba támadta a ruméliai hadtestet. A meglepett törökök fölvtették a harcot, de a heves roham elől visszakényszerültek a teraszos magaslatig. Ott kétfelé szakadt a csapat, és megfutamodott.

A gyors siker láttán Tomori Pál kész volt a döntéssel.

— Most kell megvívni az ellenséggel! — sietett Lajos királyhoz. — Csak rendre verhetjük meg az érkező csapatokat. A szultán egész seregével nem vehetjük föl a harcot. Felséges király, felséges uram, nincs más esélyünk!

E szavakra Lajos király megfúvatta a csatajelt. Ekkor épp három óra volt. Harzogott a trombita, pergett a dob, és felmorajlott a magyar sereg. Az üdvözítő Jézus nevétől zengett a mohácsi mező, amikor a magyar haderő első soraiban állók megpillantották a szakadékos magaslatról aláereszkedő törökök roppant tömegét. A janicsárok hatalmas serege volt az, a háromszáz ágyúval fölszerelt tüzérséggel együtt. Szulejmán szultán állt mögöttük, szemben a nehézlovassággal körülvett Lajos királlyal. Csak két kilométer választotta el egymástól az ellenséges feleket.

Ekkor föltették az ifjú Lajos fejére a sisakot. A király arcát halálos sápadtság öntötte el, a közelgő vég előérzete.

A jobbszárny könnyűlovassága a középben elhelyezett gyalogsággal együtt rohamra indult. Mindkét oldalon felüvöltöttek az ágyúk és a két sereg iszonyatos harci zajjal egyberoppant.

A szultán serege a nagy heveességű összecsapás után hátrálni kezdett. A győzelemtől megittasult magyarok ekkor előre nyomultak, s már a császár szeme előtt vívták elszánt harcukat, amikor a török könnyűlovasság hirtelen kettévált, s a szabad utat nyerő magyar huszárok háromszáz ágyútorokkal és a janicsárok pusztító sortüzével találták szembe magukat. Az ágyú- és puskagolyók fekete füstfelhőjében a jobbszárny megingott, és aki csak tudott, futásnak eredt. A későn érkező nehézlovasság már csak menekülőket és hullákat talált. A kitérésre kényszerült páncélos lovagok a balszárnnyhoz csatlakoztak, amely a beérkező anatóliai hadtesttel vette fel a harcot. A kemény küzdelem azonban siralmas véget ért. Az életben maradottak a túlerő elől hátrálni, majd futni kezdtek.

Eközben a bekerített gyalogságot felmorzsolták a janicsárok. A nem szűnő ágyúzás és golyózápor ezrével terítette le a magyarokat. Mindenki szaladni kezdett, a felbomlott sereg a fullasztó füstben a táborhely felé menekült. Ám a szerkértábor már megsemmisült. Csak a szerteszét heverő tetemek és a szétfeszített láncok tanúskodtak a rajtaütés heveességéről.

A török lovasok a menekülők után eredtek, és nekitolták a nádasnak a magyarokat. Akit nem emésztett el a tűz meg a vas, azt a süppedékes láp nyelte el.

Másfél óránál nem tartott tovább a vészterhes csata. Tomori Pál, a fővezér, az első sorokban esett el. Könnyű volt felismerni szerzetesi ruhájáról s a vértje fölött viselt keresztről. A szultán parancsára fejét kopjára tűzve hordozták körül nagy diadallal. II. Lajos menekülés közben lelte halálát. Már Mohács fölött járt kíséreeivel

együtt, de amikor át akart ugratni a Csele-patakon, lova a meredek partszegélyről visszacsúszott a megáradt vízbe, és maga alá temette a húsz éves királyt.

A másfél órás csata után a szultán parancsára a török had még sokáig zárt sorokban maradt. Harcra készen várakozott. Szulejmán cselet gyanított, és a valódi nagy sereg támadására várt. Már sötét egével és záporos fellegeivel éj borult a vérmezőre, amikor a szultán elhitte végre, hogy nincs már magyar haderő, amely útját állhatná az oszmán birodalom hatalmasan hömpölygő, verhetetlen seregének.

Másnap a szultán maga elé rendelte a foglyokat, és ezerötszáz nemest fejeztett le ujjongó katonái előtt. Néhány foglyot csak azért tartott meg, hogy kifagassza őket erről-arról. Más részükért idővel magas váltságdíjat követelt. A magyar sereg négyezer lovasa, tizenháromezer gyalogosa, ötszáz főnemese és hét püspök lelte halálát Mohácsnál. És áldozatul esett a király is.

A csata után több napon és éjen át dúlták, rabolták, égették a környéket a török martalócok. Elszárguldottak a Balatonig, és tűz martalékává tették Pécs városát. Három nap múlva Szulejmán visszahívta portyázó katonáit, és megindult Buda felé. Útjában a Duna menti falvakat és városokat mind elpusztította. Olyan rémület támadt az egész országban, hogy nemcsak a királyné futott el Budáról, de minden ember szaladt, amerre látott. A várakat pusztán hagyták a főúri kapitányok. Csak két vár nem adta meg magát. Esztergomot egy vitéz darabont, Nagy Máté tartotta meg az odamenekült parasztokkal, Visegrádot pedig a papok és barátok vették oltalmukba.

Amikor Szulejmán szeptember 12-én bevonult Budára, a vár meg a város üresen állt. Könnyű préda volt. Katonái hidat vertek a Duna fölött, és az egész sereg átkelt a másik partra. A szultán Pestre, onnan pedig a Duna-Tisza közére zúdította hadinépét. Csak a Pusztamaróton emelt szekértáborba gyülekezett huszárok és fegyvert ragadó parasztok szálltak szembe a török hadakkal. Több janicsár és több magyar veszett el a szekértábornál vívott küzdelemben, mint a mohácsi vészben.

De Bécsre már nem gondolhatott a szultán. Az Anatóliában kitört lázadás miatt szeptember 25-én visszafordította seregét, hogy gazdag zsákmánnyal és foglyok tízezreivel megrakodva hazatérjen. Október 12-én a Pétervárad mellett kiépített hídon át hagyta el Magyarországot. Fölperzselt falvak, városok, kihalt tájak, füstölgő romok maradtak utána.

A pajzs, amely a keresztény világot védte, 1526. augusztus 29-én, Szent János fővételének napján, összetört. Összetört a mohácsi síkon és darabokra hullt.

akindzsi — önkéntes könnyűlovas katona a régi török hadseregben. Csapataik felderítő és megtorló szerepet játszottak mint a főszereg elővédjei, illetőleg kísérői. Fosztogatásaikról és pusztításaikról híresültek el.

Eszéke (Osijek, Horvátország) — város a Dráva folyó jobb partján. Hídja, mint a Dráva folyó legfontosabb átkelőhelye, katonai célpont volt a török háborúk idején.

Karasica — a Duna jobb oldali mellékfolyójának náddal benőtt mocsárvilága.

Lajos, II. (1506–1526) — magyar—cseh király, II. Ulászló fia és utóda. A középkori Magyar Királyság és egyben a Jagelló-ház utolsó uralkodója. A kiskorúságból kinőtt ki-

rály üres kincstárnál és belviszálynál egyebet nem talált. A török fenyegetettség láttán hiába fordult a francia—német ellentét által megosztott Európához. Segítséget csak a pápától kapott. A Habsburgokban is csalódnia kellett, akikhez szoros rokoni szálak fűzték (felesége, Mária V. Károly német-római császár és Habsburg Ferdinánd, a későbbi magyar király testvére volt. Utóbbihoz ment feleségül Anna, a nővére.) A mohácsi csatában vesztette életét húsz évesen. Halálát követően kettős királyválasztás történt, ami belháborúhoz és az ország két részre szakadásához vezetett.

Mohács — város Baranya megyében, a Duna jobb partján (bal parti városrésze: Újmohács), a horvát határtól 10, Pécestől 40, Budapesttől pedig 190 km-re. 2007-től az Európai Unió dunai határkikötője. A várostól mintegy 7 km-re délre zajlott le 1526-ban a tragikus kimenetelű mohácsi csata. 1687-ben a várostól 20 km-re nyugatra zajlott le a törökök vereségével végződő, második mohácsi csatának nevezett nagyharsányi csata, amely véget vetett az oszmánok 150 éves magyarországi uralmának. A hét hektárnyi területet átfogó Mohácsi Történelmi Emlékhelyet 1976-ban nyitották meg, a csata 450. évfordulóján.

Paragli Ibrahim (1493–1536) — nagyvezír I. Szulejmán uralkodása alatt. A mohácsi csatában a török sereg fővezére. Tehetséges diplomataként ő építette ki Franciaország és az Oszmán Birodalom közötti szoros kapcsolatot.

Pétervárad (Petrovaradin, Szerbia) — község és vár a Duna jobb partján, a Tarcalahegység mentén. Közigazgatásilag a folyó túlsó partján fekvő városhoz, Újvidékhez (Novi Sad, Vajdaság) tartozik. A Duna vizétől körülvelt magaslaton emelt Pétervárad vár, amely Nándorfehérvár eleste (1521) után a legfontosabb végvár volt, 1526-ban török kézre jutott, és csak 1688-ban szabadult fel. A régi vár helyén emelt 17. századi vár, amely a Habsburg Birodalom legnagyobb erődítménye volt, ma nagyszabású rendezvények színtere.

Pusztamarót — a település a dunántúli középhegység, a Gerecse lábánál feküdt, és az esztergomi érsek birtoka volt. A török korban kihalt falut a későbbiekben svábok, majd bányászok lakták. Jelenleg Magyarország megszűnt települései közé tartozik. Az 1526-os csata helyén áll Kovács György szobrászművész alkotása, *A pusztamaróti emlékhely*.

Ráskai (Ráskay) Gáspár (16. sz.) — II. Lajos főkamara, hadvezér és költő. A mohácsi csatában Török Bálinttal és Vitéz Kállai Jánossal együtt a király közvetlen őrizetére rendelték. A mohácsi vész után Szapolyai János híve, temesi főispán. Ránk maradt műve: *Egy szép história az vitéz Franciskóruól és az ő feleségéről* (1552).

Szapolyai (Zápolya) János, I. János (1487–1540) — magyar király. 1510-től erdélyi vajda (a Dózsa György vezette parasztfelkelés leverője és megtorlója). II. Lajos többszöri sürgetésére indult az erdélyi hadakkal a török elleni mohácsi csatába, de sose érkezett meg. A csatavesztés után a köznemesi párt őt választotta királlyá, míg a főnemesek választása Ausztria hercegére, Habsburg Ferdinándra esett. Az „ellenkirállyal” vívott háborúja — amely az ország kettőbe szakadásához vezetett — a váradi békeszerződéssel (1538) zárult. Ennek értelmében Szapolyai az ország keleti részét, a Tiszántúlt és Erdélyt uralta, I. Ferdinánd pedig a nyugati részt. A belháborúban éppúgy, mint uralkodása idején I. Szulejmán szultán katonai és politikai támogatását élvezte. Halálát követően a „két pogány” közt őrlődő ország három részre szakadt.

Tomori Pál (1475–1526) — hadvezér, kalocsai érsek. Húsz éves katonai pályafutás után belépett a ferences rendbe. A török veszély láttán II. Lajos közbenjárására a pápa kalocsai érsekké, az országgyűlés pedig a Délvidék főkapitányává nevezte ki. Újjá-

szervezte a széthullt végvárrendszert és a dunai naszádos flottát, több sikeres csatában visszaverte a törököket. Az érsekség minden jövedelmét és a pápai segélyeket katonáira költötte. Pár nappal a mohácsi csata előtt nevezte ki a magyar sereg főparancsnokává a király (az ifjú Szapolyai Györggyel együtt). Döntéseit hol a haditanács, hol a király húzta át. Tűzharcban esett el, az első sorokban. Alakját Kalocsán, Tomoron és a mohácsi Történelmi Emlékhelyen felállított szobra idézi föl.

Szabácsvár ostroma

Hatalmas, erős várat építtetett Mohamed szultán a Száva folyó déli partján. A török császár jól megrakta fegyverekkel és katonákkal Szabácsot. Innen könnyűszerrel tört be hadaival, s rabolta-pusztította Mátyás birodalmát, sanyargatta Havasalföldet meg Erdélyt, rohanta le a szerbeket és szlovéneket. Addig-addig, míg Mátyás király megsokallta, hogy Mohamed tüzet rak az orra alá, és eldöntötte: beveszi a büszke várat, s kiűzi Szabácsból a törököket.

Gondosan látott hozzá az ostrom előkészítéséhez. Szabács kikémlésével hű emberét, Kinizsi Pált bízta meg. Ő maga Nándorfehérvárra gyűjtötte hadait, s mikoron írnának Krisztus Urunknak születése után 1475-öt, alámene hatalmas hajóhadával a Száva vizén, hogy megszállja az ellenséges erődítményt. Háromszázharminc hajót vontatott végig a folyón, amely harmincezer harcost, na meg faltörő ágyúkat, sokféle hadigépet és építőanyagot szállított.

Szabács várával szemben, a folyóparton ütött táborn Mátyás király. A hajókkal hozott póznákból, rudakból és láncokból sok néppel azonnal hadivárat ácsoltatott, s azt a Száva vizével feltöltött árokkal vétette körül. Ide vontatta a hajóhadat, melyet a két óra alatt felépített erődítményben elhelyezett harcosok védtek bombárdákkal, tarackokkal és serpentinákkal. A folyó felől tizenhat jól felszerelt hajó fedezte a király egész hajóhadát.

Amint sötét borult a tájra, a holdfényes éjszakában Mátyás harmadmagával csónakba szállt, hogy kifürkésze Szabácsot. Sajat szemével akarta látni a víz felől célba vehető bástyákat. De a várőrök felfigyeltek a magányos csónakra, s lövöldözni kezdtek. Ki is lőtték Mátyás mellől az inasát, de a király csak akkor tért meg a táborba, hajósával, amikor mindazt szemügyre vette, amiért vízre szállt.

Alig hajnalodott, amikor beindította az ostromot. Hajóiból ágyúztatta Szabácsot, bontatta a védfalakat. Éjjel-nappal dörögtek az ágyúk, süvítettek mindkét részről a nyilak, küldözgették tüzes golyóikat a kézi puskák. Az első hősi halott egy ifjú vitéz volt. Várdai Simont a várra irányított ágyú mellől lőtték ki. De nemsokára Hag Ferenc főhadnagy is elesett, a csehek vitéz vezére. Ekkor a csehek, akik szép számmal harcoltak Mátyás seregében, vakmerő tette szánták el magukat. Éjfélkor, amint a várvédők nyugodni tértek, benyomultak a várba, rajtaütöttek az örökön, és már azt hitték, hogy kezükben a megrohamozott épület, amikor körülfogták őket a törökök, s iszonyú viadalban levágták a bennrekedt harcosokat. Azokat, akik az épületből kijutottak, a folyó nyelte el.

Sok volt már a sebesült meg a holt benn a várban, de Mátyás seregében is, amikor egy kis halmon megjelent Ali bég, jó tizenötezer lovassal, hogy segítse a várvédő törököket. De hiába kiáltottak föl Aliék nagy hangon Szabácsba, mert Mátyás seregében minden dob és trombita megszólalt ekkor, és sok ezer torokból szakadt fel a harci üvöltés. Égig hatolt a fülsiketítő láрма s nem hagyta szóhoz jutni Ali béget, se a várvédő törököket. A fölmentő sereg nem juthatott be a várba és viadalt se mert kezdeni a nagy hajóhad láttán. Ali bég kis idő múltán búsan távozott. De hagyott valamit maga után. A elhagyott szabácsiak, a visszatérő lovas sereg láttán, elvesztették minden reményüket.

Ekkoriban történt, hogy egy fiatal török, akit Hamzának hívtak, kijátszotta az őnök éberségét, és átszökött Szabácsvárból a magyar táborba. Kérte, hogy vigyék a király elé, mivel fontos mondanivalója lenne. Mátyás rögtön fogadta, és figyelmesen végighallgatta a fiatal legénykét.

— Magyarnek születtem — mondta a szökevény. — Gyerekkoromban raboltak el, s neveltek török katonának. De a vér nem válik vízzé. Meg akarom mutatni, hol van a vár gyenge pontja, ahonnan gyorsan be lehet venni Szabácsot.

— Gyere, Hamza, mutasd meg azt a helyet! — válaszolta a király. — Neked pedig helyed lesz közöttünk, s visszakapod elvesztett hazádat.

Szabács gyenge pontját gondosan eltakarták a törökök. De Mátyás parancsára a vesszőből font, földdel feltöltött, cölöpökkel erősített védgátat egykettőre szétzedték. Mint tágra nyílt kapun, tódultak be tömegesen a magyarok a vár udvarára. Fenn, a kőfalakon meg a bástyák peremén vívtak már egymással ostromlók és ostromoltak, amikor a vár feladását kezdték fontolgatni a törökök.

Szándékukat meg is jelentették Mátyásnak. Cserében Szabács feladásáért meg a várban lévő fegyverekért s kincsekért szabad elvonulást kértek, s azt, hogy minden török kegyelemben részesüljön akkor is, ha a szultánhoz szeretne visszatérni, s akkor is, ha átáll a magyar királyhoz.

Mátyás kegyesen fogadta a török várkapitány követeit, és elfogadta a feltételeket. Szavát ezúttal is betartotta. Azoknak, akik a szultánt akarták szolgálni, szabad elvonulást biztosított. A hozzá átállt török vitézeket pedig udvarába fogadta, s felvitte Budára.

Szabácsot sok hadigéppel és harcossal erősítette meg Mátyás király. A vár köré széles árkot ásatott, amelyet feltöltöttek a Száva vizével. Úgy állt azontúl a büszke vár a víz közepén, mintha szigetből emelné ki bástyákkal koszorúzott fejét.

A fényes győzelem híre egész Európát bejárta. Szabácsvár végvárként védte most már a magyarokat éppúgy, mint a balkáni népeket és elállta a Száva folyó felől támadó török császár útját.

Szabács megvétele után Mátyás visszatért Budára. Szívét-lelkét boldog remény töltötte el: menyasszonya, Beatrix érkezésére várt. Pompás menyegzőjének, de leginkább a török főurak átállásának a hírére Mohamed nagyot kiáltott. Seregeket támasztott minden kiáltása. A török szultán védtelen falvak és erőtlen városok népén töltötte ki bosszúját.

Ali bég — török hadvezér Mátyás király korában. 60000 fős seregével Erdélybe nyomult, de a kenyérmezei csatában (1479. október 13.) csúfos vereséget szenvedett.

Beatrix királyné (1457–1508) — Ferrante nápolyi király leánya, Hunyadi Mátyás második felesége. Jelentős szerepet vitt a reneszánsz műveltség magyarországi meghonosításában.

Kinizsi Pál (?–1494) — híres hadvezér a Hunyadiak korában, temesi ispán. Fiatal korában Magyar Balázs parancsnoksága alatt harcolt (és feleségül vette leányát, Magyar Benignát). Később Mátyás király nyugati hadjárataiban és a török hódítók elleni harcokban tüntette ki magát. Jelentős szerepet játszott a kenyérmezei ütközetben (1479): felmentő seregével döntötte el a törökök vereségével végződő csata kimenetelét. A Bihar megyei molnárlegényből lett robusztus alkatú, nagy erejű vitéz hőstetteit mondák övezik.

Mátyás király, Hunyadi (Corvin) Mátyás, I. (1443–1490) — Magyarország és Csehország királya, Ausztria hercege. Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet kisebbik fia. Tizenöt éves volt, amikor a Hunyadi-párt királlyá választotta és gyámját, Szilágyi Mihályt kormányzóként melléje rendelte. A központi hatalom megszilárdításával egyidejűleg állandó zsoldos haderőt hozott létre. Ebből nőtt ki híres „fekete serege”. A török hódítók megfékezésére komoly lépéseket tett. A Száva folyó mellett elhelyezkedő kulcsfontosságú várak bevétele (Jajca, 1463 és Szabács, 1476) jó időre gátat vetett a török birodalom európai terjeszkedésének. Az Erdélyt veszélyeztető török had ellen két jó vezére, Báthori István és Kinizsi Pál nyert döntő ütközetet Kenyérmezőn (1479). Élete utolsó éveiben Bécs ellen vonult. Birodalmi terveinek megvalósítása váratlan halála (Bécs, 1490. április 6.) miatt félbeszakadt. Második feleségével, Beatrixszal együtt tartott udvara a humanista műveltség pártfogója lett. Kiemelkedő létesítménye értékes könyvtára, a Corvina. Uralkodása alatt lépett működésbe az első magyar nyomda (1472) stb. Alakját krónikák, mondák, népmesék, anekdoták, irodalmi és képzőművészeti alkotások örökítik meg. A városban, ahol meglátta a napvilágot, szülőháza és főtéren álló lovas szobra — Fadrusz János alkotása — műemlék, de ide gyökerezik az álruhás királyról szóló legnépszerűbb népmese is, *A koložsvári bíró*.

Mohamed (Mehmed), II. (1430–1480) — török szultán. Meghódította Konstantinápolyt (1453) és Istanbul néven birodalma fővárosává tette. Jelentős balkáni országokat kebelezett be. 1456-ban Nándorfehérvárnál viszont súlyos vereséget szenvedett Hunyadi Jánostól. Mátyás király elhódította tőle Jajcát (1463) és Szabácsot (1475), az Európa déli védelmét biztosító Száva menti várakat.

Nándorfehérvár (Beograd, Szerbia) — Belgrád régi magyar neve Nándorfehérvár. A Duna fölé magasodó erődtámasz a török terjeszkedés elleni védelem déli kulcspontja volt. Az 1433 és 1521 között Magyarországhoz tartozó Nándorfehérvári várnál zajlott le 1456. július 21–22-én a török háborúk egyik legjelentősebb csatája, amelyben II. Mohamed hatalmas seregét megverték és visszafordították a Balkán kapujából Hunyadi János keresztesei. A déli harangszó századok óta a nándorfehérvári győzelem emlékét idézi föl a keresztény világban.

Szabács (Sabac, Szerbia) — város és vár Belgrádtól nyugatra. A Száva menti várat, melyet II. Mohamed török szultán építtetett 1470-ben, Mátyás király 1475–76 telén nehéz ostrommal foglalta el. A törökök 1521-ben hódították vissza és 1717-ig tartották megszállás alatt.

Kamenitzky Antal

Különös

Ha nincsen út a mennybe, csillagokba
s a pokol saját lángjain elég
és lelke lakni kényszerül a holtat,
kinek a dolga ott a temetés?

Szerelem sincs, ma pusztán ágyék dolga.
A könyv szeméten széltében lobog.
A szél a versek olvasója volna?
S ettől nemolvasók a boldogok?

Mi abszurdum, ne rántsuk azt a versbe,
fantáziánk csak tükröt tart elénk!
Jobb csobogni a megszokott mederben,

tisztázza bennünk önmagát a lét!
S amíg egy költő önmagát tagadja,
a verset lopja, mikor közre adja.

Egyszer

Érzed-e már az ősz komor szagát,
ha dolgoznak az erdőn a szelek
felbolydítva a múltad állagát
s kajánul megszagoltatják veled?

Sápadt hegyek a hollószárny alatt!
Egy csonka ág lehetne mérleged,
rémülten egy sikoly feléd szalad,
kövön billegsz s a gyomrod émelyeg.

Holló kerren vagy már a pap beszél?
Egy fél mondatba tömték mindened
s a fehér szárnyú virág elalél.

Összehajtják ruháid, életed.
Nagyon hideg volt itt az ég alatt?
A legszebb film is egyszer elakad.

Szétmorzsolt szavak

Most éled meg a nagy tilalmakat:
pogány világ, a keresztény hitet.
Az elmúlás végső alkalmat ad:
örök nyugalmad rá építheted.

A szépség önmagának megmaradt,
a naplemente vitte bíborát,
a vers: betűnként szétmorzsolt szavak,
pillangószárny, elveszti hímporát.

Álszent öregkor, rokkant bölcsesség,
életre zápult magja nem csíráz,
a semmi lángja rajta általég,

önnön múltjába fájón kandikál.
Elveszted tiltott, szép tartalmadat.
Megéled most a nagy tilalmakat.

Elcserélve

Voltam a szél, s a fák belém haraptak,
utánam kaptak, mint láncos kutyák,
gyökérre kötve ők helyben maradtak,
de tépte bőrröm, mint mancs, minden ág.

Ha füst voltam, mit csillagokba szónek,
kilobbantak a röpke csillagok:
szikrák a tűzről, én emeltem őket.
Körül sem néztem s nézd, már nem vagyok.

Voltam kényes köd tüskés téli fákon
s a szende tájék fájdalmat takar.
A múltak fészken sem volt boldog álmom.

A sánta perc is felbukott hamar.
Emlék vagyok, de csúnyán elcserélve:
betört ablak — fel nem söpört cserépre.

Bölöni Domokos

Berci és a gonosz angyalok

Abban az esztendőben úgy kasfoltak a csillagok a Gyertyános felett, mint anyám lába alatt a négy nyüst az osztovátában. Akik értették a régiek jeleit, azt suttogták, nem lesz jó vége, megáradnak a vizek, májusi fagy öli ki a vetést, utána olyan kegyetlen szárazság következik, szeptemberre koldusbotra jutunk mind.

Koldulnunk még nem kellett, de az ínség nem volt ismeretlen. „Máftás, káfofta, pityóka, fufujka!” — rigmusoltuk. Szeles ételeket ettünk, húst csak sátoros ünnepeken.

A csillagokban időnként világháborúk dúlnak, magyarázta Cipó Samu bá, éppen úgy, mint idelent, a földön. Ott is vannak jó angyalok és rossz angyalok, üdvözlőt és kárhozott lelkeket, és ezek nem férnek össze ott sem. Aztán hol az egyik, hol a másik kerekedik felül, mert persze Isten nagyjából a jók pártján áll, a gesztenyét azért senkinek sem kaparja ki ingyen, a győzelemért meg kell küzdeni. A nagy csetepaté hevében pedig mindenféle hulladék pottyán a Földre, emlékezzetek csak, emelte fel mutató ujját Cipó Samu bá, és fehér szemöldöke összefutott, mint a negyvenes határ, jusson eszetekbe az a tévelygő lélek, akit a kórérakásban találtunk. Megfagyva.

Mert a mennyei hullomás nincs szokva a földi állapotokhoz — odafenn nincsen se hideg, se meleg, legalábbis földi értelemben nincsen, hanem csak a lélek drága hőmérséklete, amely az Úrtól jön. Ezt kevesen értették, Cipó Samu csak hamar magára maradt fura teóriájával.

A kórérakásban talált embert sokáig emlegették, a hatóság nem tudott mit kezdeni vele, végül két pappal parentáltatták, románnal is, magyarral is, egyikük csak eltárlálja a vallását, ha volt neki. A két temető határsávjában lelt örök nyughelyre, az ortodoxia és a reformáció kerítés nélküli, láthatatlan demarkációján.

Volt a zsebében egy oltóbicska, egyéb semmi, talán korábban már kirabolták, aki rátalált, Borzina Jóska azt állította: hóna alatt olyasféle csírák sarjadtak, mint az orgonabokron, ebből véli angyali voltát. De a hatóság nem tapasztalt semmi különöset, a duzzanatok nem utaltak betegségre. Békében hantolták el.

A járvány aztán nemsokára felütötte a fejét. Előbb a Borzina Jóska kisfiát kapta el, lázában a fekete angyallal perlekedett a kis Józsi, gyorsan szekérre rakták és bevitték a községi rendelőbe Tájfel doktorhoz, onnan meg a határon átcsempészve a járási kórházba.

A határ ott húzódott, ahol a piacok egyik vállukról a másikra billentik át súlyos átalvetőjüket, a cservedi, a lackodi tetőkön, csak arra kellett vigyázni, hogy az ember ne kerüljön a román határőrök puskája elé, mert akkor fizetni kell az átjutásért.

Józsika felgyógyult, de sem ő, sem a szülei nem jöttek többé haza. Elsodorta őket a háború.

Mind több kisgyermeket támadt meg a titokzatos járvány. Holott akkor már senki sem járt iskolába, pedig a hatóság szigorúan büntette az iskolakerülést. De ahol nincsen tanító, ott tanítás sincsen. Az történt, hogy Horváth igazgató-tanító úrnak a nyakába ültettek egy új igazgatót, egy jövővényt, aki addig zaklatta különböző „állami követelményekkel” — így mesélték később a felnőttek —, míg egy szép téli estén úgy ellátta a baját, hogy deszkából eszkábált hordágyra fektetve vitték el a faluból. Horváth tanító úr pedig négy regutával, akik a sor elől menekültek, szintén átkelt a „határon”, és őróla sem hallottunk aztán semmit.

Csak az lehet, mondotta Cipó Samu, hogy a fekete angyalok alul maradtak a döntő csatában, aztán az Úr kirúgta őket országából, s csökkent maradváik szépen leejtőernyőztek az emberek világába, nekünk pedig egy ilyen lázkeverő gazember jutott, aki a gyermekeket sorvasztja, lám, már a negyediket csempészik Marosvásárhelyre, aztán ki tudja, hazajönnek-e, vagy sohasem.

Imádkoztak mindkét templomban a gyermekekért. Mikor aztán az ortodox lelkész fiacskája, Milu is beteg lett, küldöttség járult a parancsnokság elé: engedélyezzék a betegek szabad szállítását a városi kórházba, különben kipusztulunk.

Hivatalos engedélyt nem kaptak, de attól kezdve a pópa intézte a határátkeléseket, ő kasszírozott, a pénzen szépen osztozott a parancsnokokkal.

Asztalos Sanyikát is elvitték, Ozsváth Janit is. Egy ideig az a hiedelem keringett, hogy az Ozsváth Jani macskáiba költözött a fekete angyal rozsdája, onnan terjeszkedik a többi gyerekbe. Jani egyszer csinos versikével lepte meg a társaságot. „Tanító bácsi, csináltam egy verset!” „Na, mondd el ügyesen, Jani.” „A mi macskánk, a Szürke, tegnap este besurrant a csűrbe. Reggel lássatok csodát: hat kiscicát!”

Ilyen tehetséges volt Ozsváth Jani. Annál aljasabb dolog ráfogni, hogy macskái terjesztik az angyalkórt.

Mit lehetett tenni, Jani a kedvencei nélkül került át Magyarországra. Egyéb-ként ő volt az első, akit épségben hoztak haza — de akkor már senki sem tudta, minek hol a határa...

A macskákat mindenesetre kiirtották. Aki tudja, milyen nehéz agyonütni egy macskát, elgondolhatja, micsoda kegyetlenség kellett hozzá. Végül követ kötöttek a nyakukba, és behajították őket az istálló mellett búzló trágyalé-gödörbe, majd rájuk csapták a gerendát.

Cipó Samu bá azt mondta: száz macska halála árán sem lehet elpusztítani a gonosz angyalt, mert az vissza-visszatér mindenféle-fajta élőlényben.

Emberben is? — kérdezték álmélkodva a szájtátiak. Abban pláné, mondta Cipó Samu. Abban csak aztán a veszedelmes.

Mind kevesebb hadfi érkezett haza, mind ritkábban jött lap a frontról, mind többen szökdöstek át fiatalok az új határon.

Akik maradtak, kényszerből maradtak, gyanakodva méregették egymást: melyikőjükben lappang a gonosz angyal.

Aki a Seholból jött, és a Seholba megy vissza, mikor az Úr rávág hétágú tüzes korbácsával.

Zsenge tavasz volt, fagyos reggelek, hűvös délutánok, legfeljebb csak szárazvillámban reménykedhettünk, de az is világos volt, hogy húsvét előtt a Jóisten nincsen korbácsoló kedvében, hiszen arra készül, hogy szent fia fogadása minél simábban menjen, ezért aztán keveset törődik azokkal, akiket az ég biztonságáért a földre taszít.

Szünet nélkül köhögtem, nagy vörös láng volt a torkom, anyám törülközőkendőt melengetett a lerben, azt rakta mellemre, hogy „felszakadjon a flegmám”, és igen, emlékszem, én is a gonosszal hadakoztam, mert indultam volna locsolkodni, tanulgattam a versikét, „Húsvét másodnapján mi jutott eszembe? Cukros vízipuskát vettem a kezembe”, vízipuskám valóban volt, bürökből vagy bodzából csináltam, de az nyári szórakozásra szolgált, igaz ugyan, hogy az ínséges időre való tekintettel kölnire nem tellett, de nagyanyám értett a szagosvíz készítéshez, az ibolyák pedig az Akácok délre néző oldalain boldogságos kék bokrocskákból már ott virítottak, segített egy kis illatos szappan is talán, végül valóban finom locsoló folyadék sikeredett a főzetből, csak egy kissé fehéres volt a színe, ezért nagyapám addig kutakodott a kukoricás kas alatti lomok között, míg felfedezett egy rózsaszínű orvosságos üvegecskét, no, azzal bízást indulhattam volna öntözni.

Ha bírtam volna. A gonosszal. Bizonyára a véremmel kívánta megcsúfolni a Megváltó ünnepét. (Mai eszemmel azt hiszem, ezek a sátánforgács gonoszok a pamflet műfajában működtek: tudták, hogy a Teremtő is hiú, hát a legérzékenyebb pontján sértegették.)

Rávetette átok szemét a kisbárányomra is. Pár napja született, cucliból itta a tejet, ott feküdt mellettem az ágyon, én köhögtem, ő bégetett keservesen, mégis összebarátkoztunk, neki köszönhetem, hogy nem kerültem kórházba.

Tájfel doktor felruccant a kétkerekű kocsin, megvizsgált, dicsérte anyámat a meleg törülközőkért. Azt mondta, valami dús táplálék kellene a legénykének. De hát mit adhatunk, doktor úr? Nyomorúság van.

Mit? Például zsenge báránycomb, mormogta az öreg, s az ilyen-amolyan fösvény-fukari-faszari, huncut parasztjairól elmélkedett egy kicsit, majd dohogva távozott.

Persze, hogy hallottam mindent. — A Bercit nehogy levágják! — sírtam fel, s ismét erős köhögés jött rám, ugattam, mint egy makszimka. — Ha levágják Bercit, én felakasztom magam! — fogadkoztam nagyosan. Szülőim tudták, az ilyesmivel nem jó tréfálni. Tavalyelőtt kaptányba lépett a Jancsikó Gézuka vaddisznózó kutyája, a Hunor. A tölgyes közepében találta Gézuka, döglegyek dongták. Gézukára a csapdát állító orvvadász, Szalma Péter bukkant. Ott lengett kedves kutyája fölött az ágon.

Kiharcoltam: mellettem maradt Berci. Mivel ő az egyetlen bárányunk, nagyapám átkutyagolt a szomszéd faluba, ahol módos szászok élnek, a fegyverfogható férfiakat besorozták a németek, asszonyaik irányítják a gazdaságot, lehet alkudozni. Karján elmaradhatatlan szekercéje, bárány lett volna elég, de pénz, az nem kellett a szásznéknak, tudhattak valamit, amit nagyapám nem is sejtett. Hogy nem lesz megnyerve a háború. Meglátták a szekercét jobb könyök-hajlatában: no, ezért választhat egy barikát, mondták. Fejsze nélkül, de kövér báránnyal érkezett haza nagyapa.

Húsvétra felépültem.

Locsolkodni Bercivel indultam. Értettük egymást. Amint végeztem a verssel, annyit mondtam: Berci, és ő aranyosan megrázta fehér foltos fejcskáját, ekkor megszólalt a csengő a nyakában. Piros tojás tarisznyámba, szalag a Berci nyakába! Úgy néztünk ki délre, mint valami színesen felszalagozott kétszemélyes lakodalmi menet.

(Szebb húsvétom csak egy volt, amikor csókot válthattam egy ibolyaillatú kislánnyal, Bercit már-már elfelejtettem, a csókot máig érzem.)

Cipó Samu bá állítólag Bercibe halt bele.

Ezen ma is kacagnék, ha tudnék. De nem tudok, mert szerintem a gonosz mindvégig Cipó Samu bában rejtőzködött, és hogy ki ne tudódjék, mindenféle rágalmakat zúdított az aszály sújtotta falu szerencsétlen állataira.

Cipó Samu bából végül Berci kergette ki a fekete angyalt. Az meg addig s addig lappangott a levegőben, míg egy másik rosszféle ember jár arra, hogy beléfurakodhasson.

Berci nagy komor berbéccsé fejlődött, megtanítottam döfni. Ha valaki megjelent az udvar alsó részén, az ő felségterületén, orvul a hátába került, aztán lendületet vett, és akkorát lökött a farába-derekába, hogy ordítva menekült a szerencsétlen. Berci terrorizálta az alsó udvart, és ha véletlenül sikerült átlopakodnia, akkor mindent és mindenkit a másik fertályon is. Házőrző kutyánk Berci miatt kis híján állástalanná vált.

Bennünket, háziakat is megtámadott. Legnagyobb élvezete éppen az volt, ha el tudott kapni, úgy, hogy ne legyen időm rászólni: Berci, ne! Mert akkor megállt.

De ha azt mondtan halkan: Berci! Csiktánpuffl, akkor a „célszemély” már bucskázott is a fején keresztül.

No, mi aztán bosszút álltunk Cipó Samu bán.

Jött az utcán lefelé, bal bajusza jobbra lógott, jobb bajusza balra lengett, köhögött-möhögött, büdös pipa a szájában, mindig szidalmazott valakit vagy valakit, kampós botját állandó készenlétben tartva, mégis kifogtunk mi rajta.

Csiktánpuffl — mondtam Bercinek. És kész.

Úgy szedték ki az öreget a sáncból.

Aztán kezdte terjeszteni, hogy Berciben van a fekete gonosz.

Hiszen addigra már alig volt valaki, akit fel ne borogatott volna a derék berbécs. A pohár akkor telt be, mikor egy előljáró-féle került a faluba, és Berci szembement vele. A pókhasú előljáró nyájasan tartotta oda a tenyerét, mintha

kenyérrel kínálná a derék kost, csakhogya Bercit nem lehetett átverni, látta, hogy be akarják csapni, hát ő csapott oda. Az úr megismerkedett településünk földjével, orrán-száján ömlött a vér, elvegyült nagyutcánk finom porával.

Ez lett Bercinek a végzete. Levágták azonnal. Nagyapámnak odavetettek valami híg pénzt, fél zsáknyit, ami annyit sem ért, mint egy aszott tehenlepény. Igaz, kapott kilónyi húst is — a saját birkájából. Legyen boldog, mondták, hogy megúsza ennyivel. Le is lőhette volna, Bercit is meg az unokáját is, a Propagandista Elvtárs.

Szerintem a gonosz fekete angyal, a menny roncsa, az ég rozsdája direkt abba a kövér pacákba költözött. A járvány ugyanis megszűnt, szárazság jött ugyan és éhezés várt ránk, de az édes tavasz, a meleg nyár kacagó ígérete végleg elkergette a kórt, boldogan terelgettük maradék állatainkat, libáinkat, rucáinkat, juhainkat és barmainkat a pázsintos réteken, legelőkön.

Cipó Samu mikor ment el, nem tudhatom. Addigra eldőlt, hogy iskoláztatni fognak, bentlakásokban darvadoztam. A Seholból jött gonoszakkal továbbra is gyakran találkoztam. De olyan segítségem, olyan harcostársam, mint Berci, azóta sem akadt.

Molnos Zoltán: Ne feledd a múltat!

Beke Sándor

Mesterségek

Mindenkinek meghatározott szerepe van a társadalomban.
A tanító néninek, aki a betűket tanítja
az első osztályos gyermeknek,
a favágónak, aki fent a hegy szívében
halálos csapást mér fejszéjével
az öreg fenyőre,
az ácsnak, aki a tetőn
gerendákat illeszt össze,
s a szomszédot idegesíti,
miközben teli erővel kalapál,
a vesszőseprűvel dolgozó utcaseprőnek,
aki narancssárga mellényben
énekel munka közben
és porfelhőt kavar
a járó-kelő embernek orra alá,
a kukázó koldusnak,
aki az utcán reggeltől estig kéreget,
a kőművesnek,
aki a magas állványon vakol és időnként
a sétáló lányokat bámulja fentről,
a mozdonyvezetőnek,
aki a város peremén
a sínek mellett fogócskázó
gyermekek miatt
élesen sípol és dudál,
a kaszásnak, akinek rendmániája van
s a kaszálón tökéletes rendeket kaszál,
a sofőrnek, aki hajnalban elmegy hazulról,
s még ő se tudja,
hogyan aznap az országban hol jár,
a bankfelügyelőnek, aki előre látja
az alacsony árfolyam előnyeit és buktatóit,
a papnak, aki Istentől megáldott
szónoki tehetséggel
hirdeti az ígét, s osztja az áldást,

a színésznek, aki annyira átéli a szerepét,
hogy majdnem lángba borul
a lelke a színpad közepén
s olyan könnyen sír,
mint egy hisztérikus diáklány,
a világhírű énekesnek,
aki a nagy magányban saját villájában
már-már belepusztul saját népszerűségébe,
a festőművésznek, aki a lélek molekuláiból
új színeket kavar műhelyében a palettán,
az írónak, aki új stílusával
meghökkeníti olvasóit,
a kedves bemondónőnek,
akinek bármilyen a lelkiállapota,
mosolyognia kell
a láthatatlan nézőtér előtt,
a zöld munkaruhás kertésznek,
aki kora tavasszal
az almafák ágait metszi a kertben
s a kipattant farüggyel beszélget,
a bohócnak, aki a cirkusz porondján
ócska trükkjeivel minden embert
egyformán felderít.

Csak azt az embert
nem tudom megérteni,
akit mindennap itt látok
a kapunk előtt le- s feljárni —
csak ezt az egy embertípust nem tudom
sehova se besorolni, se megérteni.

A semmittevő emlékezik

Mire emlékezel,
ha nincs mire?

Hiszen játék közben
elengedted az idő kezét,
s az elrepült,
otthagyt, mint fészkeből kihullt madarat.

Szárnya borzongott,
amikor elszelelt,
eltiport, megalázott,
megvert.

Csak bújócskázott veled,
s tétlenséged ölében
marasztalt —

majd ismét kísérletezni kezdett:
új emberáldozatot talált magának.

Megbeszélés

Szeretném olykor egy asztalhoz ültetni
a lelkemben lakozó embereket,
de tudja a csoda,
kicsit félek,
hogymint ezek az emberek
nem találhnának közös nevezőre
asztalomnál,
esetleg egy zűrös,
nagy veszekedés kerekedne —
Nem,
még nem érett meg
a találkozás ideje,
ezért úgy döntöttem,
hogymint meghatározatlan ideig
elhalasztom a beszélgetést.

Az utolsó nap

Elnémulnak a madarak,
a virágok illata elszáll,
a Nap kiég,
elfeketül a Hold,
vízzé válnak
az utolsó jéghegyek —
A Földön
győztes démonok
vigyorognak —

Zsidó Ferenc

Laska Lajos

(Rövidprózák)

Ajándék a korszellemnek

Laskának nem volt autója. Elvből. Inkább gyalog, busszal, vagy biciklivel járt. Láta ugyan, hogy a szomszédság, a távolabbi ismerősök olykor mintha sajnálkozva néznének rá, valahogy úgy, hogy ó, te szegény, hát nem telik rá?, de Laska ezzel nem törődött. Egy idő után azonban a barátai, rokonai is unszolni kezdték, hogy ugyan már, vegyen egy autót, nem látja, hogy mindenkinek van? Vegye már észre: ezt kívánja a korszellem! Laska tiltakozott, magyarázkodott, elveire hivatkozott, de nem talált megértésre, sőt. Így végül beadta a derekát. Ha ezt kívánja a korszellem...

Egy rozogábbat vásárolt. Gondolta: amilyen a mai korszellem, jó lesz az neki.

A pattanás közbelép

Laska Lajos és párja mindig egy kádban fürödtek, főleg azért, mert úgy kevesebb vizet használtak el.

Történt egyszer, hogy fölöttébb paprikás hangulatban kerültek bele a kádba: a vita, mely lassan mérgesedett veszekedéssé, már hosszú ideje folyt, és csitíthatatlannak látszott, mert elvi jellegű volt. Létfilozófiájukra roppant kényesek voltak mindketten. A veszekedés hevében az asszony indulatosan hátat fordított Laskának, mintegy jelezve, ha ennyire nem tudnak egy hullámhosszra kerülni, látni se kívánja. És ekkor Laska Lajos megpillantott a hátán egy pattanást. Egy kövérre hízott, sárga pattanást. Imádta nyomogatni; a sajátjait is, de párjáét még inkább.

Engedd meg, hogy kinyomjam, kérte. Csináld, mondta a párja engedékenyen. Megbékéltek. Elveikről megfélemedtek.

Őszinte megbánás

Addig-addig noszogatta a párja Laskát, hogy gyere, te, nézd meg ezt a jó kicsi folytatásos filmet, hogy egy gyenge pillanatában Laska engedett az unszolásnak, félretette elveit, s odaült a fekete doboz elé. A filmet ugyan nem élvezte különö-

sebben, sőt, mondhatni egyáltalán, de azért csak odaült következő alkalommal is, s utána is, s aztán megint, s egyre gyakrabban. Szokásává vált. Pedig a filmeket továbbra is unta, olyan távolinak, idegennek tűnt mindaz, ami bennük volt, csöppet sem tudta felkelteni az érdeklődését. Gyakorta elaludt a tévé előtt. A felesége ilyenkor korholta, és értetlenkedett, mert hogy lehet elaludni ilyen érdekes adás közben? Laska pironkodott, s hogy tényleg nem illik, s ejnye-bejnye, s számom-bánom, hogy legközelebb ismét elaludjon, hogy lassan lelkiismeret-furdalása legyen az ügy miatt.

Történt egyszer, hogy hírt vették, az egyik filmszínésznek jelenése lesz a közeli nagyvárosban valami jótékonyági esten. Laska már tudta, török-szakad ott kell lennie. El is ment, jegyet az első sorban váltott, méregdrágán. Egy beszélgető-műsor volt, melynek keretében a műsorvezető a közönség kérdéseinek is helyt adott. Laska is jelentkezett, s amikor sorra került, kezét tördelve, őszinte megbánást mutatva arra kérte alázatosan a színészt, bocsásson meg neki, amiért rendszeresen elalszik a filmjei alatt.

Kilép a szervezetből

Egy napon Laska úgy érezte, elég, ez így nem mehet tovább, túlságosan elfajultak a dolgok, ki kell lépnie a szervezetből. Merthogy ott csupa öntelt, felfuvalkodott, hájfejú bunkó van — Laska korholta magát, amiért erre csak ilyen későn jött rá. Cinikus hangvételű „búcsúlevelet” írt, melyben részletesen ecsetelte kilépésének okait. Valósággal ontotta az elmarasztalásokat, a sértéseket, a szervezetet élveteg, önző majmok gyülekezetének ábrázolta, hol egy olyan nemes lélek, mint ő, nem érezheti jól magát.

A levelet kéjes örömmel tette postára, úgy, mint aki megmutatta...

Az, hogy sosem volt tagja a szervezetnek, nem zavarta.

A megoldás

Laska egyszer megelégte azt, hogy legtöbbször, ha megszólal, az emberek megbotránkozva, értetlenül néznek rá, esetleg vigyorognak. Elhatározta, ezután hallgatni fog. Így is tett, összeszorított szájjal.

Az emberek megbotránkozva, értetlenül néztek rá, esetleg vigyorogtak.

Albert-Lőrincz Márton

Álmodhatnék

álmodhatnék színes gömbökről
nefelejcsről pipacsmezőkről
hatvan helyett csak a feléről
kosztolányi játészó kedvéről

mert játészótárs akarok lenni
attilával kuglófot enni
szeretőmmel padlásra menni
s rímes furcsa játékot merni

álmodni játészani szeretni
nem divat ma kikacag a kor
s korom is (kormos üveget fest
hogý ne lássak jól se ki se be)

pedig talán s hátha mégse
rútább korom mint volt másnak
mint mikor mifelénk s késve
csak bolond ment poétának

Az odorban

Bekecs alatt tán Iszujkán
bekecsben én a kis utcán
fel s le mozgattam testemet
korom pora ne lépjen meg
be-benéztem udvarokba
sóhajtott a szükség torka
élet itt a végességben
alig akadt lencsevégre
de mintha egy udvar mélyén
a csöndben szél szöszmötölne
a nyitott csűrkapu megett
szép menyecske tüsténkedett
mintha csak egymaga volna
szénát vetett az odorba

s mintha vígan csúfolódna
s mégis mintha oda volna
(menyecskeszív — mégis csorba
mondom) s mintha az odorban
legény sorban tán sógora
villa nyelét megragadja
menyecskének kezét nyújtja
s inge gombját gombolgatja
s már ki sem néznek az útra
jöhetne férj vagy mennydörgés
szélvész nyomán erdődöntés
de nem jött csak pír az arcra
az isten is így akarta

Hat haiku

Őszi csend

kékszilva hamva
ég el a tűzkatlanban
és semmi szikra

Maradj

maradj még ágon
aszó szilva — illatod
darázst mámorít

Égi jel

kő kondenzében
virul a sziklák virága
kondenzcsík ijeszt

Háromszor

háromszor szólít
meg a harang: szüless meg
élj s pihenj meg

A bot

harang verője
ércet dönget — nyiss kaput
égen a földre

Ködhullás

só cukor csók
ízék a szájnak — hiányuk
téli ködhullás

Buksa Éva Mária

Új idők fuvallata

(Dramatizált életképek Bölöni Farkas Sándor életéből)

(Részlet)

A színdarab szereplői:

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR, író, műfordító, művelődésszervező

Br. WESSELENYI MIKLÓS, az erdélyi reformkor

legnagyobb szónoka, haladó gondolkodású politikus

DÖBRENTÉI GÁBOR, író, lapszerkesztő, irodalomkritikus

VISKI ELEK, Bölöni lelki barátja

KELEMEN BÉNI, Bölöni székelykeresztúri származású barátja

Gr. BÉLDI FERENC, Bölöni útítarsa nyugat-európai és amerikai útján

POLCZ JOZEFINA, Bölöni kedvese, titkos jegyese

JANKA asszony, Jozefina anyja

KLÁRIKA, Bölöni húga

PIROSKA, a Polcz család szolgálója

Játszódik 1815 és 1841 decembere között, Kolozsváron, Marosvásárhelyen és Bonchidán.

7. kép

Kolozsvár — 1840.

A Gyulai-palotában Sándor szobája (azonos az előző képben leírttal).

Érkezik Béldi Ferenc gróf, Gyulai Lajos gróf és Sándor.

GYULAI LAJOS *(jobb karjával helyet kínál)* Foglalj helyet nálunk, Ferenc!
(Béldi leül) *(Megrázza a csengőt)* Na, vajon ez a Lajos mér' nem hozza bé a bort?!

SÁNDOR Bocsánat, gróf úr, én elküldtem a csizmadiához Lajost... De én máris hozom. *(El)*

BÉLDI FERENC Úgy hiszem, a Guberniumnál rossz szemmel nézik, hogy ez a forradalmas eszméket hirdető Stáncsics Mihály itt, a te palotában Farkas Sándornál tett látogatást.

GYULAI LAJOS Szegény jó Sándor. Ha már én adok neki szállást, hol fogadja azt a tanítót? *(Sétál)* Egyébiránt egy ártalmatlan beszélgetéssel még nem lehet megdönteni a monarchiát. Nem ez a véleménye grófságodnak?!

SÁNDOR *(egy tálcán három poharat és egy kancsó bort hoz)* Itt van, parancsoljanak! *(Leteszi, majd tölt a poharakba)*

GYULAI LAJOS *(felemeli a poharat)* Köszönteni kívánom a mi Sándor barátunkat ama jutalom okán!

BÉLDI FERENC Melyikre gondolsz, Lajos gróf?

GYULAI LAJOS A Magyar Tudományos Akadémia Bölöni Farkas Sándor *Észak-Amerika Utazások* című írását az év legjobb munkájáért járó címmel és 200 arannyal jutalmazta.

BÉLDI FERENC Erre igyunk! *(Koccintanak. Isznak)*

SÁNDOR *(kortyol)* Az a pénz nem az enyém!

BÉLDI FERENC Ugyan már, Sándor, hát kié?

SÁNDOR *(kétszer köbög, zsebkendőt tart a szája elé)* Visszaadom...

GYULAI LAJOS Te, Sándor, egész életedben arra vágytál, hogy gazdag légy! S most itt az alkalom! 200 arany... hát az... az az én számításom szerint két egész évi írnoki fizetésed a Guberniumnál.

SÁNDOR Egy ilyen alacsony rendű másoló nem méltó fényesebb életvitelre. Minek nekem a pénz arra a hátralevő rövid időre? Milyen lélekkel fogadjam el ezt a nagy summát?!... Mikor még egészséges voltam, arra vágytam, hogy gazdag legyek, hogy sok jót tehessek embertársaimnak és nemzetem javára... Szélmalom harcot vívtam az Erdélyi Nemzeti Múzeumért is. *(Szünet)* De most a halál küszöbén állva nem kell már semmi.

BÉLDI FERENC Mit csinálsz hát a pénzzel?!

SÁNDOR Levelet írok az Akadémiának, és megköszönöm ezt a soha nem remélt örömet, hogy alkalmam adatik e keveset a nemzet, a közjó oltárára letenni...

BÉLDI FERENC Te már oly sokat tettél e hazáért, kiváltképpen az amerikai utazásunk után.

SÁNDOR Keveset... *(kettőt köbhint)* Sokkal kevesebbet, mint amennyit szerettem volna.

GYULAI LAJOS Azért vagy elégedetlen, mert Észak-Amerikai Utazásodat az osztrák kormány tiltó listára tette?!

SÁNDOR Amit tiltanak, az még jobban érdekli az embereket. Tudom, hogy titokban is olvasni fogják a szabadságra szomjas lelkek *(Kettőt köbög)*

GYULAI LAJOS *(Sándor vállára helyezve kezét)* Mi Béldi gróffal téged jobb hangulatra szeretnénk hangolni, mert mostanság erősen búnak eresztetted a fejed... Emelem poharam arra a honfira, aki a közjót szolgálva megfundálta az első önszegélyző takarékpénztárt, alias Gondviselő Társaságot, a Vívó Intézetet és az Asszonyi Olvasó Társaságot, és nemrég az Új játékszín pénzügyeinek intézője lett... Vivát! Vivát, Farkas Sándor! *(Poharat emel)*

BÉLDI FERENC Vivat! Még sokáig éljen! *(Magasba emeli poharát. Isznak)*

SÁNDOR Így betegen... minden örömtől, szeretettől mentes életet nem érdemes élni — nagyon várom az isteni megváltást. *(Halkan)* Ez a száraz betegség már a hangszálaimat is kikezdte *(Aléltan esik le a székre)*

GYULAI LAJOS Megyek az inasért, hogy vigye be a hálószobába *(El)*.

8. kép

Kolozsvár — 1841 decembere

Sándor házi köpenyben ül, kezében a Jozefa legyezője és a tőle kapott zsebkendő.

SÁNDOR *(hangosan gondolkodik)* A léleknek nincsen szülőföldje, élhet bárhol, gazdagodik érzeménnyel és alkot... mert a lélekben teremtő erő lakozik... *(Szünet)* *(A zsebkendőt szagolja)* A betegség barlangjából lelkem — mint a madár — kirepül, magasra száll és... *(elmélázva)* látom a bonchidai kertet, ott ülünk Jozefával kéz a kézben... *(Vízjói vannak)* De jó, hogy eljöttél! Emlékszel, kedves, amikor a bonchidai parkban kézen fogva nekiindultunk az életnek? Akkor azt hittük, így fogunk menni holtomiglan, holtodiglan. *(Szünet. A távolba réved.)* Mit mondasz?!... Mindenre emlékszel?... Miért is engedtem el a kezedet?... Miért nem írtam neked hosszú utamról?... De hiszen kétszer is írtam! Igazad van...

Tudom... tudom, hogy én vagyok szakításunknak okozója. Jaj, ne... ne menj el, Zefirkém! *(Kiáltva)* Zefirke! *(Hosszú köhögés)*

Belép Wesselényi Miklós, döbbsen nézi.

SÁNDOR De jó, hogy nem mentél el! Zefirke! jer ide, Zefirke... *(Kezeit kitarja)*

WESSELÉNYI *(tanácstalannul áll. Kis idő múlva két lépést tesz előre)* Sándor... Sándor! Én vagyok, Wesselényi Miklós! Csak te vagy és én. Nincsen itt Zefirke.

SÁNDOR Már elment?!

WESSELÉNYI *(leül)* Mondd el nekem, drága barátom, szíved bánatát!... és akkor, meglásd, megkönnyebbülsz! *(Kedvesen)* Akarod?! *(Szünet)* Mondd, ki az a Zefirke? *(Szünet)* Az a lány ugye, akivel egyszer régen, van annak 12-13 éve, láttalak Bonchidán?

SÁNDOR *(elmélázva)* Bonchidán.

WESSELÉNYI Mi történt vele?... Mikor szakítottatok?

SÁNDOR Amikor hazajöttem Amerikából, megtudtam, hogy érkezésem előtt öt nappal férjhez ment egy James Swain nevű philadelphiai állampolgárhoz.

WESSELÉNYI És miért tette, mit mondott, amikor találkoztatok?!

SÁNDOR Soha többé nem találkoztunk, mert három nappal az esküvő után örökre elment vele Amerikába, Philadelphiába.

WESSELÉNYI És nem tudod felejteni...

SÁNDOR Őt nem lehet elfelejteni. Az emlékezés hídja hozzá vezet... Az emlék csodás erő... vigasz a beteg léleknek... tudod, Miklós, a lélek szüntelenül alkot és teremt *(Feláll nagyon lassan, nebezen)*, a testi rabság, a testi nyomor keserű óráiban is képzeletünk *(mutatja)* magasba száll, felrepül az ég felé, mint a madár...

WESSELÉNYI Értem, Sándor! Megértelek, hidd el! Rejtett lelki tusáinkat és nyilvános eszmei lobogásunkat kölcsönösen értettük, mert egy zászló alatt harcoltunk, eszméink lobogójára a reformokat tűztük.

SÁNDOR *(felemeli mutatóujját)* Az erény, értelem, és igazság vonzásában társadalmi és nemzeti szabadságot akartunk!

WESSELÉNYI Hát igen, de a szabadság nem ajándék! Nem jár a tétleneknek és kishitűeknek. Haladást és közboldogságot álmodánk nemzetünknek, és egy kicsit magunknak is. Nézz rám, Sándor! *(Elgondolkozva)* Én nemes vagyok tettem egy-két emlékeztető dolgot e hazában, *(leül búsan lógatja fejét)* nemes ember nem panaszkodik! De én most kivételt teszek veled!... Súlyos, gyógyíthatatlan beteg vagyok: látásom napról napra gyengébb, nemsokára teljesen megvakulok! A Balítételek után a következő könyvemmet már nem tudom befejezni.

SÁNDOR *(meglepetten)* Miklós, ne veszítsd el a reményt! Neked még dolgod van, és felelősséged! Van szerető feleséged és két fiad, de én oly magányos... társtalan vagyok, mint a bércre esett fenyő. *(Kettőt köbög)*

WESSELÉNYI Jegyezd meg, barátom, az ember, aki jó ügyet szolgál, nem lehet magányos! Tudod, nekem milyen sok plánumom hull a porba! *(Járkál)*. Ámbár Döbrentével bejártam Itáliát, Széchenyi István gróffal Nyugat-Európát és Nagy Britanniát, de az „új világot”-ot nem láttam. *(Szünet)* *(Vidáman átöleli)* Mégis, Sándri, neked köszönhetően ez a vágyam valóra vált!

SÁNDOR *(fejét tagadólag rázza)* Én nem tudom, nem értem, miről beszélsz...

WESSELÉNYI Tudod, életem egyik nagy óhajta vala a Niagarazuhatagot megcsodálni! *(Lelkesen)* És most csodálhatom! Mert te, barátom, könyvedben úgy festetted elém, hogy láthatom és hallhatom ezen természeti csodát! *(Térképhez lépve újját a Niagarára helyezi)*

SÁNDOR Szerény képességeim szerint.

WESSELÉNYI Nincs igazad! Hiszen Kazinczy is megmondta, hogy prózád gyönyörű és élvezetes! Én elolvastam háromszor, és könyv nélkül felidézem neked azt az érzeményt és látványt. Akarod?!

SÁNDOR Nem bánom...

WESSELÉNYI *(a könyvet a kezében tartva)* „Borzasztó mély mormolás hallatszott fel; magos párafelleg emelkedett s tornyosódott lebegésében a mélység felett; egy tenger zuhant le a szirtek tetejéről, s alant tejszín habözön pezsgett és hánykolódott a szikladarabok közt! Tekintettünk fel a folyóra, miként mint a zsilip zuhanása, mely a nézést is ragadja maga után, zúdult a temérdek megkékiült víztömeg a sziklaormóig, hol a toronymagasságú oszlopfarmákban s más ezer változatokban ömlik a mély örvénybe, ragadván magával a szem nézését. Tekintettünk a mélységbe, hol már pezsgó téjhabbá vált a fenn égkéek víz; tekintettünk e borzasztó örvénybe, hol, mint mikor dörög a közel zivatart jelző ég, mély zúgás s mormolás közt forrnak és zubognak egymásba sodródó kerengők, s egymást elnyelni küzdenek... Nincs nyelv és ecset, mely a természetnek itteni jeleneteit leírja.”

SÁNDOR *(kezével bizonytalan mozdulatot tesz)* Látom... hallom! Oh, mily bánat, hogy Jozefának nem mutathattam meg!

WESSELÉNYI Zefirkének?! Hadd, ő még megnézheti, hiszen — azt mondád — Philadelphiában lakik.

SÁNDOR *(fejét ingatja)* Nem, nem soha!... Már soha!

WESSELENYI De miért?!

SÁNDOR *(elébe tolja az Erdélyi Híradó 1833. júl. 30-i számát)* Olvasd! Már nyolc éve történt!

WESSELENYI *(hangosan olvassa)*

„...Meghalt tegnap reggel öt órakor Mrs. (Polcz) Josephina, Swain James úr hitvese, rövid, de fájdalmas betegségben. Ezen kimívelt kellemes asszonyság erdélyi születésű volt.

...Polcz Josephina szerencsés szülése után tíz nappal közbejött betegség miatt múlt ki...” *(Csend)*

SÁNDOR Elvesztettem őt, akiért most mindent odaadnék, hogy visszakapjam. Vele együtt elvesztettem mindazt, amiért érdemes élni...

WESSELENYI Na, de azután még sok szép, hasznos dolgot cselekedtél nem csak Kolozsvár, de Erdély népe javára. Az általad fundált első erdélyi néplap, a Vasárnapi Újság — Brassai Sámuel szerkesztésével — él, és virágozik szerte e hazában elvetve a tudomány magvait a nép között és a haladás, változás csíráját növesztve. Meglátásom szerint az oskoláknak jelentős szerepe van a nép kimívelésében. Könyvedben olvastam, hogy Amerikában, ha egy településen 50 família él, akkor a státus köteles oskolát fundálni.

SÁNDOR Erre igen nagy szükség lenne nálunk is!... Vigasztalásomra szolgál, hogy nálunk is láthatók a haladás jelei. Brassai Sámuel az unitárius főtanodában elérte, hogy a latin helyett az oktatás nyelve magyar legyen, és ott van Szentiványi Mihály, a költő és a nagyajtai Kriza János, akit az Akadémia is tagjai közé választott — ők a műveltség fáklyavivői!

WESSELENYI Fontos lenne, hogy ugyanazon tanodának különféle vallású deákjai és professzorai békében együtt munkálkodjanak.

SÁNDOR *(köhögés fogja el, fejéhez kap)* Jaj! *(Halkan)* A lét romjain tengődve... *(megszakításokkal)* lassan időm lejár... *(Csend)* Légy áldott, barátom! *(Kézét felemelve)* Isten áldjon! *(Szünet)* Tudod, Miklós, én hiába éltem... nem voltam boldog... soha nem ismertem a szerelem boldogságát, *(legyint)* csak apró örömök, néha örömfények is villantak életem egén.

WESSELENYI Nincs igazad, Sándor, a te életed alkotó, dús élet volt! Gondolatmagvaidd még ebben a silány erdélyi talajban is termést hoztak... Az imént itt láttam az asztalon Széchenyi István gróf levelét. *(Keresgél az asztalon, felemeli a levelet)* A könyvedről írt sorait jól véd eszedbel! *(Olvassa)*

„Hála a Mindenhatónak, hogy ezen könyv napvilágra jött, haszna honfitársainkra felszámíthatatlan.”

SÁNDOR Bár úgy lenne! *(Elgondolkodik)* Engem az emberek, a megkeseredett emberek iránti szeretet és nemzetem felemelkedését segítő akarat hajtott.

WESSELENYI Pontosan tudom!... Éppen ezért neved örökre fennmarad a nemzet emlékezetében! Mert a szeretet alkotásai és az alkotás szeretete megőrzi neved!

SÁNDOR Na, és te, a te neved?... Ki tett ebben az elárvult hazában többet nálad?! Ki szenvedett a tömlöcben liberális reformeszméi miatt? Ki fundált

oskolát Makfalván a pór nép számára? Ki szabadította fel birtokán a jobbágyokat? A pozsonyi diétán és Szatmárban a megyegyűlésen ki hirdette fennhangon az igazságot és szabadságot?! Te... *(köbög)* báró Wesselényi Miklós, aki a Magyar Tudományos Akadémiának is tagja vagy... *(Szünet)*

WESSELÉNYI *(lassú léptekkel sétál)* Megítélésem szerint mi új utak köveit próbáltuk lerakni még akkor is, ha ezeken sikamlós, veszélyes voltuk miatt magunk is elcsúsztunk, de nem szüntünk meg hirdetni: nincs igazság és nem is lehet szabadság nélkül, miként szabadság sem igazság nélkül! *(Szünet)* Tudom... érzem: pirkad már a szabadság hajnala!!

SÁNDOR Én is érzem: ÚJ IDŐK FUVALLATÁ-t!

WESSELÉNYI Mindketten tettünk azért, hogy a pirkadó szabadság fényjelei megvilágítsák ezt az új utat.

SÁNDOR *(köbög, majd int Miklósnak)* Jer ide... Miklós!

WESSELÉNYI *(odamegy érdeklődéssel)* Igen?!

SÁNDOR *(halkan)* Bévallom... egész életemben nagyon büszke voltam...

WESSELÉNYI *(csodálkozva)* No...

SÁNDOR ...arra, hogy te, az altruista főnemes engem, erdővidéki paraszt származású, hétszilvafás kurtanemest barátságodra méltattál.

WESSELÉNYI *(kezeit a vállára helyezi)* Hiszen, mindkettőnk ideái és céljai közősek voltak — ezért tudtunk igazi barátok lenni!... Bevallom: mindig csodálkoztam, hogyan bírod a sok terhet, a rengeteg munkát?!

SÁNDOR A lélek erejével... *(Csend)* Barátom! *(Megragadja Miklós kezét)* Fut az idő... lassan lejár... Ez az utolsó találkozásunk! Négy nap van még hátra ebből az esztendőből... Nem vágyom megérni az 1842-iket, készen állok az utolsó útra... *(Csend)* Örökségül *(mutatónujját felemelve)*... szellemi örökségül hagyom Rád: állj a nemzet szolgálatában mindenkor!

WESSELÉNYI Igen, Sándor: A nemzet szolgálatában mindenkor!

SÁNDOR *(Inti)* Eredj! *(Kérő hangon)* Eredj, Miklós!

WESSELÉNYI De, szeretnék...

SÁNDOR *(határozott hangon elhárítja búcsúját)* Nem! *(Kezével búcsút int).*

Wesselényi a kijárat felé hátrál integetve. El.

A színpal mögül felhangzik az Unitárius Énekkönyv

108. énekének — Könyörülj, Úr Isten... — dallama.

SÁNDOR *(kétszer köbög, utána a fejéhez kap)* Jaj a fejem! *(Szünet)* Én már nem a Földön élek... engem már semmi sem köt e sártengerhez... magasan fölötté lebegek, ezért nem köt a felejtés iszaptömege... mert a lélek felemel... a szerelem éltet... *(Szünet)* Jöjjetek, emlékek!... Zefirke! Emlékek világa, ahol mindig veled lehetek... ahonnan soha senki sem űzhet el, mert a SZERELEM erősebb, mint a halál...

Függöny.

Ráduly János

Valami fontosat

Benned
valami fontosat,
vérpezsdítő értéket
pillantottam meg:
arcod pírjában — derengő hajnalt,
hangodban — Bartók-muzsikát,
melled villódzásában — felhőtlen vágyat,
álmodban — felszabadító imát,
tekintetedben — szálas jövődöt,
combod ívében — biztos megmaradást...
Este?
Ó,
te se keresd bennem
a halált.
Ne!
Sohase!

Haikuk

Petőfi Sándor

Én szembenéztem
a dacos örökléttel.
Nem alázott meg.

Védangyal

Megcsinosítom
a lelkedet: védangyal
lesz a szívem fölött.

Tüzeket

Tüzeket csihol
az értelem. Jókedvünk
most felszikkaszt.

Megtép

Kínoz, megtép a
történelemmé való
átminősülés.

Örömmé

Újjáépítlek
szárnyaló vágyaimból.
Örömmé teszlek.

Átlendít

Mesteri Halál:
átlendít — könnyedén — a
nagy végtelenbe.

Molnos Ferenc

Derengésben

Virradatkor a körbelévő hegyekre ráhasalt az ég. Ködös szürkésege meredek oldalakon csorog le az ébredező völgyre. Havazik. Nagy lyukú rostán szórja magát közénk a tél. Kövér pelyhek függőn kergetőznek, zuhanórepülésbe kezdenek a magasban.

Derengésben kéklik a szemközti erdő. Hol vannak már a tegnapi lilák, hát a rozsdabarnák? Emlékszel még az érett sárgákra, vörösekre, mint szította a szellő az őszi éjben az álmatlanul pihegő, parázsló rengeteget? Emlékszel még a szemet megkapó kobiltra, a puhán fölé hajló bársony kupolára? Hunyorgó csillagokra, apró mécsesekre a végtelen térnek?

Arasznyi lett a világ. Látótered közhajításnyira ér, ott már bezárul. Szemed bármerre futna, elnyelő ingoványba gázol. Maradj veszteg! — fékeznéd magadban a zabolátlant. Nem kell örökké nyargalászni! Itt maradhatsz már végre, mint a lábad mellett fegyelmezetten kuporgó kutyád, kinek csak az orra rezzen, mikor mélyen magába szívja a hűvös levegőt, s az elmúlt éjszaka számtalan rejtélyes üzenetét. Maradj nyugton! Lélegezz te is mélyen! Figyeld, mint dagad tüdő, s aztán hosszan fújd ki! Be és ki, lassan, nyugodtan. Úgy lélegezz, mintha főállásban tennéd! Hagyd, hogy átjárjon a levegő, fusson vele benned hullámokban az élmény! Akkor egészen testedbe ivódik e táj, s tied lehet ez a különös hajnal.

Patak partján

Két partról összehajló havas ágak alagútján fekszik velem szemben a patak. Szellő sem rezdül, madár sem jár. Fehér merevségbe öltözött, meg sem mozdul, marcipán a táj. Érintetlen a hó. Sehol egy nyom, csak mi sebezük meg a tél fehér vásznát, amint kutyámmal kíváncsiságunktól hajtva erre tartottunk.

Ahogy most visszanézek, úgy sérti a szemet, szeretném meg nem történné tenni e vétket. Hogy új sebet ne ejtsek, a friss havat tekintetemmél egyengetném simára.

Itt kellene maradni. Állni szóttanul és mozdulatlanul. Hagyni, hogy egyszer, ha majd újra kezdődik a havazás, nem csak nyomainkat, de minket is teljesen belepjen a hó. Néznők a méltósággal érkező vizet. Hallgatnók a kövek közt futó hullámok altató duruzsolását. Jó volna végre nem ellenállni az időnek, hanem hagyni, hogy könnyedén vállára vegyen...

Együtt létezni, lélegzeni a mindenséggel. Érkezni és tovább iramlani a vízzel, s patakként mégis itt maradni. Egybeolvadni a parttalan idővel. Apró hóbucka és minden lenni.

A tél szemerkéi

Egymás mögött a hegyek egyre halványuló kékes sziluettjei. Árnyalataikban oly egységesek a síkok, oly élesen választódnak el a kontúraik, mintha színes papírból vágták volna ki, s aztán picit lennebb csúsztatva egymás elé ragasztották volna őket. Élükre állított dominókockák gyanánt sorakoznak. Az az érzésem, ha megbökném a legközelebbit, sorra dőlnének előttem halomba. Mutatóujjam már fészkelődik. Ma reggel annyira súlytalannak, csaknem lebegően könnyűnek tűnnek, hogy kedvem lenne kipróbálni.

Dunna alatt alvó, egymásba kapaszkodott menyecskék idomai: előttem hajolnak, domborodnak a közeli dombok puha ívei. Látni vélem, mint emelkednek magasba, s aztán lohadnak le, ahogy veszik hosszan a lélegzetet.

A közelben pirosuló galagonya. Apró bogyói tüzesen villannak ki a fehér takaró alól. Odébb bokrok, tölgyek kusza grafikája. Egy öreg cser legfelső ága úgy hajlott meg, mint a lámpavas. Végéről kosárnyi fagyöngy csüng alá: világoszöld lampion.

Az útszélén fehér hókucsmás kerítéskarók. Magukba mélyedt néma pásztorok. Mozdulatlanságukban fenségesek. Mintha imádkoznának. Nem zavarom meg őket. Lábujjhegyen osonok át előttük, zajtalanul megyek odébb.

A patak mellett füzek álmodoznak. Jégpáncél alatt megcsendesedve duruzsol a víz. Távol kutya ugat. Vakkantásai gyorsan elhaló rövid sorozatok. Más semmi hang. Nesztelenül szitálja finom kristály szemerkéit a tél.

Karol Wojtyła

Ecce homo!

Íme az ember, aki az elmúlt negyed évszázad viharában mértéket adott a világnak!

Demeter Attila

Mai Sziszüphosz

Egyre, csak egyre cipelek
véget nem érő utakon
hasznos-hasztalan terheket:
a puszta lét a jutalom.

Birkózok, hordok, cipelek,
büntetésem csak nemesít,
de fogytán erőm s a hitem,
s nem látom, ki a nemes itt.

Egyre, csak egyre görgetem,
s nem világos, mit kellene
tennem, ha mondjuk, utolér
a „minden mindegy” szelleme.

Talán kérek egy új követ,
s évszázadokig görgetem,
adj esélyt, hátha sikerül
megszülni lassan új hitem.

Mi lesz?

Mi lesz, ha egyszer
elnémul suddogásod
s megfáradt hitem,
akár az árnyék,
úgy tűnik el a múltban
mint sosemvolt ajándék

a magukra maradt,
földönfutó álmok
szétgurulnak,
mint elejtett üveggolyók
s elnyeli őket az éjszaka
fojtogató csendje...

Mi lesz, ha egyszer
megváltó mosolyod
helyett tétovázó szemek
távoli fénye
tekint rám, mint
kihűlt messzeségre

s homályba tévedt
hologram-arcodon
a szivárvány-fátyol
sejtelmes árnya többé
nem oldoz fel,
nem ápol...

Mi lesz?

Pálffy Tamás Szabolcs

emberpárról ének

szeptember vizsgáláz Kolozsváron
falom Bibliám, Kátém felzabálom
neked alap és nekem felvételi
hetek múltán már a közös reggeli

illatában arcod arcom a kezdet
október tétje nincs a szerelemnek
találkozásunk mind a kettő várja
sok tanulásban elhagyta a párja

november Déván várbörtön cellában
gyertyalángok hús püspök aulában
szememnek szíve szőke seniorita

december hó kollokvium vita
kettőnk közös ügye érzem több remény
Istenünknek tetsző remek képregény

Fülöp Kálmán

Csillagok harca A megszegett kenyér

Csillagok harca
dúl a láthatáron.

Rongyokban zörög
a fojtó téli reggel.

Félve szemlélem
és szorongva várom —

arcomra gyűrt
sebekkel ébredek fel.

Vádol
ma minden
csontomba
metsz a tél

muskátli
nyílik
ablakom
jégén —

a fojtó
csendben
rám pirít
ma Isten —

s asztalamon
a megszegett
kenyér.

Mindent merek

Naponta
érhet félelem.
Legyűr a perc,
megáll az ész.

S mert létezel,
Uram, nekem,
életem vagy
és mindenem,

nemlétemben
is élsz velem.
Nem félek hát
ha bármi jön,

kéneső pusztít,
vízözön,
szétszaggathatnak
emberek, én

Veled ma
mindent merek.

Átláncolnám

Átláncolnám,
ha lehetne,
a csendet
s engedném
érni még
ma délután —

úgy érzem,
messze,
nagyon messze
mentem s
már nem
hiszem, hogy
kaland volt
csupán.

Nem tudom

Nem tudom
meddig és
onnan hogyan
vissza
arcomba
szátnak
csípős, vad
szelek

az úton ahol
végig ballag
árnyam

halkan
köszönnék
most az
emberek.

nyirbálja barna
tél szele.

A természet
tanítja
írni

s őzek
szeméből
kortyol dalt

az erdő
hallja
reggel sírni

amint
éppen
feléje tart.

S mert tartozom

A harmatszürke köd barátja

A harmatszürke
köd barátja
s a felkelő nap
gyermeke

most félviselt
vastag kabátját

S mert
tartozom
az Úrnak
és magamnak
s adósa vagyok
ennek a világnak

csendben
törlesztem s
átadom magam
hitem szerint
a Nagy Feltámadásnak...

Kedei Zoltán

A tér

Együtt indulunk a tér közepére, Te meg én.
Csodára várunk. Sorban állunk gombokért.
Fogod a kezem a tér közepén.
A vásárhelyi rádió időjósága bevált, a tegnapéhoz hasonló hőmérsékletet jelezett.
Lebbenő szél pásztázza arcunkat.
Nem hagyhatjuk helyünk, pedig lábunk alatt süpped a talaj.
Mozog a tér.
Foltos lesz a táj.
Fogod a kezem a tér közepén.
A mozgó téren bőséges lovak jelzik fogyó terünk.
(Elnézést, nem sikerül megmutatnom a tér közepét, előre nem tudhattam, hogy süpped a talaj, és elnyeli a tér közepét, pedig szép volt a tér közepe, s rajta szépek a lányok, akik szintén sorban álltak gombokért.)
Az ítélethirdetésnél ott leszünk, Te meg én.
Megvédjük a teret, s rajta a sorban álló lányokat.
Zászlónkra festjük a tér közepét.

Kedei Zoltán: A TÉR

Molnos Ferenc

Az örök telet magunkban

Mi, akik régen volt
telet hordunk
magunkban,
hányszor idézzük
puha bársonyát,
ólomszín egét,
csattogó faggyal
járó hajnalát,
hirtelen támadó
hófergetegét.

Szívesen mesélünk róla
— ha van kinek —,
elmondjuk,
hogy sosem volt
akkora és olyan szép a hó.
Ha egyszer megrepedt
odafenn a bolt,
napokig hullt,
csak hullt, s jó
meleg, puha
paplant terített

— tenyérszéli pihével tömve —
csodával telített,
remegő gyermeki szívünkre
s erre az öröktől fogva árva,
didergő, fázó,
dermedt világra.

Immár régen volt telet
hordunk magunkban,
az egyetlen, igazit,
a sosem feledhetőt,
amelynek varázsa
egy életre elbódít,
s odakinn már
hiába keressük őt.

Kik múltó éveinket
félve számláljuk,
az örök telet
hordjuk magunkban.

2010. december 17.

Jégen

körbe
csak körbe
futnak a görbe
vonallú pályán
magukban báván
vagy falkákban járván
egy helyben tipeg
s nem pityereg
pöttömnyi gyerek
bár száguldoznak el
mellette galeriben
féktelen tinédzserek

siheder lányok
nem kell itt más ok
egymásba fogóznak
hangosan viháncolnak
örvendenek az estnek
még akkor is
ha esnek
s potyolják a popót
lilára feketére
csak húszezer a bére
futhatnál te is zenére
lendülne is a lábad

ütemre
öreg vagyok
mondod
de hamisan cseng
a hangod
és csak azért
nem ütem le
mert bizony
hűvös az este
aki a romantikát kereste
itt van már mind
most andalogva ring
egymás szemében elvesznek
ők még azt hiszik
örökre
szerelmesek
apa a pici lányát
tündéri kisasszonykát
vezeti féltve
itt voltál hétre
mégis szeppenten
várod
a párod
talán megbocsát
hogyan mamlasznak bizonyultál
s ma sem kaptál
kölcsonkorcsolyát

körbe
csak körbe
csalogatnak már
engem is törbe
a sodrás
zsibongás
a hangulat
el nem múlhat
s nem is halványulhat
az emlék
pedig milyen rég
volt
istenem
mégis mintha ma lenne

cingár legényként lenge
ruhámban
magam is jártam
a táncom a jégen
a szélben
tükörré fagyott patak medrében
de félre a nosztalgiát
nézem az örömgíát
a színek pergő kavalkádját
csendben állok
hol mélyebb az árnyék
mellettem néhány
szülő áll még
kik gyerekeiket
várják
kiknek szemén látom
hogyan ugyanazt a figurát
ropják
átszellemülten
magukban mélyen
amit csöppességük
most próbálgat
a jégen

fussatok csak
suhanjatok szépen
pörögjete merészen
egykor majd szép
emlék lesz
ez az est
ha magába szív
a távol
lehet az bármi
s bárhol
— Budapest
Bukarest —
tekinteted ha réved
s tenyérsíri jégre téved
eszedbe jut

fut
fut a láb

legalább
nem fázol
csak égi meszelő jönne
ki mindent fehérre
mázol
terítene csak kéjjel

puha leplét az éjjel
rátok
örökre így marad-
nátok

Szováta, 2006. január 15.

Nem tartunk telet

Ezután nem tartjuk meg a telet,
hidegre nem szánunk az évből felet,
s negyedét sem új tavaszra várva.
Mikulás szán helyett szekéren járhat,
s rén sincs, itt pergős lovak poroszkálnak.

Ezután nem tartjuk meg a telet.
Decembert, januárt s februárt lehet
osztani a többi évszakokhoz.
Évente tán kétszer is arathatunk,
s lóhosszal nyúlik meg a boldogságunk.

Ezután nem tartjuk meg a telet,
bár olykor terítünk hófehér leplet,
de nem takargatunk vele már semmit.
Mint pállott testen a tegnapi inget,
lám, viseljük összegyűlt vétkeinket.

Szováta, 2007. január 12.

Vasárnap

Felkelsz és akkor még nem is enni,
friss hóban hajnalban hegyre menni,
nem szólni róla senki másnak,
gubancos kutyát vinni el társnak.
Baktatni hegyen-völgyön átal,
bajszodon jéggel, zúzmarával;
szemed a fátyolos fénybe kapdos.
— Vajon ez a nap mit visz, s mit hoz? —
Erdő mélyén őzekre várni,
hegytetőn hosszan szálfaként állni,

patak hangjára lesni a jégen,
reggeli pírra a derengő égen.
Idefenn olyan fenséges minden:
nyugalmad mi zavarná, nincsen.
Ág se reccsen, a csend se csobban,
tűzed kihunyt, lángod nem lobban,
vágyad nem éget, nem mar a kétely,
nem kezd ki belülről álnok métely.
Előtted nem áll oltár, sem fétis,
Isten keze megérint mégis,
s a magához ölelő táj máris
egy hóval borított katedrális.

Szováta, 2007. december 16.

Ilyés András Zsolt

Haikuk

Kavics

Táltos az idő.
Homokórából kiszórt
alkatrész volnék.

Elismerés

Megszültem versem.
Ti kell felneveljétek,
hogy nagyra nőjek!

Kavics II.

Gyermeki kezek
parittyái vezetnek
sikoltó táncba.

Remény

Fekszem a réten.
Nézem, melyik felhőre
fogok kiülni.

Kitartás

Bánatra öröm
épül, mint hangyabolyban
a padlószobák.

Czirmai Szabó Sándor

Mikesként

marosvásárhelyt
szellemi rodostóban
bujdosó lélek

Fohászok

mint imafüzért
morzsolgatod napjaid —
néma fohászok

Haza

reggel jön az éjre
s a délre este
évekké lesznek
az összegyűlt napok

változnak az utcák
idegen házak
s jönnek kitudja
honnani emberek

s itt élek
adyval szólva
mint fenség

mindenütt
közöny idegenség —
haza

Tűzijáték

lassan elfognak
itt az érvek s a szavak —
csikorgó homok

lassan fintorra
torzul már a mosolyod —
vigyorgó múzsa

lassan már sivár
és puszta lesz itt minden —
lélek-sivatag

a lármafáidnak
fényét tűzijátéknak
nézik az éjben

Bölcselet

(m)ilyen az élet
látzat s valóság között
vergődő lélek

Erózió

cipőt szaggató
lét-harc rohamokban —
lélek-erózió

Bartus Rozi

Felelősség és kétely

Felelősség és kétely
Amikor újra rájövök
Hogy énemben éltetlek téged
Amikor szembesülök
Milyen sok bennünk a vétek
Amikor újra eljövök
Hogy végre a szemedbe nézzek

Idő

Ha örökké tartana az élet,
Ki bánná meg, mit elkövetett?
Kinek nyújtánánk segítséget?
Tudván, semmi baja nem eshet,

Ki féltené a régen őrzött titkot?
Ha tudná, hogy semmit se számít,
Kinek mondanánk ma, hogy szeretlek?
Mikor azt holnap is megtehetnénk.

Ha megállna az idő,
Senki se várna ennyire a nyárra.

Rejtekhelyen

Amikor mellettem alszol el,
Szívesen nézlek,
Álmaidat lágyan vezényelem.

Nem szerelem ez, tudom.
Azt én nehezen bírom,
De előled most jól titkolom.

Mégis értetlenül vonzódok hozzád
S leveszem szerepeim álarcát,
A maszkokat, ez nem képmutatás.

Neked megmutatom igazi arcom
S beszélek is, ha te azt akarod,
Hogy tudd, én így is maradok.

Ráduly János

Molter Károly „ismerősei”

Kolcsár Sándor marosvásárhelyi unitárius esperes mesélte:

Az 1970-es évek elején Molter Károly író a Bolyai utca járdáján ballagott. Utolértem, hozzácsatlakoztam. Elmélyülten kezdtünk beszélgetni. A túlsó járdáról valaki ránk köszönt. Molter nem vette észre. Mondtam:

— Károly bátyám, valaki ideköszönt, ki lehetett?

— Hát honnan tudnám — felelte Molter —, mikor azt sem tudom, hogy te ki vagy?

Kovács György és a penna

1952 őszén a marosvásárhelyi Bolyai Középiskola bentlakó tanulója lettem. Az egyik nap fölkerestem a városban élő Kovács György író, aki mellesleg — anyai ágon — a nagybátyám volt.

Amikor beléptem a konyha melletti szobába (a Borsos Tamás utcában laktak), Guga néném (ányom) egy nagy kalapáccsal álldogált az ablaknál.

— Jókor jöttél, Jani fiam — mondta —, legalább segítsz felaggatni ezt a falvédőt, mert Gyurka bátyád egyáltalán nem ért a kalapács forgatásához.

Nagybátyám a széken üldögélt, bágyadt mosoly jelent meg az arcán. Így replikázott:

— De a penna forgatásához értek, igaz-e?

Bözödi György körtepálinkái

Bözödi Györgyöt egyik látogatásunk alkalmával munka közben találtuk, kéziratát gépelte. Rögtön felállt, s azt mondta:

— Van körtepálinkám, s iszunk.

— De a munka, mester!

— A munka nem fut el — szólt Bözödi, s egy pillanat alatt három poharat megtöltött pálinkával. Én újból szabadkoztam:

— Elmarad a munka, mester!

— Most inni kell — szólt határozottan Bözödi —, mert né, a kitöltött pálinkának elmegy az ereje. Erőtlen pálinka fabatkát sem ér.

Egyed Ákos töprengése

Az első hármásfalusi Szent István-napok keretében (1994) többen tartottak előadást: Fülöp Dénes, Murádin László, Tonk Sándor mellett a történész Egyed Ákos is.

Miközben Somai József a köszöntő beszédet mondta, hárman — Fülöp, Tonk és Murádin — az asztalra fektették előadásaik szövegét. Egyed Ákos meglepődve hajolt oda Fülöphöz.

— Te — mondta —, én nem írtam le az előadásomat, csak vázlatot készítettem, most mi lesz?

— Bizonyára külön lesz a miénknél — válaszolt frappánsan Fülöp.

Csoóri Sándor és a történelem

Csoóri Sándor 1994. augusztus 18-án a hármásfalusi Szent István napok ünnepi megnyitóján beszédet mondott. Megidézte Zrínyi Miklós alakját, akit — köztudottan — vaddisznó pusztított el.

— Hasonló módon halt meg Szent István királyunk fia is, Imre herceg — mondta.

A két „adalék” kapcsán így általánosított:

— Úgy hiszem, hátborzongatóan jelképerejű, hogy a vaddisznó más fordulást tudott adni a magyar történelemnek.

Banner Zoltán könyvajánlása

Banner Zoltán 1974-ben a Kis-Küküllő menti Hármásfaluban is bemutatta Petőfi a hídon című nagyszerű műsorát. A műsor befejeztével Fülöp G. Dénes lelkes lakásán gyűltünk össze — közös vacsorára. Én akkor még nem voltam könyves ember, az első kötetem a következő esztendőben látott napvilágot. De Banner roppan tájékozott volt, ismerte sajtóbeli folklórközleményeimet. Így dedikálta meg a *Csillagfaragók* (Bukarest, 1972) című kötetét: „Egyazon kert kertészének, Ráduly Jancsinak, a túlsó hegyről, baráti átkiáltással Banner Zolti. Hármásfalu, 1974. febr. 16.”

Horváth István szemüvegei

1974 tavaszán Horváth István költő Makfalva vendége volt. A színpadon külön asztalnál ült, előtte három szemüveg hevert. Amikor a felolvasására került sor, fölvette az egyik szemüveget, majd kinyitotta a verseskötetét.

— Ezzel a szemüveggel nem megy — mondta.
 A második szemüveghez nyúlt, majd valósággal belebújt a könyvbe.
 — Ezzel sem megy — szolt ismét.
 A harmadik szemüveggel olyan közel hajolt a könyvhöz, hogy az orra hegye majdnem súrolta a lapokat.
 — Ez már jó, egészen jó — mondta, majd selyemszép hangján olvasni kezdte a verseit.

Bajor Andor és a nádbuga

A makfalvi irodalmi találkozón, 1979. május 14-én, Bajor Andor és Benczédi Sándor — persze, a szerzői est lejárta után — hatalmas vitába keveredett. Egyre élesebben, egyre kíméletlenebbül támadták egymást. Mondataikat a humor köntösébe „öltöztették”.

Zágoni Olga — aki akkor a Rádióstúdió munkatársa volt — hozzáfogott a szellemi párviadal megörökítéséhez. Amolyan nyeles mikrofon volt a kezében, s azt hol Benczédi, hol Bajor elé tartotta.

Amíg Benczédi „érvelt”, addig Bajor újabb szócsatára készült. Rákiáltott Olgára:
 — Ide azzal a nádbugával, működik-e? Ezt rögzítse, amit most mondok!

A bohóc én vagyok

Huszár Sándor író 1976 telén — többedmagával — Kibéden járt. Poharazgatás közben belemerültünk az író és a való élet viszonyát taglaló fejtegetésekbe. Már-már úgy éreztük, hogy feneketlen edénybe töltögetjük a vizet, amikor dedikálásra került a sor. A dedikáció minden további vitát fölöslegessé tett. Huszár ezt írta a *Kokó, a bohóc* (Bukarerst, 1966) című, elbeszéléseket tartalmazó kötetébe:

„Ráduly Jancsinak: a bohóc én vagyok! A titoktartás reményében Huszár Sándor. Kibéd, 76. február.”

Kedei Zoltán és Pinocchio

1986-ban Kedei Zoltán festőművész négyéves unokája, a kis Virág, „elutazott” otthonról. Játékbábuja, Pinocchio, otthon maradt. A művész — mert hiányzott az unoka — a bábút az egyik fotelba ültette, s rajzot készített róla.

Épp akkor toppant be a szobába Bajor Andor. Kedei elmondta, hogy érdekes ötlete támadt: legalább huszonkét rajzban megörökíti Pinocchio életének mozzanatait, aztán — hogy lezárt életpályát adhasson — „főhősét” el fogja gázolni egy autó. Bajor meghökkent.

— Jaj, ilyent ne csinálj — mondta —, Pinocchionak nem szabad meghalnia, hiszen ő már örökéletű, halhatatlan.

Albert-Lőrincz Márton

Reflexió a sorsról

(Madách ürügyén)

1. Reflexió a sorsdrámában tetten érhető pszichéről

„Mondottam ember: küzdj és bízva bízzál!” — ezzel a sorral fejezi be Madách Imre drámai költeményét. Ha a mű címét ehhez a biztatáshoz társítjuk, mindjárt dilemmába kerülünk: tragédiája-e az embernek a remény? Lehet-e az élet célja a remény? És mi lenne az, ami feljogosít a bizakodásra? Nagy kérdések ezek. *Freud* írja egyik esszéjében: „Azt a kérdést, hogy mi a célja az emberi életnek, számtalanszor felvetették; még soha nem találtak megnyugtató választ, talán ilyen egyáltalán nem is lehetséges” (4., 340. old.). A megoldás elfogadható, de nem nyugtat meg. Egyetérthetünk azonban Freud alábbi kijelentésével is, miszerint „ha kiderülne, hogy az életnek nincsen célja, akkor minden értékét elvesztené” (uo.). Komolyan kell venni tehát, ahogy Madách is teszi, a sorsra irányuló nagy kérdéseket, mert ezek a kérdések mindenkor szembefeszülnek a mindenkori emberrel. Camus *Sziszüphosz mítoszában* olvassuk: „Minden ember megtalálja a maga terhét” (2., 394. old.). Döbbenetünkből fölocsúdni nincs időnk, rögtön megfogalmazódik az amúgy profánnak tűnő újabb kérdés: létünk lehet-e más is, mint terhekkel telített bizakodás? De vajon melyek azok a terhek, amelyek előtt nem menekülhetünk? Valószínűleg nem a hétköznapi gondjai ezek. Természetünkben, lelkünk kettősségében kell keresnünk a választ ezekre a mélységekre, túlfeszített elvárások nélkül. Talán elég, ha képesek vagyunk gondolkodni rajtuk, hiszen megvan bennünk a jóra, szépre, fejlődésre való törekvés, de az ellenségesség, az önzés, a rombolás csábítása is. Efféle törekvéseink lelkünknek azt a részét alkotják, amelyet *Gyökösy Endre* „sötét felebarátunk”-nak nevez (5., 11. old.). Nos, ezzel a bennünk lakó luciferi árnnal kell elsősorban megküzdenuünk. Küzdeni, hogy bizakodhassunk.

Madách drámai költeményében az individualitás és a kollektivitás eszmei szintjeinek párhuzama fedezhető fel. Ennek a paradigmának a kibontására teszünk kísérletet, abból kiindulva, hogy az egyéni szinten folyó történések, az emberi pszichikum működése belefolynak az emberiség történelmének alakításába, így az egyén és közösségének (ez természetesen tágítható) interakciójában az emberi dimenzió az elsődleges. Elég csupán a hatalomra gondolni, annak megragadására és instrumentalítására, hiszen a despotizmus példái kimeríthetetlenek. Nos, induljunk ki ebből az alapból.

A lélek az ember bonyolult része, amely *Platón* szerint önmagával társalog, mert a triadikus lélek — vágyak, ésszerűség és szenvedély — harmóniára törekszik, miközben mindhárom lélekrész önnön élvezetét akarja. A szubjektumban tehát egyrészt a *vágyak* és szükségletek, másrészt a vágyak kiélését gátló vagy feltartóztató *ésszerűség* működik, de ott van egy harmadik lélekrész is, a *harag*, a *szenvedély*, amely a vágyakkal rokon, de harcol is ellenük, és amely támogatja az észet (9.). Ez a platóni logika. A dialógus önmagunkkal tehát elkerülhetetlen. Szembe kell nézni, meg kell ismerni, szóba kell állni önmagunkkal, mert csak így szelídíthetjük elviselhetővé a létet. Belső terheink hordozásának ez lehet a titka. Madáchnál is tulajdonképpen párbeszéd zajlik a lélekrészek között — igaz, erről maga Madách nem tud, hiszen *Az ember tragédiája* sorstragédia, abban az értelemben, hogy az emberiség történelmén vezet keresztül, a történetiség konkrét és kronologikus vonala mentén. A nagy mű egyetlen értelmezése sem jutott el ilyen messzeségre, én magam is nagy bátorsággal merem csak fellelni ezt a távoli aszociációt, inkább csak ürügyül használva saját mondandómhhoz.

Amennyiben a platóni terminológiánál maradunk, a különféle lélekrészek *megszemélyesítődnak a műben* — véleményem — és nevet kapnak a történelmi kontextusban. A mű három főszereplője úgy fordítható át a psziché mezőjébe, mint a három platóni lélekrész megszemélyesítői. Lucifer a racionális, Ádám és Éva a szenvedélyes, illetve vágyakozó lélekrészek szimbólumai lehetnek. Közöttük zajlik a párbeszéd.

Az Úr, mint külső szemlélő, akinek ugyan elvárásai vannak az emberrel szemben, a mindenek felettiségből szól a szabad akarására hagyott emberhez, és Luciferhez is, látván kétségbevonható döntéseiket. (Az az érzésünk támad, hogy a Teremtő—Teremtett teológiai világfelfogással van dolgunk, ontológiai szempontból tehát feltétlenül külön kell választanunk a Teremtőt mint „egészen mást” az embertől, mint „képmástól”, aki a platóni hármas pszichészerkezetet megtestesíti.) Az emberfeletti, aki úgyszintén a szeretetet képviseli, végső soron a racionalitás transzcendenciája, az emberben való konfliktusos megnyilatkozás is egyben. Mint transzcendens mindenható, így szól az emberhez: „Ádám, Ádám! Elhagytál engemet, / Elhagylak én is, lásd, mit érsz magadban.” Fenyegetés-e, vagy csak intelem? — ez lehet a kérdés, amelyre hol így, hol úgy válaszolunk. Isten, mint az ember mindenható partnere kap szerepet a műben, akivel társalogni, szemtől szembe beszélni, talán szembeszállni is lehet, de akit nem lehet látni, sem megkerülni.

Az ember, amint látjuk, kezdettől fogva földi autentikus környezetben él. Nincs magában, „ha — ahogy a költő mondotta — kicsordul a könnye”. Az emberi természet két pólusa, a racionalitás és az animalitás, az ésszerűség és a vágyak tanakodnak vívódásainkban, amelyek mindegyikétől, mint cselekedeteink sugallóitól, irányítóitól egyformán kitelik a jó és a rossz. Így csinálja saját történelmét.

Platón értékhierarchiát állít fel a lélekrészek között. Az értelmes lélekrésznek uralkodnia kell a másik kettő felett, s ha ez így van, akkor minden rendben. Győz a jó. Az értelem nem nélkülözhető az alkalmazkodásban, a szocializációban. A

platóni emberkép racionális, a választás ennek dacára gyakorta olyan, aminek elfogadhatóságát indokolni aligha lehet. Ezért a bennünk rejlő destruktív erőkkkel való megküzdés szinte etikai imperatívusz. A cél a felülkerekedés. Felülkerekedni önmagunk korlátain és felülkerekedni a történelmi-társadalmi korlátokon, amelyeknek szorításában élünk. A győzelem persze nem adottság, hiszen a józan-gonoszkodó észnek nem könnyű felülkerekednie másik két lélekreszünk, rosszabbik énünk fölé. És még mindig megmarad a külső szocio-historikus környezet, amely velünk, az emberrel szembefeszül.

A vázolt képlet szimplifikáló, hiszen köztudott, hogy a választás motivációs határai átjárhatóak, változékonyak. Az embernek meg kell vívnia harcát, hiszen *szabad akarattal*, a döntés szabadságával terhelt, a ráruházott *felelősséggel*. Madách is erről beszél mindegyik történelmi színben.

Kivel maradhat tehát az ember, amikor az Úr magára hagyja? Ítéltéképességével, luciferi attitűdjével. Az Úr felettünk való, megfoghatatlan, aki minden létezőt transzcendál, aki „egészen más valóság” (a fogalom Dionüsziosz Areopagitésztől való). Ő az, aki elfogadható, vagy aki ellen lázadni lehet a remény nevében. Lucifer a racionalitást, a szellemit testesíti meg. „A porba, szellem! / Előttem nincsen nagyság” — rivall az Úr Luciferre, a szellemre, amikor emez Ádámot szidja, midőn visszatér az Úrhoz, felismervén, hogy: „Nélküled, ellened hiába vívok” — így fohászkodik Ádám az Úrhoz térdre esve. A mitológiai Lucifer eredetileg a fény angyala volt, de Isten ellen fellázadt és kegyvesztetté lett. Ő a bukott angyal, sárkány és fejedelem, akinek koronájában smaragd van, amely, a mitológia szerint, hatásos a démoni erők legyőzésére. Az értelem ilymód tartogatja önmaga legyőzésének lehetőségét, együtt van a fejedelmi korona és a smaragd. A keresztény szimbolikában a smaragd a hit és a remény megtestesítője. A luciferi tulajdonságok egyértelműsítése a rosszban tompítható. Az ésszerűség sem azonosítható a jóval. Elképzelhető, hogy Madách azért hordozza Lucifert Ádám mellett végig az emberiség történelmén, mert a teozófiai szemléletnek megfelelően, Lucifert az értelem, a tudás megszemélyesítőjének tekintette, aki/amely olykor önmaga eredményességének elpusztítójaként is működik.

Az Úr magára hagyja az embert, azzal bünteti, hogy szabadságot ad neki, azonban mindvégig figyeli őt, saját teremtményét, rejtőzködve. Ez a sorshelyzet új kérdést vet fel, ti. hogy mit tegyünk, hogy „Ne éljünk vissza az Atya bőkezű kényeztetésével a nekünk juttatott szabad akarattal, ne fordítsuk azt üdvösből ártalmunkra”, miként *Pico della Mirandola* megfogalmazta, találóan (8., 84. old.).

Ez az olvasat a szóban forgó emberiségdrámának egy lehetséges megközelítése, végigvihető az álomszínekben is, ha az embert sorsával együtt történelmi környezetébe helyezzük. Nemcsak önmagunkban vívódunk, hiszen az animális és a szellemi létezés konfliktusa átlépi a személy határait, az által, hogy mindig történelmén keresztül lesz küzdővé és bizakodóvá. Így nyer értelmet a küzdve bizakodás.

2. Reflexió a boldogságkeresés tragikumáról, avagy a hiányról

Az élet értelmére irányuló nagy axiológiai problémák sokasága sorakozik fel az álomszínekben egy-egy konkrét *történelmi háttér* mögött, mintha a lényegi kérdés, ti. hogy mi az, ami az embert boldoggá tehetné, a történetek mögöttes rétegeiben rejtőzne. Fundamentális kérdéssé minősül a híres szókrateszi maxima — „ismerd meg önmagad” —, azáltal, hogy az önismeret hézagosságára vezethető vissza szinte minden, ami a történelem galibáit okozza, amennyiben tartjuk magunkat a cselekvés etikájához. Ez a szimplifikáció első látásra indokolatlan, azonban létjogosultságát a boldogságkeresés tragikuma előlegezi, amely végső soron individuális. *Bacsó Béla* Platón *Philébosz*-a kapcsán mondja, hogy az ember ne térjen ki önmaga elől, hiszen az „ismerd meg magad” azt a választást implicálja, amiről számot is tudunk adni, aminek igazságáról el tudunk számolni (1.). Az egyéni boldogulási törekvések — amelyek természetesen összefonódnak a kollektív törekvésekkel — interaktív összefüggése végigvonul a drámán, melynek olvasása közben, mintha kényszerűségből, állandóan rákérdezünk: Vajon valaha sikerülhet-e nekünk boldognak lenni, vagy boldogtalanságra vagyunk ítélve? Vajon elég-e a boldogság keresése, vagy annál többre, a boldogságra — de mi ez? — tartunk igényt? Madách is in expressis ezen töpreng.

Dante „Isteni színjáték”-ként fogja fel a meg tapasztalható létet, a levést, Madách „az ember tragédiája”-ként. Vajon mi benne a színjáték, és mi benne a tragédia? Meglehet, egyetlen fogalommal megválaszolható a kérdés: a *boldogságkeresés*. Ez pedig cselekvés. A boldogság nem adottság. *Freud* a pesszimizmus hangján mondja: „azt a szándékot, hogy az ember boldog legyen, a teremtés terve nem foglalja magába” (4., uo.). És mégis. Az emberi lét tragikuma, úgy tűnik, a létezés értelme is ugyanakkor. Létünk tragikumának és értelmének egysége úgy közelíthető meg, ha tudatában vagyunk saját kettősségünknek, animalitásunknak és transzcendentalitásunknak. Mindkettő a cselekvés motivációs alapjaként kezelhető.

A platóni terminológiánál maradva, a *szenvedélyes* és a *vágyakozó*, úgy mond érzelmi lélekreszek ösztönénünket fejezik ki, szellemi létrétegünk azonban kiváltságosan emberi sajátosság, amely a transzcendentálisra irányul. Mindkét rész a maga szükségleteit jelzi. A konfliktus elkerülhetetlen az egységen belül. Döntéseink érvényességét az empirikus tapasztalás állandóan felülvizsgálja, és történelmi korszakonként, mint eszmét hagyja elbukni, hogy az óhajtott vagy annak vélt feltörekvő értékeknek helyet adjon. *Ezért* van némi remény. Az ember magatartása participatív. Léthelyzetébe bele tud avatkozni, képes arra, hogy aktívan viszonyuljon hozzá. Az individuális sors nem választható le a kollektivitás sorsáról. Ádám álomdrámája ezért egyszerre emberiségdráma is.

A *Sartre-i* fogalomrendszerben az emberre jellemző lét „az önmagáért való lét”, a *L'être-pour-soi*. Ez nem más, mint a tudatosan vállalt lét. Az egyén, mint individuum a nyughatatlan szubjektivitás hordozója, de tudattal rendelkező lény.

A tudat tulajdonsága a *másra* való irányulás. Ebben a létformában jelenik meg a *lét hiány*. Ez azt jelenti, hogy önnön léte nem tölti be *az embert*, amint a másik létformában létező *dolgokat a saját létük*, amelyeket a teljesség, az *önmagában való létiség*, a *L'etre-en-soi* jellemez, és amelyeket nem motivál semmi a teljességre, hiszen a hiány nem jellemzi (10.). Mint gondolkodó lény, az ember keresi létének értelmét, állást foglal a dolgokkal szemben, viszonyul önmagához és a világhoz, erkölcsi arculata van. Arra törekszik, hogy minél teljesebben birtokba vehesse a világot. A *birtoklás igénye, mint alapvető szükséglet* a tudás megszerzésével kezdődik. Ez a boldogságkeresés kezdetével esik egybe, hiszen az eszmélkedés nagy eszmerendszerek kiindulási alapja. Madách emberiségdrámájában is a történelem nagy eszméi sorakoznak fel, és mindegyik a megtalált boldogság vélt alternatívája. Eszmék sorsát mutatja be Madách, attól kezdve, mihamarabb színre lépett az ember és vele együtt a hiány valamilyen formája, a szükségletek valamelyike. A hiány adottság, mozgásba hozza a történelmi embert. Már a Paradicsomban megjelenik, mint kíváncsiság, pedig ott még csak a paradicsomi dúskálás az ember osztályrésze: „Szomjúzom Éva, nézd mi csábosan / Nézd e gyümölcs ránk” — szól Évához Ádám. Ádám és Éva, az ős emberpár, a platóni szenvedélyes, illetve vágyakozó lélekreszek megtestesülései is lehetnének a társadalmi mozgásban, az individuális történések szintjén. Cselekedeteik, választásai a lélekreszek felülkerekedési törekvéseinek konfliktusai. Az ember mindkét — animális és transzcendens — hiposztázisában ráébred, ráeszmél a *hiányra*, miatta szolgának érzi magát már a Paradicsomban, pedig itt még csak egyetlen tiltást kell tiszteletben tartania. Az Úr szava megint: „Ádám, csak e két fát kerüld, kerüld, / más szellem óvja csábgyümölcseit, / s halállal hal meg, aki élvezi.” De a szabadságvágy mindennél fontosabb. Ez a szembefordulás kiváltó oka. A *szabadságnak* alapvető jelentősége van az emberi egzisztencia egészében, a társadalmi létben. A szolgaság lázít és bűnbe visz. A bűn megszületésével és annak uralma alatt azonban kétséssé lesz az emberi szabadság. A hiány (a tudás utáni vágyakozás) generálja a bűnt (a tiltás megszegését), az embert szolgaságba (bűntudatba) dönti. Ahelyett, hogy a vágyott szabadságot kapná meg, a bűntudat szolgaságába kerül, persze önként, s így a hiány, az emberi ősspecifikuma, az egész emberiségre kiterjeszthető és a történelmi tapasztalatban verifikálható. Az ember lázad, mert a hiány cselekvésre készíti. A hiány kardinális motivációvá minősül, beindítja, megszervezi és fenntartja a cselekvést. Mögötte a boldogság iránti igény húzódik meg. *Platón* etikája azt tanítja, hogy a rossz a lét hiánya, *privatio*, amely nem más, mint a konkrét lemaradása az eszményi mögött. A hiány a rossz, a lét a jó. A cselekvés motivációja a hiány kitöltése léttel. Az eredmény azonban kétes. A két alsóbbrendű lélekresz felülkerekedésének következménye, hogy a lélek harmóniája, racionális irányítottsága nem tud maradéktalanul megvalósulni. A siker nem egyértelmű. Az ember keresi a boldogságot, de minduntalan a hiányra bukkan. A hiány űr, de nem a *semmi*. A hiány a lehetőség és a valóság között feszülő adottság. Ennek kiküszöbölésére törekszik minden a

világegyetemben. A hiány teremt, létrehoz, azáltal, hogy önmaga megszüntetését tételezi. A hiány rossz, mert korlátoz. És végigkíséri az emberi történelmet. Nem álcázza önmagát, hiszen folyton valamilyen formában szükségszerűen felbukkan, mihelyt felismerjük. Létezik, mert a történelem kitermeli. Csak rövid ideig bír rejtőzködni. Madách történelmi színeiben sokféle módon tárulkozik fel. Az athéni demokráciában, mint a szabadság és egyenlőség eszméje, amelyek kölcsönösen kioltják egymást. A római színben a hedonizmus a járhatatlan út, a konstantinápolyi színben teológiai hitviták vezetnek vallásháborúkhöz, a prágai színben a szegénység és a nagyravágyás vet gátat a kibontakozásnak, a párizsi színben a legnemesebb eszmék visznek guillotin alá, a londoni színben a létért való küzdelem és a szabadságesszme kerül egymással szembe, de az utópia is csal, becsap, az ésszerű társadalom meghirdetését nem követi a megvalósulás. Csupa hiány, végig a történelem pamlagán. A cselekvés filozófiája aktív viszonyulással kezdődik, tartalmazza a kockázatvállalást, de sorra elbuknak az eszmék.

A kérdés magát kínálja: vajon a boldogság felé vezető utat járjuk-e, hiszen minden eszme áldozatokat követel, és sorra elbukik. Tézis, antitézis, szintézis. Születés, konszolidálódás, halál. A boldogságkeresés *kockázatvállalással* jár. Amikor az első emberpár a tudás megszerzéséért szembeszáll az isteni tiltással, kockáztat. A nagy dilemma a *választás*. A világ meghódítása alapfokon a tudás megszerzését jelenti, s amikor megjelenik a hiány, képesek vagyunk az erőfeszítésre, és sokszor bármi áron: „Jöjjön reánk, minek ránk jöni kell, / Legyünk tudók, mint Isten” — így kiált fel Ádám, és Évával együtt megízleli a tudás és a halandóság almáját. Tulajdonképpen azért döntünk így vagy úgy, mert hiszünk a *célban*. Az elérendő cél lehet a tudás, a család, a tulajdon, a szerelem, a hatalom, a szabadság stb. Bármi is legyen a cél, „melytől minden kék s kín születni fog”, érdekeink szerint választjuk. Hiszünk benne. A keretszínekben valóban az animalitás (Ádám és Éva), illetve a racionalitás (Lucifer) a rossz váltakozó eredője, s mint hiány testesül meg. A történelmi színekben a kanti etika nyer teret. Ezekben végigvonul a *hajlamból*, illetve *kötelességtudatból* végzett cselekvés erkölcsi dilemmája és konfrontációja. Ezt példázza Kepler esete, aki nem hisz a csillagjóslásban, de családját el kell tartania, vagy a keleti pátriárka hite, aki így érvel: „Nem az szeret, ki a testnek hizelg / De aki a lelket vezérli vissza, / Ha kell, kard élén vagy lángon keresztül.” Ádám is küldetéstudatról beszél Lucifernek: „Visszamennék északi honomba... / Ha titkos szó nem súgná szüntelen, / Hogy e kort nékem kell ujjaáteremteni.” Az erőfeszítés a döntés felvállalásával indul be. A választás azért lehetséges, mert az ember bízik saját erejében és ez önteltté teszi. A világ meghódításának igénye alapvető emberi lényeg. Boldog akar lenni s a hiány megléte megfosztja a boldogságtól. A világ meghódítható, fokról fokra haladhatunk előre benne, s ez addig tart, ameddig ember él a Földön. A mindenkori ember hite ez. Az individuális lét összefonódik a társadalmi léttel. A hódítás cselekvés, de a meghódítandó világ mindenkinek más és más. Van, akinek egy földrajzi paraméterekkel kifejezhető kiterjedés,

másoknak a tudás vagy a vagyon, a kincs, a pénz, a hatalom, a kék, a szolgálat... A boldogságot ezeknek birtoklása jelenti. A birtoklás vágya azonban nem ismer határt. Örök boldogságkeresésre ítéltetett hát az ember? Ugy tűnik, igen. A boldogságkeresés elől nem lehet kitérni, így a boldogságkeresés egyben az ember tragédiája is. Éva az egyik paradicsomi színben így kiált föl: „Ah, élni, élni! mily édes, mi szép.” Ez az örömkítőzés akár a hedonizmus erkölce is lehet. Azután hangzik el, miután megszületett a döntés, hogy megszegik a tilalmat és esznek a tudás fájának gyümölcséből, és a döntést tett követte. *Epikurosz* nem elégítette ki a hedonizmus egyoldalúsága, ő a mértéktartásra, az ésszerű mérlegelésre figyelmeztet Menoikészhez írott levelében. A szellemi hedonizmust képviselte. Madáchnál Péter apostol képviseli ezt, aki így szól az eszményeiből kiábrándult Ádámhoz: „Legyen hát célod: Istennek dicsőség, / Magadnak munka. Az egyén szabad / Érvényre hozni mind, mi benne van.” Azt hirdeti, hogy a legfőbb jó az eszme, az erő, a jóság. Animális részünknek kijáró minden földi jó nem elégséges, hiszen jelen van a tudás hiányának tudása, a teljesség hiányának felismerése. Egyfelől az ember a saját értelmi, érzelmi és testi szükségleteivel, másfelől az autentikus társadalom, mint ható és kiváltó ok.

Az emberi egzisztenciát az határozza meg, hogy semmi sem tökéletes. A kitűzött célok sem, a választott stratégiák sem, mert a hiány bármikor megjelenhet. Jó és Rossz között ezerféleképpen választhatunk. A választások az objektív adottságoktól és a szubjektív erőttől egyaránt függenek. Az embert célja elérésében sok minden gátolja, illetve segíti: a kíváncsiság, a nagyravagyás, a hála, a függés, a csábítás, a hűség, a félelem, a dac, a behódolás, a könnyelműség, a felejtés, a szégyen, a bűntudat, az önszeretet, a korlátoltság, a cselszövés, csalás, hazugság, érdek, hiúság, bátorság, büszkeség, élvezet, szeretet és így tovább. A választás mindig erkölcsi nivoltunkat méri. Az értelem, a racionalitás, a meggondoltság megakadályozhat abban, hogy a rosszat részesítsük előnyben, mert a józan értelem mérlegel. Az embert azonban nemcsak szellemi lényege vezeti, hiszen vágyaival, ösztöntörévéseivel együtt alkot egészet. A választás örök dilemma. Az első emberpár is tudta, hogy bűnt követ el, amikor megszegi a tiltást, de ösztönlényisége erősebb volt. A tudásért, a teljesség felismert hiányának megszüntetéséért képes volt mindent kockáztatni. A könnyelmű engedékenység a luciferi csábításnak és az isteni tiltás, a kötelesség megszegése örökérvényű konfliktusként vonul végig az ember történelmében, individuális és kollektív szinten.

Nyert-e az első emberpár azzal, hogy vesztett, hogy elvesztette a gondtalan paradicsomi életet? De hiszen nem volt boldog, mert felismerte a hiányt. Vesztett és nyert is ugyanakkor, azt nyerte meg, ami nélkül a boldogság elképzelhetetlen, a szabadságot. Ezért vállalja a küzdelmet, a kockázatot, a bukást, az újrakezdést. Egész emberi történelmünk a szabadság jegyében zajlik folyamatosan. A szabadság és a rabság ugyanannak az emberi dimenzióknak két pólusa. A szabadság a kényszer hiánya, a rabság a kényszer megléte. Lehet-e szabad az ember? Nagy kérdése a filozófiának. Madách is ezen töpreng. Lehet-e

szabadság akkor, amikor egyéni és közösségi létünket végigkíséri a szabadságért való *küzdelem*? A pascali felfogásban az ember „a természet leggyengébbike”, mégis vállalja a küzdelmet a szabadságért. Föléje tornyosul a nagy ismeretlen univerzum, a kiismerhetetlen korlátozó természetfeletti, a sors, a végzet, a közösségi szokások, hagyományok, törvények, a másik ember akarata-érdeke, saját korlátai, ösztönei, a lelkiismeret, a felelősségtudat, az erkölcsi rend stb., stb. A tragédia történelmi színeiben a nagy szabadságeszmék sorra elbuknak. Az ember lázad, reszkíroz, életét is kockára teszi és mindegyre elbukik, de mindig újrakezdi a küzdelmet. A szolgaság, a rabság kishitűvé tesz és értéknihilizmusba dönt. Ez ellen vállaljuk a küzdelmet. A küzdelem az ember lételeme, emberi perspektíva. Lucifer a paradicsomi színek egyikében így szól: „Küzdelem kívánok, diszharmoniót, / Mely új erőt szül, új világot ad.” Azért küzd-e hát az ember, mert boldog, vagy azért, mert boldogságra vágyik? A küzdelem bizakodóvá tesz, értelmet ad életünknek. Vajon ennek lehetőségét keressük-e, miközben hisszük, hogy *ez* a boldogságkeresés útja öröktől fogva? *Camus* mondja az idézett műben: „A csúcokért vívott küzdelem maga is betöltheti az ember szívét” (2., uo.). Küzdünk a hiány megszüntetéséért, mindegyikünk a saját helyén: „Szabadon, bűn és erény közt / Választani, mily nagy eszme, / S tudni mégis, hogy felettünk / Pajzsul áll Isten kegyelme.”

A tragikus színjáték, az emberi sors ilyen végtelenül egyszerű és ilyen egyszerűen végtelen ebben az olvasatban. Vajon könnyebben elérhető lenne a boldogulás, a küzdelem vajon közelebb hozná a célt, az ember lét értelmét, ha jobban ismernénk önmagunkat? A boldogságkeresés maga a küzdelem, a felülkerekedés mindenekelőtt önmagunkon, hogy képessé váljunk rendelkezni szabadságunkkal. A szabadság természetesen a többiektől kapja értelmét. A küzdelem a többiekkel szemben folyik, miközben önmagunk legyőzésén munkálkodunk.

Irodalom

1. Bacsó Béla: Platón: Philébosz. *Élet és Irodalom*, 2001. 36. szám.
2. Camus, Albert (1942, 1992): Sziszüphosz mítosza. In: *A pestis*. Európa Kiadó, Bp.
3. Filozófiai kislexikon (1973), Kossuth Kiadó, Bp.
4. Freud, Sigismund (1982): Rossz közérzet a kultúrában. In: *Esszéik*. Gondolat Kiadó, Bp.
5. Gyökössi Endre (1992): *Magunkról magunknak*. Kálvin Kiadó, Bp.
6. Madách Imre (1861, 1964): *Az ember tragédiája*. Szépirodalmi Kiadó, Bp.
7. Pascal, Blaise (1982): *Gondolatok*. Kriterion, Bukarest.
8. Pico della Mirandola, Giovanni (1995): Az ember méltóságáról. In: Szegő Katalin (szerk.): *Reneszánsz gondolkodók*. Polis Kiadó, Kolozsvár.
9. Platon (1984): *Összes művei*. Európa Kiadó, Bp.
10. Sartre, Jean-Paul (1943): *L'être et le néant*. Gallimard, Paris.

Ráduly János

Bálint Mari balladája Kibéden

Faragó József: *Háromszéki helyi balladák* című tanulmányában kis részletet közölt Székely Ádám (később Maros-Torda megye levéltárosa) 1846. július 12-én írott leveléből. Az Erdélyi Jánosnak címzett levélben Székely így számolt be az akkor még elevenen élő balladaéneklésről: „... a tapasztalás arról győzött meg, hogy a dalok eredetisége, szívből omló szózata seholl sem olly jellemző, mint a székel földön. (...) Történjen ott csak egy véletlen halál vagy szerencsétlenség, szerelem vagy megcsalás (...) már másnap legény, leány faluban, erdőn, mezőn, kutaknál a tegnapi esetet sajáttságos hanglejtéssel dalolják” (In: *Balladák földjén*. Válogatott tanulmányok, cikkek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 372.).

Nos, az elmúlt több mint 160 esztendőben a gyökeres gazdasági-társadalmi változások alaposan „megnyirbálták” a néphagyomány éltetésének a lehetőségeit. Seprődi János *Marosszéki dalgyűjtemény* című kis „dalmonográfiájában” már a balladaéneklés fokozatos elsoványodásáról ad hírt: „Ezzel a gazdag (lírai) természettel szemben sajnálatos hanyatlást mutatnak a jelenlegi népköltésben azok a termékek, melyeket a különböző gyűjteményekben több mint félszázados hagyomány szerint balladák és rokonneműek, meg pásztor- és betyárdalok címen találunk meg, amelyeket azonban összefoglaló néven epikai daloknak nevezhetünk... Etféléket újakat költeni a népnek nincs sem ideje, sem nyugalma, sem hangulata” (*Ethnographia*, 1901 — 1913. nyolc közlemény).

Negyven évvel ezelőtt Olosz Katalin még érdekes sorokat vetett papírra: „S ha a szövegek elmúlóban vannak is, az epikum iránti fogékonyság benne él a falu népében (balladák cselekményének prózai elmondása). Sőt, annak az igénye is, hogy különös helyi történeteket balladai eseménnyé formáljanak” (*Egy népballada tizenöt éve*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. XV (1971). 2. sz. Lásd még: *Víz mentére elindultam*. Tudománytörténeti, népismereti írások. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003. 11.).

Még csak annyit, hogy az elmúlt két-három évtized társadalmi valósága már a bűntényeket és a baleseteket megéneklő balladák „szükséges voltát” is alaposan megkérdőjelezte.

Mostani írásunkban *A meggyilkolt leány* balladatípusba sorolható epikus éneknek két Kibéden felbukkant változatáról adunk hírt. Nem az élő hagyományban, hanem papíron rögzített formában maradt fenn. Egykori leírója a ma már (2011-

ben) 85 éves Seprődi József, aki utóbb a balladaszöveg „lezserebb” formába öntésére is vállalkozott. Ritka folklóresemény, íme a vallomásszöveg:

„Az oroszhegyi történetet nekem Deák Tamás bátyám mondta el 1964-ben. Akkor ő hatvan éves volt, mert 1904-ben született. Tamás bátyám nagy jövőmenő ember volt, sokat járta a Székelyföldet, s valahol megtanulta az éneket, a kéziratnak az első felét. Mikor aztán nekem is elmondta, én leírtam erre a füzetpapírra. De Tamás bátyám nemcsak egyszer mesélte el a gyilkosságot, hanem többször. Jó beszédű ember volt, örökkéig beszélt, halála órájáig. Én tőle úgy megtanultam a történetet, hogy egyszer gondoltam egyet, s leírtam megint, átfogalmaztam. Folytattam a füzetlapon az írást, úgy, ahogy én elgondoltam. Még tettem is hozzá ezt-azt. Nekem az Isten olyan tudományt adott, hogy verseket írtam, búcsúztatókat. Így le tudtam írni a Bálint Mari történetet is.

(Hol volt eddig a papír?)

A papír elvegyült a sok irományban, megfejtkeztem róla. Annyi papírunk hányódik erre-arra, hogy kosarakkal lehetne hordani.

(Hány osztályt jártál?)

Én hét osztályt jártam. Hetet.

(A ballada dallamára emlékszel-e?)

Már nem emlékszem, elfelejtettem. Kiment a fejemből.”

(Kibéd, 2011. január 6.)

A *Bálint Mari meggyilkolásáról* szóló új stílusú ballada első változata — 313-as sorszámmal — nyomtatásban a *Háromszéki népballadák* című magisztrális gyűjteményben látott napvilágot. Ennek alcíme: Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973). Érdemes újraköznünk a kötetben is dallam nélkül publikált szöveget.

Bálint Mari

(*A meggyilkolt lány*)

Tudjátok-e, a Varságon mi történt:
Oroszhegyi Bálint Marit megölték.
Vérét vették, mint egy fogolyamadárnak,
Bálint János legkisebbik lányának.

Az erdei Ambrus Mihályt elfogták,
Udvarhelyi milicián bezárták.
— Arra kérem én a milicistákat,
Verjék vasra az kot a gyilkosokat.

Estefelé elmentem epret szedni,
Nem gondoltam életemet elveszni.

Egy gyilkos az életemet elvette,
Azonnal a kését szúrta szívembe.

Az a gyilkos bedobott a bokorba,
Azt gondolta, hogy itt leszek maradva.
Be is takart zöld leveles ágakkal,
(de) A jó Isten kivilágosította.

Gyertek ide, jó aranyos szüleim,
Gyertek ide, kedves jó testvéreim,
Itt kapjátok Bálint Marit meghalva,
Gyöngye szíve háromszor átalszúrva.

A szöveg végi gyűjtési adatokat feloldva „adjuk”, íme: a háromszéki Esztelnek-Csángótelepen került elő. Adatközlő Baconi Gyula 34 éves. Lejegyezte Tubbák Ervin 1971-ben.

Az epikum keletkezéstörténetét — nagyon röviden — Faragó József taglalta: „Az oroszhegyi (udvarhelyszéki) Bálint Mari haláláról édesanyja közölt pontos adatokat, miként Kacsó András székelyudvarhelyi folklorista magnószalagra vette. Eszerint a leányt Ambrus Mihály ölte meg 1957. július 28-án a varsági határban eprészés közben. Az esztelneki szöveg tehát, mint látjuk, másfél évtized múltán és egy megyével odább, a gyilkosság körülményeit is, az áldozat meg a gyilkos nevét is pontosam megőrizte” (Albert—Faragó, 535).

Hol van Varság? „Székelyvarság Hargita megye egyik legnagyobb kiterjedésű tanyája. Jellegzetes erdélyi magyar szórványtelepülés. Székelyudvarhelytől északra található és a környék legmagasabban fekvő, a varsági fennsíkon található települése (...) északon Gyergyóalfalu és Csomafalva községgel (a Nagy-Küküllő feje-nél), keleten Zetelakával (a Küküllőmező tanyabokorral), délen Oroszhegygyel és Farkaslakával, míg nyugaton Korond és Parajd községgel határos” (In: *Székelyföldi Régijó. Magazin.* III. évf. 11. sz. 2010. december — 2011. január. Szerző neve nélkül).

A kibédi két változat nagyvonalas füzetből kitépett három levélre (öt oldalra) van írva, tintaceruzával. Az oldalakat sorszámozta az „írnok”. A harmadik levél hátlapja (6. old.) üresen maradt, itt grafitceruzával írt néhány monogram (R S, D A, R), illetőleg a Réti, Rétiné családnevek olvashatók. Pár számjegy is előfordul. A lapok magassága 21, szélességük pedig 14,5 cm. A legelső oldalt fénymásoltattuk, mellékeljük: ezen látszanak a legjobban a szavak, mondatok.

A két kéziratos szövegben egyes szavakat összeírt a lejegyző, helyen-helyen helyesírási hibák is vannak: Halottaké, бүкфа, ara (= arra), benük, nesirason stb. Néhány régies alakú szóra, kifejezésre is felfigyeltünk: megöle, felirval (= felírva), az mert... stb. Mostani közlésünkben a mai helyesírási normákhoz igazodtunk. Ismerkedjünk meg a két változattal, a címetek magunk pontosítottuk.

1

Bálint Mari*(A meggyilkolt leány)*

Hallották-e, hogy Varságon mi történt,
Oroszhegyi Bálint Marit megölték.
Vérét vették, mint egy fogoly-madárnak,
Bálint János legkisebbik lányának.

Estefelé elmentünk mi eprészni,
Nem gondoltunk életünkre veszteni.
De egy gyilkos arra járt és megöle,
Be is takart száraz bükkfalevéllal.

Azt gondolta, hogy ott leszünk maradva,
De az Isten kivilágosította.
Szencsedi Ambrus Mihályt elfogták,
Udvarhelyi milicián bezárták.

Arra kérem én a miliciákat,
Hogy verjék vasra azt a gonosz gyilkost.
A testemet az oroszhegyi temetőbe vigyék ki,
Mert szenvedtem eleget, és ott pihenjem magam ki.

2

Igaz történet Bálint Mari meggyilkolásáról

Varságon fent a hegyekben,
Hosszúkő nagy erdejében
Éldegélt egy juhász ember.
Egy kislánya volt őnéki,
Melyet hívtak Bálint Marinak.
Egy szép csendes délutánon
Mari lánya mit gondolt,
Kezébe kapja kis kosarát,
S hívja a szomszéd asszonyát,
Hogy menjenek az erdőbe,
Az eprésző mezőbe.
No, hát menjünk.
A szomszéd asszony is elkészült.
Elindulnak nagy örömmel
Az erdő csendességében.

Ahogy mentek az erdőbe,
Suhognak a falevelek,
A madarak énekeltek,
Mondták nekik: — Ne menjetek,
Ne menjetek, szép virágok,
Életetek ott hagyjátok.
Van egy gyilkos tiértetek,
Mely kiontja véreteket.
Nem lesz ott szórakozás,
Csak egy dombról gyilkolódás.
Testeket szétvagdalja,
Szíveteket ki is szúrja.
Ne menjetek, szép virágok,
Mindnyájan csak azt ajánljuk.
Ártatlanok nem törődtek,
Mindig csak előre mentek.
Nem gondoltak ők arra,
Hogy nem térnek többé vissza.
Ott volt előírva az élet elhagyása,
S oda kellett menni azon pillanatra.
El is értek az eprésző helyre,
Ahonnan szegények vissza nem tértek
Soha az életbe.
Amint ott ketten beszélgettek,
Rohan a gyilkos csillogó késével,
Elkezdte vagdalni őket,
A két ártatlanságot ok nélkül.
Nem bírták életüket tovább tartani,
Semmi búcsú nélkül el kellett menni,
Az élők soraiból ki kellett lépjenek
A gonosz kés tette véget(t).
Kivégezte őket vadon gyilkos módra,
Kezével vagdalta, kézzel-lábbal rúgta.
Mikor látta, hogy nincs élet bennük,
Még összevagdalta ártatlan holttestük.
Mari édesanyja tűnődék, s gondolta,
Hogy az ő Mari lánya hol van?
S ím, közeleg az este, be is sötétedett,
Hosszúkő felett az ég feketedett.
Hosszúkő felett az ég gyászba borult,
Hiába várták gyermekek az anyjukat,
Szülők Mari lányukat.

Nem látták többé neki mosolygását.
Este a csillagok mikor kigyúlnak,
Ott ragyog közöttük egy ártatlan angyal.
Nem fáj már semmije a szabad lelkébe,
A többi angyalok közt játszik örömeiben.
Nem bírt elbúcsúzni senkitől a földön,
Nem gondolt ő arra, hogy így történik velük.
Drága jó szüleim, hogyha megtaláltok,
Temessetek az oroszhegyi temetőbe,
Dobjatok virágot, sokat a síromra,
Hadd nyugodjak ott csendben fiatal rózsákkal.
Fejfámra legyen felírva,
Hogy éles kés tett engem a mély sírba.
Ne sirasson engem senki a világon,
Mert én boldog vagyok fent a Mennyszágon.
Tisztaságim hamar megszakítani,
Mert üres volt számomra az a szép Mennyo(rság).
Nem bírtam búcsúzni, rövid volt az idő,
Az Isten áldjon meg, kedves jó szülőm.
Kedves édesanyám, én tőled búcsúzom,
Csak gondolatban, mert szavamat nem mondom.
Nem szólhatok hozzád, mert meg vagyok halva,
Gyermekifjú testem letették a sírba.
Az Isten áldjon meg kínjaimban is.
Kedves testvéreim, tihozzátok fordulok,
Az mert nagyon sajnós, hogy értem gyászt hordtok,
Amíg a fényes Mennyszágba ti be nem jutótok.
Nagyon sajnós, hogy ez így esett,
Hogy 14 éves koromba ide kellett jönnöm.
Búcsúzom tőletek, kedves jó testvérek,
Az Isten áldjon meg, legyen tiveletek.
Éljetek boldogan mindig az életben,
Ezt kívánja nektek Mari testvéretek.

(Kibéd, 1964)

Az első változaton minden kétséget kizáróan meglátszik, hogy átesett már a népi befogadás „tűzkeresztiségén”, azaz a hagyományban énekelt formában is honos volt. Megépítésében tökéletesen megfelel a Faragó József által jelzett követelményeknek: kezdőformulával, vagyis „a viszonylag legszilárdabb állandósult szövegrésszel” indul, ezt a tragikus történet részletesebb elmondása követi, a záró részben pedig a búcsúzkodást találjuk. Ha a szöveg megmódolását egybevetjük az Albert—Faragó által közölt változattal, megállapíthatjuk: vannak részek,

ahol alig változott a megfogalmazás (például első versszak), egyes szavak kicserélődtek (szinonimák helyettesítése), változott a versszakok sorrendje, új elemként bejött az oroszhegyi temető motívuma, az utolsó sor pedig általánosabb érvényű megállapítást tartalmaz: „Mert szenvedtem eleget, és ott pihenjem magam ki.” Ugyancsak újdonságnak számít a többes szám első személyben történő „beszélés”: elmentünk, nem gondoltunk. Erre kellő magyarázatot ad a második szövegvariáns, amely egészen eltérő jegyeket tartalmaz. Ebben a gyilkosság apró részleteivel ismerkedünk meg, pontosítva van a terület helyszíne (Hosszúkö nagy erdeje), s megtudjuk, hogy nemcsak Bálint Mari, hanem a szomszéd asszony is áldozatul esett. Költői erőre vall az első részben található epizód: a „suhogó” falevelek és az éneklő madarak már előre megjósolják vesztüket. Hajmeresztő a gyilkolás leírása, melynek eredményeképpen „Az élők sorából ki kellett lépjenek, / A gonosz kés tette véget(t).” Az utolsó mozzanatokban Bálint Mari búcsúzkodik szüleitől, valamint kedves testvéreitől. A megfogalmazó Seprődi József mindenképpen megpróbálkozott azzal, hogy költői magaslatra emelje a történetet: sok helyen rímeltet, itt-ott fegyelmezettebb a ritmika. Ilyenkor derül ki leginkább, hogy a „szerző” ténylegesen verset szerető egyén volt. Mindezek dacára a szöveg a prózai megfogalmazás főbb ismérveit hordozza magán, s az epikus énekhez kötődő prózai magyarázatnak minősíthető. Az ilyen típusú szövegekről írta Faragó József: „A prózai »balladamagyarázatok« — a megfelelő balladákkal párhuzamosan — az úgynevezett igaz történetek egy kis válfaját alkotják, és kiegészítik a balladákat. Akadnak köztük évszázadosnál is régebbiek. Érdekes volna megvizsgálni, hogy vajon a balladák létének köszönhetik-e fennmaradásukat, vagy fordítva: ők segítik elő a balladák továbbélését. Elméletben mindkét eset lehetséges” (Faragó, 1977. i. m. 385.). A kérdés irodalmához lásd még Ráduly János: *Prózává oldódó népballadák*. Művelődés, 1973. 9. sz. 37-38. és 40. lap.

Végül is a Kibéden előkerült két szövegvariáns balladakutatásunk feltétlen gazdagodását jelenti, nyersanyagul szolgál a további elmélyült vizsgálatokhoz. Magam sajnálom, hogy az 1975-ben megjelent *Kibédi népballadák* című gyűjteményemben nem hasznosíthattam a szövegvariánsokat (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975).

Sebestyén Péter

Bensőséges együttlét Istennel

Egyik ismerősem vallja ezt: imádkozni nem fölösleges, jónak lenni nem bűn... A mondás első fele azért is figyelemre méltó, mert manapság úgy tűnik, még hívő keresztények között is, hogy az imádságot lefokoztuk holmi betanult szövegek elmormolására, végszükség esetén általa mintegy Istenhez menekülünk, ahogy azt a Szűzanyának is mondogatjuk: hol már ember nem segíthet... Századok során olyan képzetek, félreértések alakultak ki bennünk, mintha az imádság állandó kilincselést jelentene Istennél, mintha számunkra nem lenne egyéb annál, minthogy benyújtjuk Neki a megrendeléseket, a számlákat, és a többit majd Ő intézi.

Mit jelent imádkozni?

Ahhoz, hogy az imádság körüli félreértéseket valamelyest tisztázni tudjuk, talán azzal kellene kezdenünk, hogy mit nem jelent?

1. *Az imádság nem kényszerű kötelesség, amit „le kell tudni”,* ki kell pipálni, hogy Isten és az egyház parancsainak eleget tegyünk. A családban sem „muszáj” egymással beszélgetni, kommunikálni, és ezt erőltetni nem is szabad, nem is lehet. Annak magától kellene mennie. Nem eshet nehezünkre helyet, időt „szorítani” Neki, hiszen Ő lehelt életet belénk. Általa vagyunk. Sokszor azzal csapjuk be magunkat, hogy imáink által Istent szeretnénk mintegy lekötelezni, és neki mindenáron meg kell hálálnia szívességünket. E mögött az a ki nem mondott, de eléggé tudatos felfogás áll, hogy szeretnénk mi lenni a magunk urai. Mi akarunk rendelkezni az időnkkel, életünkkel, egészségünkkel, és nem akarjuk magunkat kiszolgáltatni Istennek. Pedig az imádságban kimondatlanul is ki kellene fejeznünk azt, hogy: Istenem, átadom neked a nap huszonnégy óráját, legyél egész életem Istene, előtted nincs titkom, életemnek nincs olyan része, amelyhez semmi közöd... Nincsenek olyan rejtett zugai, amelyekbe ne engednélek be. Kitárom kezemet és szívemet, rendelkez velem, hangolj rá állandóan a te szándékaidra! Az imádságnak tehát inkább állandó örömforrásnak kellene lennie, hisz együtt lehetek azzal, akit szeret a lelkem.

2. *Az imádság nem pótcselekvés, nem fölöslegesen eltöltött idő.* Sokszor panaszkodunk, hogy belealszunk imáinkba, hogy a televízió miatt nem maradt idő az esti imára, hogy sok a munka, hogy „fontosabb” kötelességeink miatt nem volt lehetőségünk imádkozni. Ez így hazugság. Hiszen az imádság „nem csatolt tevékenység egyéb elfoglaltságaink mellett” (Kránitz Mihály), hanem istengyermekségünk, emberi méltóságunk felemelő, magasztos kifejezője. Az imádságban maga az Isten hangol rá minket az ő belső életének elővételezésére. Az ima nem más, mint odahajlás Isten keblére. Ezért nem lehet,

nem szabad összezsapni, elsietni, elfuserálni, csak hogy ne essünk ki a feladatok mókuskerekéből. Amikor imádkozunk, tulajdonképpen megáll az idő, akkor nem sietünk sehová, akkor ki kellene kapcsolni minden belső és külső zavaró tényezőt.

Imádság közben nem nézhetjük az óránkat, és le kellene kapcsolni a televíziót, zenegépet, maroktelefont. Hiszen imádság közben derül ki, hogy mi fontos és mi mellékes az életünkben.

3. *Az imádság nem arra való, hogy Istent megvesztegessük, tőle ezt-azt kunyeráljunk, hogy nekünk jól menjen, hogy ne essék valami bajunk.* Diákok szokták hirtelen „felpörgetni” az imádságot vizsgák előtt, és olykor bosszúsan állnak félre Istentől, mert „annyit imádkoztam”, és mégsem sikerült. Anthony de Mello jezsuita atya is leír egy ilyen esetet: egy fiatalember a nagy vásári zsivaj és forgalom bódulatában ott felejtette a kerékpárját. Csak másnap jutott eszébe. Halálsápadtan futott vissza, és íme, csodák csodája, nem lopta el senki. A kerékpár ott volt, ahol azelőtt való nap hagyta. Hátaltel szívvel ugrott fel rá, és karikázott el az első templomig, ahová betért, hogy megköszönje Istennek a csodát. És amire kijött a templomból, a kerékpárnak nyoma veszett.

Egyik ferences kolostor szerzetesét is elhívták, hogy megszenteljen egy vadozatú autót. Elvégezte az imádságot és az áldást annak rendje-módja szerint, másnap meg ellopták az autót...

Az imádságban nem a mi teljesítményünk bővíti el Istent. Még csak nem is arról van szó, hogy ő ott és azonnal és úgy köteles meghallgatni kéréseinket. Azt rá kell bízunk. Ő tudja a legjobban, kinek mi, mikor és hogyan válik javára, jobban mondva üdvösségére. Sokszor abban tévedünk, hogy az imádságot eszközként használjuk rövid távú, önző vagy éppen jó szándékú céljaink elérésére. És számításba sem vesszük Isten akaratát. Pedig az imádságnak éppen az Isten akaratára való ráhangolódást kellene jelentenie. Ahogy az Úr Jézus tette az Olajfák hegyén, és ahogy a Miatyánkban mondjuk: Legyen meg a Te akaratod!

4. *Az imádságból nem szabad, de nem is lehet hasznot húzni!* Ha mi jól vagyunk az Istennel, akkor az előnyünkre válik, nem leszünk balszerencsések, mint a szomszéd. Mintha Isten csak a mi pártunkat fogná... A mai piaci, haszonelvű szemlélet sajnos a keresztények lelkébe is beszüremkedik: Mi hasznom belőle? Mit érek vele? De ugyanúgy kérdezhetnénk azt is: mi hasznom a becsületes munkából, abból, hogy lelkiismeretes, igazságos, őszinte vagyok? Sohasem leszek sikeres, nem haladok a karrier lépcsőfokain, élhetetlennek, szent fázéknak titulálnak még munkatársaim is. Lám, az egyház tagjai között is sokan a feltűnő tetteket, a világ által értékelt és díjazott megvalósításokat választják, ezzel mintegy lekicsinyelve az imádság erejét és „hasznosságát”. Ezért tűnik sokszor időpocsékolásnak. Inkább egy jócselekedet, egy emberbaráti tett, mint a csendes semmittevés — gondolják sokan. Holott nem értik az imádság lényegét. Mert az imádságos Isten-szerelemnek is megvannak a maga gyümölcsei, még akkor is, ha ezekhez szem kell. Aki állandó imádságos „összeköttetésben” él Jézussal, az lehet, hogy kívülről nézve szerencsétlen, vagy éppen átlagember, de közben érezni rajta a belső

nyugalmat, azt, hogy benne a dolgok a helyükön vannak, és hogy az élete Isten tenyerében van a legjobb, legbiztonságosabb helyen.

Az imádságos embert nem zökkentik ki a pénzromlással kapcsolatos változások, a politikai csatározások, de még a saját betegsége sem, mert „mindent egy lapra tett fel” — hogy Istent szeresse, és neki szolgáljon.

Ha tehát úgy közeledünk az imádsághoz, és ezáltal Istenhez, mint életünk forrásához — aki nélkül kiapadnánk, elkérgesednénk, kiszáradnánk —, mindjárt kiderül, hogy az imádság nem más, mint magunkat Isten rendelkezésére bocsátani. A sokféle tevékenység, munka közben sem felejtjük el, hogy ő a legelső és legfontosabb az életünkben. Piet von Breemen jezsuita atya ezt így fogalmazta meg: „Az ima szemléldővé teszi az embert. Az imádságos ember ahelyett, hogy manipulálná a világot, fogékonnyá lesz iránta. Nem markol, hanem dajkál, nem mar, hanem csókol, nem kifogásol, hanem csodálkozik, és tiszteletet tanúsít.”

Akkor valójában mi az imádság? Nem más, mint bensőséges együttlét Istennel, aki Jézus Krisztusban emberré lett és megváltott bennünket, és aki a Szentlélek által „bennünk imádkozik” az Atyához. Az imádság annak felismerése, hogy Isten szeret engem, hogy ő jelen van életemben, hogy terve van velem és minden emberrel.

Negatív megfogalmazással élve imádság nélkül életünk annyi, mint a madárnak szárnyak nélkül repülni. Imádság nélkül életünk, kereszténységünk pusztán kitépett lap az evangéliumból. Ha nem imádkozunk, hitünk olyan lesz, mint a lefűrészelt ág, csak száraz levelei lesznek, és nem várhatjuk, hogy körtét, szilvát teremjen. Imádság nélkül hinni és élni annyi, mint a favágónak tompa fejszével fát vágni. A hitvalló kereszténység két egymásra szoruló és egymásra utalt lába az imádság és a hitből fakadó jócselekedetek. Bizonyos értelemben minden tettünk imádsággá válhat, hiszen a világ is állandóan imádkozik azzal, hogy létezik.

Jozef Tischner, lengyel teológus szerint meg kell látnunk a világ imájában Istent, mint teremő Atyánkat, és ha cselekedeteink is megegyeznek az Ő akaratával, hiteles imádság lehet a legapróbb, leghétköznapiabb munkánk végzése is: „Akkor is imádkozol, amikor azért állsz sorba, hogy segíts egy másik emberen. A vizsgára való felkészülés fáradtságával is imádkozol. Imádkozol a másik ember számára fontos beszélgetéssel. A munkáddal, a pihenéssel, a mosolyoddal, azaz, ahogyan a gyerek haját fésülsz, vagy fát ültetsz egy parkban azért, hogy a világ szebbé váljon. Imádkozol akkor, amikor legyőzöd a bűn, a gyűlölet kísértését. Isten ott van mindennapi fáradtságos munkád imájában.”

De mivel a „munka egyenlő imádság” is megkísértheti az embert, ezért az egyház évezredek óta ajánlja, hogy napi rendszerességgel szakítsunk külön időt az egyéni és közösségi imára egyaránt. Ez a lelki élet karbantartása és az Istennel való szoros együttműködés miatt is elengedhetetlen. Legalább napi húsz perc, félóra mindig jusson a huszonnégy órából, amikor csöndben, minden zavaró körülményt kizárva Istennel töltjük ezt az időt, amikor mintegy szerelmi vallomásként igazi énünket adjuk, hogy ezzel mi is visszajelezzünk szeretetére, és megtapasztalhassuk kegyelmét, amely nélkül nem is élhetnénk igazán.

Baricz Lajos

A teljesség felé

Bennem a lélek teljességre vágyik,
erre törekszik, de mégis hiányzik,
csak töredékét birtokolja minden,
s ami másban van, az még bennem nincsen.

A mindenségnek kis része enyém,
s a részekben a *minden* jön felém,
míg a remekmű végül összeáll,
és lelkem Istenre rátalál.

Tér és idő közt kifeszítve énem —
magam magammal és az Úrral mérem;
parányi helyem így lesz egyre jobb.

Minden napommal földi időm fogy;
jövőm s jelenem lassan múlttá válik:
akkor már semmi, semmi nem hiányzik.

2010. november 29.

Áldás, békesség!

E nagyvilágban annyi törtetés van,
millió érdek egymásnak feszül;
mindenki a maga igazát mondja,
a szeme lángol s a szíve hevül.

Érdek-csatákban sok a sebesült,
lelki bántástól érzelemhalott,
közben a mélyben, a dúlók szívében
a bűsz csatározás nyomot hagyott.

Én nem akarok soha sebet adni,
mások igazát tőlük elragadni,
de mi engem illet, azt nem adom.

Nem tudom már, ki kire s miért haragszik;
„áldás, békesség”! ajkamról ez hangzik.
Mi érthetetlen, az Úrra hagyom.

2010. november 18.

Templom a lélek

— 15 éves az unitárius templom —

A végtelen Isten közöttünk lakik;
minden kicsi templom az Ő otthona,
bár az ég és a föld be nem fogadhatja,
a neki szentelt hely mindnyájunk hona.

Az Isten jósága tölti be e házat,
ha összegyűlnek a hívő emberek:
rátalálhat benne a kereső felnőtt
s a tiszta szívű, vizsla kisgyerek.

Még gyermekkoromban találkoztam Véle;
remegő szívemet átjárta a béke.
Azóta lelkemben magammal viszem.

Templom ez a hely, és templom minden lélek,
amelyet átjár az isteni Lélek.
Az Isten szeretet, vallom és hiszem.

Marosszentgyörgy, 2010. október 16.

Molnos Dalma grafikája

Kozma László

Zongorahangoló

A színpadon ő jár sorba:
A zongorák hangolója.
Hogyha hull a sors ütése,
Billentyűkön zúgjon béke.
Hangjuk úgy csengjen hibátlan,
Bánatban és sűrű gyászban.
Mint aki a sorsát mondja,
Könnyből legyen öröm-óda.
Mint szivárvány szála lenne,
Ezer színnel teljesedve.
Olyan legyen, ha megszólal
Minden hangszer, mint a sóhaj.
Adjon, hangjai peregnek,
Önmagánál nemesebbet.
Visszhangozzék szépre, jóra,
Úgy, ahogyan kigondolta
A hangszerek hangolója.

Elrejtőztél

Elrejtőztél, Isten, mégis rád találok.
Illatozol, mint az erdei tisztások.
Úgy csendülsz meg, ahogy forrás szava éled,
Elrejtőztél, Isten, de mégis elérlek.

Fedeles szárnyát hogy bontja a bogárka,
Szétnyílik, s kifeszül láthatatlan hártya.
Tetteinknek mélyén a szándékok éljen
Minden halk sóhajon, titkos rebbenésen.

Csillanó harmata a zöldellő fűnek
Hajolva fogadja, Isten, mert Te küldted.
Zúgását hallgatom apró vízereknek
S a föld barna feltján virágzás ered meg.

Ki tervezte?

Ki rajzolta az első lovat,
Barlangfalra a bölénybikát?
Ki tervezte a kőlapokat,
S mit őriznek, az apró csigát?
Kié a páfrány művészi rajza,
Mely ráhajlik az ősi Halra?
Sziklát farag, s márványszobrot később —
Ki tartja a szelet és a vésőt?
Festő-vázlat vagy mintás fakéreg:
A teremtésben örök-egy a lélek.

Gyertyaláng

A fénynél könnyebben lebeg
Az Úr Lelke a víz felett.

Belőle gyúló gyertyaláng
Megsokszorozza önmagát.

Oltár előtt, mely véle egy,
Ragyogtasd ember-fényedet.

Jelkép

Életünkben ragyognak csodáid
És az Igéd virágok során nyit.
Egy-egy szíromra rácsodálkozunk
S aztán tovább járjuk az utunk.
Pedig jelkép, s azért ragyog a részlet,
Hogy meglássuk végre az Egészet.

Erdei tisztás

Erdőben járunk. Fák mögé bújt a nap,
Csak néha csillan teljes sugarad.
De Uram, a tisztásodra érve
Fogadjon be ragyogásod végre.

Pókháló

Ívek, küllők, apró osztatok,
A pókháló kifeszítve áll.
Nem is háló: maga a szabály,
Két ág között ahogy fölragyog.

A Létezés titkos mértanát
Megcsillanva jeleníti meg.
Homályból a fénybe hajlik át,
Ahogy felfog harmatcseppeket.

Az apró lénybe ki írta a Tervet,
Amilyen dolgozik szüntelen?
Mi adja a végtelen türelmet,
Hogy a belső parancsból Mű legyen?

Pókháló-mű, az aprócska Semmi,
Melyen átfúj szellő és vihar.
De a Létet fogságába ejti,
Benne verdes már szárnyaival.

Szeretet

Energia, fémek párája csak:
Távolabbra suhan az anyag.
Elérheted végső lényegét?
Széjjelfoszlik, ha érintenéd.
Mi mozgatja? Egy végső akarat?
Gyémántkemény, és tovább nem hasad.
Az életünk tűnő árny csupán,
Elfutó rajz homályos burán.
Öröm, bánat száll és kavarg.
Ki őrzi meg a pillanatot?
Míg sugárzik a fényen túli fény,
A Szeretet a világ üvegén.

Brauch Magda

Téged kereslek (I.)

BEKE SÁNDOR ISTENES KÖLTÉSZETE*

Beke Sándor, a szerkesztő, a kiadó és irodalomszervező

A Székelyudvarhelyen működő Erdélyi Gondolat Könyvkiadó az elmúlt évben (2006-ban) ünnepelte fennállásának 15. évfordulóját. Nem kis eredmény ez, ha meggondoljuk, hogy 15 évvel ezelőtt — 1991-ben „csak a tervek, az elképzelések léteztek” és „öt év távlatából Beke Sándor, az Erdélyi Gondolat Kiadó igazgatója elmondhatja: a semmiből kiadót teremtettem” — írja Németh Júlia Ötéves az Erdélyi Gondolat című cikkében (*Szabadság*, 1996. szeptember 12.).

A könyvkiadó — Beke Sándor véleménye szerint (is) — abban az időszakban jött létre, amikor az erdélyi magyarságnak a legnagyobb szüksége volt rá. Működésének eddigi 15 éve alatt tekintélyes művelődési intézménnyé vált, az erdélyi magyar irodalmi élet ma már elképzelhetetlen lenne nélküle. Felvállalta legkülönbözőbb tematikájú művek gondozását, kiadását: szépirodalmi, tudományos, néprajzi, szociográfiai, művelődéstörténeti, nyelvészeti munkákat és ezek mellett a gyermekirodalmat is. E sokoldalúságnak köszönhetően a könyvkiadó már több mint tíz éve az országhatárokon túl is ismertté és elismertté vált, „az egyetemes magyar kultúra vérkeringésében az Erdélyi Gondolat is ott lüktet” (Beke Sándor). A kiadványok több mint 40 magyarországi megyei, főiskolai, és egyetemi könyvtárban föllelhetők, de eljutottak más országokba, a tengerentúlra is.

A XX. század utolsó és a XXI. század első évtizedében az erdélyi értelmiség legjava is szívesen jelentette meg műveit a kiadónál, de elvállalták úttörő jelentőségű művek gondozását is. Mindehhez a könyvkiadó alapítójának és jelenlegi igazgatójának, menedzserének, Beke Sándornak a hozzáértésére, energiájára, kiváló gyakorlati érzékére, szervezőképességére, de nem utolsósorban személyes irodalmi munkásságára volt szükség. Hiszen az igazgató egyben tehetséges költő is, 1993-tól — első kötetének megjelenésétől — évente napvilágot látnak újabb és újabb verseskönyvei.

*A tanulmány a következő Beke Sándor-kötetek istenes verseinek alapján íródott: *Madártemető* (1993); *Védtelen évek* (1995); *Téged kereslek* (1995); *Tüntető magnóliák* (1997); *Megkésett feltámadás* (2002); *Adventi koszorú* (2002); *Láthatatlan sorompók* (2002); *Ismét felgyújtom a mécesest* (2002); *A galambok kirepülnek* (2003); *Elmaradt imák* (2003); *Fehér tulipánok* (2004); *Mosolygó oroszlánok* (2004); *A szeretetnek nincsen temetője* — II. János Pál pápa emlékére (2005); *Lelkemben muzsikál a Hargita* (2006); *Bodzafa virága* (2006).

Beke Sándor istenhitének eredetéről

A szerző fiatalon — huszonévesen — írja első, művészi szempontból már kiértelt verseit, melyek későbbi köteteibe már bekerültek. E költemények elsősorban az elmúlt század 80-as éveinek „átkos” diktatúráját jellemzik meglepő alapossággal és érettséggel. Már ekkor lázadozik a mostoha körülmények ellen, de fiatalos optimizmussal bízik az erdélyi magyarság fennmaradásában. Ez a téma azóta is állandó jelleggel jelen van költészetében. A szülőföld szeretete mellett mint fő témaköröket említhetjük szerelmes verseit, a gyermekeihez szólókat, az ars poetica-szerű vallomásokat és — nem utolsósorban — istenes verseit. Már 1990-ben a *Székegy Útkereső* irodalmi és művelődési folyóirat főszerkesztőjeként szükségét érezte a vallásos anyagok közlésének, majd az Erdélyi Gondolat igazgatójaként és szerkesztőjeként több szerző vallásos tárgyú műveit is megjelentette.

Az istenhit már a reneszánsz, de különösen a felvilágosodás kora óta alapvető változásokon ment át a tanult emberek körében. Eltekintve a vakbuzgók, a szektások stb. tömegeitől, ma már csak a zsenye gyermekkorban lehet az egyes vallások tételeit egy az egyben elfogadni. Ekkor még a mennyország és pokol története megfér a gyermek mesevilágának egyéb hiedelmei (tündérek, boszorkányok, varázslók stb.) közt, ennél fogva képes mindezt a vallás tanításai szerint elfogadni. Ezt a hitet, az ilyenfajta vallásosságot többnyire már a serdülőkor elején megintatják a gyarapodó élettapasztalatok, a mindennapi életben észlelt ellentmondások (Isten nem mindig a jókat segíti, az imádság, a böjt hiábavalónak bizonyult). Természetesen, a vallás ezeket az ellentmondásokat is meg tudja indokolni (Isten azt bünteti, kit szeret, a szegényeké, a szenvedőké a mennyek országa stb.), de az egészséges gondolkodású serdülő és ifjú ember magától értetődő optimizmussal tekint a világba, benne saját jövőjébe, és már elsősorban saját magában hisz. Ekkor távolodik el a vallás dogmáitól, sőt, magától Istentől is (mert a kettő nem ugyanaz). Aztán felnőttként, szembetalálkozva az élet kisebb-nagyobb nehézségeivel, a leküzdhetetlennek látszó akadályokkal, a sikertelenségekkel, a csalódásokkal, netán betegséggel vagy közeli hozzátartozóinak halálával, érett korban visszatér a hithez — amelyet nem veszített el, csak elhagyott —, de ez már rendszerint nem azonos gyermekkori hitvilágával.

Már a reneszánsz költő, a protestáns hitű Balassi Bálint is párbeszédet folytat, vitatkozik saját Istenével, valósággal „logikus” magyarázattal próbálja meggyőzni, hogy segítsen rajta, bocsássa meg bűneit:

„Nem kicsiny munkával, fiad halálával váltottál meg,
Kinek érdeméért most is szükségemet teljesíts meg.
Irgalmad nagysága, nem vétkem rútsága fellebb való”

(Adj már csendességet)

Már ezt a „logikus okfejtést” sem lehet véletlennek nevezni, pedig a XVI. században írták le. Természetes és nyilvánvalónak tűnik, hogy a XX., sőt a XXI. század értelmes, racionálisan gondolkodó embere már nem tudja elfogadni, vagy legalábbis átértelmezi a vallás merev dogmáit; a bibliai történeteket, a világ teremtetését, Ádám és Éva bűnbeesését vagy Jézus csodatételeit jelképesen fogja fel. Istenben — nevezze a maga nyelvén akárhogy — mégis hisz, mert hinni akar, mert hinnie kell, szüksége van erre a hitre, mint mentőövre, mint utolsó szalmaszálla, amelyben megkapaszkodhat a megpróbáltatások idején. Az istenhit gyógyír a betegség, a halálfélelem ellen, erőt ad a további küzdelemre, az élet nehézségeinek elviselésére.

„Hiszek hitetlenül Istenben,
Mert hinni akarok,
Mert sohse volt úgy rászorulva
Sem élő, sem halott.”

— írja Ady Endre mintegy 90 évvel ezelőtt, de akár ma is írhatta volna.

Beke Sándor nem „hitetlenül” hisz Istenben, sőt, egyes korábbi vélemények szerint, hite nagyon is egyértelmű. Regéczy Szabina Perle református lelkipásztor — költészetét elemezve — így jellemzi a költőt: „mélyen hívó, istenkereső, igaz lélek”, aki „erre az istenközelségre már gyermekora óta vágyott, s ez a vágy benne egyre nő” (*Szövétnék*, 2003. április). Istenes költő, aki jól látja „a bálványimádók nagy körtáncát a Semmi körül”... egy olyan korban, amikor „ingyencirkuszisták” nagyokat kacagnak a markukba, olcsó maskarások hősei ünnepelemek, mert „meginog az emberség és ömleng a szófecsegés” — állítja Ábrahám János Beke Sándor *Védtelen évek* című kötetéről (*A remény és a hit versei*. Varsó, 1995. október 22. — az idézetek a költő verseiből valók).

A költő istenhitének „rokonsága”

Beke Sándor istenhite valahol mégis rokon a Balassiéval vagy akár az Adyéval is. Ő sem a vallás — bármelyik vallás — dogmáit hirdeti verseiben, sőt a vallásos szimbólumokat, kellékeket is igen ritkán használja képanyagként (kivétel a karácsonyfa és a harang, illetve harangszó, de ezek már köznapiaknak számítanak). Ő is a maga Istenében hisz, imái egyéni imák. Az ő Istene minden ember számára „hozzáférhető”, elérhető, következésképpen istenes versei „ökumenikus” jellegűeknek tekinthetők. Nem tesz különbséget vallás és vallás között, a római pápát éppen úgy tiszteli, mint Dávid Ferencet. Beke Sándor Istenével — akárcsak a Balassiéval — beszélgetni lehet, sőt, a költő az elmúlt század borzalmaira gondolva még a számonkéréstől sem riad vissza (*Auschwitz, Abszurdum*). Nézőpont kérdése, hogy ez több-e vagy kevesebb a megszokott istenes, vallásos tárgyú líránál. Véleményem szerint több, értékesebb, hiszen ebben a lírában megtaláljuk a vívódó, olykor kételyektől gyötört embert, akinek meg kell küzdenie, elsősorban saját magával, hogy ne veszítse el az Istenbe vetett hitét.

Ezt a küzdelmet — ha valóban így van — legeredményesebben azokkal a költeményekkel vívja meg, amelyekben „közvetlenül”, saját szavaival Istenhez fordul, azaz imádkozik. Nem véletlen, hogy maga a szerző az ilyen verseket — igen találó kifejezéssel — versimáknak nevezi.

A költő — legutóbbi kötetének (*Bodzafa virága*, 2006) — egyik versében elárulja, hogy már gyermekkorában is másképp imádkozott, mint kis társai: saját szavaival fordult Istenhez:

„Gyermekkoromban szégyelltem,
ha imádkozni láttak,
mert vallásórán,
amikor saját szavaimba
foglaltam imámat,
őszinteségemért kikacagtak
a nagyobb gyerekek.
Ezért,
bárhol kulcsoltam kezemet imára,
mindig megvártam
a sötétedést.”

(*Titokban imádkoztam*)

Nem véletlen tehát, hogy istenes versei között ez a „műfaj” igen gyakori. Ezek a sajátos hangú imák is Istentől származnak — ha szabad ezt mondani — az egyház közvetítése nélkül. Ezt fejezi ki a *Gondviselőm* című, 1995-ben keletkezett költemény is:

„köszönöm Néked,
azt az egyszerű
esti imát,
amit eszembe juttattál,
köszönöm Néked,
Uram,
ezt a fennkölt ébrenlétet,
a meghitt
beszélgetést
köztem és Közted”.

Az ima a költő számára nyugtató hatású, megszabadítja a halálfélelemtől, életének szépségeire, örömeire tereli gondolatait, amelyekért hálát ad Istenének. *Hála* című nagylélegzetű költeményében sorra megköszöni az élet konkrét és elvont jelenségeit, tapasztalatait, amelyekben része volt:

„Köszönöm, Uram,
ezt a világi expedíciót.

A felfedezések örömét.
 Azt a sok elringató
 és békés éjszakát
 a parányi lila csillagokkal.
 A világmindenség hangját.
 Az érdekes embereket,
 akiket megismertem.
 A gyermeket
 belőlem,
 a megtartó emlékezetben.
 Az érzést,
 hogy gyermeket nevelhettem.”

Megpróbáltatásait, az életben elszenvedett vereségeit is megköszöni Istenének: hiszen ezek révén sikerült számtalanszor győzelmet aratnia önmaga fölött:

„Köszönöm, Uram,
 a kételyt,
 s a bizalmatlanságot.
 A kilátástalanság felvillanó esélyeit.
 A szenvedés stációit.
 A félelmet.
 A hűség szigorát.
 A türelem szigonyait.
 Számtalan vereségemet.
 Várakozások állomásait.
 A parányi túlélések ünnepeit.
 Az önmagunk feletti győzelem
 kilométerköveit.”

Hasonló érzelmeket fejeznek ki az *Istenhez szól* és *A lélek vallomása* című költemények is: „Nagy / magányomban / vagyok / igazán tiszta — / Meztelenül, / egyedül, / mint mikor / még nem / öltözttem fel / testeddel —”

Ugyancsak *Megkésett feltámadás* (2002) című kötetében közli *Bűn* című versét, melyben bűneinek bocsánataért fordul Istenhez. Úgy érzi: nehéz hátizsákként hurcolja magával bűneit, melyek között a legsúlyosabbnak azt ítéli, hogy rosszul, azaz „tévedve” hitte Istent:

„Uram,
 és bocsásd meg bűneimet,
 roppantul nehéz a hátizsák,
 a képmutatás,
 az átkozódás,
 s a sok hazugság;

ezt a gyarló hátizsákot
 segíts levenni vállamról,
 Uram,
 segíts rajtam,
 ki hidegvérrel
 néztem szembe
 annyiszor Veled,
 ígértem fűt-fát,
 és tévedéseimben
 tévedve hittelek —”

Két évvel később megjelent *Mosolygó oroszlanok* című kötetében (2004) is teljes meggyőződéssel vallja Isten mindenhatóságát: „Mi emberek, / csupán szószólói / és végrehajtói lehetünk / az isteni ítéletnek” — fejezi ki tömören véleményét *Sorsunk* című négysorosában.

Az elbizonytalanodott ember versei

E szilárdnak látszó meggyőződés ellenére, istenes verseiben mégis megtaláljuk a vívódó, olykor kételyektől gyötört embert.

„A kételkedő, olykor megfáradt ember elbizonytalanodása, elidegenedése áll az egyik póluson, a másikon pedig a »szeretet evangéliumába« vetett hit bizonyossága” — írja az *Ismét felgyújtom a mécsest* című kötet fülszövegében Csire Gabriella. Filozofikus tartalmú, rövid verseiben valóban gyakran találkozunk ezzel az „ellenpólussal”: „Lelkemből / elszállt a keserű káröröm. / Lám, nem tudom, / akkor most kiért, / vagy miért bűnhödöm?” (*Lábadozás*). *Visszatérő álom* című versében a túlvilág fogalmában kételkedik: „Üres koporsót visz a víz, / s meleg kenyérbe ültetett gyertyát, / mondd, hová menekültél bűneid elől, / országod lett a mennyország?”, ugyanezt, illetve az igazságos ítéletet kérdőjelezi meg *Közérzet* című művében is: „Elovadt jéghegyek / világtengerén / ki tartaná számon / az ember pogány / emlékezetét?” A túlvilágban való kételkedés több versében is eléggé konkrétan megfogalmazódik: „Arcom égni kezdett a láztól / és megijedtem a feltámadástól” (*Félelem*). „Az utolsó perctől / Az utolsó másodperctől / A nemlét első pillanatától. / A szembesüléstől — Félünk a mennyországtól” (*Félünk*). Hasonló érzelmeket, gondolatokat, kétségeket találunk *Tűnődés*, *Klónozás*, *Új évezred kapujában*, *Az oltár előtt*, *Teremtés*, *Téli krimi* és más verseiben is. A pesszimista életérzés néha „beköltözik” a költő lelkivilágába, ilyenkor egymást követik rövid, filozofáló s egyben az isteni megváltásban kételkedő versei: „Megjósolom jövőnket: / nevenincs, / leperzselt földön / senki sincs. / Szomorú emlékünks / behantolt kincs. / Fölötte őrködik / egy árva kikerics” (*Kasszandra-jóslat*).

Ezt az érzést fejezi ki *Azt hittem* című verse is: „Azt hittem, / nekem nyílik a cseresznyevirág, / értem ébred reggelente a Nap, / nekem énekel a rigó, / kedvemért hajladoznak / a szomorúfüzek — / azt hittem sokáig...”

Volt már szó róla, hogy a költő — a történelmi közelmúlt érthetetlen és értelmetlen borzalmait latolgatva — olykor még a „számonkéréstől” sem riad visz-

sza. Mint annyian, azóta ő is fölteszi a kérdést: hol volt az Isten, amikor a szörnyűségek megtörténtek: „Isten homlokába / fúródtak / a szögesdrót / rozsdás szegei” (*Auschwitz*).

Abszurdum című négysorosra ugyanezt a gondolatot sugallja: „Füstbe szálló testeddel / boldogan egyesülnek / a krematórium fölött / gomolygó fellegek.”

A borzalmak nem múltak el a XX. századdal, de a költő úgy érzi, meg kell köszönnie Istennek, hogy mi viszonylag békében élünk: „Képernyőn néztem végig / a terrortámadást, / túsok halálát, / gőzölgő vértócsát, / családtagok könnyes arcát, / mentőautók nyüzsgését / a késő őszben. / Hirtelen magamba szálltam, / és eszembe jutott, / milyen régen nem imádkoztam, / s rég nem köszöntem meg Neked / a csendes mindennapokat, / s rég nem kértelek semmire” (*Elmaradt imák*).

A vívódó, olykor kételkedő ember és költő minduntalan arra törekszik, hogy visszakapja — ideig-óráig — elvesztett istenhitét. Láthattuk ezt már *Bűn* című versének említésekor, de a gondolat állandóan visszatér:

„Bűn-csokor nyílik lelkemben.
Vízzel öntözöm nap mint nap
tiltott kertemben,
vétkesebb leszek minden perccel.
Hazavárlak,
hogymondjak mindent neked.
Viaskodom a perceimmel.”

(*Viaskodás*)

„Ver az Isten. / Magas égből / jéggel dobál — / Fejbe vágják szitkai” (*Jégeső*).

Istenkeresés. A kételyek legyőzése

Beke Sándor istenhite azonban erősebb kételyeinél, annál is inkább, mivel maga is igyekszik legyőzni időnként fel-felvillanó negatív életérzését, pesszimista hangulatait (melyektől egyetlen normális emberi lény sem lehet mentes). Láttuk, hogy már gyermekkorában egyéni hangján szól Istenhez, ami azt jelenti, hogy erősebben hitte, mintha csak a megtanult imádságok szövegével fordult volna hozzá (*Titokban imádkoztam*). *Megvilágosodás* című versében megvallja, hogy később, egy időre elveszíti hitét: ifjúkori önbizalma, gőgje hitetlenségbe sodorja, és csak akkor „ébred fel”, amikor álmai, vágyai, törekvései sorra csődöt mondanak. Ekkor — a különféle okok keresése után — rá kellett döbbennie, hogy élet- és munkakedvét csak az Istenbe vetett hit tudja visszaadni számára:

„Visszaemlékszem
arra a dacos fiúra,
aki az élet forgósínpadán
kételkedve állt a reflektorfényben,
ahol a váratlan fénycsóvában

— mint egyszerű polgár —
megjelent
és kezet fogott vele az Isten.”

Gyermekkori emlékeinek felidézése általában elvezet az istenhit kérdéséhez. Legjellemzőbb talán az *Ismét felgyújtom a mécsest* című költemény. Az egykor látogatott templom légkörének tárgyias felidézése (imakönyvek, Biblia, szószék stb.) után — mint más verseiben is — a harangszó „szólítja” vissza Istenhez a költőt:

„Uram,
visszatérek
a gyermeki szívbe
és felmegyek abba a régi
templomtoronyba,
s a kilátó ablakában
ismét
felgyújtom a mécsest —”

Visszautaznék című, nosztalgikus hangú versének a gyermekkor vidám emlékeit idéző szakaszai között is megtalálhatók azok, amelyek a hithez, a vallásos neveléshez kötődnek:

„Visszautaznék gyermekkoromba,
hogy tiszta gyermeki szívvel
beléphessek a vallásórára,
ahol lélekben
a Jordán vizébe merültem,
s az Ígéret földje felé
mezítláb bolyongtam át a pusztán
zsidó barátaimmal...”

Gyermekkori emlékeihez kötődik az *Angyalok* és a *Csillagok leszünk az égen* című vers is, valamint a legújabb kötetében (*Bodzáfa virága*, 2006) közölt *A három hatalmas* című költemény, melyben — szokatlan, mosolyt fakasztó hangon, mely ritka színfolt költészetében — gyermekkori naivságát árulja el. Arra keresi a választ, hogy ki a három leghatalmasabb a világon, és milyen sorrendben követik egymást:

„Vakbuzgó katolikus anyám
megválaszolta kérdéseimet:
így tudtam meg
a korzón, séta közben,
hogy a jó Isten áll az első helyen,
utána államelnökünk következik,
őt valamelyik amerikai követheti,
mert csak Amerikában lehet

nagyon gazdag az ember.
 Igaza lehet anyámnak, gondoltam,
 s meg voltam győződve,
 hogy az első helyet a rangsorban
 Isten foglalja el a mennyben,
 nemhiába imádkoznak hozzá
 az emberek minden este,
 az Istent államelnökünk követi,
 ez csak természetes
 — sok képről nézett ránk mindenünnen —,
 a harmadik helyen pedig egy amerikai áll,
 a távoli, dúsgazdag tengerentúli elnök,
 akit anyám nem tudott megnevezni.”

Isten keresése és megtalálása szinte kimeríthetetlen téma az eddig megjelent Beke-kötetekben.

Huszonötévesen című költeményében így vall erről: „És huszonötévesen / néha / imára kulcsoltam kezem, / és szobám szögletében, / Istenem, / téged kerestelek.”

Pogány lidércek című nagyméretű poémájában előbb „imát mond a huszadik századért” (a vers 1987-ben íródott) majd a végkövetkeztetés így hangzik:

„De mégis,
 hinni szeretném,
 hogy pogány lidérceimben
 a szorongó hit
 csupán elalélt egy kicsit
 szívemben,
 s az ég koporsójában is
 csak szundítottak
 a görög istenek,
 és lidérces álmainkban is
 beteges szájhősök
 énekeltek.
 Jégvirágos
 törpeálmokat
 csontváz-szerelmünkben,
 ebben
 a lidérckoszorúban,
 majdnem kétezerben.”

Téged kereslek című kötetének (1995) azonos című nagylélegzetű poémájában a költő a természet és a világegyetem minden jelenségében — a fűszálon lapuló har-
 matgyöngyben csakúgy, mint a különböző ásványokban, vegyületekben, mole-
 kulákban, sejtekben, kémiai kötésekben, kihalt és élő állatfajtákban, az emberi szer-
 vezetben, a déli harangszóban, a lelkiismeretben, a Szentírásban és a kőtáblákban, a

reményben, a türelemben és a türelmetlenségben — azaz konkrét és elvont jelenségekben, fogalmakban egyaránt — végül a két legfontosabb dologban: a kenyér ízében és a halál sikolyában Istent keresi, Isten létét véli fölfedezni. Himnikus szárnyalású költeményének csak a befejezésében mondja ki Isten nevét:

„Téged
kereslek
egyetlen életemben
Téged
kereslek
akivel
annyiszor találkoztam
akivel
annyiszor beszéltem
akitől
annyi segítséget kértem
aki
nélkül
annyira szegény lennék
és erőtlén —
Téged
kereslek
Istenem...”

A nagy bőbeszédű poémák után, későbbi köteteiben, tömören, lényegretörően is megfogalmazza istenhitét. Véleménye szerint a hívő ember önmagában hordoz, önmagának épít templomot:

„Keresem a helyet,
a csendet,
a magányt,
a rossz emberektől mentes
viszálytalan lakást,
ahol magamba szállva
imát mondhatok.
Ezért építettem
szívembe
templomot.”

(Templom)

A szeretet pedig Istennel költözik az újonnan felépített otthonokba.

„A kőművesek
házakat építettek,
a házakba falakat húztak.
Miután az emberek

beköltöztek a lakásokba,
Isten megáldotta őket,
és szeretetet küldött
otthonukba.”

(Hiánypótlás)

Képmutatás és „tisztálkodás”

Mivel a költő úgy érzi, hogy megtalálta az igazi istent, nem tudja elfogadni korának képmutatását, a szeretet, a lelki élet hiányát, az igazi istenhit megingását: „A nyers világ elől / bekattant — / nem nyílik már / a lélekzár” — állapítja meg *Lélekzár* című rövid versében. Újabb, már a XXI. században megjelent kötetekben gyakoriak e témába vágó rövid versek: „Vadonatúj arcok, / műmosoly, műszeretet. / Mintha műemberek / lennénk mi is. / Lehetséges, hogy Jézus / már csak muszájból jön? // Naftalin szag áporodik / a templomban —” (*Hűsvét*).

Képmutatás és *Tisztálkodás* című verseiben is tömören fogalmazza meg a vallássosságot mímelő vallástalanságot, hitetlenséget (ez a magatartás különösen jellemző mai korunkra): „Az első padban imádkozik, / vagy csak a szemét forgatja. / Ránézett és megbotlott / Jézus, hátán a kereszttel” (*Képmutatás*).

„Mosakodik a bűnös.
A megbánás könnye
csordul le arcán.
Majd tükörbe néz.
Látja, hogy tiszta.
Törülközik arcán a gyónás.”

(*Tisztálkodás*)

Még tömörebben foglalja össze — talán önmagát is beleértve (erre utal a többes szám első személy használata) a gyarló, bűnös, de vétkeiktől szabadulni akaró ember természetrajzát: „Ma meggyónod a bűneidet — / holnaptól ismét vétkezel” (*Gyarlók vagyunk*).

A modern kor képmutatását, gyarlóságát, szeretethiányát, pogányságát — a költő szerint — Isten egy újabb vízőzönnel fogja megtorolni:

„Ha ellepi az egész földet a víz,
levesszük Noé bárkáját a padlásról,
beletesszük a kecskegidát, a tyúkot,
a családi fényképet a falról,
nagy mama szétnyútt bibliáját,
az eszcájgot és a házi patikát,

alsóneműt, leberdzseket,
 videokazettát és cédé lemezt,
 a foszforos csillagokkal teleszórt
 ajándékpárnát
 meg a selymes érintésű kínai pokrócot —
 s ha ellepte az egész földet a víz,
 megszólal az Isten:
 — Kellett nektek viszálykodás, emberek,
 pusztulás, vízözön, árvíz!”

(*Kellett nektek*)

A halálfélelem költészete

Jelentős helyet foglal el Beke Sándor istenes költészetében a halál témaköre. Egyes versek tanúsága szerint az elmúlástól való félelem már gyermekkorában jelentkezik — ami egyébként természetes minden egészséges gondolkodású „kis-embernél”. Többek között két jelentős verse — egy korai és egy a legfrissebbek közül való — tanúskodik erről.

Az 1984-ben írt, *Amikor csak epret és málnát árulnak a cigányok* című, óvodáskori emléket idéz. A mesék világában élő kisfiú azt hitte, hogy az utcájukban egykor járó cigányok bádoglemezeiből rakétát építhet, mellyel felszállhat Istenhez a mennybe, s így halhatatlanná lesz, mint az angyalok. Halálfélelmének első megjelenését azzal indokolja, hogy el kellett veszítenie a csodákban való hitét: „de nagyon szomorú lettem / amikor láttam / hogy felénk / már csak epret / és málnát árulnak a cigányok —”.

Másik gyermekkori emléket idéző verse 2006-ban került kötetbe. Már a cím is sokatmondó: *Az első rettegés*. Mivel családja rossz előjelnek tekinti, hogy Szilveszter hajnalán a nyitott ablakon beosont a szobába egy nagy, szürke macska, a gyermek a rá következő egész évben attól rettegett, hogy ki fog meghalni a családjából: „Minden reggel, / amikor munkába indultak a szüleim, / a szemükbe néztem félve: / vajon fogjuk-e még látni egymást? / Lelkem mondhatatlan örömmel volt teli, / ha este mindketten hazajöttek. / Esténként szorongó szívvel / kulcsoltam össze kezeimet attól kezdve, / és titokban imádkoztam értük. / Könnyes imáimban / mindig hálát adtam Istennek, hogy élnek.”

Az előzőkben volt már szó arról, hogy az istenhívő költő kételkedik a halálon túli élet formáiban (túlvilág, utolsó ítélet, feltámadás, mennyország stb.). Ebből egyenesen következik, hogy a halál — saját, egyszer bekövetkező halála, illetve másoké — számára mindig a lét végleges lezárását jelenti. Ezt tükrözik a *Nem az Isten, A láthatatlan szobrász, Az utolsó állomás* című versek. A költő nem kerüli meg a halálfélelem kérdését sem — amint azt már láthattuk az előzőkben idézett *Félünk* és *Félelem* című versekben —, de igyekszik megbarátkozni a gondolattal

(több kevesebb sikerrel): „Temetik jó ismerősömet — / Kék virágú katángkórók között, / szűk ösvényen kísérem. // Barátkozom a gondolattal” (*Barátkozás*).

„Meg kell tanulnod,
 hogy semmi sem a tiéd,
 sem a ház,
 sem a hegy,
 sem a virág —
 Meg kell tanulnod:
 csupán a lélek az,
 amit aggodalmasan cipelsz —
 a többi örök látszat
 és földi homály.”

(*Mondogató*)

A viszonylag még fiatal költőnek néha még kedve támad kacérkodni a halállal, bár e témakörben idézett versei jórészt a legutóbbi köteteiből valók: „Találkoztam a halállal. / Nem szóltam hozzá. / Kimérten szembenéztem vele. / Nem követtem meg. / Nem követett el merényletet” (*Diplomácia*).

Megrázóan szomorú hangúak viszont azok a kisebb költemények, amelyekben a már elköltözött kedvesek emlékét idézi meg. Szeretteinek elvesztéséért nem pótolhatja semmilyen vigasz: „Valaki mindig hiányzik. / Valami mindig hiányzik. / Valakiért és valamiért / mindig hiányérzetünk támad, / mert hiányuk olyan, / mint egy csésze forró tej / és az újsütetű kenyér / az asztalon —” (*Tej és kenyér*).

A temetés után hazatérő hozzátartozók vigasztalanul nézik az elköltözöttre emlékeztető, értelmüket vesztett tárgyakat *Ha visszatérsz* című versében: „Ha visszatérsz a házba, / ahonnan eltemetted, / nyitva még az antik szekrényajtó, / s ott találsz a piros csempekályhán / a zománcozott, kerek fülű teáskannát, / a villát az edények között / a mosogatóban, / a pamacsot, s a borotvát / a habos vízzel teli fehér lavórban, / a kockás inget a széktámlán. / Keresed őt a fenyőkoszorúk / ittfelejtett illatában, / s a kandallótükréből valaki / szembenéz veled: / a konyhaasztalon szárad / az utolsó kenyérszelet.”

Ugyanez a hangulat árad a *Fobás* és a *Novemberi szél* című versekből is: „Megmelegbbennek, / halkan zizegnek / koszorúidon a szalagok — / Friss hantod földjét / morzsolgatják az emlékek” (*Novemberi szél*).

Talán a legmegrázóbbak azok a versek, amelyekben a költő a halál pillanatát ragadja meg: „Szemei egyszer csak / elhomályosodtak — / akkor történt / átsétált / a virágos vadászmezőkre” (*Átköltözés*).

Az élet szépségeitől, apró örömeitől való búcsú fájdalmát fejezi ki *Anna néni* című verse: „Anna néni, / evett-e a majorság? / Nem látja, / a maga földjén legelnek a bárányok? / Nyári almát lopnak a gyermekek! / Ki hagyta nyitva a kertet? / Az ágyásokban kapirgálnak a tyúkok! / Jaj, hazajött a csorda! / Miért hunyta le a szemét, / épp ilyenkor, / Anna néni?”

Álom és valóság összefüggését, illetve a rossz előérzet hatalmát sugallja a következő költemény: „Szénás szekeren ültem álmomban, / két gyönyörű mén húzta szekerem, / de nem az országúton, / hanem a patak medrében haladtam, / a víz folyásával szemben — / Hiába húztam a gyeplőt, / a gát előtt a lovak vízbefúltak. / Másnap érkezett a hír, / hogy öreg szomszédunk / fölön, a patak-zúgásos hegyekben / éjjel visszaadta lelkét a Teremtőnek —” (*Búcsúzó lélek*).

Igen jellemzőek a halálba átlépőhöz szóló — olykor vigasztaló, bár a valóságot hűen ábrázoló — búcsúmondatok: „A cseresznyevirágok üde színe lehervadt arcodról. // Sárga lettél, mint az olajfesték az ajtófélfán. // Kezed örök imára kulcsolódott. // Becsukták fejed fölött a tömör mennyezetet. // Pihenni készül tested az éjsötétben. // Figyelj! Angyalok viszik a lelked. // Istennel találkozol a halhatatlan létben. // Csillag leszel a kozmosz tengerében” (*Búcsú-mondatok*).

Egyedül a II. János Pál pápa emlékére írt poémában (*A szeretetnek nincsen temetője*, 2005) találkozunk a halál utáni életben való hit gondolatával, bár ez is inkább jelképesen értendő:

„lengyel szíved,
melyet az emberiségért áldoztál,
fényeskedjék
az angyalok birodalmában,
s a csillag,
mely lelkedből születik,
ragyogjon
holnap is felettünk!

Ragyogjon fényesen,
hogy ne szomorkodjunk többé,
és örvendezzünk
és derűsek maradjunk
a közös hitben,
Jézus Krisztus
megtartó erejében —
mindörökké!

Ámen.”

A halál témájának ellentétülként jelentkezik a kötetben az életigenlés, az életöröm kifejezése. Természetesen, ez az érzés is a költő istenhitével hozható összefüggésbe, az életkedvet is Istentől kapott ajándéknak tekinti. Az élet — a költő szerint — „kibontásra váró ajándécsomag” (*Az élet*).

A szeretet versei

Verseinek tanúsága szerint életének örömei között döntő szerepe van a szeretetnek. E fogalom tömör meghatározása így hangzik: „Csak akkor / szeretnek igazán, / ha nem tudnak / nélkülözni” (*Mikor?*).

Verseiben elsősorban szűkebb családjára iránti szeretetét jeleníti meg: „Ha hozzám érsz, / ha mellém bújsz, / ha érzem tested melegét — / ilyen fontos / az ember életében a szeretet?” (*Szeretet*); „Ragyog a szemed. / A lelked ragyog. / Gazdag vagy. / Tiéd / e nyers világ. / Világod ez, / s te uralod” (*Fiam*).

A költő számára, éppen családi, meghitt jellegénél fogva legszebb ünnep a karácsony, gyakori témája verseinek maga az ünnep és jelképe: a karácsonyfa (a későbbiekben még lesz róla szó). *Apró örömök* című versében gyermekének szemével látja a karácsonyeste hangulatát:

„Isten országából
alászállnak a fehér angyalok;
hallom az első sírást,
Jézus hangját
és boldog vagyok:
gyermekem arcát fürkészem félve,
tekintetét beragyogja a szent varázs,
lelkében apró örömök csillannak;
megszólalni hallok szívében
a jászol ringatta
kisdedet —
a régvárt Messiást.”

Képzeletében — szerencsére csak ott — lejátszódik egy karácsonyeste, melyet egyedül, szerettei nélkül kellene eltöltenie (*Karácsony, nélkülöd*): „nem énekelném, / csupán a rádióból hallgatnám / a Mennyből az angyalt / és elárvultan / gyűjtanám meg / kezemben tartott gyertyáimat / a csillagvirágokkal teleszórt / ablak előtt. / Elképzelttem, / kedves, / milyen is lenne a karácsony — / nélkülöd? / Csillogó fűrtjeiket / nem a karácsonyfán, / hanem az égen, / a csillagok között / felejténék az angyalok...”

Ismét megszülettem című költeménye is életörömről tanúskodik. Reggeli ébredés után, eufóriás hangulatában lelkesen fogadja a köznapi élet jelenségeit — vagy inkább jelentéktelenségeit — a fészekrakó madarakat, a nyikorgó szekéren fát szállító bácsit, a kéregető koldusok hangját, az autók rekedt dudáját, a brazil kávé illatát, a kedves ébredésre biztató hangját: „hogy ideje lenne már felkelni, / mert eddig / a többi költő is felkelt / és álomittasan / elindult valahová, / talán bokáig érő kabátban / vagy turkálóban vásárolt / színes anorákban, / hogy újra felfedezze / ezt a sokarcú, / örökké változó világot — / talán csak saját magának.”

Isten és költői hitvallás

Ezzel meg is érkeztünk az arc poetica-szerű vallomásokhoz. Talán fölösleges is említeni: a költő hite szerint az ihlet is Istentől származik:

„Isten
a költő fejére
tette kezét
és feltámasztotta
a szavakat.”

(*Ihlet*)

Beke Sándor már „huszonötévesen”, azaz első kötetében (*Madártemető*, 1993) istenkeresésével egyidőben helyezi egymásra költészetének „lélektégláit”: „Huszonötévesen / lélektégláidat / helyeztem egymásra, / KÖLTÉSZET, / mert tudtam, / hogy Te vagy, / s ha nem, / Te leszel a / világnak a vára / és mindenfelől / mindenfelé / sok ablakod / nyílik majd a / világra” (*Huszonötévesen*).

Két évvel később (*Védtelen évek*, 1995) című kötetében meggyőződhetünk arról, hogy ezek az ablakok valóban kinyíltak. Idézném itt ismét Ábrahám Jánost, aki a már említett cikkében (*A remény és a hit versei*. Vasárnap, 1995. október 22.) így jellemzi Beke Sándor költői hitvallását *A költészet ablakai* című versében (a vers 1989-ben íródott):

„Amivel végképp meggyőzött engem Beke Sándor, hogy ezzel a szerény vers-kötetével igazi költőt, sőt: istenes költőt avatunk, azt a kis kötet utolsó darabjában, *A költészet ablakaiban* mondta el. Eszerint a költészet lehet virág (übü-korok és übü-királyok temetőjében is), lehet „lelkek, hazák, istenek genézise”, lehet „szerkezet nélküli viharadár”, sőt Enola Gay-szerű superbombázó is, amely az atombomba gombját először növesztette a világ fölé; a költészet lehet „az emberség ars poeticája az eszmények kongresszusán”, de a költészet mindeneke-lőtt „litánia, ima: Ima az emberért”.

Későbbi kötetében is (*Elmaradt imák*, 2003) „több szólamban” fejt ki ezt a gondolatot: „Amikor megszületett, / versbe öltöztettem. / Most csendes léptekkel / indul feléd — / a betűk köntösében” (*Lelkiállapot*); „Xilofon, hárfa, hegedű, / szférák zenéje, / angyal-muzsika: / kéziratok fekete betű-erdejében, / fehér égen, kánonban / csillag-kórusok énekelnek —” (*Összhang*).

Istenhit és szülőföld

Végül, de nem utolsó sorban, Beke Sándor istenhite és költői hitvallása ötvöződik szülőföldjének szeretetével, az erdélyi magyarság sorsa miatt érzett aggodalmával. *A szavak vérpadán* című 1990. márciusában keltezett, Sütő Andrásnak ajánlott verse az 1990-es marosvásárhelyi tragikus események kapcsán íródott, bizonyítandó, hogy a szerző érzékenyen reagált a magyarságot ért sérelemre.

Akárcsak néhány korábban említett versében, elkeseredésében ezúttal is Istentől „kéri számon” a szavak fejedelmén esett sérelmeket: „Ó most is / miért csatangolt el / mellőlünk az Isten?” A szó nemes értelmében vett alkalmi versének végén mégis imára buzdít:

„SÜTŐ ANDRÁS,
a szavak vérpadán
most érted imádkozunk:
bugyogjanak felénk a fenséges
szavak,
ne balták jöjjenek!”

Negyedik kötetének (*Tüntető magnóliák*, 1997) címadó verse sodró erejű imádság a nagyvilágban élő minden magyarért, San Franciscótól Új-Zélandig: „Könyörögj miértünk Uram / hogy gyógyuljon be a / magyar seb / ahol kinyílik” (...) „Ó / magyar betűkre csucсорodott / gyermekszájak, / ó / tüntető magnóliák, / susogjatok, / mint a Kárpátok s a Tátra fenyői, / mint a bácskai / véres füvek, / mint az ungvári végeken / a kikelet hangja.” De tüntetnek a magnóliák a székely és a magyar temetőikben is, ahol a „sírkövek álmában / magyarul énekelnek / a gyermekleventék.” Ódai hangvételű poémáját így fejezi be:

„De ti,
tüntető magnóliák
magyarul lobogjatok,
mint a Kárpátok s a Tátra fenyői,
mint a bácskai
véres füvek,
mint az ungvári végeken
a kikelet hangja,
mint begyulladt garatok
fölsebzett kiáltása,
mint a legeslegelső szó
a tulipános bölcsőben,
Munkácson vagy Besztercebányán,
Ungváron vagy Kolozsváron,
lobogjatok
tisztán,
ti szűz,
ti hazátlan,
ti békésen tüntető magnóliák!”

Későbbi kötetében (*Adventi koszorú*, 2002) megjelenő *Adventi koszorú* avagy *Isten megáld a Hargitán* című elégikus hangvételű versében — népének sorsán szomorkodva — azt bizonyítja, hogy szülőföldje már csak Istenben találhat reményt és vigaszt:

„Isten csak az,
ki téged áld,
égeti homályos
múltad fátyolát,
szülőföldem...

Lelkedben ég,
ég az adventi koszorú,
ne könnyezz,
s ne légy te szomorú,
szülőföldem!...”

A Hargita — úgy is, mint jelkép, úgy is, mint valóságos táj — az egyik legutóbbi kötetében (*Lelkemben muzsikál a Hargita*, 2006) is a szülőföldhöz való ragaszkodást jelenti a költő számára. Úgy érzi, ott kell elmondania szülőföldjéért szóló imáját az egyre reménytelenebbnek tűnő helyzetben (*Ima a Hargitán*):

„s miközben érted imádkozom,
hegyem,
hullnak, egyre hullnak a levelek,
egymásra avarulnak,
s pördülnek-vonaglanak a szélben:
árva kiáltások a kétségbeesésben.
Vad neszek járnak zugaidat
a sötét éjszakában,
falánk farkasok barangolják testedet,
édes kezével cibálja üstöködöt
az ősz-kapitány,
a letaroló elmúlás katonája.”

A *negyedik gyertya* című versében a Hargita hegygerincét a költői képzelet élő adventi koszorúnak látja, melyen egy székely legényke meggyújtotta az utolsó gyertyát, s ezzel közel hozta a megváltás nagy ünnepét:

„a szél elhozza számukra
a puha ködből kibomló
fehér havas himnuszát,
s a három királyok üzenetét:
— Isten jön,
és itt hagyja fiát a Hargitán.”

Ugyanezt az érzést sugallja *Karácsony a Hargitán* című verse, melyben a Hargitáról kivágott kisfenyő követként jelenik meg a házban, székely pásztorként beszélni kezd: „A havas üzenetét hoztam el nektek, / s az ősökét, / a hit, a szeretet diadalát, / s az örök kitartás győzelmét.”

Kopjafa című képversében — népének szomorú sorsán tűnődve — ismét Istenhez fordul kérdésével: miért ostromozza e daliás embereket?

„A N
N Y I
VIRÁG
NYÍ-
LIK
KOP-
JAFÁK
HEGYÉN!
TE
SZIVÁR
VÁNY-
ARCÚ
NÉPEM!
NEKED
A
HALÁL
IS
VIRÁG
VIRÁG-HALÁL,
MONDD,
IDEGEN
LÁBNYOMOK
TÖRETLEN
VÍZTÜKRÉBEN,
HOLT
LÁTOMÁ-
SOKBAN
MIÉRT
OSTOROZZA
DALIÁS HÁTADAT
AZ ISTEN
?????????
?????????????????”

(*Kopjafa*)

Költői eszközök, verstani megoldások

Végezetül essék pár szó Beke Sándor kötetének költői eszközeiről, formai, verstani megoldásairól.

Beke Sándor már első köteteiben elhatárolja magát mind a magyar klasszikus költő-elődöktől, mind kortársaitól, és azonnal megtalálja saját, egyéni hangját.

Akár a külső világról, akár önmagáról ír, azt saját lelkiállapotától függően fogalmazza meg. Ebből következik lírájának kissé rapszodikus hangvétele, sűrűn váltakozik nála a pesszimista és a bizakodó hang, a bánat és az örömteli lelkesedés. Művein azonban mindig rajta van a kor bélyege, amelyben él.

A költő eddigi életművében — így istenes verseiben is — megfigyelhető két alapvető versszerkesztési forma. Főleg korábbi köteteiben (*Védtelen évek, Téged kereslek, Megkésett feltámadás*) találhatók a nagylélegzetű, sodró erejű, hosszú poémák, melyek egyetlen összefüggő gondolatsorból állnak, s azt bőbeszédűen, áradón, számtalan hasonlattal, metaforával, megszemélyesítéssel fejti ki a költő, mintha soha nem akarná — vagy nem is tudná — befejezni hegyipatakként áradó hosszabb-rövidebb, néha csak egy névelőből, néha három-négy-öt vagy több szóból álló sorait. Ez a versszerkesztési mód általában harmonikus formát alkot. Ilyen poémái a *Pogány lidércek, Visszautaznék, Téged kereslek, Tüntető magnóliák* stb., későbbi korszakából pedig a II. János Pál pápa emlékére írott *A szeretetnek nincsen temetője* című vers. E rövid soroknak sajátos ritmusuk van, mely leginkább a prózaritmushoz hasonlít, de annál több, mivel e hosszú versekben gyakran ismétlődik egy-egy kulcsszó, amely néha előrelendíti, néha fékezi a gondolatok gyors egymásutániságából eredő sodrást, de mindenképpen összefűzi — az amúgy is összefüggő — gondolatokat. Ilyen multifunkcionális kulcsszó például, *A költészet ablakai* című versben a „költészet” főnév vagy a *Téged kereslek* című versben a „kereslek” ige:

„kereslek
a fűszálon lapuló
harmatgyöngyben
kereslek
az útra hullt
nyárfalevelek
erecskéiben
kereslek
a buborékot szülő
esőcseppekben
kereslek
a véget nem érő
világegyetem harangvirág
csilingelésében
kereslek
a csillagok éjszakai
fecsegésében
kereslek
Hindemith gyászzenéjében”

Verseinek másik csoportját — főleg a későbbi, 2000. utáni kötetekben — a meglehetősen rövid, néha csak egy-két mondatból, 4-8 sorból álló, rendkívül tömören megfo-

galmazott aforizmaszerű megállapítások, leszűrt élettapasztalatokat közlő „axiómák” alkotják. Jónéhány ilyen költemény már idézésre került az előzőkben (*Mikor, Sorsunk, Félelem, Lélekiállapot* stb.), ezek kiegészítésére szolgáljon még néhány jellemző példa: „Már a töviskoszorú / is vérzik, barátom!” (*Via Dolorosa*); „Annyira rövid az életünk — / Hogyan is tudnánk időnket beosztani? / Engem, téged, egymást szeretni” (*Rövid az élet*); „Két végtelen közé zárt / néhány szárnycsapás, / ennyi a lét: / nagy nyomor, / fejfájás, / sok semmiség...” (*Ennyi...*); „Miért nem haragszunk magunkra, / ha gyarlók vagyunk, / s ha tévedünk? / Miért okolunk mindig mást, / ha baj van, / és segítséget / miért mindig csak / mindenható / Teremtőnkől várunk?” (*Miért?*)

Legújabb köteteiben (*Fehér tulipánok*, 2004, *Mosolygó oroszlánok*, 2006) ismét találunk „bőbeszédűbb” verseket is, melyekről korábban már volt szó: *Ismét megszülettem*, *Megvilágosodás*, *Az első rettegés* vagy a *Lelkemben muzsikál a Hargita* című kötetben a Hargitáról szóló szimbolikus költemények.

Verseinek nyelvezete modern, gyakran többértelmű, költői képei általában szokatlanok, egyénítő erejűek. Gyakran használ szürrealista képeket, melyek egyszerű, köznapi sorokkal váltakoznak: „A tenger fővényén / fehér zongora. / Billegetőin játszik a szél. / Koncertezik az ég ura” (*Mennyei muzsika*).

„Zöld helikopterek
borzongtak
fehér templomaink felett,
ó,
Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum,
imafülkében
esdeklem letérdepelve,
európai homo
szívem
égő csillagszóróként
sziporkázik,
de kihez,
de kinek,
énekiem könnyező magnólia
susogása
minden fölkatartott féltekén”

(*Tüntető magnóliák*)

Verseiben gyakran él az egyénítő erejű nagybetűs kiemelésekkel is:

„A költészet
egy litánia,
egy ima:
IMA

AZ
EMBERÉRT”

(A költészet ablakai)

Istenes verseinek leggyakrabban visszatérő jelképei vagy motívumai a harang, illetve a harangszó, a csillag, a galamb, a karácsonyfa, a mécses (gyertya), az adventi koszorú, valamint a Hargita. A harangszó és a csillagok általában gyermekkorába viszik vissza, Istennel való első kapcsolatait, találkozásait idézik föl számára:

„Gyermekkoromból
templomtorony
harangja szól,
érchangja felszáll
a táj felett
az égre —
Megállok egy pillanatra
és hallgatom:
Uram:
Hozzád beszél...”

(Ismét felgyújtom a mécses)

A csillag motívum megjelenik, többek között, a *Csillagok leszállnak az égen* című versben (a felszálló lelkek csillagokká változnak — a gyermek képzelete szerint). A galamb, mely kötetcímben is jelen van (A galambok kirepülnek, 2003) már korai versében is szerepel: „És mégis, / huszonötévesen, / félelőpár szívemet / mosta a Duna / s én tisztán / békegalamb képében / fölöttem repültem / te vénhedő Európa...” (*Huszonötévesen*). A *fehér galamb* című verse pedig talán az egyetlen a kötetben, amelyben utalás történik a reformációra, melynek ünnepére egy fehér galamb repül be az istentiszteletre a jóreménység hírnökeként. A karácsonyfáról, az adventi koszorúról már többször volt szó az előzőkben. Ez utóbbi kötetcímként, verscímként is szerepel, és — akárcsak a fenyőfa — hol konkrét, hol szimbolikus értelemben. A mécses a költő megtérésének, illetve Istenhez való visszatérésének jelképe az *Ismét felgyújtom a mécses* című versben. Végül a Hargita — szintén konkrét és elvont, szimbolikus értelemben — a költő számára a szülőföldet, az erdélyi magyarság megmaradásáért folytatott küzdelmet jelenti ebben a gazdag, értékes életműben.

A továbbiakban részletesebb elemzésre kerül Beke Sándor istenes költészetének öt legismertebb és legnépszerűbb darabja: *Bűn*, *Téged kereslek*, *Ismét felgyújtom a mécses*, *Hála*, *A szeretetnek nincsen temetője*.

(Folytatjuk)

P. Buzogány Árpád

Ráduly János a könyvek üzenethordozó szerepéről

Mint ahogyan a megszülető gyereknek is gondosan megválasztják a nevet szülei, hasonló helyzetben képzelem el Ráduly Jánost, amikor címet ad, választ következő könyvének. Ezt tette ezúttal is, hiszen a könyvnek* köze van az élethez, az életben helye van a könyvnek, illetve könyveknek. A közel 180 oldalas kiadvány egy gazdag életpálya egyetlen műfajt előnyben részesítő összegzése.

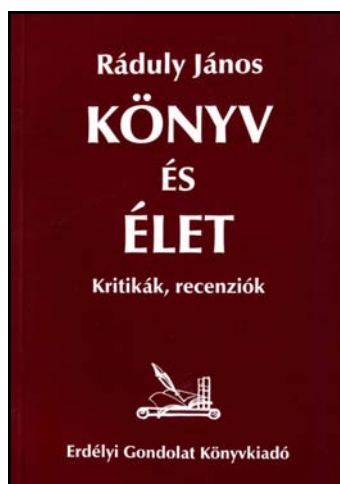
A korondi születésű, majd Kibéd krónikásává lett szerző összes megjelent munkáit elolvasni nem kis feladat. A folklorista Ráduly népköltészeti gyűjteméseiből összeállított önálló kiadványok száma több tucatra rúg, azokon kívül lírai alkotásai, gyermekversei, a rovásírással foglalkozó tanulmányai, Eminescu Esthajnal-fordítása gyarapítja a sort. A Könyv és élet azt bizonyítja, hogy nem pusztán gyűjt, feldolgoz a maga nem mindennapi, tudósi pontosságával, hanem szépirodalomról, néprajzról, népzeneről megjelent könyvek egész sorát ismertette, illetve kritikával, ajánlotta az olvasó figyelmébe.

Szolgálat ez is, a tollforgató felelősségével összefüggő, attól elválaszthatatlan magatartás termékei ezek az írások, melyeknek elsője még 1964-ben jelent meg a sajtóban — ebben a kötetben nem kapott helyet, ugyanis Ráduly csupán hatvanat válogatott ki az e műfajba sorolható közléseiből. A bevezetőben így fogalmaz: „mindig is az úgynevezett életes könyveket szerettem, amelyeknek »atmoszférájában« kitapintható a dokumentumértékűség. Ez a közéleti szempont úgyszólván végigvonul egykori írásaimon.”

Az időrendben kötetbe sorolt recenziók, kritikák most már kordokumentumok. Egyrészt mutatják, hogy egy vidéki értelmiségit mi foglalkoztatott, mit tekintett olyan témának, amit mások figyelmébe kell vagy érdemes ajánlani, másrészt pedig ezek által miképpen látta megvalósulni a tárgyalt könyvek üzenetét, a szerző ugyanis felemlíti, hogy a könyvismertetőkben „megpróbáltam jelezni a könyvek üzenethordozó szerepét, irodalom és élet egymásra utaltságát”. Ennek érvényességét nem csorbitja a szakmai érdeklődés hangsúlyossága sem (a kötetbe felvett írások kb. felének tárgya néprajzzal, népköltéssel kapcsolatos).

**Ráduly János: Könyv és élet. Kritikák, recenziók. Válogatás négy évtized (1967–2008) kritikai „megnyilvánulásából”.* Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2011.

Ha csak a szépirodalmat vizsgáljuk, Tíboldi Istvántól, Dózsa Dánieltől kortársaiig (Molter Károly, Kovács György), majd 1990 utáni kiadványok kapcsán jelenkori szerzők sokaságának (Nagy Irén, Beke Sándor, Ambrus Lajos, Ábrahám János, Kercsó Attila, Kristó Tibor, Lőrincz György, Csire Gabriella, K. Kovács András, Bölöni Domokos, Papp Attila és mások) írásművészetét mutatja be. De a versen, regényen, novellán, gyermekversen kívül más műfajokra is figyelt, így például Szilágyi Domokos, Kiss Jenő versfordításairól, nyelv művelő cikkek gyűjteményéről, riportkötetekről is írt kritikát.

Bár az egykori Vörös Zászló, Tanügyi Újság, Falvak Dolgozó Népe hasábjain inkább az ismertetés, mint a kritika volt fontos, rövid könyvismertetőiből sem hiányzik a kritikai „megnyilvánulás”, ahogyan a szerző nevezte a műfajt a könyv alcímében, és más lapokban, az Igaz Szóban, Művelődésben, A Hétben nem volt szokatlan a kritikai él. Az 1989-es változásokat követően pedig a Hazanéző, Székely Útkereső, Udvarhelyszék, Kulturális Figyelő hasábjain, a Romániai Magyar Szó és a Népújság irodalmi mellékleteiben tág tér nyílt e műfajnak. Akkoriban nem agyonhallgatták egy-egy szerző frissen megjelent könyvét, hanem a szellemi terméket megillető figyelemmel fordultak feléje, amíg csak a közömbösség, a klikkszellem, az irigység arra nem vitte a toll egyes embereit meg szerkesztőket is, hogy már nyomdából kipottyanása pillanatában nem létezőnek tekintsék bizonyos szerzők munkáit, jobb esetben sárba tiporják, míg a saját körükhöz tartozókat, lett legyen a leglaposabb iromány, jóval valós értéke felett dicsérgessék. Így haladunk afelé, hogy a trágárságoktól fröcskölő sorokat irodalomként akarják rátukmálni az olvasóra, középszerű szerzőcskék jól éledgéljenek ösztöndíjakkból, és a többség ügybe se vegye a jelenkori irodalmat.

Ezért szolgálat Ráduly János (és a hozzá hasonlók) évtizedes lankadatlan figyelme, hogy a nyakló nélküli könyvkiadás, önjelölt íráság korában is hiteles, szakmailag indokolt ajánlással lássa el azt az írást, lírai alkotást vagy tudományos munkát, amely vélhetően nem egy-két év alatt hull ki az idő rostáján.

Tácsi Erika

Székely Útkereső —
a könyvekbe mentett folyóirat

Sipos Erzsébet *Székely Útkereső — a könyvekbe mentett folyóirat* című kötete a Székely Útkereső Kiadványok és az Erdélyi Gondolat Könyvkiadó közös könyvkiadási egyezménye alapján jelent meg az *Írók és Művek* sorozatban Székelyudvarhelyen, 2011-ben. A *Székely Útkereső* hasábjain megjelent írásokról az *Erdélyi Tollban* közölt recenziókat (2009: 7, 2011: 2) nyújtja át az olvasónak.

A szerző az írások értékmentő és értékteremtő érdemét, jelentőségét méltatja, miközben maga is értéket ment és teremt dokumentum értékű recenzióival. A Kiadó is elismeri, kötetbe foglalva azokat.

Nem vállalkozhatok a nagy korszakokat, több és változatos témát átfogó, gondolatgazdag kötet részletes ismertetésére, hisz már a terjedelmes, többszáz oldalas írásokról szóló recenziók is cseppben tükrözik a tengert.

A könyvet lapozva Sipos Erzsébet gondolkodásmódját, értékrendjét próbáltam tetten érni, azt firtattam, *mit* tartott recenzióra érdemesnek, *mit* idéz, *milyen* üzenetet közvetít.

A több évtizedes sajtós múltját széles érdeklődéskör jellemezte, mindig megtalálta a kis emberi történetekben is a nagy egész, a társadalom, ezen belül a bánsági tájak egyre fogyatkozó magyarságának érdeklődésére számot tartó, jövőjére kiható eseményeket, magatartásformákat. Tette ezt a mindenkori olvasó kíváncsiságát felkeltve és kielégítve, mélységes empátiával, felelősséggel — nem véletlenül kedvelték/kedveltük a tájainkon megjelenő napilapokban, folyóiratokban közölt, konkrét eseményekből szőtt, múlt—jelen—jövő összefüggéseit feltáró, közvetlen hangvétellű írásait, mert „a közönség örömet fogja olvasni azt az író, aki neki hasznavehető tanúságokat terjeszt és a szívhez beszél, nem a papiroshoz” (Kármán József).

Aki belülről ismerte a szerkesztőségek céltudatos munkája hátterében álló küzdelmeket, hogyan értékelte volna nagyra Beke Sándor főszerkesztő következetes szerkesztő-munkatársi gárdát, olvasóközönséget szervező, gyarapító, szellemi műhelyt teremtő tevékenységéről szóló, dokumentum értékű *vallomását* a Székely Útkeresőről, majd a belőle kinövő Kiadványokról szólva (Beke Sándor: *Székely Útkereső — Szellemi műhely a XX. század végén Erdélyben*. Főszerkesztői vallomás a folyóirat megszületéséről és életéről. A bevezető tanulmányt írta Barabás István, 2007).

Az *irodalmi és művelődési folyóiratot* méltatva (*Székely Útkereső*. Irodalmi és művelődési folyóirat, 1990–1999, I-X. évfolyam. 1-53. szám. Reprint kiadás. Sajtó alá rendezte Beke Sándor, 2008) az irodalmi alkotások, írások minőségét emeli ki, mintegy kedvet teremt olvasásukhoz „a 380 oldalt magába foglaló kollekciótükör... a legigényesebb olvasók érdeklődésére is számot tarthat”, „erőssége a szókimondása, tisztánlátás, az

egyenesség”. Kovács Sándor fősperes *A leírt szó súlya* című üdvözlő írásából idézett rész egybecseng Kármán József tömör biztatásával: „Igaz és egyenes legyen, aki felveszi pennáját.” Nem meglepő, hogy Beke Sándor a nemzetiségi létben gyökerező írásokról, irodalomról, értékkeremtésről alkotott hitvallását idézi: „...szülőföldünknek, magunknak... Székelyföldön, itt, ahol őseink megtanítottak már arra, hogy történelmünket, hagyományainkat, irodalmunkat és emberi méltóságunkat kell megőriznünk. És nem akárhogyan: illő alázattal és tisztelettel”. Ugyanezt tartotta fontosnak a bánsági tájegység szórvány adottságai között. Kötetekre menők azok az írások, amelyekkel meggyénkben az anyanyelvű oktatást támogatta, szorgalmazta, a követendő pedagóguspéldákat, rendezvényeket népszerűsítette, az anyanyelven tanuló egykori diákok sikeres életútjáról szólva igazolta az önazonosság vállalásának szükségességét, értelmét, lehetőségeit a kisebbségi létben.

Az *Antológiát* üdvözölve (*Székely Útkereső Antológia, 1990–1999*. Válogatás a Székely Útkereső 1990–1999-es évfolyamaiból. Válogatta, összeállította, a bevezető tanulmányt írta Brauch Magda, 2008.) „nemzeti létünk írott bizonyságainak” minősíti a tíz év terméséből válogatott változatos tematikájú, műfajú, stílusú írásokat, himnuszoktól az emlékiratig, „anyanyelvünk értékeit őrizgeti, abból építkezhetünk mindannyian” — méltatja a gyűjteményt. Nagyobb teret szentel a *Cikkek, tanulmányok, esszék* fejezetnek, szerzőket, címeket emel ki, utókorra átmentett értékekre, témák időszerűségére hívja fel a figyelmet. Írása értékes forrásmunka.

A *gyermekirodalmi válogatásról* szólva (*Becsüld a népet!* A Székely Útkereső irodalmi és művelődési folyóirat gyermekirodalmi antológiája. Válogatás a folyóirat 1990–1999-es évfolyamaiból. Válogatta, összeállította és az előszót írta Brauch Magda, 2008) hangvételen érezni, hogy közel áll szívéhez: „...olyan gyűjtemény, amelyet szerintem minden gyakorló pedagógus ezer örömmel adna tanítványai és azok szüleinek kezébe, mert felér a legszebb, leghasznosabb olvasókönyvvel.” Feljegyzí a tíz szerző nevét, klasszikusét és kortársét, változatos műfajú, temati-

kájú írásaikat ajánlja, olvasó csalogatóként idéz vallomásaikból az olvasás, a könyv, az írás életre szóló, meghatározó élményéről. Vérteli pedagógusként, a művek oktató-nevelő, jellemformáló hatásának tudatában ösztökéli „tisztá forrásvízre” a gyermek és felnőtt olvasót.

A *Laptörténet és sajtóvisszhang* „az igényes megszólalás, az őszinte vallomások kötete” — jelzi a szerző (Beke Sándor—Brauch Magda: *Laptörténet és sajtóvisszhang, 1990–1999*. A bevezető tanulmányt írta Barabás István, 2008). A bevezetőből idéz: „...e fórum az egyetemes magyar művelődéstörténet részévé vált”, ugyanakkor „az erdélyi magyar szellemiség képviselőiként” Európára nyíló ablaknak tekinti. Ezt bizonyítja Brauch Magda *Lapismertetés, műelemzés, bel- és külföldi sajtóvisszhang* című tanulmányából a hazai és külföldi sajtótermékeket idézve, amelyek figyelemmel kísérik s érdemeit mutatják fel. Összmagyarság szempontjából lényeges Brauch Magda meglátása: „Bár mindenekelőtt — mint a folyóirat címe is jelzi — a székelységhez szólt, ezen túlmenően volt mondanivalója minden magyarul beszélő, anyanyelvét szerető olvasó számára.”

Az értékelésben, de idézett részekben, a kötet más írásaiban is többször visszatér, különféle vonatkozásban az „őszinte írások” minősítés. Csak annyit jegyeznek meg, szerintem ez követelmény, nem érdem (senki sem kényszerít írásra), a tollforgatók többsége, de különösen a sajtó munkatársai bizonyára érezték már saját bőrükön a kimondott, a leírt szó következményeit, s „ha félsz a magánytól, ne írd meg az igazat ...” (J. Renard)

Az *első dícsérete* című, *Kritikák, recenziók, beszélgetések a Székely Útkereső hasábjain* alcímű kötetéről szólva (Válogatta, szerkesztette, a kötetben szereplő írások jegyzékét, a könyvészetet és a Székely Útkereső repertóriumot összeállította Beke Sándor, 2008.) a bevezető tanulmány szerzőjét, P. Buzogány Árpádot idézi, aki szerint „felgyűlt annyi érték, hogy arról szükséges érdemben szólni, legyen az a dícséret vagy bírálat hangja”, „kordokumentum”-nak nevezi, „irányadó eszköze az eredményes folytatásnak” — teszi hozzá a recenzió szerzője. A kötet érdeme a bevezető szerint, hogy olyan alkotások is megjelenhettek, amelyek valamely okból íróasztalok fiókjában lapultak „nem is mindig jobb sorsra várva”. A *Beszélgetések* című fejezet „...jeles, régebbiről is ismert szerzőket vonultat fel, akik munkásságuk folytán sokat tettek anyanyelvünk, nemzetiségi kultúránk ápolásáért, épüléséért”. A szerző ismét megragadja az alkalmat, hogy az őt gyakran foglalkoztató témáról, az újságírói etikáról szóljon, a Nagyváradon beindult újságíróképző ügyén.

Sipos Erzsébet egy újabb antológiára irányítja leendő olvasók figyelmét (*Magyar, székely és csángó örökség*. A Székely Útkereső Kiadványok Antológiája, 1991–2006. Összeállította, szerkesztette, az előhangot és az útmutatót írta, a sajtóvisszhang szemelvényeit válogatta Beke Sándor. Az antológiáról és sajtóvisszhangról szóló tanulmányt írta Dr. Brauch Magda, 2008.). Maga is felfigyelt a címben szereplő hármasság együtt szerepeltetésének tudatosan vallomásos értékére, belehallani vélem az ország határain belül és kívül élők egyazon nemzethez tartozását az anyanyelv és hagyományok jogán, s így a négyszázvalahány oldalas kötet nemzeti

örökségünk részét képezi. A több, mint negyven oldalas recenzió a tanulmány író-ját, írások szerzőit idézve mutat fel ritka csemegéket, soha meg nem jelenhetett/jelent adalékokat a népköltészet, szokások, művelődési életünk, kultúránk számos területéről. Összegez: „A Székely Útkereső Kiadványok élő krónikák, a múltból merítenek, de a jelenben élnek, ennél fogva missziót teljesítenek”, „...a Kiadványok mindegyike szellemi impulzus, az éltető figyelem forrása”.

A *Székely Útkereső Levelesládája*, 1990–2000. Közzéteszi, az előszót és a jegyzeteket írta, a levelek mutatóit összeálította Beke Sándor, 2010, valamint Beke Sándor: *A Székely Útkereső levelezés és dokumentumok tükrében*, 2011 — a főszerkesztő széles körű szervező munkájának bizonyítéka, de dokumentuma a gyakran jeles címzettek viszonyulásának is a készülő, majd megszületett folyóirathoz, Kiadványokhoz, Könyvkiadóhoz. A 383 megjelent levéllel „Székelyudvarhelyre üzen a nagyvilág”, de érvényes ez fordítva is, lehetőség, hogy a hazai és határon túli tollforgatók, olvasók megismerjék. Hírül adják, hogy a Kiadványok eljutottak a hazai, anyaországi, tengerentúli könyvtárakba is. A recenzió szerzője levelekből idéz, s kiemeli a kötet dokumentum voltát bizonyítandó: „közzéteszi a levélírók és a címzettek névsorát, a helység nevét, ahonnan a leveleket küldték, a kötetben szereplő rövidítések jegyzékét, a jegyzetek után pedig a levelek mutatóját”: „tartalomjegyzéke időrendi sorrendben közli a leveleket”.

Az utóbbi kötetből idézi a főszerkesztő szándékát: „a Székely Útkereső munkatársainak intenzív munkájáról, s magáról a szerkesztői-munkatársi kapcsolattartásról, a terjesztésről, de a főleg a folyóirat terjesztőiről és a kiadvány értékeléséről” vallani, valamint „hadd álljon itt az örökkévalóságnak a Székely Útkereső munkatársainak teljes névsora és a város, ahonnan írtak”. Értékeléssel zárja recenzióját: „...kincs van Beke Sándor birtokában. Ő azonban leveles-könyve lapjain szétosztja, megosztja velünk ezt a kincset. Remélhetőleg méltányolja majd az olvasó, a sajtótörténet pedig elismeréssel megőrzi és jegyzi”.

Érdeme a recenzióknak, hogy megállapításait a szövegrészek, idézetek támasztják alá, művekből, tanulmányokból, sajtóvi szhangból. A recenzensnek sikerül átfogó képet alkotnia a terjedelmes kötetekről, felkelteni az érdeklődést, bizonyítani az olvasónak, érdemes kezébe vennie a művet, maradandó értékkel találkozni. Az összmagyarság szempontjából tárgyalja az írásokat, köteteket, az egyetemes igényű magyar olvasót kívánja megszólítani. Jó érzékkel tapint rá a hiánypótló, eddig elhallgatott írások jelentőségére. Stílusa olvasmányos, fogalmazása világos.

A Beke Sándor-Olivér tervezte borító, az *Írók és Művek* sorozat jellemzője, tartásos, egyszerűségében szuggesztív, mintegy előrevetíti a tartalmat. A belső lap, negyedik oldal adatai, a kötetbe foglalt borítók reprodukciója kép és szöveg összefüggésében fokozza a dokumentum értékét.

A bevezetőkből, tanulmányokból, de az értékelésekben is gyakran találok a tárgyilagos minősítéssel. Magam egyetértek Móra Ferencével, aki szerint: „Az ember sohase léphet ki önmagából, ezért nincs tárgyilagos művészet és tárgyilagos kritika. Be vagyunk zárva személyünkbe...” Vonatkozik ez jelen írásra is.

Bertha Zoltán

A drámaíró Kányádi

A budapesti Helikon Kiadónál 2007-ben indult, Tarján Tamás szerkesztette Kányádi-életműsorozat — az *Egyberostált versek és műfordítások* három kötete után (*Tűnődés csillagok alatt*, 2007; *Isten báta mögött*, 2008; *Éjjél utáni nyelv*, 2009) — 2010-ben az *Ünnepek háza — Két dráma és két forgatókönyv* című kötettel folytatódott — a drámaíró költő kevésbé közismert műveit foglalva magába. (Voltaképpen a bővített — egy filmadaptáció szövegkönyvével gazdagított — kiadása ez az ugyanezen a címen a Magyar Napló Kiadónál 2004-ben megjelent, s a drámai műveket ilyen formában egybefogva először publikáló könyvnek.) És remélhetjük a mihamarabbi folytatást: a cikkek, vallomások, jegyzetek, esszék és egyéb prózai munkák javát felölelő gyűjtemény közreadását is.

A mostani kötet tehát két tulajdonképpeni drámát és két irodalmi filmforgatókönyvet tartalmaz. A címadó darab 1970-ben készült — ekkor a szatmárnémeti színház be is mutatta —, kapcsolódva az erdélyi társadalmi színművek (Páskándi Géza, Sütő András, Székely János, Deák Tamás, Kocsis István, Lászlóffy Csaba és mások révén) akkoriban megéledő, modernizálódó — egyszersmind „vérátömlesztő” hatású — vonulatához. (Folyóiratban a *Korunk* /1970/12., majd később a *Színvárány* /1996/2. közölte.) A korra jellemző lelki-morális roncsolódás jelenségeit híven leképező és ezzel a hipokrita illúziókat szertefosztató családi tragédia egyfajta bizarr haláltánc-vízióba sűríti a generációkra kiterjedő romlás kavalkádját. A szocialista rendszerben magas, vezérigazgatói pozíciót betöltő apát a várt kitüntetés mellett hirtelen-dicstelen nyugdíjazzák, a hazugságon alapuló ünnepi estély azonban folytatódik, gyermekei és az aranyifjak féktelen bulizásává, végül pedig egyfajta groteszk „danse macabre”-rá fajulva: amikor az egyetemista lány bejelenti, hogy állapotos az apa és a család legjobb házibarátjától, az öregedését most is kaskodással leplező keresztapától, amire viszont az amúgy is csalódott, megfáradt apa szörnyethal. Az állandó tivornyázásra, vagy legalábbis kiüresedő, önáltató mulatozásra berendezkedett ál-idilli „ünnepek háza” így valójában lealacsonyító „bolondok háza” lesz; s a nemzedékeket behálózó züllöttség lélektani-erkölcsi hínárjából csak egyik-másik egészségesebb ösztönű fiú igyekszik kiszabadulni. A helyzetkomikum tarka sokrétűsége a személyes és társadalmi képmutatás végzetessé erjedését példázza a forgatagos történelmi időkben. (A haláltánc-motívum egyébként hasonló szerepet tölt be több más erdélyi drámában, például Sütő András burleszkszerű, a későbbi korszakot, a nyolcvanas éveket megjelenítő *Balkáni gerléjében* is.) Átfogó, monografikus drámatörténeti munkájában (*Fejezetek a romániai magyar dráma történetéből*, Kolozsvár, 1976) Kötő József a „realista szimbólumteremtés” módozatait emelte ki, rámutatva a társadalmi drámákra általában jellemző gondola-

tiség, a „gondolat poénja”, illetve az „elszórt replikákból” szövődő ún. „poén-dramaturgia” közötti birkózás mibenlétére. A műnek egy másik korabeli kritikusa, Páll Árpád pedig még inkább a hagyományos és az új dramaturgia ötvözésének organikus teljességét — „gondolati mélység és magasság” együtthatását — dicsérte (*Utunk*, 1971/13.; és uő: *A szó és a látvány — Nézőtéri jegyzetek*, Marosvásárhely, 1995). Azt nyomatékosítva, hogy a színes, változatos figurák felvonultatása, a jellemfestés árnyalatai meg a szerteágazó párbeszéddek mögött „valami nagy szöveg alatti áramlás” érzékelhető: a szavak, mondatok, dialógusok által tételesen ki nem mondott, „de csálhatatlan biztonsággal észlelhető életérzés, filozófiai elv vagy szempont” sugallata. Ezt pedig a hazug ábrándok, a képzelgések, a vágyak és a valóságtények keveredése adja, miként Csehovnál is, akitől szerkesztésben, ábrázolásmódban, cselekmény-bonyolításban Kányádi talán a legtöbbet tanulta. És *Faltól falig* című tanulmányában Ablonczy László (*Alföld*, 1979/5., és in: *Tanulmányok Kányádi Sándorról*, szerk. Márkus Béla, Debrecen, 2004) is éppen arra világít rá, hogy a darab a parabolisztikus tendenciák mellett vagy helyett leginkább „a megrendülés, a megrendítés csehovi dramaturgiáját követi”.

Az erkölcsi önvizsgálat kíméletlensége mellett a korszituáció lényegének — a realitás abszurdumának és az abszurd realitásának — a katartikus megragadása markirozza a közép- vagy kelet-európai abszurd-groteszk, tragikomikus színjáték úttörő jelentőségű remekéeként értékelhető és értelmezhető *Kétszemélyes tragédiát* is. Ez az 1968–69-ben írott drámaíró Romániában 1990-ig meg sem jelenhetett (Magyarországon közölte először az *Alföld* /1979/5.), s kisebb amatőr társulatok kezdeményezései után a színházi bemutatására is csak ekkor, a fordulat után kerülhetett sor Temesvárotra; illetve némileg módosított újraközlésére a marosvásárhelyi *Látóban* (1990/9.). Újabban pedig a debreceni KonzervArtaudrium színtársulata játszotta nagy szakmai sikerrel. Aktualitása ma is megrázóan elevenné avatja, mint amilyen revelációszerűen tapintotta és vetítette ki keletkezése idején is a köznapi, kisemberi félelem lélektanát. A besűgőrendszer, a tomboló diktatúra fondorlatos módszereitől rettegő házaspár az emberlét teljhatalmi megnyomorítottságának példázatát jeleníti meg — olyan légkört idézve fel, mint Illyés korszakos poémája, „egy mondata” a zsarnokságról. A végletekig fokozódó negatív sorstapasztalat élményvalósága így a történelmi veszedelmek örök fenyegetését képletezi: a lélektipró megaláztatások terror-mechanizmusának bármikori eluralkodását — eluralkodhatását. A darab a legmagasabb művészi szinten kapcsolódik az abszurd (és „abszurdoid”) dráma korabeli irányzataihoz (nemkülönben az erdélyi magyar drámaírás — Kántor Lajos szavát idézve — „nagykorúsodásához”), a nyugati inspirációkat szervesen ötvözve a kelet-, közép- vagy közép-kelet-európai groteszk (Mrożek, Rózewicz, Havel, illetve Örkény István, Páskándi Géza, Szőcs Géza és mások képviselte) szemléleti tendenciával, miáltal az általános emberi elnyomóródás metafizikai összetevői közé a konkrét társadalmi körülmények vonatkozásait, illetve képtelenségeit is bevonja. („Samuel Beckett színdarabjában Vladimir és Estragon Godot-ra vár. De hol? Akárhon. És mikor? Nem érdekes. Bármikor és a föld bármely pontján. Vladimir és Estragon

absztrakció, nincs más dolguk, mint az, hogy várjanak, valahol a térben”; „mi viszont jobban szeretjük drámáinkat konkrétan és pontosan elhelyezni az időben és a térben”; „mi nem érezzük jól magunkat a semmiben, nekünk meg kell érintenünk a földet, hogy erőt merítsünk belőle”; mert „az életért, a nemzet megmaradásáért vívott állandó küzdelem bizonyos szorongást fejlesztett ki bennünk” — fejtegeti Örkeny István.) Az egyetemes (képletalkotó-parabolisztikus) modellalkotás, a filozófiai tételeesség, az elvonatkoztató, példázatos látomásosság itt a negatív léttapasztalat szélsőségességére épül: a félelem, a szorongás, a rettegés, a zsigerekig hatoló riadalom mindennapi valóságára. (A „nem rögzíthető félelem, az ismétlődések, a bizonytalanság paroxizmusig fokozódó mindenhatóságának” inszenírozása során „Kányádi megőrzi a hagyományos drámából a feszültség állandó fokozásának elvét, s a környezetrajzban is nagyobb pontosságra törekszik, mint a ’tisztá’ abszurd képviselői” — szögezi le összefoglaló irodalomtörténetében /*Romániai magyar irodalom 1944–1970*, Bukarest, 1973/ Kántor Lajos és Láng Gusztáv.) A fiatal, gyermekét váró (és az általánosító-egyetemesítő jelentés hangsúlyozásaképpen: név nélküli) házaspár minden, legintimebb szerelmes szavát is egyenesben közvetíti a lakásukban elhelyezett lehallgatókészülék a titkosrendőrség számára. A legtipikusabb élethelyzet volt ez a romániai diktatúrában szenvedő magyar kisebbségi értelmiségiek körében — amint az ebben az otthon bensőséges légkörét is totálisan megmérgező közegben az éber önkorlátozással vegyes örökös rémüldözés viselkedésformája: a rabság, a megalázottság, a kiszolgáltatottság megszokhatatlan megszokása is. A hatalmi terror kialakította tudatállapot, a bekerítettség, a körülszorítottság pszichózisa, a pszichikai börtönlét nyomora, nyomasztó légköre, amely minden kimondott szó, minden lélegzet meggondolására, a személytelen, rejtélyes, titkos felügyelet, ellenőrzés jelenlétének folytonos számításba vételére kényszerít. („Hol zsarnokság van, / ott zsarnokság van”; „mert álmaidban / sem vagy magadban, / ott van a nácsi ágyban, / előtte már a vágyban”; „hidegben és homályban, / szabadban és szobádban” — Illyés említett versét idézve; „Számon tarthatják, mit telefonoztam / s mikor, miért, kinek. / Aktába írják, miről álmodoztam, / s azt is, ki érti meg” — József Attila szavaival, a darabban is felidézett soraival szólva.) A férj és a feleség egyfolytában keresi, vadászsa a „poloskát”, a gyanús telefonkészüléket megpróbálják eldugni, az ablakba kitenni, bebugyolálni, hangos magnózene mögé akarják saját szavaikat bújtatni, és ezernyi más csellel, manőverrel (például magnófelvételek segítségével elvégzett hangerő-próbával, hangerő-beállítással) kiiktatni a megfigyelés technikai eszközét (rádöbbenve közben, hogy még akár éppen lehallgatott kísérletezésükből is bajuk származhat — hiszen a rabnak tiltva van akármit is tudni feljebbvalói, rabtartói szándékairól, tilos akár lélekben is leleplezni őket). Mert egyébként szakadatlan az ijedelem, hogy ki mit beszél, szünet nélküli a lelket és az elmét beteggé torzító elővigyázatosság, a vendégek, a barátok minden mondatát utólag is szinte tébolyult gyanakvással elemző rágódás: hogy miből és miképpen lehet baj. Mert ebben a világban valóban bárkit bárhogyan értelmezhető lehallgatott vagy besúgott szaváért elvihetnek, eltüntethetnek, likvidálhatnak — s még a lelkiismeret-furdalás is gyötörheti a

házigazdákat, hogy például gyanútlan, ártatlan vendégeiket is az ő házukban hallgatták le. (Nem mondhatják nekik — mintha „leprások” volnának —, hogy kerüljék őket; mert „ez olyan dolog, hogy még közhírré sem lehet tenni”). A rémuralom kínzó atmoszféráját csak a megszületett gyermek oldja valamelyest — egyszerre valóságosan és jelképesen —, miközben marad a rögzült, beidegződött félelem, s a keserűfanyar önjellemzés: „a ló s az eb beledöglenék, az ember beleszokik”. S a villódzó többértelműségek, asszociációk, sorsmetaforák tömkelegét sűrítő, a groteszk komédia millió humorforrását kiaknázó párbeszéddek, nyelvi és létértelmező szójátékok, akasztófahumoros szóciccek, metaforikus utalások, át-hallások, hátborzongató bohóctréfák özöne: a jelentéses bizarréria színes és szípkázó szőttetés alakítja ki, az irónia, a bohózatos önirónia, a tragifarce köntösében a legsúlyosabb egzisztenciális (történelmi, lélektani, erkölcsi) gondolatiságot emeli az érzékletesen egyetemes létvízió magasába. Amely látomás az ember hatalmi tönkretételének, lét- és identitás-vesztésének állandóan fenyegető veszélyéről szól különleges művészi erővel — hangsúlyosan a Páskándi-féle „abszurdoid” kategóriájával illelhető drámapoétikai alakzathoz tartozó esztétikai karakterjegyekkel (Pécsi Györgyi / *Kányádi Sándor*, Pozsony, 2003/ szerint.) Az „újkori emberiség olykor már tapasztalt rettegésének hiteles lélektanával” — amikor a groteszk „a realitásból fogan”, s a József Attila-i félelem kozmikus technikai rettenetbe fordul, mert „szalagra rögzítik, hogy miről álmodom” — amint idézett tanulmányában Ablonczy László írja róla. És „ebben a fajta groteszkben nem a kozmikus egyedüllét és szétbomlás, hanem a hatalmi manipuláció hozza létre az abszurd jelenségeket”; „a megfigyelés alatt tartott embernek összes energiáját a félelem elleni küzdelemre kell fordítania, ahogyan a redukálódott életminőség, a félelem, a gyanakvás interiorizálódása megkeseríti és ellehetetleníti a személyes, bensőséges kapcsolatokat” — ahogyan pedig Bertha Csilla is megállapította az említett debreceni előadás kapcsán (*SZÍN-KÖR*et, 2000/1.).

„Nem lehet így élni” — tör ki egyszer a férfi; „csak így lehet élni”; „és élni kell” — vágja rá az asszony, mintegy felidézve az erdélyi irodalomban a harmincas évek második felében lezajlott nevezetes „non possumus”-vitát — vagyis az ontikus lét-paradoxonná sűrűsödő erkölcsi problematikát akörül, hogy tehát végtére is lehet-e vagy sem —, amelyben Makkai Sándor azt állította, hogy kisebbségi nyomorúságban emberként élni nem lehet, Reményik Sándor válasza viszont az volt, hogy „lehet, mert kell”, s úgy, „ahogy lehet”. S a lehetőségek és a körülmények fölé kerekedés magasrendű odüsszeuszi, robinsoni intelligenciájának szintén megvan Erdélyben is a világjelentőségű mesei-mitikus megtestesülése: mégpedig Tamási Áron halhatatlan székelly picaro figurájában, Ábelben. A mitikus horizontú kalandregény, a mesei realizmus egyik világirodalmi hatósugarú huszadik századi csúcsteljesítménye — a valóban székelly robinzonádként számon tartott *Ábel a rengetegben*, amelynek ifjú hőse „világbíró hős” (Féja Géza), „mítosz és zsáner egyszerre” (Babits Mihály) — két évtizede tévé- és mozifilmen is nagy sikert aratott. Az örökbecsű Tamási-mű forgatókönyv-változatát Kányádi Sándor készítette el, s ez itt, most olvasható először. A pikareszk hagyományt a folklorisztikus elbeszélésmóddal oly varázslatosan szintetizáló

regény az átírásban is megőrzi lebilincselő humorát, báját, természetes igazságérvényt. A pergő jelenetek és párbeszédek élénken tükrözik a székelység, a székelymagyar karakter legjobb, legvonzóbb és legautentikusabb archetipikus tulajdonságaival felvértezett furfangos legényke csillogó észjárását, nyelvi intelligenciáját, minden viszontagságos körülményeken felülemelkedő tiszta életrevalóságát és humanitását. Mert „amiképpen az állatnak a körmével és a fogával kell harcolnia, azonképpen az embernek az eszével” — hangzik a tényleges tapasztalatot a mesei-metafizikai igazsággal szuggesztív-érzékletesen egybejátszó szentencia, ez a legjobb értelemben vett naiv őstudásból származó bölcsesség, amely, ha úgy tetszik, a mai kulturális antropológia egyes axiómáinak a bizonyítására is alkalmas lehet. Nemkülönben a kisebbségi, transzilván létszemlélet megmaradásetikájának az a közmondásszerű tétele, miszerint „nekik fegyverük van, nekünk eszünk legyen”.

Ugyancsak Tamási Áron egyik (1964-es) lírai-balladisztikus novelláját — felgazdagított dialógusokkal dolgozza át dramatikus „tévéballadává” a *Gyökér és vadvirág*. Gyűlöletből szerelmi egymásratalálás: ez a szépséges lányunoka sorsa benne; farkasok általi szétmarcangoltatás: ez pedig a kiúttalan ötvenes évek elején (az erőszakolt kollektivizálás csapdái között vergődő) elszegényedő parasztember-nagyapa fátuma. Lélek és természet, vitalitás és halál, szerelem és pusztulás sugallatos lírai szenvedéllyel izzó összefüggései és sejtelmes ellenpontjai feszítik a történet ívét. Vad érzékiség és szörnyű végzettragikum: az izgalmas elbeszélés alaphangulatában viharosan torlódik egybe — „a romantikus vágy ütközik össze a valóság törvényszerűségeivel ebben a rejtett erotikával fűszerezett, az emberi jellemeket és társadalmi gondokat hitelesen és nagy erővel tükröző történetben” (Taxner-Tóth Ernő: *Tamási Áron*, Bp., 1973), amelynek végső kicsengése szerint „a világ kínban és fájdalomban lesz tökéletesebb, teljesebb, igazabb” (Izsák József: *Tamási Áron*, Bukarest, 1969; Toronto, 1999). S ezt élénkíti tovább Kányádi a nyolcvanas évek végén megszövegezett „tévé-balladája”, amely tulajdonképpen az eredeti mű átírása, film-adaptációja, tévéfilm-forgatókönyve, s a megőrzött szuggesztív Tamási-atmoszférának a bizonyos fokig feldúsított, mennyiségileg megnövelt párbeszédekkel való megelevenítése, sőt fokozása, egyfajta kiterjesztése.

Talán ennyiből is kitűnik: ez az esztétikai élvezetességében és filológiai értékében egyaránt kiemelkedő kötet — amely rendkívüli formaváltozatosság, egyszersmind markáns szemléleti karakter megnyilatkozása a gondolati mélység és magasság sféráiban — nem egyszerűen a Kányádi-oeuvre kevésbé ismert vagy méltányolt dimenzióira enged rálátni; hanem olyan műveket tár elénk, amelyek újra és újra biztos sikerre számító előadásra, színpadra vagy filmvászonra kíváncsiak.

Brauch Magda

Beke Sándor: Álom és értelem

Alliterációs verskísérlet
Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2011

Az alliteráció egy rímfajta: a szó elején lévő hangok összessége.

A betűrím vagy alliteráció két vagy több egymást követő szó kezdő mással- vagy magánhangzójának az ismétlődése. Stílushatását a velejáró zeneiség adja, valamint az a tény, hogy szorosabban összeköti, s így jobban kiemeli az illető szavakat, és ezzel erősíti a mondanivaló hangulati hatását. A hangzás szépsége csak akkor válik költői szépséggé, ha az akusztikai hatás egybeolvad a jelentés érzelmi hatásával.

*

Ezt a stílusesszöveget — mely egyben verstani eljárás is — használja föl Beke Sándor *Álom és értelem* című kötetében (Erdélyi Gondolat Könyvkiadó. Székelyudvarhely, 2011). Kötete egyértelműen az alliteráción alapszik, ami annak mindenik sorában jelen van. A könyv első részében egy régebbi művét idézi, mely többé-kevésbé játék, költői bravúr, de nem csak az. *Az alliteráció éjszakáján* című versében anyanyelvünk 28 hangját — leírva: betűjét — használja fel olyan négysoros versek megalkotására, melyeknek mindegyik szava azonos betűvel kezdődik (ezek az a, á, b, c, cs, d, e, é, f, g, gy, h, i és í, j, k, l, m, n, o és ó, ö és ő, p, r, s, sz, t, u és ú, v, z). Kötetének ezt a bevezető részét a költői álmoknak, azaz értelmetlen álmokképeknek nevezi, melyeknek a továbbiakban értelmet akar kölcsönözni. Ez azonban költői szerénység — ha van költői túlzás, miért ne lehetne ilyen is — mert a játékosság mellett ezekből az eredeti vagy kezdő négysorosokból sem hiányzik az értelem, sőt olykor a pontos helyzetelemzés sem: „Párharcok poénje: / pazar, pecér páholy, / pirosuló patthelyzet / pásztortüze pártol”; „Tündér tavirózsák / türkiz tavaszában / törpeálmok talán? — / tündén tovaszállnak...”; „Végtelen vakvágány / vígeposz világa — / vészjósló valahány, / Vajon végromlása?”

Ez az értelem azonban csak a szöveg többszöri ízlelgetésével észlelhető, mivel kezdetben a költői bravúr köti le a figyelmet.

A második részben *Az alliteráció éjszakáján* című 28 szakaszos versnek első sorából alkot új verset a költő, és az így összeállt sorok szintén hordoznak értelmes mondanivalót: „Csipkés csodafényben / dércsípte délvidék, / emigráns emlékek, / észbontó érzelem.”

Az ezt követő harmadik részben új jelentést kapnak *Az alliteráció éjszakáján* című alapversből vett idézetek, de ezúttal különféle régebbi és modern versformákba ágyazva, úgymint szonett, akrosztichon, telesztichon, triolett, tercina, rondó, haiku.

A költő az egyes versek címeit is a meglévő alliterációk felhasználásával alkotja meg (a haikuk kivételével):

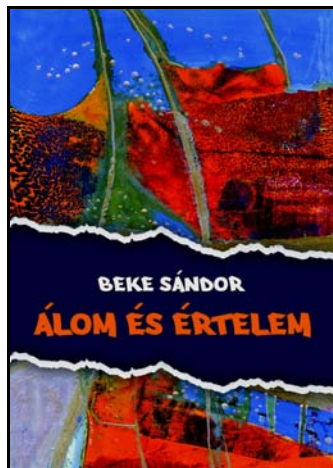
„Csipkés csodafényben,
gondterhelt gúnyrajzban
gáláns gólyamese —
Csipkés csodafényben,

fáradt fényözönben
figuránsok frakkban —
Csipkés csodafényben,
gondterhelt gúnyrajzban.”

(Triolett — égtáj égiszében)

A kötet végére került hat haiku rendkívül tömören és frappánsan fogalmazza meg a mondanivalót: „Törpe álomban, / elkotródó eszmében / ébresztő ének.” (*Haiku* — 4.); „Színvak szélkakas / zenit-zenebonában / szilajuk színlel” (*Haiku* — 5.); „Zokog, zengedez / nincstelen némaságban / méla merengő” (*Haiku* — 6.)

Beke Sándor alkotása olyan kísérlet, mely az értelmet és a magvas mondanivalót költői bravúrral találja. Sok ilyen értékes kísérletre lenne szükség a kortárs magyar lírában!

Albert-Lőrincz Márton

Fényszobor

Burján Emil: Fényszobor

Versek

Státus Kiadó, Csíkszereda, 2008

Hogy az istenadta társadalom emberibb legyen, kitalálták a társadalmi szerződés elvét, és a társadalom nem lett mentesebb a farkasoktól. Hogy a lét ne legyen seb, a szerelemhez menekült az ember, de a világ nem lett kevésbé stresszes. Hogy a világféltés ne legyen elidegenülés, az ember elkezdett a jobbra desztinált létre vágni, de a lét fájdalmát nem enyhítette semmi. A gúzs olyan elemi erővel kötötte a sejteket a földhöz, hogy a kozmikus vágnak földivé kellett idomulnia, azért, hogy az ember párbeszédben maradjon önmagával, közösségi impulzusaival, a léttel, miközben versbe fordul a hobbesi *homo homini lupus*, az ember embernek farkasa élmény. Ez sejlik föl Burján Emil (másutt Burján-Gál Emil, itt a továbbiakban BGE) megtevesztően individualizáló, valójában mégis inkább társadalmi tekinthető lírájában, második, *Fényszobor* című verseskötetében, így aztán a recenzió képzeletében kényszerűen felvillanó pesszimista költészet billoga némiképp érvényét veszti, mert a költő lelkében nyomot vágó társadalom arcátlanágaira való kíméletlen reagálás mégiscsak azt sugallja, hogy a versbe menekülés nem a lét elől való eliszkolás, hanem az emberi mohóságtól gúzsba kötött társadalmi pátozzsal való szembefordulás, sőt, még inkább a torta habját elslisszoló piócavilág vádirata.

A blogszerűen megírt, két esztendő napi penzumának is tekinthető kötet sok „monológia” ilyen szubjektívizált korrajz, amelyben a remény mankóját tartja felénk a jövő, egészen közel, de mégis megfoghatatlan távolságban, de nem valamiféle álmovilág mákonyában, hanem egy olyan korban, amely két, a költő által használt hasonlat (büntetőszázad, közös kereszt) által lesz egészen konkrét és kitapintható.

BGE-nek nem általában a társadalom farkastörvényeivel van baja, inkább csak szűkebb pátriáját szeretné nemesebbnek, tisztábbnak és erkölcsösebbnek látni, az ősi tisztességet szeretné levegőhöz juttatni. Egyik versében így fakad ki szülővárosa visszasságain: „erdőtlen látvány robban szét a tájban / szülővárosnyi tudathasadásból / égbolt fonákján székely délibáb-kór / felénk sikoltja *nincs harcács ha harc van*” (*Harács*).

Azt is mondhatnánk, hogy társadalmi hajló énlíra a Burján Emilé [„nézz magadon át is másokat / megborzongat egy-egy alkonyat / amibe a szív beleugat / lélek fullad és az ész nyüszít / mert a test nem bírja reggelig / (nemzet mentheti-e tagjait)” — *Menthetj*], csak hogy az ilyenfajta besorolást is nehezen tűri, hiszen a kötet verseinek jó része ténylegesen tiszta énlíra, így a korábban használt

megtévesztő jelzőm érvényessége bizonytalanná válik. Egyik-másik versmonológja, ahogy Emil mondja, fényjele — „monológjaink csend-tiszta fényjel” —, mint például az *Ős-csend*, amely a „keresztülvilágít a nemlét gravitációja” pesszimizmusát kelti életre [„csak addig létezünk vagy annyit / ameddig vagy amennyit élünk / homályba hull akit a fény szült / és csendje szíven átrobajlik // (ebből mi más következik/ mint hogy valónkat szétszedik) // nem mintha sok értelme volna/ de visszhangozza mindhalálig/ lelkünk — hogy keresztülvilágít / a nemlét gravitációja // (nem következhet semmi más/ mint hogy mérhetetlen a gyász)” — *Ős-csend*], vagy a címadó vers, amely a szerelemre, mint az élet értelmére való hivatkozással, szépséggel telíti egészzé az egyéni létet [„lányteted ékszerdobozát / lelkemmel hétszer fonom át / meztelen arcod akt-mosoly / szívemre karcolt fényszobor / szépséged (csipke-csöndjeit / becézve) szinte elvakít” — *Fényszobor*], és a sorjázást csak épp, hogy elkezdtem, valóságos énlíra, a pesszimizmus és az optimizmus extrém hullámverésében.

Azt kell mondanom, nem ritkán zavarba hoznak BGE versmonológjai, amelyek olykor a lét predesztináltságával, a „létbe-vetettséggel”, a heideggeri „világban való lét” ontoszával, a „halál színe előtt” zajló szubjektív léttel, olykor egyszerűen csak az individuális „lelki múmiasággal” vagy az éltető alkotói sorssal, olykor a közösségi tökéletlenség és hamisság lélekölő gonoszságával pöröl, donkihotei pozitúrában.

Tetszetős rímképletei és érdekes logikai futamai szépen bánnak a magyar szóval, és ez valódi költői erény. A hibátlan rímképletek mögé bújó értelmi gravitációk (helyenként súlytalansági állapotban lebegés is), ahogyan felszökkennek a kozmikus magaslatokba, ott lélegzetet véve és kicsit időzve, engednek a fizika törvényeinek és visszatérnek a befogadóhoz, megelégedéssel töltenek el, mert hatnak. És valóban, ott kell hatnia a gondolatnak, ahol megszületik, és ahol súlya van és mérhető, legalábbis *latolgatható*. Tulajdonképpen ez történik, és történik, mert, híven szobrászi habitusához, Emil szobrászként formázza a strófákat, ugyanakkor megengedi, hogy te is belenyúlj az alkotásba, ámbár nem a formavilágba, mert az, ha elvennél vagy hozzáadnál, megbicsaklana és nem lenne burjánemili, így tehát csak az értelemnek van megengedve a behatolás, a töprengés, a továbbgondolás. Ettől lesz számomra vers a vers. Ha elolvasod, a rövid lélegzetű versbeszéd egyik-másik darabja egy ideig még fogva tart, aztán hagy felocsúdni, és ez történik, élménnyé dúsul.

Persze vannak az olvasó értelme mellett elsurranó, talán nem is neki szánt vershelyzetek is. Azok a versek ilyenek, amelyeket valószínűleg a blogírás kényszere íratott, és nem a költői élmény. Mindenesetre, ha nem volnának megírva ezek a versek, valószínűleg kicsit szegényebbek maradnánk.

Erdélyi Toll — gyermeknek

Csire Gabriella

NAPOT JÁTSZÓ GYERMEKKOR
(I.)

Bömbi

Húsvétolni készültek kertünk virágai. A fűből féhéren ragyogtak elő a gyöngyvirágok. Árvácskák és illatos nárciszok szirmait melengette az áprilisi nap-sugár. A jázminbokor, mintha csak bújócskázásra buzdított volna, sátorra lombosodott.

Azt hittem, ez a húsvét is olyan lesz, mint a többi. Anyu töltött báránnyt készít, kalácsot gyúr, s egymás után varázsolja elő a kemencéből a mákos- és dióstekercset meg a vaníliaillatot árasztó süteményeket, míg én pirostojást festek s hímezek.

Húsvét hetébe léptünk, amikor Apu váratlanul egy valódi báránnyal tért haza. Legalább száz bégető társa közül választotta ki a városszéli karámból a kis barit. A fekete szőrű, kecses bárányt naiv pofácskája és keserves bégetése miatt azonnal megszerettem. Masnit kötöttem a nyakába és egész nap tejjel telt cuclisüveggel jártam utána. Neve is volt nemsokára a kis ugrabugrának. Bömbi eleven volt és pajkos. Be-beszabadult a lakásba is. Vidáman csattantak ürge kis patái: felborult székek s földre hullt tárgyak mutatták, merre jár.

Egyik este — a hancúrozással telt délután után — véletlenül hallottam meg, hogy szüleim a kedvencemről tanakodnak. Semmiképp sem akarták tovább tartani a kis szeleburdit. Hiszen levágatásáról már szó se lehetett.

Az egyszer biztos — jelentette ki édesapám —, hogy Bömbiből nem lesz húsvéti bárány!

Így történt, hogy Apu visszavitte a kedves kis barit a karámba. Csak az vigasztalt, hogy Bömbi ismét találkozni fog az anyukájával és kedvére ugrabugrál ismét a zöld mezőben.

Az ünnepnapok is eljöttek. Templom, családi ebéd, locsolók fogadása. Öntözőim egymásnak adták a kilincset. Egyenként jöttek vagy kisebb csoportokban vasárnapi öltözékben, félszeg feszesen a szomszéd gyerekek, az iskolatársak és unokatestvéreim. Lámpalázasan hadarták el a húsvéti verset, ki rövidebbet, ki hosszabbat, hajamat kölnivízzel locsolták meg, és illedelmes szabódás után sorra kóstolgatták a süteményeket, vettek a pirostojásból, majd elköszöntek, hogy estig minden lányos házat végigjárjanak.

Ez a húsvét is olyan volt, és mégis egészen más, mint a többi. Hiszen ki nem beszélhető örömmel ajándékozott meg. Mert kinek mondhattam volna el, hogy pár napig a föl nem áldozott húsvéti bárány, Bömbi volt a játszótársam?

Hold-tabletta

Éjjel támadtak rám a vírusok. Készültem iskolába menni. De a mosdóba ejtettem poharat, fogkefét, s kiszédültem a fürdőszobából. Sehogy se találtam rá a szoba kilincsére. Hátba vágott a láz, hogy nekiestem falnak, ajtónak... Nem emlékszem, hogyan, miként kerültem vissza az ágyamba.

A doktor bácsi injekciót adott és nagy dobozban pénzérem nagyságú C-vitamint. S ez jó volt. Mert a Hold-tabletta gurulni kezdett, mind nagyobbra nőtt, s teliholddá kerekedett. Mezítláb iramodtam utána, s látva láttam, mint szívja magába a fű zöldjét, a tulipán pirosát s az árvácskák bársonylila színét. Szárnyas kapukon lebegtem át: fehér ajtók, kastélytermek tárultak előttem. Habos függönyök lebbentek, s én fátyolruhában követtem mindenüvé a Hold-tablettát. Az óriás vitamin kifutott a márvány teraszra is, végigpörgött a vízbe nyúló földnyelven, de mielőtt elérte volna a tengert, szertegyöngyözött.

A tejfehér ködből váratlanul aranyló fénysávok kúsztak föl a láthatárra. Türkiz tengeren ringott fehér bárkám. Onnan néztem, mint ragyognak fel a homokparton, drága ékkövekként, a tarka napernyők.

Lement a láza — hallottam nagy messziről.

Halkan csukódott az ajtó. Már csak Anyu virrasztott mellettem, amikor kinyitottam a szememet.

— Nézd csak, mutatok valami szépet! — mosolygott rám.

Fölsegített, hogy kinézhessek az ablakon.

Karácsonyi fehérben csillog a kertünk! Hópaplan alól ragyognak elő az aranyeső-bokrok és kedvesen bólogatnak a fehér sapkás lila orgonák! — ámuldoztam.

De gyermeteg örömöm hamar szertefoszlott, amint édesanyámra néztem.

Hiszen megőszült! A hosszú éjszaka, egyetlen éjszaka alatt hajából ellopta a Hold-tabletta a sötétbarna színt.

Fiatal arcához, égbék szeméhez úgy illett fehér haja, mint kertünk virágaihoz a tavaszi hó.

A kis kredenc

Katonáim vigyázban álltak, karddal kezükben. Akkorák voltak, mint a hüvelykujjam, és semmit se tudtam kezdeni velük. Amikor játszótársam, a szomszéd gyerek azt ajánlotta, hogy tizenkét játék-katonámért kis kredencet farag cserébe, nem is alkudoztam.

Csere-bere, fogadom, többé vissza nem adom! — mondtuk egyszerre, s nagyot rántottunk egymás kezén.

Amint elkészült a faragással, Öcsi átjött az udvarunkba.

— Tessék! — nyújtotta át óvatosan a bababútort.

A takaros almárium felső része három polcból állt. Alol két nyitható szekrénykéje és fiókja volt.

— Kihúzható és nyitható! — álmélkodtam.

— Látod, milyen szélesek a polcok? Itt van hely elég. Elfér csésze, tányér és pohár.

— Épp ilyent akartam! — ismertem el.

Játszótársam élénk szeme rám ragyogott:

— Hát akkor kihozod a katonákat?

— Igen, igen! — szaladtam be a vigyázban álló, semmire se jó vitézekért.

De megállított valami. Két napja, amikor Dori elkívánta, odaadtam az egész hadsereget, megfelelkezve Öcsiről. Most mit tegyek? — kutattam játékaim között. Sok buta főzőedény, alvó baba, kaleidoszkóp, kirakós kocka, felhúzható bohóc, béka, nyúl meg sokféle mackó és leporelló halmazából mentettem ki egy majdnem ép és két sérült katonát. De mit fogok mondani? — tértem vissza Öcsihez. — Kard, láb, sisak nélkül nem katona a katona — rejtettem ruhám zsebébe a rokkantakat.

Mosolyogva állt fel játszótársam a kerek kőről, kezében a szemrevaló kis kredencel.

— Az történt — hajtottam le a fejemet —, az történt... — szállt inamba a bátorság.

— Nézd, milyen helyes ez a pohárszék — próbált a lelkemre beszélni Öcsi.

— Elismerted, hogy tetszik. És mennyit kínlódtam! Csupa seb a kezem. Fa, enyv, rengeteg ment rá. Miért gondoltad meg?

Kiforgattam a zsebemet, s a kerítés kőpárkányán sorakoztattam fel a csonka-bonka hadfiakat.

— Ennyi maradt! — néztem elszántan Öcsire. — De van kuglim és plasztelinem... a tengeri kagylót is neked adom a kis kredencért.

— Fújd fel! — sértődött meg játszótársam. — Ígéret szép szó, ha betartják, úgy jó!

Senki se tehet róla, egyedül csak én! De egy szó nem sok, annyit se tudtam ki-nyögni.

— Erre most már semmi szükség! — mért végig Öcsi gúnyosan, míg a po-hárszéket földhöz vágta.

Lesújtva néztem, mint tapossa szét két keze munkáját, s viharzik el.

Romokban hevert polc és fiók, a rég óhajtott bababútor, amelyért a bűgócsi-gát is odaadtam volna.

Kikapok

A ház teraszán történt. Apu szemüveglencsét halászott elő a mellényzsebéből, hogy megmutassa édesanyámnak. Furdalni kezdett a kíváncsiság. Szerettem volna az érdekes valamit kézzel tapintani és közletről nézegetni.

— Törékeny! Nem neked való — próbált Apu lebeszélni. — De gyere köze-lebb, kukkints bele!

Szemem elé tartotta az üveglencsét, és megkérdezte, mit látok. Mézszínű anyukát láttam, halványbarna lépcsőt, bokrot és kaput. De nem elégedtem meg ennyivel. Kérlelni kezdtem Aput, hogy adja ide a csillogó-villogó érdekességet.

— Hopp, nyisd ki a tenyeredet! — engedett a kunyerálásnak édesapám. — Vigyázz, le ne ejtsd, nehogy összetörjön!

Óvatosan nézegettem a finom üveget. Úgy tűnt, hajlítható és rugalmas, amit a kezemben tartok. Áttetsző, mégis világosbarna. Sima, de azért homorít. Mindjárt kiderül, hogy pattanni fog, mint a gumilabda. És ujjaim közül csendesen kicsúsz-tattam a szemüveglencsét. Egy pillanat, s halk szisszenéssel szóródtak szét a ve-randa cementjén az üvegszilánkok.

— Ezt nevezik rosszaságnak! — futotta el Aput a pulykaméreg. — Most az egyszer kikapsz!

— Én? Méghogy én? Ó, az nem lehet! — futotta el szememet a könny.

Anyu felugrott a nyugágyból, s én rögtön a pongyolájába kapaszkodtam. De édesapám elkérte a pongyola selyemövét, s azzal húzott rám néhányszor. Alig érintettek a gyenge suhintások, Anyu mégis körbe-körbe forgott velem, hogy vé-delmezzen. Én vadul keringtem, s teli tüdőből ordítottam, holott a leckéztetés hamar véget ért.

Tomboltam tovább, mint akit csuda nagy igazságtalanság ért. Hiszen semmi rosszat nem akartam! Csak kísérleteztem, hogy bebizonyítsam: gumiból van, nem üvegből a hajlíthatónak és rugalmasnak látszó szemüveglencse. Biztos voltam abban, hogyha földet ér, úgy viselkedik, mint a labdám.

Hiába próbáltak csitítgatni, vigasztalni a szüleim. Hangosan hüppögtem. Rá-zott a zokogás. Nem voltam még hároméves.

P. Buzogány Árpád

Cinegés ének

Jókedvem adnám a cinegének,
füttyögve szálljon.
Zengjen zúzmara s nagy havas ének
kint a határon.

Csengő éneke törje az eget,
szétrepedezzen —
a nap ha lenéz, küldjön meleget,
a hideg vesszen.

mind elsöprik a járdáról,
bár úgyis belepi holnap.

Látom, a postás is mintha
télen alacsonyabb lenne.
Ha sütne a nap, jókedve
hamarabb bemelegedne.

Most behúzza nyakát és
nagyon siet, el ne késsen.
Olyan korán van, még macskák
sem ülnek a kerítésen.

Nap a tóban

Tele van a tó tükre fénnel,
egy másik nap csillog a vízen,
vadrucák úsztak közepében,
most is ott ringatóznak tízen,

nem süt szemükbe egyik nap se,
és amelyik a vízbe esett,
rákenődik szárnyaikra
s nem festi meg, bármeddig lesed,

aztán amikor felül a nap
a szemközti domb tetejére,
eltűnik az utolsó ruca
s partra úszik a nap is véle.

Koppanós kancsó

Koppan a kancsó a lépcsőn:
kip-kopp! Merre pördül?
Mi lesz most, jujj? Se lépcső,
se kancsó nem görbül,

hanem inkább pördül erre,
aztán gurul arra,
mázából jut a szőnyegre,
a lépcsőre, falra,

végigkopog minden fokon,
a küszöbön koccan,
cserépdarabokkal telik meg
a nagy szőnyeg hosszan.

Kora reggeli hó

Sálunkba szél kapaszkodik,
havas a táskánk és zsebünk.
Vastagon füstöl a kémény.
Síkos utcákon tipegünk.

A felnőttek furcsák reggel —
nem is örülnek a hónak,

Tengeren

Tengeren ring, mint aprócska
csónakok serege
sok sirály, nézik a vizet,
hogyan elég meleg-e?

Szakállas, öreg kapitány
kémseli a vizet:

halászhálóba vajon ma
a tenger jól fizet?

Azt mondják, aki reggeltől
kifekszik a napra,
ha izzad, ha nem, akkor is
lebarnul szombatra.

Patkó a kalapács alatt

Pattan a patkóról a szikra,
a kalapács koppan,
két kovács most azon versenyez,
melyik üti jobban,

pontosabban, csak a patkóra,
a tüzes vas koccan
az üllőn és vasszikra szálldos
mindenfelé, hosszan.

Ez az olló repül, csippent és koppan

Olyan játékos
ez a nagy olló,
szárnyát széttárja,
mint egy nagy holló,

szájával csippent
posztót és cernát,
erőset koppan,
épp, mint egy székláb,

oldalán megvillan
délután fénye —
megjött gazdája,
Mariska néneje,

s most már nem repül,
nem koppint, hallgat,
unottan cifráz
egy vászonsarkat.

Hazug mese mindenkinek

Mire észrevettem,
macskát fogott az egér,
minden rucánknak lába
fel, éppen az égig ér,

azt mondja ma a szomszéd,
az esőtől kiszáradt
az egész ágyás murok,
alig evett meg párat,

s tyúkot hozott a róka...
A hízó fogyni kezdett,
csont és bőr, a sok krumpli
tán az oka, hogy ez lett.

Amíg ezt meghallgattam,
elhullt a hajam szál —
estére kipótolta,
hosszúra nőtt meg, vállig.

A csizmámból kinőttem,
bátyámnak odaadtam,
épp jó volt neki, de én
csizmátlanul maradtam,

vettem hát egy jó nagyot,
a hossza három arasz,
fogyókúrára fogtam,
mára épp jól van az,

annyira összement már.
Csak épp a kalapom
nem talál: fejem deged,
meghízott a napon.

Mészely József

A bábsütő meséje

Van nekem egy furcsa nevű barátom,
nemcsak nevét, termékét is imádom.
Becsés neve: MÉZES ÁLMOS,
OKLEVELES MÉZESBÁBOS.

Ez piroslik cégtábláján,
az üzlete homlokzatán,
mint naptárban az ünnepnap.
Ó, örülök, ha rám kacag!

De ő ünnepnap sem szabad,
vevőtől vevőig szalad.
Kínálgatja portékáit,
mézes-mázás pogácsáit.

Mind a pékek, általában,
keveset henyél az ágyban,
még mielőtt ránk virradna,
ő a pogácsáit gyúrja.
Vagy már éppen, amíg sülnék,
krémet kever hímzésüknek.
Aztán jön a pepecselés,
a sok csodás díszítgetés.
Hogyha ezzel végre kész lett,
s ne száradjon rá a készlet,

Mészely Ilka illusztrációja

verejtékből kifürödve
pult mögé áll szívrepesve.
Vagy búcsúban vásárolzik,
vásárlókkal parolázik.
Tukmálgatja a portékát,
milyen ma szem csak ritkán lát!

A minap ezt óbégatta:
„Veszélyben a dinasztia!
Bábsütő volt minden őszám,
sok fortélyuk csak én őrzöm.
És nemcsak e drága szakmát,
eszközeim is ők hagyták,
mind utánuk maradt hátra:
a ritka és sűrű szita,
mozsarak és fakanalak,
gyúródeszkák, sütőlapok,
kavarófák és nyújtófák,
szaggatók és nyomóformák,
és a tölcsérek a krémnek...
Most csak ennyi, legyen vége!
Jaj, napestig sorolhatnám,
s a lényegét nem folytatnám.

Veszélyben a dinasztia,
nem lesz szakmám folytatója.
Lehet, így velem kimúlik,
mert a fiaim rühellik.
Nem áll kezükre a sütés,
a türelmes pepecselés.
Tudom, ma már más a módi,
de jó lenne továbbvinni.”

Ha ezt el nem mondta volna,
a mesém is folytatódna.
Így hát zárszó következik:
JELENTKEZŐ KERESTETIK

Bölöni Domokos

Förtelmetlen béka

Egyszer, zsenge legényke koromban kimentünk nagyapámmal a határba, a Csengő patakához. A kukoricásunk nagyon felemásra sikerült, az a része, amelyik a dűlőre kapott fel, embermagasságúra nőtt, méregzölden hivalkodott kivont kardú leveleivel, az öreg elégedetten állapította meg: olyan, mint a Duna. Én a Dunáról csak annyit hallottam addig, hogy kék Duna keringő, ezért gyanakodva figyeltem, nem beszél-e félre. A parcella másik része beoldalazott a Csengő pataka terébe, „vizegenyes”, mondta rá nagyapa, itt bokáig sem ért a kukoricánk.

Hát ezt kellett harmadjára is megkapálnunk, hazafelé készülődve pedig meggyérítettük a szebbik felét, nyögve cipeltük a zsenge zsákmányt a hátunkon, a borjúkötéllel átkötött nagy zöld kékvet, mert a szekerünk elromlott, új ráfot kellett húzni az egyik kerekére.

A béka ott lábatlankodott már az elején, szinte elvágtam a kapával. Hol az én lábam körül, hol a nagyapám kapája előtt ugrált, mintha mondani akarna valamit. Bosszantott nagyon, elvágni sem akartam, mert egyszer már vágtam el békát, utálatos volt, ahogy nyúltak a belei. Felkaptam, messze hajítottam, a patak gubójébe, ahol delelő órán, míg az öreg a fűzfa félárnyékában szundított, titokzatosan rejtőzködő halak után kutakodtam.

Kapálunk tovább, már végezzük-forma el, s hát megint ott van a béka. Olyan, mintha varasbéka volna, s mégsem az, én addig nem is láttam ilyen aranybarna s ezüstzöld keverésben fénylő bőrrű állatot. Most, hogy visszajött, mintha még erőszakosabb lett volna. Cikázásaival valósággal kiszemtelenkedte, hogy belevágjak a kapával.

— Várj — mondta nagyapa. — Nem kell ezt bántani. Ez csak éhes, nincs más baja.

Avval kibontotta a tarisznyát, valami száraz kenyérmorzsát szórt a békának.

— Húzódjunk arrább, hogy ne restellje magát — intett, és míg cigarettáját, a bűdös Nacionálét tövig nem szívta, nem is mentünk vissza. Persze átláttam az öregem; alkalmat talált, hogy nyugodtan rágyújthasson.

Két hét múlva tartották az ebesfalvi nagyvásárt, ott lézengtünk kedvünk szeggetten, mert drága volt a marha. Kisborjas tehenet szerettünk volna venni, hogy tej is legyen a háznál, s tinót is nevelhessünk melléje a járomba.

Hiszen ha megvasalják a szekerünknek a kerekét, egyelőre nincs mit eléje fogni.

Előhasú tinónknak, a Virágnak a tavalyi sarjúhordáskor leszakadtak a méhkötelei, le kellett vágni. A kiárusításból kevés pénz jött — nekünk pedig: tűz-víz, meg kell élni. Az új tehenet, amit most vennénk, akár egykor a Virágot, összefog-

juk az András bátyámék Lórijával, így vergődünk valahogy a boldogságra, közös igában.

Csak szédelegtünk a sokadalomban.

Akkor lépett nagyapámhoz egy veres hajú ember, kopottas posztóujjasa volt, csak úgy panyókára vetve a vállán, s féldecire hívta. Hát éppen ez hiányzott; vásárt nem csináltunk, de áldomást, azt bezzeg iszunk. Az öreg szabadkozott, mint az özvegy, ha táncba hívják, kívánja, de restelli; hanem a veres ember nem tágitott, nekem is vett egy fél deci szirupos monopolt, s mikor a bódétól poharainkkal félrevonultunk, koccintáskor ezt mondta:

— Kietek nem üsmernek engem, de én igen kieteket. S köszönöm, hogy akkor, a határban megmentették az életemet.

Hát ezt aztán nagyapám sokáig és sokféleképpen magyarázta, ahogy később hazavergődünk, üres kötéllel. Mert a mi emberünk ahogy felhajtotta pálinkáját, kámforrá vált.

De amikor a kundi hulahoppos tetőt elhagyva a forrás mellett leültünk falatozni, s a hagymát takarítottam, hát nem eléjött megint?

Ej, te rusnya! Hát miatta nem vehettünk mi marhát Ebesfalván.

De én akkor már tudtam, hogy mi az orvossága. Nagyapám otthon úgy adta elő, hogy a veres ember varázs alatt volt, s ez a varázs csak úgy oldódott, ha mi megkínáljuk emberi élelemmel.

Béka volt az istenverte ott, a Csengő patakánál.

Nagyapám persze nem árulta el akárkinek, de keresztapámék sem hitték, még kevésbé András bátyám, akivel igástársak voltunk. Kikacagta nagyapámat, azt mondta:

— Látszik, hogy ritkán használja az italt, meg is árt magának.

András bátyámnak is ártott, pedig ő aztán nem ritkán használta.

Nekem bezzeg elhitték, mikor a fonóban elénekeltam a nótát. Amivel a kundi hullahoppos tetőn eltétem a fekete világba az a veres embert, aki miatt nem tudtunk marhához jutni.

A lapádi halas tóba
Förtelmetlenkedik egy béka.
Hun ki,
Hun bé.
Hun bé,
Hun ki.
A szívemet
szomorítani.

Evvel a nótával én akkor igen jól jártam; mert Bözsike hozzám húzott, négy évig voltunk szeretősök, kedvünkre ölelgettük egymást a csűrben, az udorban.

Ahogy megnőtt, mindjárt legény lett a kedvese, s mért hazudnék: én is találtam egy bögyös fogamra valót.

De máig meg nem mondom ám, honnan tanultam úgy egyből, hirtelen azt a furcsa nótát!

Ráduly János

Feléd tartok, március

Tótágast áll február,
azt sem tudja, merre jár.

Hátán nagy púp már a tél:
— Meguntalak hó, fagy, dér!

Amott selymes a picus,
feléd tartok, március!

Én, a cinke

Tűnj tova, tél,
megunt évszak,
vidd magaddal,
ne hagyd ránk a
sok panaszt!

Én, a cinke,
friss dalommal
más „évadot”
köszöntök most:
a tavaszt.

Haját a Hold

Látod-e?
Haját a Hold
két vállára
eresztette,
gyönyörködve
néz le reánk,
mint ki dolgát
jól végezte.

Szabadabb leszek

Kitavaszkodott:
végre nagyobb
lélegzetet
veszek,
a fejemre
szalmafonatú
kalapot
teszek,
gondolatban,
sőt,
lélekben is,
szabadabb
leszek.

Három törpefi

Három kicsi törpefi
ballag mezőn, réten,
magukat megcsodálják
a tó víztükrében.

— Nem is vagyunk mi törpék,
széles a két vállunk,
pödrött bajszunk égig ér,
s földig a szakállunk.

Cökmök kutyánk

Cökmök kutyánk sátrat feszít
huszár módra, hencegősen
felugat a teleholdra:
— Ha én többé téged
meg nem ugatnálak,
nem lehetnél teleholdja a világnak!

Jakab Rozália

Ladarc

Egyszer volt, hol nem volt, volt egy ördögös szüle s annak egy leánya, Régina. A leányt férjhez adták Ladarchoz. A fiatalok külön mentek, más házba laktak. A Régina anyjának azonban azon járt az esze, hogy ölje meg Ladarcot, mert ő emberhússal élt.

Frustokra meg is hívták a fiatal párt. Este a vénasszony a kést fenni kezdte, de Régina többet tudott az anyjánál, azt mondta az urának:

— No az éjőn elményünk világgá, mert anyám azt forralja, hogy megöljön.

Éjszaka fel is keltek. Régina egyet pökött az ágyba, egyet a fűtő alá, egyet az ágy eleibe, egyet a ház közepibe s egyet az ajtó megi, s avval világgá mentek. Reggel korán várta az anyja frustokra, de hogy nem jöttek, hát elment oda, s beszólt az ablakon:

— Felkőttél-e, Régina?

A pök az ágyból azt felelte:

— Kelek most.

Az anyja tovább kérdezte:

— Sepertél-é, Régina?

Az ágy előtti pök azt felelte:

— Seprek most.

Ismét kérdezte:

— A szemetet kivitted-é, Régina? — mire a ház közepén levő mondta:

— Viszem most.

— Bégyújtottál-é, Régina?

A fűtő alatti felelte:

— Gyújtok most.

— Puliszkát főztél-é, Régina?

— Főzők most — szólt az ajtó mögötti.

Akkor benézett a vénasszony az ablakon, s hát nincs se Régina, se Ladarc. Mérgesen hazament, s azt mondta az urának:

— Ülj fel a háromlábú kancára, s hozd vissza őket.

A vénember fel is ült, s utánuk vágatott. Egyszer azt mondja Régina Ladarcnak:

— Nézz vissza, Ladarc, mit látsz?

— Látom, hogy apád úgy jön, hogy három singég szakad ki a láng a torkán.

Most már mit csináljunk?

Azt mondja Régina:

— Én átbukom a fejemen, s lesz belőlem egy kápolna, te is átbuksz a fejedén, s lesz belőled egy vén zarándok. Mikor apám idejő, azt kérdi tőled, hogy láttál-é

itt elmenni egy fiatal párt. Te azt feleled: „Láttam, mikor a kápolnát építették, de azóta megőszültem, s még a madár sem járt erre”. Akkor apám visszatér.

Úgy is lett. Mikor a vénember visszatért, az ördögös szüle azt kérdezte:

— Hát nem hozod őket?

— Nem, mert nem láttam.

— Hát mit láttál?

— Láttam egy muharas kápolnát s egy vén zarándokot.

— Látod-é, a kápolna volt a leányod s a zarándok a vejed. Takarodj, s hozd vissza őket.

Akkor a vénember esmént utánuk ment. Mondja Régina:

— Nézz vissza, Ladarc, mit látsz?

— Látom, hogy apád jó, hét singég szakad ki a láng a száján, még a hátamot is égeti. Most mit csináljunk?

Azt mondja a felesége:

— Én átbukom a fejemen, lesz belőlem egy hold árpa, te is átalbuzsz, s lesz belőled egy csengető gyermek. Csengetsz örökké mellettem, s háj-hájpgatsz, hogy a madarak ne verjenek el. Mikor apám idejő, azt kérdi, hogy láttál-é egy pár embert itt elmenni? Te azt feleled, hogy láttál, mikor apád vetette az árpát, de már megért, s őrződ, hogy a madarak ne verjék el.

Úgy is történt, s a vénember esmént visszafordult. Kérdezi otthon a vénasszony, hogy miért nem hozta el őket. A vénember elmondja, hogy mit látott.

— No, ez a lányod volt s a vejed. Add ide azt a lovat, hadd menjek én utánuk.

Ahogy mennek, Régina kérdi:

— Mit látsz, Ladarc?

Ladarc feleli:

— Látom, hogy úgy jó anyád, hogy 27 singég szakad ki a láng a torkán. Egyik álla hasítja az eget, másik a földet. Most mit tudjunk csinálni, Régina?

Régina mondja:

— Én átbukom a fejemen, lesz belőlem egy nagy tó, te benne egy réce. Idejő anyám a tó partjára, mindent mond neked, de te nehogy odanézz, mert kiveszi a szemedet.

Úgy is lett, s az anyja utolérte.

— Hát ti itt vagytok, hé?

Eléggé akarta felszippantani a vizet, de nem tudta. Körbejárt a tó partján s mondta:

— Ruc-ruc, né, mekkora fejem van. Ruc-ruc, né, mekkora szemem van. Ruc-ruc, né, mekkora orrom van. Ruc-ruc, né, mekkora szám van — s így tovább, míg lement az alsó feléhez. — Ruc-ruc, né, mekkora hasam van, ruc-ruc, né, mekkora fenekem van.

A veje kíváncsi volt, odanézett, a szemit abba a helybe kikapta. A vénasszony a szemeket a kendője sarkába kötötte, s ott lógatta a hátán, s úgy ment visszafelé. Régina átalbukott a fején, s lett belőle egy lódarázs. Az anyja után ment, jól ősz-

szemarta, s a kendőből kilopta az ura szemit. A vénasszony nagy örömmel hazatért. Kérde a vénember:

— Hát megkaptad-é?

— Meg — mondja a vénasszony —, hozom a szemit, s most vacsorára megesszük.

Oldja ki a ruhát, s hát likas a kendő szege.

— A leányod többet tud, mint én, de most megyek utánuk, s békit nem hagyok, amíg meg nem kapom őket.

Mérgében a hatlábú lovára ült, hogy gyorsabban menjen, s úgy vágatott utánuk. Mondja Régina:

— Nézz vissza, Ladarc, mit láatsz?

— Anyád jó, 77 singég szakad ki a láng a torkán.

— Most visszahajítom a hajtőmet.

Lett egy sűrű erdő belőle, de a határ, amelyen túl nem tudott uralkodni, még messze volt. Amíg az erdőn átcúszott, esment haladtak egy darabot. Azt mondja most Ladarc:

— A zsebemben van egy fénkő, most én hajítom hátra.

Vissza is hajította, s lett belőle egy nagy begy.

— No — mondja Régina —, menjünk, ahogy tudunk, ne legyen hatalma, hogy minket megfoghasson.

Amíg a sziklán átmászott az ördögös szüle, addig a határt átlépték. Még utánuk kiáltott:

— No te jól kidurrantottál velem, lesz-e még valamikor visszafordulásod?

A leánya azt felelte:

— Se azt nem mondom, hogy igen, se azt, hogy nem.

Azzal világgá mentek, s éltek boldogan.

Ki a gazda a háznál?

Valamikor régen élt egy szegényember, volt neki tíz gyermeke s egy házsártos, hitvány, veszekedős felesége. Nem győzött eleget dolgozni a szegényember, a felesége mindig üldözte szóval. Elbúsulta magát, s elbujdosott egy hatalmas nagy erdőbe, ejsze el is akarta magát pusztítani. Az erdőben megsötétedett, s reákapott egy kunyhóra, s a kunyhóba bekéredzkedett. Ott talált egy öreg-öreg asszonyt, megkérte, hogy aluhasson ott, s el is panaszkolt magát az öregasszonynak.

— Nem baj — mondja az öregasszony —, segíték én rajtad.

Éjjel valami kotyvalékot, miegymást csinált neki, s megtanította, hogy tudjon beszélni minden állattal, hogy értse az állatok nyelvét, de ne mondja el senkinek. Adott neki egy tyúkot is, a tyúknak azt kellett mondani:

— Tyúkom, tyúkom, toji-toji, arany, ezüst foji-foji.

No, reggel a szegényember megköszönte, elbúcsúzott, hazament, s otthon beadta a feleséginek, hogy ő milyen szerencsés ember volt, a tyúkot feltette az asztalra, s mondta: „Tyúkom, tyúkom toji-toji, arany, ezüst foji-foji.”

Annyi volt az ezüst, arany s minden, hogy a szegényember meggazdagodott. Ahogy a feleségivel jöttek-mentek az állatok között, ő mindegyre elkacagta magát. A felesége házsártos volt, s követelte, hogy mondja meg, hogy mit kacag, ha állatokkal találkozik. A szegényember hiába mondta:

— Nem mondhatom, mert meg van tiltva, ha elárulom, halálfia vagyok.

A felesége követelte:

— Nem bánom, ha meghalsz is, csak előbb tudni akarom, hogy te mit tudsz.

Hát osztán addig-addig, hogy a felesége rávette, s a szegényember lefeküdt az ágyba, hogy ő most már meg fog halni, de mit csináljon, el kell árulja a titkot. A szegény kutya lefeküdt a küszöbre, a fejét a lábára fektette, ott búslakodott, hogy kifogy a gazdájából. Odamegy a kakas, felszökik a küszöbre, s elkukorékolja magát. A kutya leszidja:

— Te nem szégyelled magad, nem tudod, hogy a gazdánk hal meg, s te még énekelsz?

Azt mondja a kakas:

— Ott hadd haljon, ha ilyen ember. Nekem tíz tyúkom van, s én mind a tíznek tudok poroncsolni, s ő égy asszonymak nem tud? Ott hadd haljon.

Ezt meghallja a gazda az ágyban, felugrik, eljárja az asszonyt, kiriassza.

— Ilyet tőlem ne követelj se egyszer, se másszor.

Azután kibékültek, összeegyezttek, s tovább boldogan éltek, lehet, ha még ma is élnek.

Pücsök Mátyás

Ez a Pücsök Mátyás, akiről ez a mese szól, nagy tolvaj volt. Úgy tanulta volt a tolvajságot, hogy még magát is meglopta. Eldugta a bicskáját egy bokorba, s alkonyatkor keresni kezdte, addig kerülgette a bokrot, hogy észrevétlenül vissza-lopta. A kabátját úgy kilopta a házból, hogy senki sem vette észre. Most még a lovat is ki tudta volna lopni a pajtából.

Akkor történt éppen, hogy a király felesége elvesztette a gyűrűjét. A gyűrűt igazából a szobaleány s a szakácsné dugta el a ganéraházba. Haj, búsult a királyné, mert nagyon sajnálta a gyűrűt, s a király ki is hirdette, hogy aki megkapja, azt erősen megajándékozza, s még a leányát is neki adja feleségül. Kapott rajta Mátyás, gondolta, hogy ha ő olyan nagy tolvaj, akkor bizonyosan a másikat is, vagyis a gyűrűt is megkapja.

El is ment a királyhoz, s ott jelentkezett, hogy ő megkeresi a királyné gyűrűit. A király örvendett, s betették egy szobába, ahol Mátyás le is feküdt az ágyba. Igaz, csípték a bolhák, s egyet hirtelen meg is fogott éppen akkor, mikor a szakácsné hozta bé az ételt, s mondta is:

— Hál' istennek egy megvan.

Délkor a szobaleány vitte a délebédet, s akkor éppen a második bolhát fogta meg, mondva:

— Most már kettő megvan.

Megjijedtek a tolvaj asszonyok, mert azt hitték, hogy Mátyás rájuk mondja, s a konyhában összedugták a fejüket, s elhatározták, hogy kivallják, hogy ők lopták el, csak ne árulja el őket.

A bak pulyka éppen ott rúgott a ganéban, s lenyelte a gyűrűt. No, jó a király, s kérdi a szegényembertől:

— Hát megvan-é a gyűrű, hé?”

— Meg, felséges királyom — feleli Mátyás —, vágassa le a bak pulykát, mert ott van a begyiben.

Le is vágták abba a helybe, s hát ott volt a gyűrű. Meg is ajándékozta a király, de a leányát nem akarta hézza adni, s gondolkozott, hogy mivel foghatná meg ezt a szegényembert. Ahogy sétál a kertjében, hát ott szökdösik előtte egy pücsök. Hamar reatenyerelt, s megfogta, esszeszorította a markában. Hívatja Mátyást, s mondja neki, hogy ha kitalálja, mi van a keziben, akkor neki adja a leányát, de ha nem, akkor leütteti a fejit.

Mátyás vakarja a fejit, ami még a nyakán volt, s azt mondja magában:

— Ej, te szegény Pücsök, most légy okos, mert igen kicsi helyre kerültél.

A király nem tudta, hogy az a szegényember neve, azt gondolta, hogy kitalálta, s meg nem foghatta, hogy honnét. Így nem volt mit csináljon, hozzáadta a leányát, csaptak egy nagy lakadalmat, s még most is élnek, ha meg nem hóttak, de lehet, ha eddig meghóttak.

A nagy hasú mónár

Élt egyszer a Nyikó mellett egy nagy hasú mónár. Annak akkora nagy hasa vót, hogy a gyermekek örökké azt mondták róla, hogy bornyúzó, így csúfolták.

Telt, múlt az idő, a mónár szégyellte magát a nagy hasa miatt. Elhatározta, hogy elmenyen hazulról. Úgy is tett, elment világgá. Ahogy ment, mendegélt, s nagy hóban kapott egy pár csizmát. A farkasok megettek valamiféle embert, s a két lábát a csizmában meghagyták. Gondolta, hogy jó lesz neki a csizma, felvette, és magával vitte. Vándorolt tovább, míg beérkezett egy faluba. Ott megesteledett s szállást kért. Miután megvacsoráltak, a család lefeküdt az ágyba, s ő a kemence eleibe, mert a góc alatt kapott helyet. A két csizmát a feje alá tette s elaludt.

Éjjel a gazda tehene megbornyúzott. Miután megszoptatta a bornyút, bevitte a házba, hogy ne fázzon, s letette a kemence eleibe. A nagy hasú mónár nem vette észre, mert nem ébredt fel. Hajnalban megébredt, s ahogy tapogatott maga körül, hát megérezte a kicsi bornyút. Megijedt, azt hitte, hogy ő bornyúzza. Fogta magát, csendesen felkelt, kiosont a házból, s mindent otthagya világgá ment.

Mikor reggel a háziak felébredtek, s meglátták a csizmában a lerágott lábakat s mellette a bornyút, azt hitték, hogy az ette meg az éjjel a mónárt. Hogy bajba ne jussanak, gyorsan eltemették a csizmákat is, s a bornyút is.

Ezalatt a mónár elindult hazafelé. Amikor Kővár mellett ment el, hát az erdőben világot látott. Odament, s hát látja, hogy a tolvajok húst sütnek, bort isznak, ott né, mulatnak. Őt is megkínálták, de mikor mindent megettek, megittak, tanakodni kezdtek, hogy mit csináljanak vele, hogy ne árulja el őket. Megölni nem akarták, s kitalálták, hogy zárják be a hordóba. Úgy is tettek, kivették a hordó bütüit, beledugták, aztán visszarakták a dongákat, s abronccsal réaszorították, hadd kuttogjon benne.

Miután eltakarodtak, akkor az ételmaradékra, csontokra odamentek a farkasok. A hordó körül settenkedtek, s a mónár a hordó likján keresztül az egyik farkasnak megfogta a farkát, osztán jól belekapaszkodott. A farkas addig rángatta, míg a hordó megindult az oldalon befelé. Amikor a patakba beszökött, abba a helybe széjjelment. A mónár kiszabadult belőle. Így ment vissza a falujába, s tovább már boldogabban élt. Még ma is örül, ha nem halt meg, vagy a víz el nem vitte a gátját.

Csávossy György

Tavaszhívogató

Szállj pacsirta, szállj magasba,
jöjjön el már a tavasz,
szomorú, ha ónos felhő
tarlót, mezőt behavaz.

Meguntuk már a szánkózást,
kesereg sok kisgyerek,
jöjjenek már a biciklik,
jöjjenek a rollerek.

Kis pacsirta fent az égen,
búcsúztassad a telet,
trillád citeraként szóljon,
mikor fényt hoz napkelet.

2012

Kiss Lehel

Nézd, az eső!

Nézd, az eső hogy megyen
át a szomszéd zöld hegyen!
Hosszú haját leereszti,
tölgyerdőbe megakasztja,
s húzza lassan, húzza szépen,
hogy az őzet ne riassza.

Nézd, az eső hogy halad
ott a szürke ég alatt!
Hosszú szoknya leng utána;
húzza lassan, húzza szépen,
hogy egy kóbor varjúcsapat
röpültében megcsodálja.

Nézd, az eső hogy vonul
a szomszéd zöld hegyen túl!
Biztosan már várva-várja
egy szerető, roppant mátká.
Valahol a völgyi mélyben
valaki az ércharangot
húzza,
húzza,
húzza
szépen.

Vendég járt a kertben

Ma éjszaka
vendég járt a kertben.
Ma hajnalban
szarvasnyomra leltem.
Szarvasnyomban
fűről csurrant harmat

álmodik még:
horkanásra hallgat.

Ma éjszaka
szarvas járt a kertben.
Ma hajnalban
nyomaira leltem.
Itt az ág közt
akadt meg a szarva
— pörkölődött, füstös
a lomb alja.

Ma éjszaka
vendég járt a kertben.
Ma hajnalban
nyomaira leltem.
Pár csepp vére
hullott elmentében,
ott szikrázik
a fák tetejében.

Elalvás

A fej, a kéz
lefeküdt,
cseng a csönd
mindenütt.
Két szemem
keresem.
Elröpült. Nem lelem...
...csak az ág, csak a csönd.
Meg a bent, meg a fönt,
Meg a fönt, meg a fönt...
...éji ég-
mélyi kék,
rajta gyöngy
— mind hamis —
én is ott, ott vagyok,

s kuncogó angyalok
 kacaja rajtam át-
 átremeg;
 érzem is, hallom is,
 jaj, mi még? Alszom is.
 Pssz! Pssz! Sssss..!

Dina szomorú

Dina, Dina, kicsi lány,
 Remeg rózsaaajka,
 Összeráncolt homlokán
 Bánat zivatarja.
 Arcocskája tenyerén,
 Megvonaglik válla,
 Kicsi asztal, puha ágy
 Értetlen csodálja.

Betekint az ablakán,
 S elmereng az ég is.
 Dina, Dina, kicsi lány,

Mi lelhetette mégis?
 Ő csak hallgat, s ragyogó
 Szemeit bezárja,
 Felgyülemelő könnyeit
 Hogy senki se lássa.

Dina, Dina, kicsi lány,
 Szomorúság tépi,
 Lenge sóhaj nagy talány:
 Ember meg nem érti.
 Vigasztalna szél, a rét,
 S aranyló hajára
 Verset nyílna, száz mesét
 Erdők sok virága...

Énekel a csalogány!
 Dala megremegve
 — Dina, Dina, kicsi lány —
 Hullik a szívedre
 Betakar e kicsi dal.
 Fehér angyaloknál
 — Csillagszemű, alvó lány —
 Szebben mosolyogjál.

Molnos Dalma grafikája

Mészely Adél

A kis utazó

Az öblös fonott kosár már félig megtelt az érett, zamatos málnával, amikor Somackó újra kiürítette saját kis kosarát.

— 4-3, Vilmackó javára! — közölte egy vékony hang a verseny jelenlegi eredményét.

— Te vagy az, gyíkocska? — kérdezte Siklóci. — Azt gondoltam, hogy az erdő-rádió közvetít kosárlabda meccset.

— Én vagyok a bíró — büszkélkedett gyíkocska. — Somackó ugyanis málnaszedő versenyre hívta ki nővérét, és engem kértek fel bírászkodni, ha már úgylis itt süttetem a hasam a nappal.

— Szervusz Somackó! — köszöntötte barátját a sikló. — Úgy hallom, hogy Vilmackó vezet. Több málnaszem gurul a szádba, mint a kosárba?

— Egy picit elcsábultam, tudod, nincs finomabb az érett, gurulós málnánál, de most már behúzóok. Nem győzhet le éppen egy lány, különben is kezdtém jóllakni — magyarázkodott mackó.

Vilmackó látván öccse igyekezetét, nem a málnásba tért vissza. Orbáncfüvet, ezerjófüvet szedett. Finom tea készül majd a gyógynövényekből, gondolta, amikor gyíkocska hangja újra felharsant.

— Megtelt a kosár! A győztes Kőrösi Somackó! — hirdetett eredményt a bíró.

Medvendel is pont akkor érkezett vissza az Avas erdejéből, ahol az erdő-tisztításról tartottak megbeszélést.

— Gratulálok, fiam, úgy hallom, hogy te győztél! Te is ügyes vagy, kislányom — kacsintott lányára Medvendel, amikor megpillantotta a gyógynövényektől illatozó kis kosarat. — Akkor indulhatunk haza, hogy a mama még estig tudja befőzni a málnát lekvárnak és szörpnek. A forrásnál majd megpihenünk.

— Nem is vagyok fáradt — ugrándozott Somackó.

— Szívós természetű, erős testalkatú vagy, akárcsak a nagy utazó: Kőrösi Csoma Sándor volt — jegyezte meg medve papa.

— Én is szeretném megkeresni a medvék őshazáját, hogy büszkék lehessetek rám — állt elő Somackó hirtelen kipattanó tervével.

— Sokat kell még tanulnod, Soma, egy olyan hosszú út előtt.

— Én már sok mindent tudok, Csabagoly tanító bácsi is mindig dicsér.

— Csoma Sándor is több nyelven beszélt, amikor elindult az őshazát keresni.

— Én is beszélek már rókául, gyíkocskától is tanultam ma számolni az ő nyelvén.

— S ez még mind nem elég, edzettnek kell lenned, hogy a természet viszon-
tagságait is ki tudd állni.

— Bírom én a viszontagságot is. A múlt héten csak én mertem kimenni fáért, amikor az a nagy viharos szél, a Nemere tombolt.

— Az biztos, de vajon az éhezést is kibírod? — kérdezte Vilmackó, öccse torkosságát ismerve.

Somackó erre elhallgatott, látván, hogy nem igazán támogatják világutazó ter-vét. Magában azonban eldöntötte: még ma éjjel elindul. Ahogy hazaértek, kis há-tizsákjába mézet és számócalekvárt csempészett.

Fáradtságot színelve elsőnek bújt ágyba, hogy kipihenten indulhasson, ha majd családja is nyugovóra tér.

A Cseretölgyes felé indult, óvatosan lépkedve moháról mohára, hogy minél kevesebb zajjal távozhasson. Jól ismerte ezt az útvonalat, hiszen többször is járt a papával arra borvízért. Most azonban nem az „ezer borvíz városa”-ként emle-getett Kovászna ásványvizeire szomjazott. A mofettának nevezett gázfürdő sem vonzotta, pedig messze földről is érkeznek ide gyógyulni vágyó betegek. A kis utazó a Tündérvölgybe szeretett volna eljutni. Titokban azt remélte, hogy a Há-romszéki-havasok eldugott részében magával Tündér Ilonával is találkozhat. A legendát sokszor elmeséltette anyjával. Bár tudta, hogy a tündér vára a pincében rejlő kincsekkel nem létezik, sem az aranyhíd, ami a Bálványos várral köti össze a tündér várát, mégis reménykedett. Hátha az éj leple alatt megjelenik az a sej-telmes lány, akit csak ő pillanthat meg egy kökénybokor vagy borsika fedezéké-ből. Egyszer már járt a Tündérvölgyben. Akkor valahogy rövidebbnek tűnt az út. Persze egy osztálykirándulás mindig érdekesebb, mint egyedül bókászni a sötét-ben. Csabagoly tanító bácsi a siklóról is mesélt. Nem a barátjáról Siklóciról, ha-nem a kisvasútról, ami Kovászna—Kommandó között működött.

1886-ban épült, 1236 méter hosszú és a két vége között 327 méter a szintkü-lönség. A kitermelt fát szállították vele a gravitáció erejét felhasználva. Milyen kár, hogy már nem működik — gondolta Somackó —, mert szívesebben vona-tozott volna egy kicsit. Elfáradt, hát leült egy padféleségre.

Ekkor egy félelmetesen rekedtes hang szólalt meg: — Ez itt a Pokolsár!

Somackó reszketni kezdett a félelemtől és a fáradtságtól.

— Ha rád fröccsen ez a szén-dioxidos iszap, ilyen varanggyá változol, mint én — tódította béka, látván a mackó riadalmát. Somackó menekülni szeretett volna, de lábai nem engedelmeskedtek. Mi lesz, ha pont most tör ki ez a bugyogó sár-massza és lavinaként magával ragadja. Nemhogy Tündér Ilonát, de szeretteit sem láthatja többé. Érezte, hogy a feltörő gáztól már alig kap levegőt, szörnyen meg-bánta, hogy engedély nélkül elkóborolt. Arra eszmélt, hogy valaki rángatja le róla a takarót.

— Még megfulladsz, úgy beburkolóztál — ismerte fel Vilmackó hangját.

Somackó, mintha parittyából lőtték volna ki, úgy pattant ki az ágyból és szo-rosan átölelte nővérét. Vilmackó meg is lepődött ettől a reggeli nagy szeretettől és ő is puszt nyomott öccse kobakjára.

Kőrösi Somackó

Medve papa, becsületes magyar nevén Medvendel bölcsőt faragott kisfiának. Az utolsó tulipánt véste rá éppen, amikor odaért Vilmackó.

— Gyönyörű lett, papa — szólt elismerően a mackólány és végigsimított a jó szemerkefenyőből készült bölcsőn.

Imádtá a frissen faragott fenyő illatát, de rajongott ő mindenért, ami a fenyővel kapcsolatos. Ami nem is csoda, hiszen a fenyvesek között látott napvilágot, a Keleti-Kárpátok 1200 méter magas, Köztetőnek nevezett sűrű erdejében. Számára ez volt a világ legszebb helye, hiszen még a falura, Csomakőrösre is leláthatott, amikor a mamival sétálgatott.

Most igaz, a mami nem tud túl messzire sétálni, mert nemrég született meg a család legkisebbik csemetéje. Medve mama azért most sem tétlenkedik: forgácskalapokat varr a meleg nyári napokra, akárcsak a falubeli asszonyok. A lányok készítik hozzá a forgácsfonatokat. Vilmackó tulajdonképpen nyersanyagért ugrott ki, csak éles szeme megakadt valamin.

— Vajon jól láttam? — tépelődött magában. — Vagy a sok hótól már a szemem is káprázik? Gyorsan bevitte édesanyjának a nagy karikába tekert fonatot és már rohant is a kis patak, a csörgedező Kőrös irányába. A völgyben, a napsütötte oldalon, üdén himbálták kis csengettyűfejükét az első hóvirágok. Gondolta, meglepetést szerez a maminak a tavasz első hírnökeivel és már gondosan egy fenyőgally köré rendezte a pár szál kis virágot. A kökénybokor alatt még egy hunyort is talált. Hangosan felnevetett, amikor eszébe jutott a virág népi neve: „paplandani”. Így nevezték a környéken ezt a környezetébe belesimuló lilás-zöldecs növényt. Sok lányt ismert, akinek virágneve van, de virágról fiúnévvel még ki hallott?

Nem is tépelődött ezen sokáig, mert szerette volna minél hamarabb meglepni anyukáját a friss tavaszi csokorral. Boldogságtól kipirult arccal érkezett vissza apjához. Széles jókedvében felállt egy fenyőtuskóra és kis csokrát magasba emelve beleharsogta a tavaszillatú levegőbe: — Én állok a legmagasabb ponton! Pontoon, ponton — visszhangozták vissza a hegyek, mintha együtt örültek volna a mackólánnyal.

Medvendel is szeretettel nézte jókedvű, szorgalmas kislányát, de mivel az nem tudta abbahagyni a visszhanggal folytatott játékát, kénytelen volt rászólni: — Ne óbégass olyan hangosan, Vilmackó, mert felvered az erdő nyugalma, és még az öcsédet is felébreszted. Különben sem olyan biztos, hogy te állsz a legmagasabb ponton, hiszen a világon még sok magas hegy van. Vilmackó azonnal abbahagyta élvezetes játékát és kíváncsian hallgatta apja magyarázatát, aki így folytatta: — A hozzánk nem messze fekvő Lakóca is legalább 500 méterrel magasabban van, mint a mi havasunk. Majd a nyáron elviszlek oda. Rengeteg ott a rókagomba és a vargánya, amit az itt élő emberek éppen rólunk neveztek el medvegombának.

— Milyen ötletesek az itt élő emberek, hiszen ez a gomba valóban hasonlít hozzánk — lelkendezett Vilmackó.

— Nevezzük el mi is róluk kismackót!

— De kiről, papa? Te ismersz valamilyen híres embert?

Medve papa hosszasan vakarta kobakját, mint mindig, amikor fontos dolgokról kellett döntenie.

— Ismerni sajnos már nem ismerhettem, de sokat hallottam a falu híres szülöttéről, Kőrösi Csoma Sándorról. Tudod, az ő szobra áll a falu központjában és emlékszoba is található, közel a református templomhoz.

— Ki volt ő? — türelmetlenkedett Vilmackó.

— Nagy tudós volt, a magyarok őshazáját szerette volna megkeresni. Hosszú, nehéz útja során tanulmányozta a keleti népek életét és megalkotta a tibeti—angol szótárt — magyarázta Medvendel.

— Emlékszem én is a nevére, hisz a mama is mutatta azokat a hatalmas diófákat, melyek alatt a kis Sándor is játszhatott hajdanán. A mami azt is mesélte, hogy a nagy tudós sajnos nem térhetett haza imádott szülőhazájába, sírja a világ legmagasabb hegyének, a Himalájának alján domborul — egészítette ki Vilmackó saját ismereteivel a hallottakat.

— Nagyszerű ötlet, papa! Akkor nevezzük Kőrösi Somackónak a kismackót.

— Hátha ő is olyan bátor, kitartó világhírű tudós és utazó lesz, mint amilyen Kőrösi Csoma Sándor volt. Jól van, kislányom, de most már menjünk, a mamival is osszuk meg ezt a pompás ötletet — fogta kézen kislányát medveapuka.

Lépteiket még jobban megszaporázták, amikor leheletnyi palacsintaillatot sódort feléjük a lenge tavaszi szél.

— Áfonyás palacsinta, az én kedvencem! Köszí, anyu! — és gyorsan átadta a kis hóvirágcsokrát egy nagy puszi kíséretében Vilmackó.

— De még nincs vége a meglepetéseknek — dörmögte Medvendel —, elkészült a bölcső a kismackónak és egy szép nevet is találtunk neki.

Nagyon tetszett medvemamának is a névválasztás. Mire Vilmackó elmesélte a névadás előzményeit, arra medvepapa is elkészült a rovásírással. Pár perc múlva mosolyogva nyújtózódott mohával bélelt bölcsőjében Kőrösi Somackó, a család szeme fénye.

Németh János

Madaras mondóka

Eresz alá becsapódó
villásfarkú villanás;
érkezik a füsti fecske,
nem lehet az senki más.

Fatörzshöz tapad a csuszka,
billegető billeget,
hosszú farkú tarka szarka
mellőzi az illemet.

Tarka madár a fakopáncs:
piros-fehér-fekete,
fűben lakó fakó haris
ritkán látott remete.

Díszbe öltözött a szajkó,
szárnytollának nincs párja,
kis fészken nagy kakukkrajkó —
otthagyt a mamája.

Geze, rigó, fülemüle
aranyérmes trubadúr,
szomszédasszony szemétdombján
melyik jómadár az úr?

Madarak, színek

Szécinege nyakkendője
szénfekete.
Jól megfekszi sárga hasát —
teringette!

Szénfekete a holló is,
kékbe csillan.
Fess feketerigó csőre
sárgán villan.

Csacska seregélyek tollán
ezüst pettyek.
Fehér gólya piros csőrén
sűrű kettyek.

Kacsaszárnyon zománctükrök:
fényeszöld, kék,
Csilingelnek narancssávos
kis csicsörkék.

Szürkebegy, vörösbegy, kékbegy,
három kisbegy.
Aranybegy vagy sárgarigó,
bizony mindegy.

Szép, ami kicsi*

Kis-küküllő, Nagy-küküllő,
átrepüli a zöldküllő.
Patakparton apró madár,
billegető billegve jár.

*Small is beautiful — E. P. Schumacker, amerikai ökológus

Kis ibolya , kis kikerics,
este, reggel szépen viríts!
Gyermekekében apró csokor,
váza várja, vagy kis csupor.

Zöld tisztásnak szögletében,
törpe bokor rejtekében
kis torokból nagy ária,
szól a fülemüle fia.

Kicsi erdő szebb, mint a nagy,
te vagy a nagy, ha benne vagy.
Légy vele mégis jóbarát,
csendben hallgasd sok kis dalát.

Kis iskola, kis óvoda,
néni, bácsi nem jár oda.
Ha mindenki gyerek lenne,
világ sora jobban menne.

Mészely Ilka: Gyerekek
